

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI DÖNEMDE İKTİDAR
VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLİŞKİSİ:
DİYARBAKIR ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Doç. Dr. Ender AKYOL

Mert Mahir GÖZ

MALATYA-2023

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI DÖNEMDE İKTİDAR VE SİVİL TOPLUM
KURULUŞLARI İLİŞKİSİ: DİYARBAKIR ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ender AKYOL

HAZIRLAYAN
Mert Mahir GÖZ

MALATYA-2023

ONUR SÖZÜ

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘Türkiye’de 2000 Sonrası Dönemde İktidar ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi: Diyarbakır Örneği’’ başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve etik değere uygun olarak yazıldığını, yararlanılan bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini, çalışma içerisinde ve kaynakçada kullanılan eserlere bilimsel kurallara göre atıf yapıldığını onurumla doğrularım.

Mert Mahir GÖZ

Malatya-2023

TEŞEKKÜR

“Türkiye’de 2000 Sonrası Dönemde İktidar ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi: Diyarbakır Örneği” başlıklı doktora tezimin tüm aşamalarında bana yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Ender AKYOL ile tez izleme komitesinde bulunan değerli hocalarım, Prof. Dr. Gökhan TUNCEL ve Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA’ya Őükranlarımı sunarım.

Gerek doktora sürecinde gerek tez aşamasında vermiş oldukları desteklerden dolayı değerli meslektaşlarım Müberra Nesibe BAYRAM, Rıdvan İNANÇ, Samet KALECİK, Ali AKSÜT, Őaban ÖZTÜRK, Tarık KOÇ ve Volkan ERYİĞİT’e teşekkür ederim. Ayrıca akademi yolunda manevi desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen Doç. Dr. Hasan AYSAN amcama teşekkürü bir borç bilirim.

Doktora eğitim sürecindeki sabırlarından ve desteklerinden dolayı değerli ailem; babam Serdar GÖZ ve annem Sevinç GÖZ ile teyzem Nazlı KURT’a çok teşekkür ederim. Son olarak, doktora faaliyetimin önemli bir kısmında bana burs desteği (2211-A Yurt İçi Genel Doktora Burs Programı) sağlayan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu’na (TÜBİTAK) Őükranlarımı sunarım.

Mert Mahir GÖZ

Malatya-2023

TÜRKİYE’DE 2000 SONRASI DÖNEMDE İKTİDAR VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLİŞKİSİ: DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

Mert Mahir GÖZ

Doktora Tezi

Danışman: Doç. Dr. Ender AKYOL

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Dalı

ÖZET

Sivil toplum kavramı tarihsel süreç içerisinde önceleri devletle özdeşleştirilmiştir. Avrupa’da yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda, siyasal iktidardan özerk bir alanı ifade etmeye başlayan sivil toplum, zaman içerisinde siyasal iktidarın karşıtı olarak algılanmaya başlamıştır. Sivil toplum olgusunun konumu, dönemlere göre farklılık göstermekle birlikte siyasal iktidar ile sivil toplum arasındaki ilişkiler varlığını belli düzeylerde devam ettirmiştir.

Bu araştırmanın temel amacı, 2000 sonrası dönemde siyasal iktidar ile Diyarbakır’daki sivil toplum kuruluşlarının (STK) ilişkisini incelemektir. Bu bağlamda tezin araştırma sorusu, “Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarı ile Diyarbakır’daki STK’lar arasındaki ilişkilerin, nasıl ve hangi yönde geliştiği” şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın temel sorusuna cevap verebilmek için nitel bir yaklaşım olan durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, Diyarbakır’daki STK temsilcileri, muhalefet partileri Diyarbakır il başkanları ve AK Parti merkez ve yerel teşkilatında görev alan yetkililerle yarı yapılandırılmış, yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler deşifre edildikten sonra nitel veri analizi programına (NVIVO-11) kodlanarak tematik analizi yapılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre AK Parti iktidarı ile Diyarbakır’daki STK’ların ilişkilerinde dönemsel değişimlerin olduğu görülmüştür. AK Parti’nin ilk dönemi olarak temalaştırdığımız çıraklık-kalfalık döneminde, siyasal

iktidar ile Diyarbakır'daki STK'lar arasında olumlu ilişkilerin kurulduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte AK Parti'nin ustalık dönemi olarak temalaştırdığımız ikinci dönemde ise ülkede yaşanan siyasi krizlerin de etkisiyle siyasal iktidar ile Diyarbakır'daki STK'ların ilişkilerinde sorunlar yaşanmaya başladığı görülmüştür. Nitekim demokratikleşme ile otoriterleşme ara dönemi olarak ifade edilen ustalık döneminden, başkanlık dönemine geçişle birlikte, iktidar ile STK'lar arasındaki sorunların yoğunlaştığı, sivil toplum alanında kutuplaşmaların meydana geldiği ve bu bağlamda sivil toplum faaliyetlerinde keskin bir düşüşün olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla AK Parti'nin çiraklık-kalfalık döneminden, başkanlık dönemine uzanan yirmi yıllık iktidar sürecinde Diyarbakır'daki STK'larla olan ilişkilerin, bozulma eğilimi gösterdiği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları, Siyasal İktidar, Devlet, Otorite, AK Parti, Diyarbakır, Hak ve Özgürlükler, Demokrasi

**THE RELATIONSHIP BETWEEN THE POWER AND NON-
GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN TURKEY IN THE PERIOD AFTER
2000: THE CASE OF DİYARBAKIR**

Mert Mahir GÖZ

Ph. D. Thesis

Adviser: Assoc. Prof. Ender AKYOL

Inonu University Graduate School of Social Sciences Discipline of Political Science and
Public Administration Program of Political and Social Sciences

ABSTRACT

The concept of civil society has been associated with the state in the historical process. According to the political, social, and economic developments in Europe, civil society, which began to manifest itself as an autonomous area from the political authority, gradually came to be seen as an antithesis of political power. Even though the position of the civil society issue varies according to periods, the relationship between political power and civil society continued to exist at certain levels.

The main purpose of this research is to analyze the relationship between political power and non-governmental organizations (NGOs) in Diyarbakır in the post-2000 period. In this context, the research question of the thesis was determined as “How and in which direction the relations between the Justice and Development Party (AK Party) government and NGOs in Diyarbakır developed”. In order to answer the basic question of the research, the case study method, which is a qualitative approach, was used. In this context, semi-structured, face-to-face interviews were held with representatives of NGOs in Diyarbakır, provincial chairmen of opposition parties, and officials working in the central and local organization of the AK Party. After the interviews were deciphered, they were coded into the qualitative data analysis program (NVIVO-11), and thematic analysis was made.

According to the findings obtained as a result of the analysis, it has been observed that there are periodic changes in the relations between the AK Party government and the NGOs in Diyarbakır. It can be stated that positive relations were established between the political power and the NGOs in Diyarbakır during the apprenticeship-journeyman period, which we have thematized as the first period of the AK Party. However, in the second period of the AK Party, which we have thematized as the mastery period, it has been seen that problems have started to be experienced in the relations between the political power and the NGOs in Diyarbakır, also with the effect of the political crises in the country. As a matter of fact, with the transition from the mastery period, which is expressed as the interim period of democratization and authoritarianism, to the presidential period, it can be stated that the problems between the government and NGOs have intensified, polarizations have occurred in the field of civil society, and in this context, there has been a sharp decline in civil society activities. Therefore, it can be stated that the relations with NGOs in Diyarbakır tended to deteriorate during the twenty-year ruling period of the AK Party, from the apprenticeship-journeyman period to the presidency.

Keywords: Civil Society, Non-Governmental Organizations, Political Power, State, Authority, AK Party, Diyarbakır, Rights and Freedoms, Democracy

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

ONUR SÖZÜ	I
TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vi
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
GRAFİKLER DİZİNİ	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
1. ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	3
1.3. Araştırmanın Önemi.....	3
1.4. Araştırma Sorusu	6
1.5. Araştırmanın Yöntemi.....	6
1.6. Sunuş Sırası	10
1.7. Araştırmada Kullanılan Temel Kavramlar	11
2. SİVİL TOPLUM: TEORİK BİR ÇERÇEVE	12
2.1. Sivil Toplum	12
2.1.1. Sivil Toplumun Kuramsal ve Tarihsel Gelişimi.....	16
2.1.1.1. Sözleşmeciler Kuramcılar.....	22
2.1.1.1.1. Thomas Hobbes	23
2.1.1.1.2. John Locke	24
2.1.1.1.3. Jean Jacques Rousseau.....	25
2.1.1.2. Klasik Sivil Toplum Kuramcıları.....	27
2.1.1.2.1. Adam Ferguson	27
2.1.1.2.2. Thomas Paine	29
2.1.1.2.3. George Wilhelm Friedrich Hegel	30
2.1.1.2.4. Alexis de Tocqueville	32
2.1.1.3. Çatışmacı Sivil Toplum Kuramcıları	34
2.1.1.3.1. Karl Marx	35
2.1.1.3.2. Antonio Gramsci.....	37
2.1.1.4. Türk Sivil Toplum Kuramcıları	39

2.1.1.4.1. İdris Küçükömer	40
2.1.1.4.2. Şerif Mardin	44
2.1.1.5. Modern Sivil Toplum Kuramları	46
2.1.1.5.1. Çoğulcu Sivil Toplum Kuramı	47
2.1.1.5.2. Asgari (Minimum) Devletçi Sivil Toplum Kuramı	47
2.1.1.5.3. Katılımcı Sivil Toplum Kuramı.....	48
2.2. Sivil Toplum İle İlgili Temel Kavramlar	49
2.2.1. Sivil Toplum ve Demokrasi	49
2.2.2. Sivil Toplum ve Devlet	53
2.2.3. Sivil Toplum ve Kamusal/Özel Alan İlişkisi	59
2.2.4. Sivil Toplum ve Katılım	62
3. SİYASAL İKTİDAR VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLİŞKİSİ.....	65
3.1. İktidar Kavramı.....	65
3.1.1. Siyasal İktidar ve Meşruiyet.....	67
3.1.1.1. Klasik Meşruluk Teorileri	69
3.1.1.1.1. Teokratik Teoriler	69
3.1.1.1.2. Demokratik Teoriler	70
3.1.1.2. Siyasal İktidarın Meşruluğunun Sınıflandırılması	71
3.1.1.2.1. Max Weber'in Meşruluk Tipolojisi	72
3.1.1.2.2. David Easton'un Meşruluk Tipolojisi.....	73
3.1.2. Siyasal İktidar ve Egemenlik.....	74
3.2. Sivil Toplum Kuruluşları.....	75
3.2.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Özellikleri	80
3.2.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri.....	84
3.2.2.1. Siyasal İşlevleri.....	86
3.2.2.1.1. Yasama Erkine Etkileri	88
3.2.2.1.2. Yürütme Erkine Etkileri.....	88
3.2.2.1.3. Siyasi Partilere Etkileri	89
3.2.2.1.4. Kamuoyu Üzerindeki Etkileri	89
3.2.2.2. Kültürel İşlevleri	90
3.2.2.3. Bireysel İşlevleri	91
3.2.2.4. Sosyo-Ekonomik İşlevleri	93
3.2.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Türleri.....	94
3.2.3.1. Örgütlenme Düzeylerine Göre Sivil Toplum Kuruluşları	94

3.2.3.1.1. Yerel ve Bölgesel Düzeyde Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları	95
3.2.3.1.2. Ulusal Düzeyde Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları	95
3.2.3.1.3. Uluslararası Düzeyde Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları	95
3.2.3.2. Kuruluş Yapılarına Göre Sivil Toplum Kuruluşları	96
3.2.3.2.1. Yarı Resmi Örgütlenmeler	96
3.2.3.2.2. Kuruluş Yapılarına Göre Bağımsız Sivil Toplum Kuruluşları.....	97
3.2.3.3. Kuruluş Amaçlarına Göre Sivil Toplum Kuruluşları.....	98
3.2.3.3.1. Siyasi Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları.....	98
3.2.3.3.2. Ekonomik Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları	99
3.2.3.3.3. Sosyal ve Kültürel Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları	99
3.2.3.3.4. Dini Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları	100
3.2.3.3.5. Çevresel Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları.....	101
3.2.3.4. Hukuki Yapılarına Göre Sivil Toplum Kuruluşları	102
3.2.3.4.1. Dernekler	102
3.2.3.4.2. Vakıflar	106
3.2.3.4.3. Sendikalar	108
3.2.3.4.4. Meslek Kuruluşları	109
3.2.3.4.5. Yerel Yönetimler	111
3.2.3.4.6. Dijital Aktivizm.....	114
3.2.3.4.7. Kooperatifler	116
3.2.3.4.8. Sivil İnisiyatifler	124
3.3. Siyasal İktidarın Sınırlandırılması ve Sivil Toplum Kuruluşları	125
3.4. Siyasal İktidarın Sınırlandırılma Yöntemleri	126
3.4.1. Anayasal Düzen	127
3.4.2. Kişi Hak ve Hürriyetleri.....	128
3.4.3. Anayasallık Denetimi.....	129
3.4.4. Kuvvetler Ayrılığı.....	129
3.4.5. Çift Meclis.....	130
3.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasal İktidar Üzerine Etki Yöntemleri	131
3.5.1. İkna Yöntemi	133
3.5.2. Siyasal İktidarı Bilgilendirme	134
3.5.3. Tehdit Etme ve Baskı Oluşturma.....	134
3.5.4. Aleyhte Kampanyalar Yürütmek.....	135

3.6. Türkiye’de Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları.....	135
3.6.1. Türkiye’de Sivil Toplumun Tarihsel Gelişimi	136
3.6.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Sivil Toplum	137
3.6.1.1.1. Loncalar	138
3.6.1.1.2. Vakıflar	140
3.6.1.1.3. Azınlıklar.....	140
3.6.1.1.4. Ayanlar	141
3.6.1.2. İttihat ve Terraki Cemiyeti Döneminde Sivil Toplum	143
3.6.1.3. Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Sivil Toplum.....	147
3.6.1.3.1. Tek Parti Dönemi.....	149
3.6.1.3.2. Çok Partili Demokrasi Dönemi (1945-1980).....	154
3.6.1.3.3. 1980-2000 Dönemi	161
3.6.1.3.4. 2000 Sonrası Dönem (2000-2020)	171
4. İLGİLİ ALANYAZIN	191
5. DİYARBAKIR’DA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLE İKTİDAR İLİŞKİSİ	
ARAŞTIRMA BULGULARI	203
5.1. Çıraklık ve Kalfalık Dönemi: İlk İki Dönemde AK Parti ile Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi (2002→2007→2011).....	206
5.1.1. Sivil Toplum ve İktidar İlişkileri, İşlevleri	207
5.1.2. AK Parti İktidarları Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Durumu.....	209
5.1.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının İktidar Karşısındaki Bağımsızlığı	210
5.1.4. İktidar ile Sivil Toplum Krizi.....	211
5.1.5. AK Parti ve Sivil Toplumda Kutuplaşma	212
5.1.6. Sivil Toplum Faaliyetlerine Katılmaktan Kaçınma	214
5.1.7. Yerelde Kamu Politikalarına Sivil Toplum Kuruluşlarının Katılımı	216
5.1.8. Ülkede Demokrasinin Seyri	217
5.2. Ustalık Dönemi: AK Parti ile Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi (2011→2015)	219
5.2.1. Sivil Toplum ve İktidar İlişkileri, İşlevleri	220
5.2.2. AK Parti İktidarları Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Durumu.....	222
5.2.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının İktidar Karşısındaki Bağımsızlığı	224
5.2.4. İktidar ve Sivil Toplum Krizi	227
5.2.5. AK Parti ve Sivil Toplumda Kutuplaşma	229
5.2.6. Sivil Toplum Faaliyetlerine Katılmaktan Kaçınma.....	231
5.2.7. Yerelde Kamu Politikalarına Sivil Toplum Kuruluşlarının Katılımı	233

5.2.8. Ülkede Demokrasinin Seyri	236
5.3. Başkanlık Dönemi: AK Parti ile Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi (2015→2018→...)	239
5.3.1. Sivil Toplum ve İktidar İlişkileri, İşlevleri	239
5.3.2. AK Parti İktidarları Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Durumu	241
5.3.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının İktidar Karşısındaki Bağımsızlıkları	244
5.3.4. İktidar ve Sivil Toplum Krizi	247
5.3.5. AK Parti ve Sivil Toplumda Kutuplaşma	249
5.3.6. Sivil Toplum Faaliyetlerine Katılmaktan Kaçınma	251
5.3.7. Yerelde Kamu Politikalarına Sivil Toplum Kuruluşlarının Katılımı	254
5.3.8. Ülkede Demokrasinin Seyri	256
6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	259
6.1. Sonuç ve Tartışma	259
6.2. Öneriler	267
7. KAYNAKÇA	271
8. EKLER	306
8.1. Ek-1: Görüşme Soruları	306
8.2. Ek-2: İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Belgesi	308

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1 Yurttaşlık Modelleri.....	63
Tablo 3.1: Milbrath'ın Siyasal Katılım Düzeyi Hiyerarşisi	92
Tablo 3.2: Mesleki Sivil Toplum Kuruluşları.....	110
Tablo 3.3: Türlerine Göre Kooperatif Sayıları.....	118
Tablo 3.4: Kooperatif Sayılarına Göre İllerin Sıralaması	121
Tablo 3.5: Türkiye'de İllere Göre Nüfusun Kooperatifçiliğe Katılma Oranı.....	122
Tablo 3.6: 3 Kasım 2002 Genel Seçim Sonuçları ve 1999 Seçimlerine Göre Değişim Oranları.....	172
Tablo 4.1: Sivil Toplum ve İktidar İlişkisine Dair Literatür Özeti.....	198

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1 Sivil Toplumun Temel Dinamikleri	15
Şekil 2.2: Yönetişimde Yer Alan Aktörlerin Güçlü ve Zayıf Yönleri	21
Şekil 2.3: Küçükömer'in Kronolojik Paradigması.....	43
Şekil 2.4: Siyasal Sistem İşleyişi	52
Şekil 2.5: Tarihsel Süreçte Egemenliğin Paylaşımı Noktasında Devlet-Sivil Toplum İlişkisi	55
Şekil 2.6: Sivil Toplum ile Devlet İlişkisi	56
Şekil 2.7: Sivil Toplum ile Kamu/Devlet İlişkisi.....	57
Şekil 3.1: STK'ların Çalışma Alanları.....	77
Şekil 3.2: STK'ların Etki Alanları	88
Şekil 3.3: Anayasacılık (Sınırlı İktidar).....	128
Şekil 3.4:Demokrat Parti Seçim Afişi.....	155
Şekil 5.1: Araştırma Bulgularının Modelleme Yoluyla Gösterim Diyagramı.....	206

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 3.1: Türkiye’de Aktif Olan Derneklerin Faaliyet Alanları Göre Dağılımları.....	105
Grafik 3.2: Türkiye’de Aktif Olan Derneklerin Buldukları Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımları.....	106
Grafik 3.3: Türkiye’nin AB Üyeliği Sürecinin Sivil Toplumun Gelişmesine Katkı Sunduğu Algısı.....	176
Grafik 3.4: Türkiye’de Yeni Kurulan Vakıfların Yıllara Göre Değişim Oranı.....	187
Grafik 3.5: Türkiye’de Yıllara Göre Dernek Üye Sayıları	189

KISALTMALAR DİZİNİ

- AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
ADD: Atatürkçü Düşünce Derneği
ADKF: Atatürkçü Düşünce Kulüpleri Federasyonu
AİH: Akil İnsanlar Heyeti
AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK: Avrupa Konseyi
AK Parti (AKP): Adalet ve Kalkınma Partisi
AKPM: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
ANAP: Anavatan Partisi
AP: Adalet Partisi
AP: Avrupa Parlamentosu
AT: Avrupa Topluluğu
ATÜT: Asya Tipi Üretim Tarzı
BM: Birleşmiş Milletler
BİMER: Başbakanlık İletişim Merkezi
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
CİMER: Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi
ÇEVKO: Çevre Koruma ve Ambalaj Atıklarını Değerlendirme Vakfı
DEV-GENÇ: Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DB: Dünya Bankası
DGM: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP: Demokrat Parti
EMASYA: Emniyet Asayiş Yardımlaşma Protokolü
FETÖ: Fethullahçı Terör Örgütü
FP: Fazilet Partisi
HAK-İŞ: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HDP: Halkların Demokratik Partisi
HSK: Hâkimler ve Savcılar Kurulu

HSYK: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
IMF: International Monetary Fund
İDT: İktisadi Devlet Teşekkülü
İGE: İnsani Gelişim Endeksi
İHD: İnsan Hakları Derneği
İHH: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İTC: İttihat ve Terraki Cemiyeti
KHK: Kanun Hükmünde Kararname
KİA: Kitle İletişim Araçları
KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MAZLUMDER: İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği
MBK: Milli Birlik Komitesi
Md: Madde
MGK: Milli Güvenlik Konseyi
MKP: Milli Kalkınma Partisi
MNP: Milli Nizam Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
MTTB: Milli Türk Talebe Birliği
MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NGO: Non-Governmental Organizations
OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development
OHAL: Olağanüstü Hal
PDY: Paralel Devlet Yapılanması
RP: Refah Partisi
RSF: Sınır Tanımayan Gazeteciler
SF: Serbest Fırka
SODES: Sosyal Destek Programı
SP: Saadet Partisi
SPK: Siyasi Partiler Kanunu
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STGM: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi
STK: Sivil Toplum Kuruluşu

STEP: Sivil Toplum Endeksi Projesi
STÖ: Sivil Toplum Örgütü
STP: Sivil Toplum Platformları Projesi
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK: Türk Dil Kurumu
T.C: Türkiye Cumhuriyeti
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK: Türk Ceza Kanunu
TÇV: Türkiye Çevre Vakfı
TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TED: Türk Eğitim Derneği
TEMA: Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TES-İŞ: Türkiye Enerji Su ve Gaz İşçileri Sendikaları
TESK: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TMGT: Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı
TMK: Türk Medeni Kanunu
TMMOB: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÖB-DER: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜM-DER: Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÜRÇEK: Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu
TÜSEV: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
Vb: Ve Benzeri
Vd: Ve Diğerleri
VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü
WBG: World Bank Group
WCF: World Chambers Federation

WWF: World Wide Fund for Nature

YAŞ: Yüksek Askeri Şura

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

YTP: Yeni Türkiye Partisi

1. ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

Bu başlık altında, araştırmanın konusu ve amacı, kapsamı, araştırmada kullanılan anahtar kavramların tanımı, araştırmada kullanılan bilimsel yöntemler ve araştırmanın sunuş sırası ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Verilen bu bilgiler çerçevesinde araştırmanın bir özetinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Sivil toplum; kendi kendini oluşturan, devletten özerk, devlet ile özel alan arasında aracı niteliği taşıyan, toplumsal sorunlara kalıcı çözümler bulma sürecinde aktif rol alan ve bu minvalde siyasi aktörleri yönlendirmeye çalışan, gönüllü sosyal bir yapılandırma (Cıranoglu, 2011; Howell ve Mulligan, 2005; Sarıbay, 2000). Devlet mekanizmasından oldukça otonom bir anlamı karşılayan sivil toplum, kendine has ilkelere ve hedeflere haiz, toplumsal ölçekte otonomileşip kendi siyasalarını hukuksal normlara göre ihdas eden, devletten otonom, baskı ve zorlama yerine uzlaşa ve rızaya esas alarak devletin otorite alanını daraltmaya çalışan, gönüllülük temeline dayalı bir oluşumdur. Yani devlet ile bir şekilde ilişkili olan sivil toplum, devlet ile birey arasında bir yerde konumlanarak köprü vazifesi görmektedir. Ancak bu konumlandırmada sivil toplum, siyasal toplumun yerini almaya çalışmamakta; siyasal toplumu bilgilendirme, denetleme, gözetleme ve baskı uygulayarak etkileme amacı gütmektedir (Diamond, 1994; Tester, 1992; Yıldırım, 2004).

Halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelen demokrasi, yöneticileri değiştirmek için anayasaya uygun, düzenli imkânlar sunan bir politik sistemdir. Demokrasi; yuttaşların, siyasal iktidar olabilmek amacıyla yarışanlar arasında seçme işlemi yaparak önemli kararları etkilemesine olanak sunan sosyal bir mekanizma olarak da tanımlanabilir (Lipset, 1986: 25). Toplum için bağlayıcı kuralların ve politikaların, halkın denetimi altında belirlendiği bir karar alma biçimi olan demokrasi, birbirinden farklı çıkarları temsil eden toplumsal grupların isteklerini birbirlerine ve devlete karşı savundukları, sivil toplum örgütlerinin (STÖ) yaygın ve söz sahibi olduğu toplumlara haiz bir kavramdır (Uluç, 2013: 399; Velioğlu, 2009: 62). Çünkü sivil toplum ile demokrasi arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Sivil toplum ancak demokratik toplumlarda varlık gösterebilirken, demokrasi de ancak sivil toplumun etkin olduğu

toplumlarda gelişim gösterebilmektedir. Nitekim bir ülkede demokrasi kültürünün halk tarafından özümsemişliğinin en önemli göstergelerinden biri sivil toplumun örgütlenme şekli ve oranıdır (Sarıbay, 2007). STK'lar tüm dünyada demokratikleşmenin sağlanması ve insan haklarının korunması adına faaliyet gösteren yapılardır. STK'lar, toplumlara demokratik haklar konusunda bilinçlendirmekte ve hükümetlerin faaliyetlerini denetlemektedir (Şahin ve Yıldız, 2009).

Türkiye'de siyasal iktidar ile sivil toplum ilişkisinin başat belirleyicisi siyasal iktidarlar olup, sistemin demokratikleştirilmesi yönündeki talep ve düzenlemeler devlet merkezli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Örgütsel anlamda zayıf kalan sivil toplum ise sistem ve devlet üzerinde etkin bir denetim mekanizması geliştirememiştir. Ortaya çıkan boşluk çoğu zaman ordu tarafından doldurulup, fatura ise sivil topluma çıkartılmıştır (Tosun, 1998). Nitekim Türkiye'de neredeyse her on yılda bir askeri darbe yaşanmasına sebep olarak ülkede gelişmiş bir sivil toplumun bulunmaması gösterilmektedir (Saklı ve Karataş, 2017). Bununla birlikte son yıllarda demokrasiye geçiş ve demokrasinin konsolidesi süreçlerindeki rolü itibarıyla STK'lar Türkiye zaviyesinden de önemli birer aktör haline gelmiştir. Bilhassa 1980'li yıllardan itibaren sivil toplum ve STK'lar, Türkiye siyasi alan yazınında sıklıkla ele alınan kavramlar olmuştur. STK'ların özellikle 2000'li yıllardan itibaren toplumsal sorunların çözümü noktasında iktidarlar tarafından dikkate alınmaya başlaması Türkiye'de sivil toplumun daha aktif hale gelmesini sağlamıştır (Keyman ve İçduygu, 2004).

Bu araştırmada, 2000 sonrası dönemde siyasal iktidar ile Diyarbakır'daki STK'lar arasındaki ilişki incelenmiştir. Diyarbakır'daki STK'ların siyasete katılma ve iktidarı etkileyebilme düzeyleri, 2000 sonrasındaki siyasal iktidar ile olan ilişkiler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu araştırma, Türkiye'de sivil toplum ve iktidar ilişkilerinin problemleri tarihinin, 2000 sonrası dönemde nasıl bir seyir izlediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye'de, siyasal iktidar ile STK'ların ilişkisini inceleyen çalışmaların çoğunluğunun İstanbul ve Ankara gibi şehirler özelinde yapıldığı görülmüştür. Günümüzde sivil toplumun sorunları, ihtiyaçları, ilgi ve çalışma alanları ile hüviyeti değişim geçiriyorken, Diyarbakır gibi politik bir şehrin sivil toplum aktörleri ile siyasal iktidar arasındaki ilişkilere odaklanan bu araştırmanın önemli bir ihtiyacı gidereceği düşünülmektedir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmada 2000 yılı sonrası dönemde siyasal iktidar ile Diyarbakır'daki STK'ların ilişkisi incelenmiştir. Zaman zaviyesinden 2000 yılı sonrası dönem, mekân olarak ise Diyarbakır ili kapsama alınıp, söz konusu bu süreçte tek başına iktidar olan AK Parti ile Diyarbakır ilindeki STK'ların ilişkisi ele alınmıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan STK'lardan kasıt, herhangi bir kar amacı olmayan ve kamu gücünden ayrı bir mecrada farklı niyetleri yerine getirmek adına, gönüllülük prensibince örgütlenen sivil kuruluşlardır. Gönüllüğe dayanmayan ve iktidarın politikalarına karşı hiçbir toplumsal hareketi örgütlemeye yetkisi olmayan ve bu nedenle demokratik iktidar-sivil toplum ilişkisini yansıtamayacak olan STK'lar araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir. Araştırma için katkısı talep edilen STK'ların hem çalışma alanları hem de siyasi yahut dünya görüşü bakımından çeşitlilik arz etmesine özen gösterilmiştir. STK temsilcilerinin büyük bir kısmı Diyarbakır'daki sivil toplum unsurları ile iktidar ilişkilerinin son yirmi yılını ele alan bu çalışmaya katkı vermeyi memnuniyetle kabul ederken bazı STK'lar görüşmeyi kabul etmemiştir. Her araştırma gibi bu araştırma da belli sınırlılıklar içermekte ve belli bir temsiliyet arz etmektedir. Dolayısıyla bu araştırma, Diyarbakır'daki STK'lar ile AK Parti iktidarı arasındaki ilişkiler hakkında önemli ölçüde bir temsil niteliğine haiz olmakla birlikte yegâne doğrular içerdiği iddiası taşımamaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Sivil toplumun ve demokrasinin ilerlemesinde rol alan STK'lar ancak özgür bir toplumda faaliyet yürütebilir. Demokratik olmayan, hak ve hürriyetlerin gerektiğince tesis edilemediği toplumlarda ise sivil toplumun ve STK'ların varlığından söz etmek güçtür. Nitekim Türkiye'de de sivil toplum anlayışının gerilediği dönemlere bakıldığında, baskıcı sivil veya otoriter askeri yönetimlerin iktidarda olduğunu görmek mümkündür. Oysa ileri demokrasiye haiz toplumlarda STK'lar, bireylerin haklarının korunmasında ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır (Küçükömer, 1994).

Demokrasinin ilerleme gösterebilmesi için toplumdaki tüm fertlerin demokrasi kültürünü özümsemiş olması gerekir. İşte bu noktada gerek STK'lara gerekse devlete bir takım görev ve sorumluluklar düşmektedir. Zira sivil toplum, devlet ve demokrasi

kavramları arasında ayrılmaz bir bağ bulunmaktadır. Sivil toplum için demokrasi vazgeçilmez bir fenomenken, sivil toplum da literatürdeki yerini önce devlet benzerliğine daha sonra devlet karşıtlığına borçludur. Yani sivil toplum varlığını devam ettirebilmek adına demokratik topluma gereksinim duyarken, ideal devlet olarak ifade edebileceğimiz sivil toplumun önünü açan devlet ise her şeyden evvel kutsal olmanın kendisi değil, kişi hak ve hürriyetleri olduğuna vakıf olan devlettir (Bayhan, 2002; Aktan, 1997). Nitekim Keck ve Sikkink (1999: 37), her alana egemen bir devletin, sivil toplum ve demokrasinin gelişmesine fırsat tanımayacağı görüşündedir. Dolayısıyla hem siyasal iktidarın hem de STK'ların görev ve sorumluluklarını ne ölçüde yerine getirebildiklerinin değerlendirilmesi, araştırmanın anlaşılması zaviyesinden önemlidir.

Ülkemizde son yıllarda özellikle yerel demokrasi bağlamında halk katılımını sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Yerel demokrasinin yapı taşlarından birini ise STK'lar oluşturmaktadır. Günümüz çağdaş toplumlarındaki sorunlardan biri, sivil toplum ile karar alma mekanizmaları arasındaki boşluktur. Toplumsal alanda oluşan muhalefet, siyasal katılımın mevcut mekanizmalarına rahat bir şekilde uyum gösterememektedir (Melucci, 1999). Demokratik katılım süreçlerini salt seçimlere indirgeyen yaklaşımlar STK'lar aracılığı ile aşılacak istenmektedir. Türkiye'de, STK'lar ile iktidar ilişkisini anlatan birçok kitap, makale ve tez çalışması bulunmaktadır. Özellikle son otuz yıllık süreçte, sivil topluma yönelik gerçekleştirilen akademik çalışmalar yoğunlukla devlet-sivil toplum ilişkisini irdelemekte; nicelik olarak artış gösteren STK'ların bu ilişkiyi hangi noktaya getirdiğini tartışmaktadır (Çoşar ve Gençoğlu Onbaşı, 2008; Kaliber ve Tocci, 2010). Sivil toplumun kurumsal niteliklerinin incelendiği çalışmalar ise bu konular üzerine uzmanlaşan STK'lar tarafından raporlanmaktadır (İçduygu vd., 2011; Lermioğlu ve Varon, 2015). Akademik çalışmalar ağırlıklı olarak nitel veri analizlerine dayanmakta, vaka çalışmaları ise öncelikli olarak Türkiye'nin anakentlerinde yer alan ve kendi faaliyet kollarında öne çıkan STK'ları değerlendirmektedir. Sivil toplumun muhtevasının ele alındığı raporlar ise genellikle, açıklayıcı nicel analizlere dayanmakta ve bu raporlar Türkiye geneli için veri sunmaktadır (İçduygu vd., 2011).

Bu araştırma; sahip olduğu medeniyet, coğrafi konum ve farklı kültürleri muhtevasında barındıran etnik yapısı ile Türkiye siyaseti açısından en önemli şehirlerden biri olan Diyarbakır'daki STK'ların, siyasal iktidar ile olan ilişkilerini ele

almaktadır. Özellikle Kürt kimliğinin Türkiye sınırları içerisinde yaşayan kesiminin siyasal algısının ve örgütlenişinin merkezlerinden biri olarak ifade edilen Diyarbakır, Kürt kimliğinin siyasal tarihinin ve bu bağlamda güncel gelişiminin merkezini ve siyasal odağını oluşturmaya devam etmektedir (Koçal, 2016). Diyarbakır, farklı etnik ve dini yapıları yıllarca muhtevasında bulunduran, asırlardır birçok medeniyete mihmandarlık yapan, haiz olduğu köklü geçmişiyle Türkiye'nin önemli kentlerinden birisidir. Birçok bilim insanı, sanatçı, edebiyatçı ve politikacının yetiştiği Diyarbakır, geçmişte olduğu gibi günümüzde de en önemli kültür merkezlerinden birisidir. Çağdaş ve geneleğin mündemiç olduğu toplumsal yapısı ile öne çıkan Diyarbakır, günümüzde nüfus yapısı, politik ve stratejik konumu, dini ve etnik terör vb. kronik sorunları sebebiyle gündeme gelmektedir. Diyarbakır, Türkiye'nin neredeyse tüm bölgelerinden farklı olarak salt yerel özgünlüklerle sınırlı kalmayıp, yerel alanının ve nüfusunun sınırlarını aşan ve özellikle politik ve etnik temalar çerçevesinde homojenleşen bir toplumsal aidiyetin sembolü haline alarak istisnaileşen, bu hasiyetiyle ulusal ve uluslararası düzeyde bilinirliği olan bir şehirdir. Kürt kimliğinin 1970'li yıllardan başlayarak, ekonomik sıkıntılar ve Kürt sorunuyla ilişkili çatışma iklimi başta olmak üzere çeşitli nedenlerle yığmsal göç hareketleri ve bu doğrultuda giderek metropolleşme süreçlerinde merkezileşmesi, coğrafi-yerel alt kimliklerin bu fiziksel merkezileşme ve toplumsal siyasallaşma etrafında bütünleşmesi, merkezileşen Kürt kimliğine dayalı kolektif siyasal bilincin ve tercihlerin, kenti politik örgütlenmenin odağı yapması ve nihayet bunlar ışığında, Kürt sorununun Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde, bilhassa Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik görüşmeleri sürecinde edindiği konumun diplomatik simgesi haline gelişi, Diyarbakır'ın güncel kentsel hüviyetini oluşturmuştur (Koçal, 2016).

Araştırmada; Kürt meselesinin, özelde insan hakları mücadelesinin ve genelde sivil toplum çalışmalarının önemli kentlerinden biri olan Diyarbakır (Ruhavioğlu vd., 2020) ilindeki STK'ların, 2000 sonrası dönemde siyasal iktidar ile olan ilişkileri ele alınmıştır. Yerel demokrasi ve siyasete aktif katılım konularında akla ilk gelen şehirlerden biri olan Diyarbakır'daki STK'lar ile AK Parti iktidarı arasındaki ilişkilerin, yirmi yıllık süreçte nasıl bir seyir izlediği ortaya konulacaktır. Bu doğrultuda siyasal iktidarlar ile STK'lar arasındaki ilişkilerin nasıl ve hangi boyutlarda geliştiğinin tespit edilmesi ve bu ilişkilerin gelişim süreçlerine yönelik önerilerde bulunulması

planlanmaktadır. Araştırma dar ölçekte Diyarbakır, geniş ölçekte ise ulusal çapta örgütlenmiş STK'ların, iktidarlar ile ilişkilerinin ne yönde seyrettiğine dair bir bakış açısı oluşturması yönünden de önem arz etmektedir.

1.4. Araştırma Sorusu

Bu araştırma, Diyarbakır'daki STK'lar ile AK Parti iktidarı arasındaki ilişkilerin yıllara ya da dönemlere göre hangi yönde ve nasıl gerçekleştiği sorusu üzerinde temellendirilmiştir. Dünyada küreselleşmenin etkilerinin hissedildiği 1980'li yıllardan itibaren daha fazla katılımcı ve kurumsallaşmış bir demokrasi yapılanması, sivil toplumun da dâhil olduğu güçlü bir yönetim ile birlikte kurgulanmaktadır (Şahin ve Öztürk, 2011). “Devlet, toplumu yönetir” ilkesini reddeden yeni anlayış, STK'lar gibi devlet haricindeki aktörlerin de ülke yönetiminde pay sahibi olması gerektiğini belirtmektedir (Tekeli, 2003).

Son yıllarda sivil toplum kavramı birçok teorik tartışmanın yanı sıra aktivistlerin ve siyasi partilerin söylemlerinde baskın bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye örneğinde iktidar ile sivil toplum ilişkisine yönelik yapılan akademik çalışmalarda tartışmalar ekseriyetle politika oluşturma süreçlerinde merkezi idarenin ağır bastığını vurgulamaktadır. Öyle ki hükümetlerin, politika yapım süreçlerinde muktedir olması, diğer aktör ya da paydaşların rollerinin ne olduğunu ve politika oluşturma sürecine dahil edilip edilmedikleri sorusunu beraberinde getirmiştir (Göymen, 2000; Nohutçu, 2002; Yüksel vd., 2005). Bu bağlamda, Türkiye'de 2000 sonrası dönemde STK'ların, siyasal iktidar ile olan ilişkilerinin nasıl ve hangi yönde geliştiği bu araştırmanın ana tartışma konusunu oluşturmaktadır. Araştırmada 2000 sonrası dönemde STK'lar ile siyasal iktidar ilişkisinin hangi yönde ve nasıl seyrettiği sorusuna, Diyarbakır ili üzerinden cevap aranmıştır.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, nitel araştırma deseni belirlenmiştir. Nitel araştırma, genellemeler yapmak ve hipotez test etmek amacından ziyade süreç içerisinde ortaya çıkan tümevarım özelliği yansıtan çalışmalardır (Merriam, 2018). Nitel araştırma; bilginin, devam eden bir süreç zarfında insanlar tarafından oluşturulduğuna ve bu yolla insanların bir faaliyet, tecrübe ya da olguyu anlamlı hale getirdiği temeline dayanır. Bilginin bir süreç dâhilinde oluşturulması ve olguları anlamlandırması nicel araştırmalarla

bağdaşmayan bir durumdur. Çünkü nitel araştırma paradigmaları bilginin önceden var olduğu ve keşfedilmeyi beklediği inancıyla hareket eder (Merriam ve Tisdell, 2016). Nitel araştırmanın özelliği hâlihazırdaki verileri tümevarımsal metotla daha soyut bilgi birimleri formunda organize edip örüntü, kategori ve temaları aşağıdan yukarıya oluşturmasıdır (Creswell ve Poth, 2018). Diğer bir deyişle nitel araştırma, genelleme yapmak ve hipotez test etmekten ziyade, süreç içerisinde ortaya çıkan tümevarım metoduna uygun çalışmalar yürütmeyi amaçlar (Dworkin, 2012; Merriam ve Tisdell, 2016).

Nitel çalışmalar genel anlamda teorik araştırma sorularını veya hipotezleri cevaplamak adına sınırlı değişkenler üzerinde ölçüm yaparken, nitel araştırmaların hareket noktasını ise kuramlar doğrultusunda ortaya konulan hipotezler değil, araştırma sorusu ya da soruları oluşturur (Creswell ve Creswell, 2018). Yani nitel araştırmalar, insan deneyim ve gözlemini, sayısal kategorileri kapsayan metodolojik yöntemlerin uygulanmasını içeren bir anlayışla açıklarken, nitel araştırmalar ise insan deneyiminin detaylı bir betimleme ve analizini yapmayı hedefler (Marvasti, 2004). Nitel araştırmalarda yapılan görüşmeler genel, doğrudan, objektif gerçekleri sunmak ya da hipotezi teste tabi tutmak gibi bir amaç gütmemekle beraber, araştırmada görüşme yapılan kişinin deneyimlerini aktarması yoluyla ulaşılmak istenen sonuçların elde edilmesine katkı sunar (Tekin, 2006). Bu bağlamda araştırmanın desenlemesi, nitel araştırma yaklaşımı çeşitlerinden biri olan durum çalışması (*case study*) yöntemi esas alınarak yapılmıştır. Durum çalışması, araştırmanın hem ürünü hem de nesnesi sayılabilecek nitel araştırma dâhilindeki bir desen türüdür. Durum çalışması, araştırmacının gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem (bir durum) ya da belli bir zaman dâhilindeki çoklu sınırlandırılmış sistemlerle ilgili çoklu bilgi kaynakları (örneğin gözlemler, mülakatlar, dokümanlar, raporlar) aracılığıyla ayrıntılı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır. Durum çalışmasındaki analiz birimi birden fazla durum (çok mekânlı çalışma) veya tek bir durum (tek mekânlı çalışma) olabilir (Creswell, 2018).

Durum çalışması, psikolojide (Freud), tıpta (bir problemin durum analizi), hukukta (durum kanunu), ve politik bilimlerde (durum raporları) popüler olması nedeniyle sosyal bilimciler arasında yaygın bir yaklaşımdır. Stake (2005) durum çalışması araştırmasının bir metodoloji olmadığını fakat ne çalışılacağına dair bir seçim

olduğunu ifade etmesine karşın diğer araştırmacılar bunun bir araştırma stratejisi, bir metodoloji veya kapsamlı bir araştırma stratejisi olduğunu ileri sürmüşlerdir (Denzin ve Lincoln, 2005; Merriam, 1998; Yin, 2009). Özel bir durumun belirlenmesiyle başlayan durum çalışması, özel bir zaman ve yer gibi belirli parametrelerle sınırlandırılabilir ya da tanımlanabilir (Yin, 2009). Burada temel nokta, “durumun” olmasıdır. Tek bir durum olabileceği gibi karşılaştırma yapılabilmesi noktasında çoklu durumlar da söz konusu olabilir.

Durum çalışması yapmanın amacı da önemlidir. Bir nitel durum çalışması eşsiz bir durumu ifade etmek için tasarlanabilir. Alternatif olarak, durum çalışmasının amacı belli bir konuyu ya da problemi en iyi biçimde anlamak adına seçilmiş durum veya durumları anlamak olabilir. Bu, araçsal bir durum olarak adlandırılır (Stake, 1995). İyi bir durum çalışması araştırmasının söz konusu duruma dair bir betimleme sunması, analizi anlamak adına ayrıca öneme sahiptir. Bu betimleme hem içsel hem de araçsal durum çalışmalarında uygulanır. Ayrıca, araştırmacı her bir durumu incelemek için temalar, konular veya belli durumlar belirleyebilir. Bir durum çalışmasının bulgular bölümü hem bir durumun betimlenmesini hem de durum çalışmasında araştırmacının ortaya çıkardığı tema veya konuları içerecektir. Buna ek olarak, tema ve konular araştırmacı tarafından bir kronoloji içinde organize edilmiş, durumlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar doğrultusunda çapraz durum analizi yapılmış veya bir kuramsal model sunulmuş olabilir. Durum çalışmaları genellikle araştırmacının durum(lar)dan çıkardığı genel anlam çerçevesinde oluşturduğu sonuçlar ile son bulur (Creswell, 2018).

Araştırmanın çalışma grubunu ulusal çapta faaliyet gösterip, Diyarbakır’da şubesi bulunan STK’lar oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu belirlendikten sonra Türkiye çapında örgütlenmiş, Diyarbakır’da temsilciliği başlıca STK’lar örneklem grubu olarak seçilmiştir. Araştırmada aktarılabilirliği sağlayabilmek adına, amaçlı örneklem seçilmiştir. Araştırmacılar bu örnekleme tercih ederek, katılımcıları araştırmaları için en uygun özelliklerine göre (deneyim, bilgi sahipliği vb.) belirleme olanağına sahip olurlar (Başkale, 2016). Araştırmada amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan, ölçüt örneklem kullanılmıştır. Ölçüt örneklem, önceden belirlenmiş belli bir önemdeki ölçütleri karşılayan tüm durumları irdeleyen (Veal, 2018: 430; Patton, 2018: 238) veya aynı ölçütü karşılayan, kalite teminine yardımcı olan tüm durumlar (Miles ve Huberman, 2016: 28) olarak ifade edilmektedir. Ölçüt örneklem yönteminde araştırma

kapsamına alınan katılımcılar, farklı alanlarda faaliyet gösteren STK temsilcileri, iktidar partisi yetkilileri ile bazı muhalefet partileri il başkanları olarak planlanmıştır. Görüşülen il başkanlarının tümünün geçmişte STK tecrübesine haiz kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Araştırmada görüşülecek temsilcilerin farklı alanlarda faaliyet gösteren STK yöneticileri olmaları nedeniyle bir yandan önceden belirlenmiş sorularla hepsinden belli bir konuda görüş alabilmek amaçlanırken diğer yandan derinlemesine bilgiler alabilmek adına yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın güncel siyasete yönelik olması nedeniyle STK temsilcilerinin çoğunluğu, görüşmeye temkinli yaklaşmakla beraber, bunun bir bilimsel araştırma olduğu (doktora tezi) ve isimlerinin kesinlikle saklı tutulacağı kendilerine beyan edilince, sorulara net cevaplar vermişlerdir. Nitel görüşmeler başlamadan önce araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında katılımcılar bilgilendirilerek onamları alınmıştır. Yaklaşık 45-60 dakika arası süren görüşmelerin ikisi hariç tümünde ses kaydı alındı ve bire bir deşifre edilmiştir. Ayrıca araştırmada katılımcıların kimliklerini açığa çıkaracak detaylı bilgiler verilmeyerek, katılımcıların gizliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Katılımcılarla gerçekleştirilen tüm görüşmeler birebir deşifre edildikten sonra nitel veri analizi programına (NVIVO-11) kodlanarak analizi yapılmıştır. Görüşmelerde tekrar eden anlam örüntülerinin tespit edilmesi ve derinlemesine bir şekilde analizinin yapılması için prosedürü Braun ve Clarke (2006) tarafından ortaya konulan tümevarımsal tematik analiz kullanılmıştır.

Öncelikle katılımcılara ait deşifreler bir kodlama yapılmaksızın baştan sona okunmuş, veri seti tekrar okunarak siyasal iktidar ile sivil toplum kuruluşları ilişkileri bağlamında ilk kodlar oluşturulmuştur. Belirlenen üç tema altında düzenlenip, birleştirilen kodlar, veri içeriği ve veri setiyle uyumu yönünden yeniden kontrol edilmiştir. Tematik analizin ilkelerine uygun olarak oluşturulan her temanın veri setini zengin içeriğiyle kapsayacak şekilde, temanın adı ve tanımı belirlenmiştir. Tematik analiz sonucunda elde edilen veriler, araştırma sorusu ve literatürle ilişkilendirilerek tezin yazımı tamamlanmıştır. Araştırmada geçerliği sağlamak üzere nitel araştırmalarda kullanılmakta olan, analizcilerin üçgenlemesi ve zengin yoğun betimleme (Creswell, 2018) geçerlik stratejileri kullanılmıştır. Araştırmacının doktora tez danışmanı ile deşifreler üzerinde hangi veri bloklarının, hangi koda en iyi uyduğuna ilişkin tüm

kodlamalar birlikte gerçekleştirilmiştir. Buna dayalı olarak kodlayıcılar arasında tam bir uzlaşısı sağlanmıştır.

Araştırmada birincil ve ikincil veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Araştırmanın birincil veri kaynağı Diyarbakır'da faaliyet gösteren STK yöneticileriyle gerçekleştirilen yüz yüze görüşmelerden elde edilen veriler olmuştur. Araştırmanın ikincil veri kaynağını ise makale, tez, bildiri, kitap ve tutanaklar oluşturmuştur. Ayrıca Türkiye'de sivil toplum kavramına odaklanan kurumların bilimsel raporlarından yararlanılmıştır. Bu çerçevede araştırma, iki kategori altında gerçekleştirilmiştir. Bunlar:

1) Alan Araştırması

- İnceleme, Gözlem, Uzman ve Yetkili Kişilerle Görüşme

2) Literatür Taraması

- Basılı Yayınlar (Tez, Makale, Kitap, Rapor, Gazete, Dergi, Araştırma)

1.6. Sunuş Sırası

Araştırmanın birinci bölümünde, araştırmanın konusu, amacı ve önemi, araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları, araştırmanın yöntemi ve araştırma sorusu hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, araştırma konusu zaviyesinden önem arz eden kavramlara yer verilip, bu kavramların tarihsel ve siyasi değerlendirmeleri yapılmıştır. Sivil toplumun ne olduğuna dair açıklama yapıldıktan sonra sivil toplum kavramının ortaya çıkışı ve geçirdiği merhaleler, çeşitli kuramlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde, siyasal iktidar ile STK'lar arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Bu bağlamda siyasal iktidar ve STK'lar ile ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra Türkiye'deki sivil toplum yapısı ve STK'lar ile ilgili bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde; araştırma ile ilgili alan yazından bahsedilmiştir. İktidar, sivil toplum ve STK'lar ile ilgili ulusal ve uluslararası literatüre dair bilgiler sunulmuştur. Araştırmanın beşinci bölümünde ise AK Parti döneminde iktidar ile STK ilişkisi, Diyarbakır alan araştırması özelinde analiz edilmiştir. Araştırmanın altıncı (son) bölümünde, AK Parti iktidarı ile Diyarbakır'daki STK'lar arasındaki ilişkilere dair elde edilen bulgular bağlamında sonuç ve öneriler yazılmıştır.

1.7. Araştırmada Kullanılan Temel Kavramlar

Demokrasi: Bir kişinin veya grubun geriye kalanlar adına kolektif karar almalarının aksine demokrasi; bir grup veya toplum içerisinde, grup veya toplumu oluşturan bireyleri etkileyen karar süreçlerinde bireylerin kendilerini ilgilendiren karar süreçlerine eşit katılım hakkına sahip olma prosedürü olarak ifade edilebilir (Beetham, 2006: 3). Demokrasi kavramı Antik Yunan'da “*demos*” (halk) ve “*kratos*” (otorite) kelimelerinin birleşmesinden ortaya çıkmış ve sonra “*democratia*” sözcüğüne evrilmiş ve dilimize de Fransızca olan “*démocratie*” kelimesinden girmiştir (Schmidt, 2002: 13).

Sivil Toplum: Sivil toplumun ne olduğuna dair literatürde net bir görüş birliği olmamakla beraber en genel tanımı ile sivil toplum; kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, devlet ile özel alan arasında aracı niteliği taşıyan, toplumsal sorunlara etkili ve uzun dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi aktörleri yönlendirmeye çalışan örgütlü, gönüllü sosyal bir yapılandırma. Devlet mekanizmasından oldukça otonom bir anlamı karşılayan sivil toplum; kendine has amaçları olan, toplumsal anlamda otonomleşip kendi siyasalarını baskı altında kalmaksızın hukuksal normlara göre belirleyen, devletten bağımsız, gönüllü birlikteliklerdir (Howell, 2005: 122; Sarıbay, 2000: 58).

Sivil Toplum Kuruluşları: İngilizce karşılığı “*non-governmental organization*” olan ve dilimizde “hükümet dışı kuruluşlar” anlamına gelen STK'lar, sivil toplum içerisinde hulul edip, devletin yönetim aygıtının dışında kalan, belirli toplumsal amaçlar ya da üyelerinin çıkarlarını sağlamak amacıyla ihdas edilen kuruluşlardır (Arslan, 2001: 118, Aslan, 2010: 365). Birleşmiş Milletler (BM) Ana Sözleşmesinde, “Non-Governmental Organizations” (NGO) yani “*Hükümet Dışı Kuruluşlar*” olarak adlandırılan STK'lar, “*Üçüncü Sektör*” olarak da ifade edilmektedir (Walker ve Dearden, 2005: 1).

Siyasal İktidar: Bir ülkede örgütlenmiş, toplumun bütünü üzerinde muktedir olan makro iktidarı ifade eden siyasal iktidar kavramı, toplum ile ilgili bağlayıcı kararlar alabilen kapsayıcı ve merkezileşmiş iktidar türüdür. Siyasal iktidar; toplum içindeki en üstün, yani belirleyici olan iktidardır. Emir verme kudreti, cebir ve rızanın bir araya gelmesiyle oluşan siyasal iktidar, ülkenin ve toplumun bütünü üzerinde geçerli olan iktidardır (Lipson, 1986: 87; Erdoğan, 2002: 328).

2. SİVİL TOPLUM: TEORİK BİR ÇERÇEVE

Siyaset bilimi, sosyoloji ve felsefe gibi pek çok bilim dalında sıklıkla ele alınan sivil toplum, Batı’da yaşanan toplumsal değişimlerin birikimine dayanan bir kavramdır. Batı toplumunun geçirdiği siyasal, kültürel ve ekonomik değişimlerden etkilenen sivil toplum kavramı, birçok düşünür tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu başlık altında, araştırma konusu bakımından önem arz eden sivil toplum ve STK kavramlarına yer verilip, bu kavramların tarihsel ve siyasi değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu çerçevede sivil toplumun ne olduğuna dair bir açıklama yapıldıktan sonra tarihsel gelişim süreci içerisinde sivil toplum kavramının ortaya çıkışı ve geçirdiği merhaleler çeşitli kuramlarla birlikte ele alınmıştır. Daha sonra sivil toplum ile ilişkili olan demokrasi, devlet, kamusal alan, katılım gibi kavramlardan bahsedilmiştir.

2.1. Sivil Toplum

Sivil toplumun ne olduğu ile ilgili yapılan tanımlara geçmeden evvel “*sivil*” sözcüğünün kökenine bakmak gerekmektedir. Etimolojik olarak Fransızca kökenli bir kavram olan “*civil*” sözcüğü şu anlamlara gelmektedir (Webster, 1975: 23-31):

- Bir yurttaş ya da yurttaşlarla ilgili olan,
- Bir yurttaşlar topluluğuna, onların yöntemlerine ya da ilişkileriyle ilgili olan,
- Şehirde yaşayanlara göre olan; kırsal ya da köy yaşantısına ilişkin olmayan,
- Kibar ve görgülü,
- Medeni ve uygar,
- Askeri ya da dini olmayan,
- Resmi olarak belirlenmiş zaman dilimleri,
- Roma medeni hukuku ya da modern medeni hukukla ilgili olan,
- Hukukta, şahsi haklar ve bunları kapsayan, siyasi ya da cezai olanlardan farklı hukuk davaları.

Yabancı literatürde “*Civil Society*” olarak geçen sivil toplum kavramı, öncelikle siyaset felsefesinin bir alt başlığını oluşturmuştur. Öyle ki siyaset felsefesi, devlet ile toplum ilişkisini yönetim düzeyinde ele alarak sivil toplum kavramına hareket alanı tanımıştır. Sivil toplum kavramının sosyolojik boyutu ise çoğunlukla göz ardı edilmiş, salt anlamda devlet ile toplum ilişkisine indirgenmiştir. Oysa sivil toplum kavramı

sosyolojinin bir alt başlığını da oluşturmaktadır. Duverger'in (1995: 69), "Başlı başına bir siyasi kültür yoktur, yalnızca bir kültürün siyasi yönü vardır" sözünden de anlaşılacağı gibi sivil toplum, salt siyaset alanının değil, bir kültürün, bir toplumun, bir uygarlığın, yani sosyokültürel bir alanın alt başlıklarından birini teşkil etmektedir. Nitekim bugün pek çok sosyal bilimci; yoksulluğun azaltılması, demokrasinin geliştirilmesi, insan hakları ve özgürlüklerinin korunması vb. amaçların gerçekleştirilebilmesinde sivil toplumun rolünden bahsetmektedir (Naidoo ve Tandon, 1999). Aristoteles'de, "*Politike Koinonia*", Çiçeron'da ise "*Societas Civilis*" olarak karşılık bulan sivil toplum kavramı, tarihsel süreç zarfında birçok farklı şekilde ifade edilmiştir (Tosun, 2001: 30). Batı kökenli bir kavram olan sivil toplum kavramı, Türkiye'de özellikle siyaset bilimi jargonunda en çok yanlış oluşturulan kavramlardan bir tanesidir (Mardin, 2002).

Sivil toplum ve demokrasi ilişkisi dikkate alındığında Türkiye zaviyesinden üzerinde önemle durulması gereken sivil toplum, özellikle 1980'li yıllardan itibaren sıklıkla dile getirilen kavramlardan biri olmuştur. Hatta Türkiye'de her on yılda bir askeri darbe yaşanmasının sebeplerinden biri olarak ülkede gelişmiş bir sivil toplumun bulunmaması gösterilmektedir. Tarihsel gelişim süreci içerisinde günümüzdeki ele alınışının aksine protest bir anlam taşımayan sivil toplum; medenilik, uygarlık ve ideal toplum modelini çağrıştırmaktadır. Ancak dilimizdeki pratik kullanımıyla direkt askeri bürokrasinin alternatifi gibi bir anlam taşıyan sivil toplum kavramının, salt askeri olanın karşıtı olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Nitekim Mardin (2008: 9), sivil toplumun karşıtının askeri toplum olmadığını, sivil toplum kavramının "*medenî*" yani "*şehirli*" anlamına geldiğini, bunun karşıtının da "*gayr-ı medenîlik*" olduğunu ifade etmiştir. Gökalp de (1976: 17) "*Türk Medeniyeti Tarihi*" adlı çalışmasında "*Medeniyet; La Civilisation, Medeni; Civil*" kavramsal eşleştirmesi ile "*Medeniyet*" kelimesi ile "*La Civilisation*" kelimesini, "*Medeni*" kelimesi ile de "*Civil*" kelimesini eş anlamlı olarak kullanmıştır. Aristoteles de buna benzer bir başlangıç yaparak, sivil toplumun karşıtının "*askeri*" bir anlam taşıması gerektiğini ifade etmekle birlikte sivil topluma karşılık olarak "*politik toplum*" terimini oturtmuştur. Aristoteles'e göre sivil toplum esasen sivil ve politik olanın değil, hak ile haksızlığın ayrıldığı bir toplumsal düzen olup, insanlar için ideal yaşam alanıdır (Ardhart, 2004: 67).

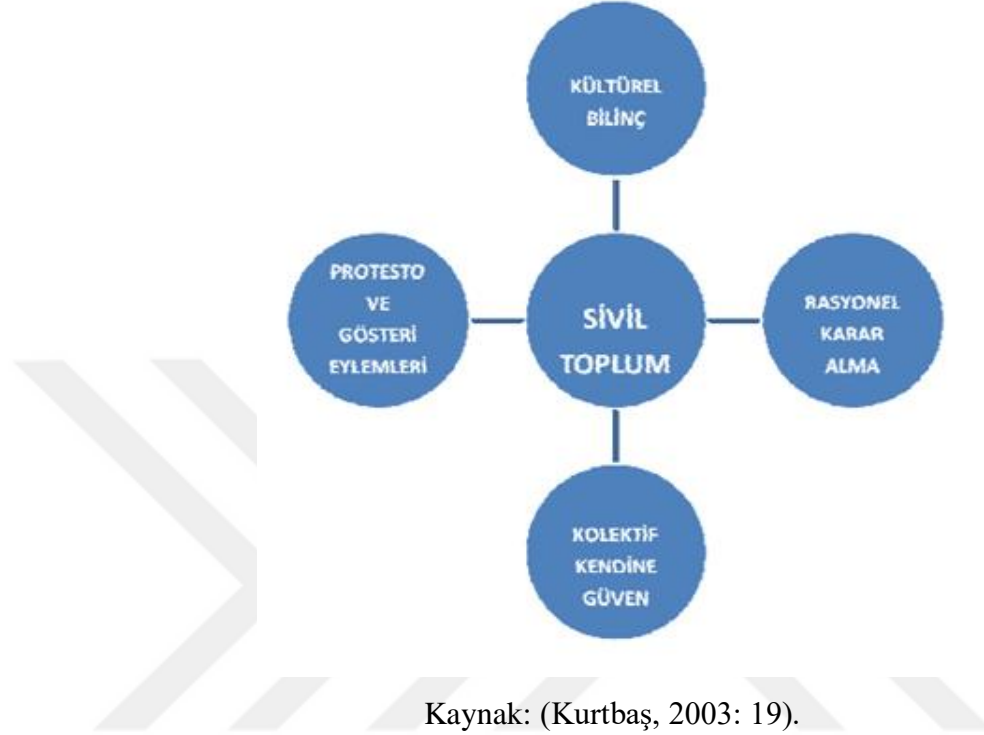
Sivil toplum ile ilgili genel geçer bir tanım birliğinin olduğunu söylemek güçtür. Nitekim G. White (1994: 58), sivil toplum kavramını kastederek, ‘‘Bu derece muğlak bir kavramın, siyasal kuramın büyük kilisesinin mahzenindeki tabutuna geri gönderilmesi gerekir.’’ ifadesinde bulunmuştur. Bununla birlikte sivil toplum hakkında varılamayan tanım birliğini avantaj olarak görenler de vardır. Örneğin Giessman (2003: 18) sivil toplum için şunları ifade etmektedir:

‘‘Sivil toplumun esasen ne olduğu ile ilgili çok sık tartışmalar yaşanmaktadır. Aslında bu çok normal bir durumdur. Çünkü sivil toplum pek çok kesimi ve yüzü içermektedir. Bazı kesimler bu durumu bir zayıflık olarak görse de ben tam tersine bunun avantajlı ve güçlü bir yan olduğuna inanıyorum. Sivil toplumun çok çeşitli ve çok yüzlü niteliği bize bütün siyasal kamplara erişebilme, onlarla barış ve çatışmanın dönüştürülmesini tartışma olanağı sunmaktadır.’’

Sivil toplumun ne olduğuna dair literatürde görüş birliği olmamakla beraber en genel tanımı ile sivil toplum; kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine haiz, devletten özerk, devlet ile özel alan arasında köprü oluşturan, toplumsal sorunlara kalıcı çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu doğrultuda da siyasi aktörleri yönlendirmeye çalışan örgütlü ve gönüllü sosyal bir yapılanmadır (Howell, 2005: 122). Devlet mekanizmasından oldukça otonom bir anlamı karşılayan sivil toplum, kendine has ilke ve hedeflere haiz, toplumsal anlamda otonomleşip kendi politikalarını hukuksal normlara göre rahatça belirleyen, devletten bağımsız, baskı ve zorlama yerine uzlaşma ve rızayı temel alan ve gönüllü birliktelik esasına dayanan bir oluşumdur. Yani devletle bir şekilde ilişkili olan sivil toplum, birey ile devlet arasında, bir yerde konumlanarak köprü vazifesi görmektedirler. Ancak bu konumlandırmada sivil toplum, siyasal toplumun yerini almaya çalışmamakta, siyasal toplumu sadece bilgilendirme, gözetleme, denetleme ve baskılayarak etkileme amacı gütmektedir (Diamond, 1994; Tester, 1992). Taylor (1990: 21) ise sivil toplumu tanımlarken üç özellikten bahsetmiştir. Bunlar özgür ve örgütlü olabilme imkânı, devlet vesayetinden özgür olarak kendilerini örgütleyebilme imkânı ve devlet siyasasına tesir edebilme kudretidir. Bununla birlikte sivil toplum, sadece devletle olan karşıt ya da bütünsel ilişki düzeyine indirgenemez. Şeffaflık, hesap verilebilirlik, denetim ve katılım noktalarında da önemli rol oynayan sivil toplum için bazı toplumsal şartların olgunlaşması gerekmektedir (Howell, 2006). Her şeyden önce, hiçbir egemen ideolojinin veya tek gerçekliğin rehberliğine gereksinim duyulmaması şeklinde oluşmuş bir siyasal kültürün varlığına ihtiyaç vardır.

Yani temel hak ve hürriyetlerin sadece yasalarda yer alması yeterli olmayıp, bireylerce ahlâki prensipler olarak içselleştirilmesi gerekmektedir (Atiker, 2001; Arslan, 2001).

Şekil 2.1: Sivil Toplumun Temel Dinamikleri

Sivil toplumun tanımının yanı sıra kapsamı konusunda da farklı görüşler vardır. Sivil toplumun kapsamının devletin dışında kalan alan olduğu düşüncesi genel olarak kabul görse de sivil toplumun mekân ve etkinlik türü olarak hangi alanları içerdiği hususunda tam bir uzlaşımın olduğu söylenemez. Bununla birlikte günümüzde sivil toplumun ekonomiyi içermediğine dair yaklaşımlar hâkimdir (Erdoğan, 2005; Doğan, 2002; Cengiz vd, 2005). Nitekim iş çevresi bugün dahi sivil toplumun bir parçası olmayı isteyip istemedikleri noktasında kararlı gözükmemektedir (Spencer, 2000).

Sonuç olarak tarihsel süreç içerisinde sivil toplumun ne olduğuyla ilgili farklı görüşler ortaya konulmuştur. Örneğin günümüzde devlet karşısında özerk davranma alanı olarak ifade edilen olan sivil toplum, ilk dönemlerde ise siyasal toplumla özdeş olarak ele alınmıştır. Sivil toplumun kavramsallaştırılmasındaki farklı yaklaşımlar, sivil toplumun devlet karşısındaki konumu da değişmiştir (Howell, 2006). Kitle iletişim araçlarının (KİA) gelişmesi, örgütlenmenin kolaylaşması, sivil inisiyatiflerin meydana çıkması, bilhassa son dönemde birey olarak yalnızlaşan modern insanın, post modern

dönem ile birlikte cemaat ve ötesinde cemiyet ilişkilerine girmesi, sivil toplumu günümüzde merkezi bir konuma taşımıştır¹.

2.1.1. Sivil Toplumun Kuramsal ve Tarihsel Gelişimi

Günümüzde kişilerin, grupların ve çeşitli kurum ve kuruluşların inanç, kanaat ve çıkarlarını korudukları ve yaşayış tarzlarını devam ettirmek için işbirliği içerisinde oldukları alanı (Tuncel, 2011) ifade eden sivil toplumun gelişim sürecini ve bugünkü anlamına nasıl ulaştığını incelemek, çalışmanın seyri açısından yararlı olacaktır.

Sivil toplum kavramının nasıl, ne zaman, nerede ve hangi toplulukta ortaya çıktığı hususunda net bir bilgi bulunmamaktadır (Zariç, 2017). Zira sivil toplum, her toplum tarafından kendilerine göre yorumlanmıştır. Örneğin İslam düşünürleri sivil toplumu, “*medenî toplum*” şeklinde ele alıp kaynağını Medine’de görmüşlerdir. Öyle ki Hz. Muhammed’in kurduğu idari yapının Medine olarak isimlendirilmesi, İslam tarihinde sivil toplumun varlığını gösteren önemli bir veri olarak kabul edilmektedir. Sivil toplum kavramının anlam kazanıp şekillenmesi, insanların öncelikle birbirleri, daha sonra devlet, toplum, hukuk, tabiat ve Allah ile olan ilişkilerini ayrıntılı bir kodlamaya tabi tuttukları uzun bir “*Medineleşme*” sürecinden geçmiştir (Aktay, 2005). Batı dünyası ise ilk oluşumun Yunanistan’da kent devletleriyle tesis edildiğini savunsa da esasen kent devleti olgusu ilk olarak Antik Yunan’da yani Batı’da değil, yine Doğu’da ortaya çıkmıştır. Mezopotamya havzasında yapılan araştırmalar, dünyadaki ilk medeniyetin bu havzadaki Eridu köyünün İ.Ö. 3500’lerde kente dönüşmesi ile ortaya çıktığını göstermiştir (Demirel: 2011). Kimi görüşlere göre M.Ö. 3000 dolaylarında Mezopotamya’da yaşayan Sümer Kabilesi’nin konseyinde polis sözcüğünün “*Devlet-Şehir*” ifadesiyle ilk kez ortaya konulduğu iddia edilirken, kimileri ise sivil toplumdan ilk bahseden ismin Platon (Eflatun) olduğunu ifade etmektedir. Sivil toplum ile ilgili üzerinde görüş birliğinin olduğu nokta ise sivil toplumun devletle eş anlamlı olarak ilk defa Batı’da kullanıldığıdır. Öyle ki sivil toplumu, sosyal bir sözleşme olarak, iktidar

¹ Toplumu, yapısı ve işleyişi zaviyesinden ikili sınıflandırma çerçevesinde ele alan Tönnies toplumu, “*gemeinschaft-cemaat*” ve “*gesellschaft-cemiyet*”; Durkheim “mekanik dayanışma” ve “organik dayanışma”; Cooley “birincil ilişkilere dayalı toplum” ve “ikincil ilişkilere dayalı toplum” olarak kategorize etmişlerdir. Bu doğrultuda, ekseriyetle kırsal yaşam tarzını niteleyen “*cemaat*” yapısında; “biz” duygusunun şamil olduğu, kapalı ekonomik yapı, birincil ilişkiler ve homojen nüfus yapısı vardır. Kentsel hayat tarzını işare eden “*cemiyet*” yapısında ise, biz duygusu yerine bireysellik, farklılaşma, ikincil ilişkiler ve heterojen nüfus yapısı hâkimdir (Tönnies, 2019; Durkheim, 2014).

temelinde inceleyen T. Hobbes ve J. Locke'a göre sivil toplumun amacı, toplumdaki bireylerin özel çıkarlarının güvence altına alınmasıdır (Ehrenberg, 1999; Masoumi, 1999).

Tarihin farklı dönemlerinde farklı tanımlamalar ve kapsamlar kazandırılan sivil toplum kavramının kökeni insanın yaradılışına dek götürülebilir. Sivil toplum, birçok aşama ve yorumsal farklılıklardan geçerek günümüze gelmiştir. Aristo, T. Hobbes, J. Locke, J.J. Rousseau, H. Montesquie, N. Machiavelli, A. Ferguson, T. Paine, F. Hegel, K. Marks, E. Durkheim, M. Weber ve A. Gramsci'ye kadar uzanan düşünürler topluluğu, sivil toplum kavramını düşünsel ve işlevsel anlamda ele almışlardır. Örneğin, Montesquieu ve Machievelli gibi düşünürlerce "ara yapılar, ara tabaka ya da kuruluşlar" biçiminde ele alınan sivil toplum; Hegel'e göre "merkezi devletten bağımsız olarak hareket edebilen, mülkiyet haklarına dayalı ve özünü örgütlenme özgürlüğünün oluşturduğu" bir yapılanmadır. Sivil toplum, Durkheim'e göre "*ikincil yapıları*", Weber'e göre ise "*özerk yetkili tüzel kuruluşları*" ifade eder. Kısacası terminolojik bataklığa dönüşen sivil toplum kavramsallaştırması, düşünürlerin görüşlerine göre şekillenmiştir.

Sivil toplumun kuramsal temelleri her ne kadar Antik Yunan'da atılmış olsa da kavramın modern anlamına doğru gelişimi Sanayi Devrimi ve burjuva sınıfının ortaya çıkışı olmuştur. Öyle ki sivil toplum kavramının siyasete girmesi ve özellikle demokrasi zaviyesinden önemli bir unsur haline gelmesi Avrupa Sanayi Devrimi ile başlamıştır. Sanayi Devrimi'nin ilk dönemlerinde sivil toplum kavramının özünü özel mülkiyet oluşturduğu için bu kavram daha çok burjuva sınıfının oluşturduğu toplumu ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak sivil toplum kavramı süreç içerisinde ekonomik gelişme ve dönüşümlerin de etkisiyle daha geniş kitlelere hitap edecek şekilde yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır. Bilim alanındaki ilerlemeler, matbaanın icat edilmesi ve siyasal yapının haricinde bir yargı düzeninin tesis edilmesi gibi gelişmeler doğrultusunda kamuoyu oluşmaya başlamıştır. Böylece siyasal toplumdan otonom bir yaşam alanı ortaya çıkmıştır. Örneğin "*mahalli meclisler*" siyasal toplumdan özerk bir alan olarak, burjuvazinin sıklıkla başvurduğu ve sivil toplumun gelişiminde önemli bir merhaleyi gerçekleştiren araçlardan birisidir (Avcı, 2000; Bumin, 1981).

Sivil toplum kavramsallaştırmaları 16. yy'dan itibaren Fransız modeli ve Anglo-Sakson modeli olmak üzere iki ana grupta toplanmış ve 19. yy'da buna Marksist

modelde eklenmiştir (Masoumi, 1999). Fransız modeli, sivil toplum ile devlet ilişkisinde devleti başat aktör kabul edip, sivil toplumun ise egemen ve aşkın devletin denetiminde olması gerektiğini belirten totaliter bir çizgiyi benimmiştir. Anglo-Sakson modeli ise, bireyi önceleyip, sivil toplumu, devletin veya siyasal iktidarın toplum üzerindeki potansiyel baskısına karşı bir dengeleyici güç olarak ele almıştır. 19. yy.'da ortaya çıkan Marksist yaklaşım ise sivil toplumu, burjuva toplumu olarak görmüştür. Bu bağlamda Marksist yaklaşımda sivil toplum olumsuz değerlendirilmekle beraber 1980'lerdeki gelişmeler neticesinde sol ideolojide, sivil topluma karşı bakış değişmeye başlamıştır (Howell, 2006: 121). Sivil topluma dair esaslı tartışmalar, 17. yy'ı, 18. yy'a bağlayan süreçte, geleneksel siyasal yapıda meydana gelen değişimler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Sivil toplum düşüncesindeki radikal değişimler 18. yy'ın ortalarından itibaren görülmeye başlanmıştır (Poggi, 1991; Usta, 2006; Arslan, 2001, Çaha, 2000).

Modern devletin gelişim öyküsü aynı zamanda toplumun devletten ayrışmasının ve devlete karşı özerklik kazanmasının öyküsüdür. (Poggi, 1991). Tabi ki toplumun devletten özerkliğini kazanarak başlayan ayrışma sürecinin her toplumda aynı şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü devletin gelişimi, ülkelerin siyasi dinamiklerine ve siyasi kültürlerine bağlı olarak değişmektedir (Heper, 2006). Bununla birlikte sivil toplumun, genel olarak devlet alanın haricinde farklı bir alan olarak kabul edilmesi 18. yy'dan sonra gerçekleşmiştir. Böylece sivil toplum, bireylerin kamusal alanda bir dizi hak ve yükümlülüklerle donatıldıkları alan olarak ortaya çıkmaya ve bağımsız örgütlenmelere temel olmaya başlamıştır. Özellikle 1750'li yıllarla birlikte sivil toplumun tasvirinde radikal değişimler yaşanmıştır. Nitekim sivil toplum artık, devletin bir peyki olmaktan ziyade, devletten zıt bir kutbu işaret etmeye başlamıştır. Bu durum, o dönemde liberal dünya görüşünü savunan burjuvazinin, sivil toplum kavramını, siyasi alandan bağımsız toplumun özel yaşamına ve ekonomik pazara ayrılmış bir sosyal alan ile eş tutmasından kaynaklanmıştır. Öyle ki Hegel'e dek uzanan çizgide Aydınlanma düşünürlerinin çoğunluğu sivil toplumu, devletle doğrudan alakalı olmayan toplumsal alan olarak kavramsallaştırmıştır (Demirel, 2011; Oruç, 2002). Ancak sivil toplum ile devlet ayrışması totaliter düşünce tarafından net bir biçimde çizilmiştir (Aslan, 2010). Özellikle Avrupa'da feodalizmin ve gelişen süreçte mutlakiyetin çözülmesi sonucunda sivil toplum ile devlet özdeşliği yerini sivil toplum ile devlet karşıtlığına bırakmıştır (Cengiz vd, 2005).

Sivil toplum özellikle doğal hukuk akımıyla gelişim gösteren aydınlanma düşünürlerinin fikirleri ve müteakiben bu dönemde gelişen ideolojilerin öncülüğünde farklı bir niteliğe bürünmüştür. 18. yy'dan sonra devletin karşısında olmakla birlikte devleti yok saymayan bir alanı işaret eden sivil toplum, Batı Avrupa'da toplum halinde yaşamın nasıl mümkün olduğunu anlamaya yönelik işlevsel bir araç olarak değerlendirilmeye başlamıştır (Sarıbay vd., 1998; Keane: 2004). Bu bağlamda 18. yy'ın mülk devletinden, 20. yy'ın refah devletine dönüşüm sürecinde, genel ve eşit oy gibi sivil özgürlüklere yer verilmesi ve vatandaşlık düşüncesinin gelişimi modern bir sivil toplum anlayışının doğmasına cevaz vermiştir (Tosun, 2005). İfade edildiği üzere, sivil toplumun devlet karşısındaki konumu hususunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bununla birlikte 19. yy'da Tocqueville, E. Durkheim ve M. Weber gibi düşünürler sivil topluma dair yeni bir yorum geliştirmişlerdir. Bu yorum beş temel kurala dayanmaktadır (Gündüz ve Kaya, 2014: 138):

- Sivil toplum; aile, devlet ve yerel yaşamdan otonom toplumsal bir alanda yer almaktadır.
- Bireyler, sivil toplumu meydana getiren herhangi bir gruba dâhil olmaya kesinlikle zorlanamazlar.
- Sivil toplum, hukuk düzeninin dışında/karşısında yer alamaz.
- Kolektif hedeflere haiz olan sivil toplum, yurttaşları temsil eder.
- Örgütlü sivil toplum, devlet ile yurttaşlar arasında “aracı” ve “itici güç” olarak işlev görür.

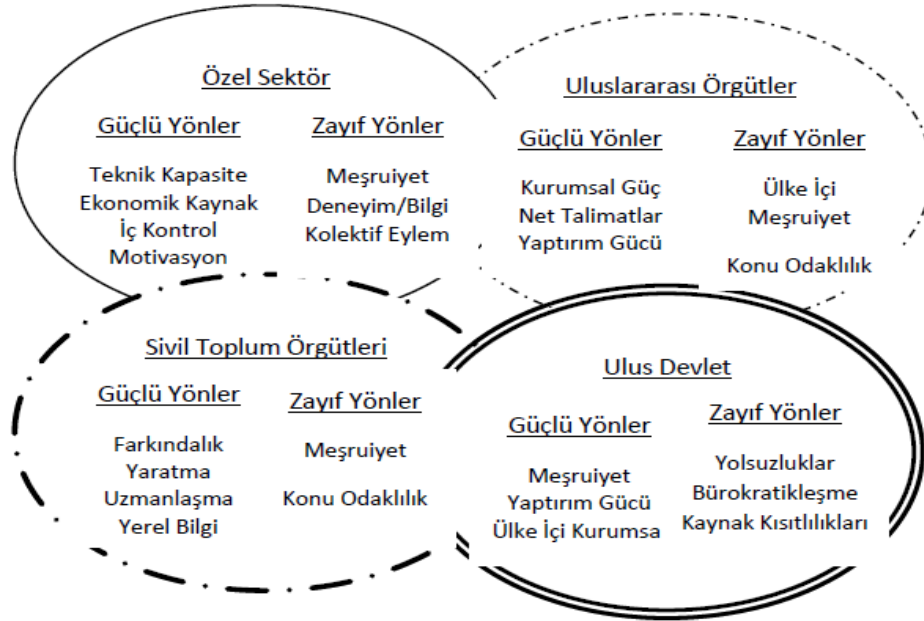
1980'li yılların başından itibaren sivil toplum kavramı, demokratik anlamda siyasi dönüşümlerin bir aracı olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Avrupa'da demokratikleşmenin bir koşulu olarak algılanmaya başlanan sivil toplumun gelişimi küresel bir nitelik kazanmıştır (Walker ve Dearden, 2005). 18. ve 19. yy düşünürlerince yoğun bir biçimde tartışılan sivil toplum, 20. yy'ın başlarına gelindiğinde ise devlet karşısındaki konumunu yitirmeye başlamıştır. Bunun iki nedeni vardır (Yıldırım, 2003; Çaha, 1996):

- Batı Avrupa'da temsili demokrasi modelinin sivil toplumu geri plana atması
- Doğu Bloku ülkelerinde katı merkezîyetçi devletçi yapıların ortaya çıkması.

Sivil toplum kavramı bu iki gelişme neticesinde 1960'lı yıllara dek üzerinde durulmayan bir konu olarak kalmıştır (Çaha, 1996; Akçeşme, 2013). Ancak J. Keane'e (2004: 21) göre gelişen süreç içerisinde yaşanan siyah hakları kampanyaları, öğrenci, çevre ve feminist hareketlerinin oluşturduğu 1960 Sosyal Hareketleri ile Doğu Bloku'ndaki tek parti rejimlerinin şekillendirdiği tek tip toplum yapısına sahip devletlerin yıkılması sonucu sivil toplum tartışmaları yeniden canlanmıştır. Öyle ki II. Dünya Savaşı sonrasında Batı ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yürütülen politikalar çerçevesinde sivil toplum ve STK'ların yeniden işlevsel bir hal aldığı söylenebilir. 1980'lerden itibaren bir yenilenme dönemi yaşayan, 1990'larda ise odak haline gelen sivil toplum düşüncesi, ulus devlet modelinin sona ermesiyle de doğrudan ilişkilidir (Howell, 2006; Huntington, 1997). Keynesyen refah devleti politikalarının başarısızlığı sonucunda giderek artan ekonomik sorunların çözümünde birçok devlet yetersiz kalmıştır. Hükümetlerin birtakım sorunları ulusal sınırlar dâhilinde çözemez hale gelmesi ve yerel sorunların ulusal sınırları aşarak küreselleşmesi neticesinde sivil toplum ve STK'ların önemi gözler önüne serilmiştir (Zariç, 2017). Nitekim neo-liberal yaklaşımların ortaya koyduğu "yönetişim"² modeli doğrultusunda, Dünya Bankası (DB) ve Birleşmiş Milletler (BM) başta olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından üçüncü sektörün, kamu sektörü ve özel sektörle birlikte yönetimde sorumluluğu paylaşacak aday kurumlar olması gerekliliği gündeme getirilmiştir. Geleneksel kalkınma politikalarının başarısızlığı da, kalkınmada rolün devletten STK'lara geçmesine neden olmuştur (Fowler, 1996).

² Yönetim bilimlerinde nispeten yeni bir kavram olan yönetişimin ana ilkeleri, açıklık, katılım, hesap verebilirlik, etkinlik ve tutarlılıktır. Yönetişim, statik bir tarzdan ziyade yapısal olarak sürekli olarak yeniden düzenlenir. Dolayısıyla böyle bir süreçte, tüm aktörler1 sürece aktif olarak katılmalıdır. Devlet, sivil toplum ve özel sektör yönetişimin sacayaklarını oluşturan unsurlardır (Göktolga ve Ekici, 2016).

Şekil 2.2: Yönetişimde Yer Alan Aktörlerin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Kaynak: (Detomasi, 2007: 325).

20. yy'ın ikinci yarısından itibaren sivil toplumun, günümüzdeki modern anlamına kavuştuğu söylenebilir. 21. yy'a gelindiğinde ise dünya üzerinde birçok yönetimin demokratik adımlar atması doğrultusunda sivil toplum anlayışı yeniden yükselişe geçmiştir. Bununla birlikte ABD'de yaşanan "11 Eylül Saldırıları" nedeniyle küresel teröre karşı başlatılan güvenlik tedbirleri bağlamında başta ABD olmak üzere birçok ülkede demokrasi ile bağdaşmayan politikaların uygulanması sivil toplumun da hareket alanının daralmasına neden olmuştur. Nitekim bu süreç devlet ile sivil toplum ilişkilerinin yeniden sorgulanması gerektiğini gündeme getirmiştir (Howell, 2006).

Özetle sivil toplum, liberal politik felsefe tarihinde asırlar öncesine kök salmış bir düşüncedir. Çeşitli görüşler olmakla birlikte sivil toplum kavramının kökleri Batı geleneğine dayanmakta olup, Batı'nın siyasi, ekonomik ve entelektüel düşünceleri ile birlikte gelişmiştir. Bu toplumlarda ortaya çıkan özgürlük, eşitlik ve demokrasi gibi değerler günümüzde sivil toplumun mütemmim cüz unsurları olarak kabul edilmektedir (Vergin, 2000). Tüm bu kavramsal ve tarihsel süreçler doğrultusunda sivil topluma altı temel anlam yüklenmiştir. Bunlar (Muukkonen, 2000: 21-23):

- Antik Yunan'da siyasi olarak aktif yurttaşların alanını kapsayan anlam
- Ortaçağ'da kent sistemi olan "burg"lar çerçevesince şekil kazanan anlam

- 17. ve 18. yy'ın liberalizm yaklaşımına paralel anlam
- Sivil toplumu, bağımsız ve özgür kılan anlam
- F. Hegel, K. Marks ve A. Gramsci'nin sivil topluma yükledikleri anlam
- Sivil toplum kavramının modern kullanımı

Çoğulculuk devrimi olarak da kabul edilen sivil toplum, neo-liberal yaklaşımların da etkisiyle devlete karşı kazanılan zafer olarak belirtilmektedir. Bahsedilen sivil toplum aşamalarına ek olarak günümüzde post-sivil toplum aşamasına geçildiği ifade edilmektedir. Bu aşamada, daha önce sivil toplum aşamasına ulaşmış siyasal düzenlerde kendini örgütlenme ve eylem alanında gerçekleştirmiş olan sivil inisiyatif, devlet karşısındaki özgürlük alanını genişletmiştir (Ehrenberg, 2000).

Sonuç olarak günümüzdeki yönetimlerin çoğu, demokrasiyi bir yönetim ve yaşam şekli olarak görmektedir. Devletlerin demokrasiyi işler hale getirmeyi amaçladıkları ve bu bağlamda ülkelerindeki sivil toplumu güçlendirmek istedikleri görülmektedir. Öyle ki gelişen ekonomik ve politik durumlar, sivil toplumun kuruluş amacını yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Önemümüzdeki yüzyılda sivil toplumun, sosyal hizmet sunumu bağlamında daha etkin bir rol oynayacağı tahmin edilmektedir (Rifkin, 1998). Dolayısıyla pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de demokrasinin ilerlemesi için etkin bir sivil toplumun varlığına gereksinim duyulmakta olup, sivil toplumun gelişmesi adına adımlar atılmaktadır.

2.1.1.1. Sözleşmeciler Kuramcılar

Bu başlık altında öncelikle sözleşmeciler kuramcılar olarak bilinen T. Hobbes, J. Locke ve J.J. Rousseau'nun düşüncelerine yer verilmiştir. Nitekim bu düşünürlerin öncülüğünü yaptığı sosyal sözleşme teorileri, iktidarın sınırlandırılması amacının ilk teorik çatısını oluşturmaktadır. Hobbes doğa durumunu, insanların doğuştan gelen çatışma halinin neden olduğu anarşik bir durum olarak açıklarken, Locke ise doğa durumunu iyi niyet, yardımlaşma ve barışın şamil olduğu bir dönem şeklinde sunmuştur. Dolayısıyla Hobbes, devletin yetkilerinin sivil toplum yararına arttırılması gerektiğini belirtirken, Locke ise sivil toplumu, devletin egemenlik alanının kısıtlanması olarak ifade etmiştir. Rousseau ise doğa halinin, savaş ve kaos durumu olmadığını, özel mülkiyetin savaşa yol açacağını ve bu savaşın ancak özel mülkiyetin yasalaşması yani

toplumsal sözleşmenin yapılması ile son bulacağını savunmuştur (Gönenç, 2001; Çubukçu Yıldızlı 2012).

2.1.1.1.1. Thomas Hobbes

Antik Yunan anlayışında Tanrısal bir amaç olarak ele alınan devlet, Stoacı öğretide ise insan zaafının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım 17. yy'da Hobbes tarafından sürdürülse de, Epikürcü ve Stoacıların her şeyi bireye indirgeyen yaklaşımının aksine, Hobbes, devleti ve devleti oluşturan ulus, egemenlik ve pozitif hukuk gibi unsurlara odaklanmıştır (Çaha, 2000). Bununla birlikte Hobbes'un savunduğu transandantal (aşkın) devletçi geleneğe göre sivil toplum, devletin aracı konumundadır (Çaha, 2007; Aslan, 2010). Doğa durumunda, herkesin her şey üzerinde eşit hak ve paya haiz olduğunu belirten Hobbes'a göre insanlar, doğuştan eşit varlıklardır. Çünkü doğa, insanları zihinsel ve fiziksel açıdan eşit yaratmıştır. Nitekim insanlar arasındaki güven sorununun temel nedeni de tam olarak bu eşitlik halidir. Hobbes bu tezini "*Leviathan*" adlı eserinde "*İki kişi aynı anda elde edemeyecekleri bir şeyi isterse, birbirlerine düşman kesilirler ve esas olarak varlığını mufaza etmek ve bazen de sadece zevk duymak olan amaçları adına, birbirlerini öldürmeye veya egemenlik altına almaya çalışırlar*" ifadesiyle açıklamıştır (Hobbes, 2005: 127).

Hobbes bu durumun savaş ve çatışmaya neden olacağını ve bundan kurtulmanın tek çaresinin insanları denetimi altına alacak bir güçte aranması gerektiğini söylemiştir. İşte bu noktada insanlar kendi iradelerini bir sözleşmeyle, ortak bir egemene devretmişlerdir (Rousseau, 2005). Devletin varoluşunu bu şekilde açıklayan Hobbes, devleti ise bireyin rızası ile sınırlandırmıştır. Devletin amacı insanların güvenliğini tesis ederek, onların daha mutlu bir hayat sürmelerini sağlamaktır. Hobbes çatışmaların ortaya çıkardığı olumsuz durumu ortadan kaldıracı olan yegâne gücün insanların oluşturduğu sivil toplumun yani devletin olabileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda sivil toplum, insanlar arasında sosyal sözleşme kurulmuş ve kurumlaşmış bir toplumu ifade etmektedir (Bayrak, 2013; Doğan, 2007; Hobbes, 2005; Aslan, 2010).

Yaşadığı ülke ve dönem şartları bağlamında güçlü bir İngiliz devletinin var olması gerektiğine inanan Hobbes, devleti müktedir bir yapı olarak ele alarak sivil topluma karşısında öncelemiştir. Nitekim Hobbes, din de dâhil olacak şekilde sivil toplum dinamiklerini, devlet çatısı altında toplamıştır. Çünkü devlet yasalar da

çıkardığından dolayı dini kural ve yasalara gerek kalmayacaktır. Düşünsel anlamda liberal temalardan yola çıkıp, sadece Tanrı'ya karşı sorumlu olan mutlakîyetçi bir rejime varan Hobbes, atomistik çıkarlar bağlamında hareket eden çoğulcu bir toplum örüntüsünü, tek kişinin şahsında eriterek sivil toplumun farklılıklar arz eden kapsamını daraltmıştır (Tamer, 2010; Savran, 2013).

2.1.1.1.2. John Locke

Toplumsal sözleşme teorisyenlerinden bir diğeri olan J. Locke, temsilciliğini yaptığı liberalizmin de etkisiyle sivil topluma yeni bir anlam kazandırmıştır (Sadat, 2019). Locke'un düşünceleri, modern sivil toplum kuramının iskeletini oluşturmuş olması itibariyle önemlidir. Seküler, anayasal ve sınırlı bir devlet teorisi geliştirip, demokratik çağdaş devlet anlayışının temelini atan Locke, bireyi esas alan siyaset meşruiyet modelini ortaya koymuştur (Yıldızlı, 2012). Hobbes gibi sivil ya da siyaset toplumu doğa halinden çıkarıp, toplumsal sözleşme ile toplumsal aşamaya geçiş için kullanan Locke'a göre doğa halinde hür olan birey, özgürlük ve mülkiyetini korumak için bir sözleşmeye ihtiyaç duymuştur (Doğan, 2001; Bayhan, 2005). Ancak Hobbes'un aksine devleti, mutlak egemen bir güç olarak görmeyip, toplumsal bir düzen aracı olarak değerlendiren Locke'a göre devletin vazifesi, hukuka uyulmasını sağlamak ve sosyal davranış normlarını doğal haklar vasıtasıyla sistemleştirmektir. Yani devlet, özgürlük, eşitlik, yasama ve mülkiyet hakkı gibi bireyin doğal haklarını korumak için sözleşme ile tesis edilmiş bir yapıdır (Doğan, 2002: 69; Yıldızlı 2012: 37). Dolayısıyla Locke'a göre devletin, insanın doğal yaşamdan gelen haklarını kısıtlama hakkı yoktur. Bununla birlikte Locke'da da devlet ile sivil toplum ayrımı net olarak çizilmemiştir.

Epikürcülük ve Stoacılığı çağdaş kavramlar ışığında sistemli özgürlük felsefesine dönüştüren Locke, aşkın devlet formu yerine sınırlı güce haiz devlet modeliyle Hobbes'tan ayrılmaktadır. Bu bağlamda Locke'un düşüncesinde toplum, devletten önce vardır, devlet ise bir zorunluluğun sonucudur. Yani devlet ancak sınırlı bir alanda faaliyet gösterebilir (Tamer, 2010; Karadağ, 2005). Locke'a göre sivil toplum, insanların hak ve hürriyetlerini muhafaza etmek amacıyla tesis edilen bir alandır (Foster, 1998: 93). Bu nedenle Hobbes, devletin yetkilerinin sivil toplum faydasına genişletilmesi gerektiğini savunurken, Locke ise daha etkin bir sivil toplum için devletin egemenlik alanının daraltılması gerektiğini belirtmiştir (Aslan, 2010).

Nitekim sivil toplum, bireylerin kendi rızaları doğrultusunda bir kamusal alan tesis ederek, devletin üstünlüğüne son vermiştir. Devletin üstünlüğünü yıkmamanın en etkili aracı olarak ise yasalar öngörülmüştür (Acar, 2020).

Modern burjuva toplumunun doğuşuna tanıklık eden Locke, bu yeni sınıfın ekonomik ve siyasi isteklerinin karşılanmasına cevaz verecek bireysel hak ve hürriyetlerin genişletilmesinde rol oynamıştır. Bu bağlamda otoriter devletin gücünün azaltılması gibi liberal düşünceye dair konuları ele almış ve böylece despotik devlete karşı sivil toplum alanını genişletmeyi amaçlamıştır (Aslan, 2010). Devletin yetkilerini sınırlamak adına doğal durumu düzenleyerek, devleti yapay bir kurum düzeyine indiren Locke, devleti doğuran kurum olma niteliğini ise topluma atfetmiştir (Doğan, 2002). Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, devletin ve yönetim şeklinin belirlenmesinde başat aktör rolü verilen toplumdandır, medeni yani uygar toplum olduğudur. Öyle ki sivil toplumla özdeş olarak değerlendirdiği medeni toplumu; “*serbest pazar+birey+sivil haklar*” şeklinde formüle eden Locke’a göre, çağdaş toplumdandır bahsetmek demek, bireyden ve pazar toplumundan bahsetmek demektir. “*Homoeconomicus*” olarak betimlenen bireyin ise ekonomik bir varlık olarak işlev göstermesi ve devlete karşı haklarını savunması gerekmektedir (Gündüz ve Kaya, 2014; Tamer, 2010). Sivil toplum ise “*homo economicus*”un kendisine yüklenen eylem kapasitesini gerçekleştirebilmesini sağlayacak zemindir (Foucault, 2003: 294-295).

2.1.1.1.3. Jean Jacques Rousseau

J.J. Rousseau’ya (2005: 21-47) göre “Doğal hayat insan için mutluluklar barındırırken, toplum hayatı ise kavga ve çatışmalarla doludur. Bu nedenle insanlar barış içinde yaşamak, can ve mallarını korumak için iradelerini genel iradeye devretmişlerdir”. İnsanların doğal yaşam durumunda hayvandan farksız olduğunu, kendi aralarında yaptıkları bir sözleşmeyle toplumu ve devleti oluşturduklarını belirten Rousseau’ya göre;

“İnsanlar olmayan güçleri yoktan var edemeyeceklerinden ve sadece var olanları bir araya getirip kullanabileceklerine göre, kendilerini korumak amacıyla yapabilecekleri tek şey, direnişi kırabilmek adına bir güçler toplamı tesis etmek ve bu güçleri tek bir devitkenle devreye sokup uyumlu bir şekilde yürütmektir.”

Rousseau; Locke ve Hobbes'un doğa durumu yaklaşımlarından farklı olarak insanların, kültür ve anlam sisteminden azade kılınmış boş bir varlık olduğunu ve barış içerisinde yaşayabildiğini dile getirmiştir. Ancak zamanla artan ihtiyaçlar ve mülkiyet temelli çatışmalar bir otorite altına girmeyi elzem kılmıştır (Gençoğlu Onbaşı, 2005). Rousseau'ya göre işte bu noktada insanın, sınırsız özgürlüğünden feragat etmesi sonucu toplumsal sözleşme ile ortaya çıkan sivil toplum, bireyin yurttaş kimliği kazanarak devletin uyruğu altına girdiği alanı işaret etmektedir (Alimoğlu, 2019: 62). Rousseau'da da sivil toplum, tıpkı Hobbes olduğu gibi medeni topluma karşılık gelmektedir. Sivil toplumun karşıtı ise öteki insanların doğal halde hayatlarını sürdürdükleri, mal ve can güvenliklerinin sağlanmadığı sivil olmayan toplumdur (Çaha, 2003: 29). Devlet ise bu sivilliğin (medeniliğin) vazgeçilmez unsurudur. Ancak toplum ile devlet kategorileştirmesinde ön plana çıkan aktör halk yani toplumdur (Rousseau, 2005).

Rousseau, sivil toplum ve devlet kavramsallaştırmasında özel mülkiyet konusuna vurgu yapmıştır. Nitekim özel mülkiyeti, sivil toplumun başat unsuru gören Rousseau'ya göre mülkiyetin sebebiyet verdiği çatışmalar, insanları kapsayıcı bir otoritenin denetimi altında yaşamaya zorlamıştır. İnsanlar böylece bir sözleşme ile doğa halinden çıkıp, sivil ve politik topluma geçmiştir (Gençoğlu Onbaşı, 2005; Bayhan, 2002). Yani sivil toplum esasen istenmeyen bir durumdur. Sivil toplum ile devlet ikilemini insan ile yurttaş ikilemi düzleminde ele alan Rousseau'nun amacı, bu ikilemlerin aşılması toplumsal bir bütün halinde insanın, yurttaşa dönüştürülmesidir. Öyle ki Rousseau'da genel irade, özel iradelerin bir toplamı olmayıp, toplum üyelerinin ortak faydasını ifade etmektedir. Böylece her vatandaş, yurt ile özdeşleştirilerek her türlü bireycilikten sıyrılıp, siyaset mekanizmasının işletilmesi sağlanacaktır. Buradan hareketle halk ve millet egemenliği kavramlarına vurgu yapan Rousseau'nun milli egemenlik teorisinde egemenlik, manevi birlikteliği olan millete verilirken; halk egemenliği teorisinde ise egemenlik, belirli bir zamanda somut olarak milli bir topluğu oluşturan yurttaşlara verilmiştir (Kapani, 2018).

Sonuç olarak Rousseau'ya göre sivil toplum ile politik topluma geçişte temel unsur mülkiyettir. Öyle ki insanlar mülklerini korumak için iradelerini zorunlu olarak genel iradeye devretmişlerdir. Yani Hobbes gibi Rousseau da çoğulcu sivil toplum düşüncesinden yana olmamış, devletin aşkın yetkilerle donatılması gerektiğini belirtmiştir (Sağlam, 2020). Görüldüğü üzere sivil toplum kavramı, toplumsal

sözleşmeci filozoflar tarafından insanın doğa ortamından çıkıp, siyasi otorite etrafında bir araya gelmesi biçiminde ele alınmıştır. Aristoteles'in düşüncelerini takip ederek sivil toplumu, devlet ile özdeş gören sözleşmeci kuramcılar, sivil toplum üyeliğini, devletin üyesi olmak yani vatandaşlık bağlamında değerlendirmiştir (Keane, 2004).

2.1.1.2. Klasik Sivil Toplum Kuramcıları

Modern sivil toplum anlayışına zemin oluşturan klasik sivil toplum kuramcıları; A. Ferguson, T. Paine, F. Hegel ve A. Tocqueville'dir (Usta, 2006: 13). Mutlak devlet anlayışının, sivil toplumu hapsedici yöntemlerine karşı sivil toplumu özgür kılan yaklaşımlar ilk olarak 18. yy'da ortaya çıkmıştır. Nitekim bu yaklaşımlarla sivil toplum alanı, despotik politik yapılar karşısında genişletilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla 18. yy'ın özgürleştirici yaklaşımları, küresel çağın somut sivil toplum politikalarının ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Bu bağlamda A. Ferguson, T. Paine, F. Hegel ve A. Tocqueville'nin yaklaşımları önem taşımaktadır (Avcı, 2007).

2.1.1.2.1. Adam Ferguson

Sivil toplum modern anlamını Sanayi Devrimi sonrasındaki siyasal ve toplumsal gelişmeler sonucunda kazanmıştır. Rönesans sürecinin de etkisiyle ulus devletler, demokratik ve özgürlükçü yönetim göstermeye başlamıştır (Arslan, 1999). Modern sivil toplum anlayışı ilk kez A. Ferguson tarafından ortaya konulmuştur. Öyle ki sivil toplum teriminin, ilk defa Ferguson tarafından kullanıldığına dair yaygın bir kanaat olsa da bu durum gerçeği yansıtmamaktadır. Bununla birlikte sivil toplum kavramını eserinde başlık olarak kullanan ilk kişi Ferguson'dur (Keane, 1994). Ferguson, aristokrasiden ticari topluma geçişi tam olarak kavrayamamış olsa da endüstriyele doğru ilerleyen toplumsal yapının canlı şahididir (Göneç, 2001). Öyle ki klasik sivil toplum düşüncesinin parçalanışının ilk işaretleri, Ferguson'ın (2001) İskoç Aydınlanma dönemine ait "*An Essay on the History of Civil Society*" adlı yapıtında açıkça görülmektedir. Toplumsal yapıyı, ekonomik hareketlerin ve çıkarların ortaya çıkıp geliştiği, sınıfsal örgütlenmeler de dâhil olmak üzere toplumsal kesimlerin davranışlarının gözlemlendiği bir alan olarak betimleyen Ferguson'da birçok unsura haiz bu düzen, sivil toplumun bizzat kendisidir (Doğan, 2002). Nitekim Ferguson'a (2005: 74) göre;

“Despotizme dönüşen siyasal toplum diğer bir ifadeyle devlet; bireyleri etkisizleştirir, yurttaşları öz haklarından mahrum bırakır ve bunu gerçekleştirebilmek amacıyla da kapsamlı bir bürokratik düzenden faydalanır. Korku, güç ve militarizmi kendi amacı doğrultusunda araçsallaştırarak kamusal alan üzerindeki her türlü tartışmayı engeller ve nihayetinde tekil kamusalığa neden olur”

Sivil toplum ile devletin özdeş yapılar olduğunu iddia eden Ferguson, bununla birlikte sivil toplumu, örgütlü toplumsal yaşamın elzem unsuru olarak ele almıştır. Anayasal devlet düşüncesini sivil toplum ile bağdaştıran Ferguson’a göre doğal durum, sivil toplumun olmadığı bir toplumsal yapıyı işaret ederken; hak, hukuk ve etik değerlerin hâkim olduğu ve bunların bir otorite tarafından güvence altına alındığı toplumlar ise politik, yani sivil topluma karşılık gelmektedir (Arslan, 1999). Sivil toplum; şehir hayatı ve ticari faaliyetlerin geliştiği, çoğulcu, devlet tarafından asimile edilmemiş ve aile sınırları dışında gerçekleşen bireysel işlevlerin yer aldığı toplumdur. Nitekim Ferguson, hem doğa durumuna hem de kapitalizmin etkisiyle artan bireyciliğe karşı alternatif olarak düşündüğü sivil toplumu, barbar hareketlerin asgari düzeyde, dimağların bilim, edebiyat ve sanatla aydınlandığı toplum olarak görmüştür (Tosun, 2001).

Sivil toplumu bir dizi ahlaki ilke ve duyguya dayandırarak, özel çıkarların etkisini azaltmayı amaçlayan Ferguson’a göre ekonomik ilişkiler sivil toplumun temelini oluşturamaz. Çünkü Ferguson’un arayışı bir medenilik ölçütü bulmak üzerinedir (Ehrenberg, 1999). Örneğin ekonomik ilişkilerde şahsi çıkarlar söz konusudur ve insanlar bu sistemde kimsesiz olduklarını düşünebilir. Oysa sivil toplum bir ilişkiler bütünüdür ve insan toplumsal bir varlıktır. Yani duygudaşlık ve diğergamlık değerlerine haizdir. Ferguson’un kaygısı da bu husustadır. Yazara göre sivil toplum iyidir lakin yöneticilerin ve askerlerin tamamen sivillerden ayrılması yani vatandaşlık ve savaş sanatlarının birbirinden kopması, ılımlı yönetim için tehlike arz edebilir (Gönenç, 2001).

Sonuç olarak Ferguson, despotik siyasi toplumun, sivil toplum alanını daralttığını, birey hak ve hürriyetlerini sınırladığını ifade etmiştir. Bunu önlemek amacıyla vatandaş birliklerinin kurulması gerektiğini belirten Ferguson, daha sonra siyasal toplum ile sivil toplumun ayrışmasının yönetim için tehlike oluşturacağını düşünerek bu fikrinden vazgeçmiştir (Arslan, 2010). Bu nedenle Ferguson’un sivil toplum anlayışı F. Hegel ve K. Marks gibi düşünürlerce ön yargılı, tek taraflı ve

indirgemeci olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Oysa Ferguson’u farklı kılan şey, ortaya çıkışına şahit olduğu yeni sivil toplum anlayışının, şaşkın ve endişeli bir gözlemcisi oluşudur (Gellner, 1994). Nitekim “*insanlığa sevgi ilkesi*” bağlamında kamu ruhunun erdemleriyle insanlık refahının teşvik edilmesi çabasını güden Ferguson, insanın kendisine duyduğu kibir ve bencillik haline son vermesi gerektiğini dile getirmiştir. Ferguson’ın sivil toplum kavramına getirdiği bu ahlakçı komüniteryan bakış açısı M. Sandel, R. Putnam, C. Taylor, A. Etzioni gibi düşünürler tarafından takip edilmiştir (Gençoğlu Onbaşı ve Coşar, 2008).

2.1.1.2.2. Thomas Paine

Sivil toplumu devletten ayrı bir kavram olarak ele alan bir başka teorisyen T. Paine’dir. “*Rights of Man*” adlı kitabında, “Devlet, toplumun ortak faydası için verilen bir iktidar yetkisinden öte bir şey değildir” ifadesini kullanan Paine, toplum ile devlet arasında zıt yönlü bir ilişki olduğunu ve devlet iktidarının, sivil toplum lehine kısıtlanması gerekliliğini vurgulamıştır (Keane, 2004). Sivil toplum ile devlet kavramlarının ayrı yapılar olmalarının yanı sıra köken itibariyle de farklı olduklarını belirten Paine, toplumun bizim isteklerimizin, devletin ise kötülüğümüzün ürünü olduğunu ifade etmiştir. Toplumun, duygularımızı bütünleştirerek müsbet anlamda, devletin ise kötülüklerimizi engelleyerek negatif anlamda mutluluğumuzu çoğalttığını dile getiren düşünöre göre taraflardan biri ilişkiye girmeyi özendirirken, diğeri ayrımlar oluşturmaktadır. Yani taraflardan biri patron, diğeri cezalandırıcıdır (Karadağ, 2005). Toplumun, devletten önce/önde olduğu görüşünde olan Paine’e (1964: 195) göre;

“Doğa, insanı toplumsal bir varlık olarak yaratmış ve toplumsal düzende varlığını devam ettirebilmesi için ona bazı yetiler sunmuştur. Bu durum, toplu halde yaşayan insanların belli bir düzen içinde yer almalarının da bir anahtarıdır. Zaten insanlar arasında hüküm süren düzenin büyük bir kısmı, devletten kaynaklı değildir. Bunlar siyasi düzenden önce de var olan ve sonra da var olacak unsurlardır. Tüm bireyler eşit doğal haklara haiz olarak dünyaya gelirler. Bu doğal haklar, Tanrı tarafından bahşedilmiştir ve bireylere başkalarının doğal haklarına zarar vermeden kendi güvenlikleri ve mutlulukları adına hür ve münasip bir biçimde davranma imkânı sunmaktadır”

Bağımsız ve barışçıl sivil toplumun tesis edilebildiği zaman, sivil toplumun uluslararası bir konfederasyonu oluşacağı görüşünde olan Paine, bu doğrultuda sivil toplumların kendi kendini yönetme ihtiyacına olan güvenin artacağını, böylece devlet

kurumlarına ve yasalarına duyulan ihtiyacın azalacağını belirtmiştir (Gözübüyük, 2010). Nitekim insanların sivil toplumu oluşturmalarını “*de facto*” bir durum olarak kabul eden Paine, devleti oluşturmak noktasında rıza kavramına gönderme yapmıştır. Biçimsel hükümetin yıkılmasıyla toplumun dağılacağını gerçekçi bulmayan Paine’e (1994) göre hükümetin ortadan kalkması toplumsal safların daha da sıklaşmasını sağlayacaktır. Görüldüğü üzere Paine’in (1994) düşüncesinde devlet, toplumun ortak faydası adına verilmiş bir iktidar vekâletidir. Öyle ki devlet; insanlığı birbirinden uzak düşürmüş, insanları doğal birliğinden ayırmış ve toplumsal kaosa neden olmuştur. Oysaki insanların ticari emellerle birliktelik kurarak oluşturdukları ve geleneklere sadık kalarak yürüttüğü ortaklıklar dahi pek çok kişinin tabii bir şekilde bir araya gelebildiğinin kanıtıdır. Dolayısıyla insanlar, kendi kuralları çerçevesinde faaliyet gösteren birtakım organizasyonlar kurabilme maharetine sahiptir. Bu durum, devletten ayrı olarak bir sivil toplum alanına işaret etmektedir (Gönenç, 2001).

Sonuç olarak “Daha az devlet, daha çok toplum” ilkesi bağlamında devleti, özellikle sivil hak ve hürriyetler noktasında potansiyel bir tehdit olarak gören Paine, sivil toplumu kendi kendine yeten bir yapı olarak yüceltirken; siyasal toplumu ise sivil toplumun yararlandığı mekanizmalardan biri düzeyine indirgemıştır (Gönenç, 2001; Doğan, 2002). Hürriyet ve devrim yanlısı görüşleri bağlamında Amerika’nın bağımsızlık sürecine ve Fransız Devrimi’ne düşünsel boyutta katkı veren Paine, insan hakları kavramının gelişiminde de önemli rol oynamıştır. Doğrudan bir sosyal sözleşme kuramı geliştirmektense doğa durumu ve sosyal sözleşme kavramlarını mevcut devlet yapılanmalarını açıklamak için kullanan Paine, sivil toplum kavramına azade bir anlam yükleyerek, toplumun iktidardan otonom bir hüviyete haiz olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Paine, devlet ile sivil toplum arasında oluşturduğu ikilikle, modern dönemde bu ayrıştırmayı tam anlamıyla sağlayan ilk düşünür olmuştur (Küçük, 2012).

2.1.1.2.3. George Wilhelm Friedrich Hegel

“Evrensel olan her şey, devlette bulunur. Devlet ilahi fikrin yeryüzündeki şeklidir... Devlet Tanrı’nın dünyadan geçmesidir... Devlet ne istediğini bilir... Devlet gerçektir... Devlet kendisi için vardır. Devlet gerçekten var olan, gerçekleşmiş ahlaksal hayattır...” (Hegel, 2021: 78).

Fransız ve İngiliz Devrimleri'nin sonucu olarak 18. yy'da yükselişe geçen burjuvazi, devlet ile toplum ilişkisinin yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu döneme değin sivil toplum, devletle özdeş görülürken, devlet ise metafiziksel, soyut ve kuşatıcı ve taşıyıcı bir mekanizma olarak tasarlanmıştır (Kaldor, 2002). F. Hegel ise yaşadığı dönemin de etkisiyle sivil toplum kavramını, modern demokrasilerde kullanılan anlamıyla ele almamıştır (Yayla, 1998). Bu durumu Mardin (2000: 14) şöyle açıklamıştır:

“Batı'nın “sivil toplum” anlayışına eklenmiş bir düşünür olan Hegel, bununla birlikte kavrama dair önemli yenilikler getirmiştir. Sivil toplumu “kazanç, şahsi mutluluk ve kişi statüsünün korunması gibi hayat kesitlerinin toplu olarak yaşanmış şeklinin ifadesi” olarak tanımlayan Hegel, insanların tek tek faydalandıkları yaşam yönlerinin bu yolla kolektif bir biçim aldığı varsaymıştır. Fakat bu kolektif biçim tek başına kâfi olmayıp, bu biçimlerin sembolize ettiği büyük insanların egoistliklerinin oluşturduğu bir boyuttur. Nitekim bu çıkarlar, tarafsız bir otorite unsuru olarak devleti ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla insanların gelişmesini biçimlendiren toplumsal merhaleler içerisinde sadece sivil toplum değil, insanların devlet dâhilinde yaşamaları da sayılmalıdır. Sivil toplum tarihsel zaviyeden olduğu kadar kavramsal zaviyeden de tamamlanmamış bir toplum aşamasıdır. Bu bağlamda birey ancak devlet birimi içerisinde hareket ettiği zaman en yüksek hedefine yani “*telos*”a ulaşacaktır.”

Devlet ile sivil toplum kavramlarını birbirinden ayıran Hegel, sivil toplumu aileyle devletin siyasi ilişkileri arasında yer alan ve sadece ihtiyaçlar üzerine tesis edilmiş ara bir kurum olarak açıklamıştır. Nitekim F. Hegel'e (1997) göre sivil toplum, genel çıkarların temsil edildiği devletin karşısında, özel çıkarlar dünyasıdır. Bu bağlamda sivil toplum ile siyasal toplum ayrımının getirdiği çelişkilerin çözümünde devleti odak alan Hegel diyalektik felsefesinde; aileden sivil topluma, sivil toplumdan da devlete geçişi sağlayan aşamalı bir model öngörmüştür. Yani aile tez olup, sivil toplum ise anti tez işlevi görecek ve bu iki unsurun sentez edilmesiyle ideal devlet ortaya çıkmış olacaktır. Aile ile devlet arasında yer alan pazar ekonomisi, sosyal sınıflar, şirketler, bireyler ve devlete bağımlı olmayan her türlü kurum ve kuruluş ise sivil toplum alanına girmektedir (Tamer, 2010; Sarıbay, 2003). Sivil toplumu, çıkar çatışmalarına çerçevesinde burjuva toplumu ile eş gören Hegel'e göre bu çatışmalara ancak devlet yani evrensel mutlak irade son verebilir. Çünkü siyasal toplumdan ayrı bir alan olan sivil toplumun, kendi kendini yok etme potansiyelinden dolayı devlet tarafından düzenlenmesi gerekmektedir (Erdem, 1997; Karadağ, 2005). Bu noktada

Hegel, Aristo'yla bağ kurarak toplumsal yaşamın aşkın bir devlete muhtaç olduğunu ve zaten amacının da bu olduğunu ileri sürmüştür (Tamer, 2010).

Sonuç olarak idealist devlet düşüncesiyle sivil toplumun sadece bir geçiş süreci olarak, devlet içinde zamanla eriyeceğini ifade eden Hegel'e göre devletin gerçekleştiremediği "akıl"ı yine devlet gerçekleştirecektir. Bu bağlamda devlet, ilk çağlardan beri süregelen insanlık serüveninin, yani tarihin son sözü olacaktır (Bumin, 1982). Görüldüğü gibi Hegel, devleti aşkın bir örgütlenme olarak formülize ederken, sivil toplumu ise devletin taşıyıcı aracından ibaret görmüştür (Doğan, 2002; Tuncel, 2010). Yani sivil toplum ayrıntıcılık alanı iken, devlet ise toplumun uzun vadeli çıkarlarının temsilcisidir. Bununla birlikte sivil toplumun ilk kez Hegel tarafından farklılık, özel çıkar ve çatışma alanı kapsamında ayrı bir kavram olarak ele alındığı söylenmelidir. Öyle ki Hegel sivil toplumu, ilişkilerin medeni hukuk tarafından çerçeveselendiği, vatandaşların kurumların ve sınıfların devlet otoritesinden bağımsız olarak ortaya çıktığı bir mozaik olarak ifade etmiştir. Hegel'e göre sivil toplum, devlet otoritesinden bağımsız olmakla birlikte ona yabancılaşmaz; iktidara karşı temkinlidir ancak aynı zamanda ona saygı da gösterir. Bu bağlamda Hegel'in yaklaşımı uyarınca devlet ile sivil toplum birbirini dışlayan iki kategori olmaktan ziyade ilişkisel iki unsurdur. Dolayısıyla Hegel'e göre sivil toplum, ne özgürlüklerin teminatıdır ne de bir sözleşmeyle ihdas edilmiştir (Gençoğlu Onbaşı ve Coşar, 2008; Sarıbay, 1997; Bayhan, 2005).

2.1.1.2.4. Alexis de Tocqueville

Modern sivil toplum kavramının ortaya çıkışında önemli role sahip olan bir diğer düşünür A. Tocqueville'dir. "Amerika'da Demokrasi" adlı eserinde sivil toplum kavramını Amerikan demokrasisi özelinde ele alan Tocqueville, 18. yy siyaset düşüncesinin, geleneksel ve karmaşık ilkelerinin yerine akıl ve doğal yasalardan yola çıkarak işlevsel kurallar getirmeyi amaçlamıştır. Sivil toplum ile devletten azade bir siyasi toplumun varlığından bahseden Tocqueville, "siyasilik" halinin devletin tekelinde olmadığını savunmuştur (Gönenç, 2001). F. Hegel'in "evrensel devlet" yaklaşımının, yeni bir devlet despotizmine evrilmesinden endişelenen Tocqueville, sivil birlikler olarak adlandırdığı sivil toplum aktörleri bağlamında merkezi bir devlet ihtiyacını kabul etse de; bahsedilen aktörlerin, devletin boyunduruğu altına girmemesi

gerektiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda iktidar tekellerine engel olacak kuvvetler ayrılığı prensibinin güçlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekmiştir (Keane, 2004).

Özgürlüğün eşitlikle nasıl bağdaştırılacağı ya da eşitlikçi bir ortamda özgürlüğün nasıl tesis edileceğini başat “sorun/sorun alanı” olarak belirleyen Tocqueville, özgürlüğün ancak iki yolla kurtarılabilceğini belirtmiştir. Bunlardan ilki âdemi merkeziyet sistemi, diğeri ise ekonomik, siyasi ve bilimsel alanlarda dernek ve birliklerin tesis edilmesidir. Tocqueville, küçük bölgelere yönetsel özerklik tanınması yoluyla yönetimin tek merkezde toplanması önlenerek, siyasi özgürlüğün sağlanabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda yurttaşların da şahsılıktan sıyrılarak kamu ile ilgili hususlarla ilgilenileceğini, dernekler aracılığıyla da çıkarların savunulabileceğini öne sürmüştür. Böylece Tocqueville sivil toplumu ilk kez ayrı bir örgütlenme mecrası şeklinde ele almıştır.

Halk yığınlarından da en az despotik tekeli devlet kadar endişe duyan Tocqueville, bir yandan devlet kudretini sınırlandırmaya çalışırken diğeri yandan halk egemenliğine de birtakım sınırlamalar getirmiştir. Bu çerçevede adem-i merkeziyet ve özgür kurumları öngören Tocqueville, federalist bir tutum içerisinde olmakla beraber esas olarak sınırsız devlet kudretine karşı bireyi korumayı amaçlamıştır (Touraine, 2000). Bu bağlamda Tocqueville, STK’ları güven, uzlaşma, kontrol, hoşgörü ve eşitlik gibi demokrasinin ihtiyaç duyduğu değerlerin yaratıldığı “büyük ve özgür okullar” şeklinde adlandırmıştır (Tamer, 2010: 100). Sivil toplumu ise demokratik değerler ile sosyal sermayeyi teşvik eden örgütlü yaşam alanı olarak ele alan Tocqueville (1994: 28), modern siyasi yapının tepesinde yoğunlaşan çoğunluğun gücünün, merkezi iktidar tarafından kötüye kullanılma ihtimaline karşı örgütlü toplum olan sivil toplum olgusuna dayanmıştır. Bu çerçevede “çoğulcu örgütlenmeler sistemi”³ olarak nitelendirdiği sivil toplumu; ailelerden kiliselere, mahalle topluluklarından sendikalara, kişisel gelişim hareketlerinden muhtaçlara yardım gönüllülüğüne dek uzanan çok sayıda topluluk ve örgütlenme biçimi olarak ifade etmiştir.

Devletin, STK’lara baskı yapmasının doğuracağı sorunlardan bahseden Tocqueville’ye göre, iktidar şayet STK’ları baskı altına alırsa, yurttaşlar sorunların

³“Çoğulcu Sistemler” olarak ifade edilen demokratik yönetim formu, sivil toplumun kendini gerçekleştirmesine imkan veren bir sistemdir. Sivil toplumun var olmasının şartı ise birey karşısında kendini kısıtlayan, bireylerin özgür iradeleri ile etkileşime girdikleri bir sosyo-kültürel yaşam alanı sağlayan, yurttaşlarına her alanda seçme şansı tanıyan devlet olgusudur (Kışlalı, 1998: 183-185).

üstesinden gelebilmek amacıyla bir araya gelemeyecek ve bu durum devlet bağımlılığın olağanüstü bir düzeye çıkmasına sebebiyet verecektir (Çizakça 2005). Tocqueville bu despotizm tehlikesinden korunmak için her şeyden üstün bir kamusal gücün gerekliliğine inanmakla birlikte bu gücü denetleyen bir mekanizmanın gerekli olduğunu dile getirmiştir (Gönenç, 2001). Bu bağlamda baskıcı siyasal iktidarın, doğrudan kontrolü dışında kalan sivil birliklerin tesis edilmesi gerektiğini ileri süren Tocqueville (1994: 82-84) şunları ifade etmiştir:

“Amerikan cumhuriyetlerinde çoğunluğun hâkimiyeti bana göre çok tehlikelidir ve bunu sınırlandırmak adına kullanılan tehlikeli tedbirler daha rasyoneldir. (...) Hiçbir toplumda demokratik yargıya haiz olanlar kadar örgütlere gereksinim yoktur. Soyluların idaresindeki toplumlarda, eğer bireyler bunların yerini alacak suni ve geçici örgütler oluşturamazlarsa, iktidar azınlığın ya da tek bir kişinin uhdesine geçer ve halk kitleleri despotizme direnemez ve bunun altında ezilir. Bu nedenle devletten otonom, örgütlenmiş ve çoğulcu bir sivil toplum, demokrasinin vazgeçilmez şartıdır. Devlet büyüdükçe, birey küçülür. Dolayısıyla her kim sivil toplum ile devletin birleşmesini destek verirse, demokratik inkılâbı tehlikeye sokmuş olur. Karşısında toplumsal engeller bulunmayan devlet iktidarı her daim sakıncalı ve tehditkârdır”

Tocqueville ortaya koymuş olduğu düşünceleriyle sivil toplumun gelişmesinde önemli düşünürler arasında yer almaktadır. Öyle ki 20. yy’ın başlarından itibaren yaşanan siyasal olaylar nedeniyle Avrupa’daki STK’ların gelişim süreci kötü yönde etkilenmesine rağmen ABD’deki STK’ların gelişim sürecine devam edebilmelerinde Tocqueville’nin düşüncelerinin etkili olduğu ifade edilmektedir (Tuncel, 2010).

Sonuç olarak sivil toplum süreçlerine bakıldığında, neredeyse tüm düşünürler sivil toplumu, kendi ideallerindeki toplum düzenini oluşturabilmek adına tasvir etmişlerdir. Nitekim 18. yy’ın ortalarına dek sivil toplum ile devlet arasında bir ayrımla karşılaşılmazken, sonraki dönemlerde devlet ile birey eksenli siyasal düşünce taraflarınca kavrama atfedilen içeriklerde farklılıklar meydana gelmiştir.

2.1.1.3. Çatışmacı Sivil Toplum Kuramcıları

Sivil toplum kavramı tarihsel süreç içerisinde yeni anlamlar kazanmış ve dönüşümler yaşamıştır. Batı’da ortaya çıkan sivil toplum kavramı; devlet, toplum ve birey ilişkileri bağlamında ele alınmıştır (Zariç, 2017; Tuncel, 2010). Sivil toplum kavramına getirilen devlet eksenli yaklaşımlar ile birey eksenli yaklaşımlar arasında bazı farklar söz konusudur. Öyle ki taraflardan birini transandantal devlet anlayışında

olan düşünürler oluştururken diğer tarafta ise araçsal devlet anlayışında olan düşünürler yer almıştır. Bu iki geleneğin dışında ise toplumsal gelişmeleri materyalist bir düşünce temelinde açıklayan Marksist yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri arasında yer alan K. Marx ve A. Gramsci'nin sivil toplum kavramına dair yapmış oldukları açıklamaların merkezinde, devlet ve sivil toplum arasındaki geleneksel ayrıma bir meydan okuma vardır (Çaha, 2017; Gençoğlu Onbaşı ve Coşar, 2008). K. Marx ve F. Engels'in çalışmalarıyla ortaya çıkan ve özellikle işçi sınıfı üzerine odaklanan Marksist yaklaşım, devletin sivil toplum üzerine kurgulandığını savunarak, sivil toplumun ekonomik alanla sınırlı kalmayıp, devletin otorite alanının haricinde kalan her şeyi içerdiğini iddia etmiştir. Eleştirel yaklaşımların ilham kaynağı olan K. Marx ve A. Gramsci'nin sivil topluma dair görüşleri, sosyo-politik yaşamı karakterize eden gücün, eşitsiz ilişkilerini vurgulamaktadır (Öztürk, 2014; Gürüşen, 2006). Çalışmanın bu bölümünde, çatışmacı sivil toplum kuramcılarında K. Marx ve A. Gramsci'nin görüşleri ele alınmıştır.

2.1.1.3.1. Karl Marx

Çatışmacı teorinin önemli temsilcilerinden biri olan K. Marx, sivil toplum kavramını yorumlarken, Hegel'in yaklaşımından yola çıkmakla birlikte bazı noktalarda Hegel'in sivil topluma dair düşüncelerini eleştirmiştir. Toplumsal çatışmanın sonlandırılması için çareyi devlette arayan ve bireyin özgürleşmesini ancak devletin bir üyesi olma şartına bağlayan Hegel, sivil toplumu ekonomik bir yapı olarak ele almış ve bu yapıda bireylerin farklı ihtiyaçlarından kaynaklanan çıkar çatışmalarının olabileceğini ifade etmiştir. Hegel'in bu görüşlerinden hareketle teorisini geliştiren Marx, sivil toplumu ekonomik etkinlikler mecrası olarak görmekle birlikte "*Yahudi Sorunu Üzerine*" adlı eserinde devlet ile sivil toplum ilişkisini farklı bir düzlemde yorumlamıştır (Seligman, 1992; Çaha, 2000). Sivil toplum ile devlet arasındaki çelişkileri Hegel'in diyalektik felsefesi bağlamında ele almakla birlikte Hegel'in soyuttan somuta evrimleşen düşüncesinin aksine devletin, sivil toplum tarafından belirlendiğini ifade eden Marx'a göre devlet üst yapıyı oluştururken sivil toplum ise alt yapıyı teşkil etmektedir (Yüksel ve Sezgin, 2012). Nitekim Marx sivil toplumu, 18. yy'da ortaya çıkarak, sermaye birikimini ve özel mülkiyeti moral olarak onayan burjuva sınıfının ürünü olarak ifade etmiştir. Davutoğlu'na (2000) göre de Batı düşüncesinde

sivil toplum kavramı burjuvaziyi tasvir etmek amacıyla kullanılmıştır. Ancak gelişen süreç boyunca kavram bazı düşünürlerce çeşitli şekillerde ele alınmıştır.

Marx'a göre amaç liberalizmdeki gibi sivil toplumu tamamen özgür kılıp devletide ona bağımlı bırakmak ya da devletin doğrudan müdahalesini sivil topluma yöneltmek değildir. Amaç, devleti yani siyasal toplumu kökten yok etmektedir. Nitekim Marx'a göre sivil toplum, devrimin akabinde siyasal toplumla yeniden bütünleşecektir (Akay ve Kurma, 2001). Sivil toplumun anatomisinin ekonomi politikte okunması gerekliliğini belirten Marx, bir alt ve üst yapı ilişkisi formüleştirerek sivil toplum ile devlet ilişkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre sivil toplum iktisadi ilişkiler alanı olarak, siyasal ve hukuki üst yapıyı oluşturan devletin sosyoekonomik temeli ve mülkiyet ilişkilerine dayanan burjuva düzeninin bizzat kendisidir (Keane, 2004: 100). Marx bu noktadaki görüşlerini “Sorularım beni, ne yasal ilişkilerin ne de siyasal biçimlerin kendi başlarına ya da insan zihninin genel bir gelişimi temelinde anlaşılamayacağına, aksine yaşamın maddi koşullarından kaynaklandığı sonucuna götürdü.” ifadeleriyle temellendirmiştir www.mdx.ac.uk (16.02.2020).

Hegel'in sivil toplum düşüncesine sınıf kavramını da ekleyen Marx, Hegel'in aşkın “*Yarı Tanrısal Devlet*” yaklaşımını eleştirmiştir. Bu bağlamda sivil toplumu, siyasal yaşamı düzenleyen bir mecra olarak kurgulayan Marx, devleti ise sivil toplumdaki çatışma ve çelişkileri azaltan bir mekanizma olmaktan ziyade sivil toplumun yansıması şeklinde değerlendirmiştir (Azaklı,1996). Devletin, sivil toplum tarafından, sürekli kontrol altında tutulması gerektiğini ifade eden Marx'a göre üretim araçlarına sahip olan sınıf, devleti de kendi çıkar ve kuralları doğrultusunda yönlendirerek sivil toplumun işleyiş normlarını dahi kendi avantajına çevirmektedir. Bu itibarla toplumsal çatışma alanlarındaki yetki ve sorumluluk devlete değil sivil topluma verilmelidir. Ancak Marx bu görevi burjuvaziye değil, sivil toplumun önemli bir sınıfı olarak konumlandığı işçi sınıfına yüklemiştir (Bumin, 1981; Çaha, 2000). İşçi sınıfı sayesinde gerçekleşecek toplumsal bir devrimle hem devleti hem de sivil toplumu aşmayı düşünen Marx, zamanla burjuva sınıfının ve devletin ortadan kalkacağını şu sözleriyle ifade etmiştir (Marx ve Engels, 2008: 46):

“İşçi sınıfı için devrimin ilk adımı, proleteriyayı egemen sınıfın konumuna yükseltmek ve böylece demokrasi savaşını kazanmaktır. İşçi sınıfı, siyasal üstünlüğünü, burjuvazinin tüm sermayelerini, devletin elindeki tüm üretim araçlarını merkezileştirmek için, yani tabii ki,

egemen sınıf olarak örgütlenen proletaryayı despotik vasıtasıyla etkilemek için kullanacaktır... Eğer proletarya, burjuvaziyle çatışması sırasında, koşulların baskısı ile kendisini bir sınıf olarak örgütlemek durumunda kalırsa, kendisini egemen sınıf yapar ve eski üretim koşullarını ortadan kaldırır. Sınıf farklılıkları ve çatışmaları ile özdeşleşen burjuvazi düzeninin yerini özgür gelişimin ortamlarıyla dernekler-birlikler düzeni alacaktır.”

Sonuç olarak Marx’a göre sivil toplum, üretim ilişkilerinin ve bu çerçevede sömürme-sömürülme ilişkilerinin üretildiği alan olması itibariyle “kötü” bir alandır (Çaha, 2007). Bununla birlikte Marksist teoride sivil toplum kavramını sadece ekonomik ilişkiler alanı olarak ifade etmek veya salt siyasal ilişkiler alanına indirgemek eksik bir açıklama olur. Nitekim Marksist çözümlemede sivil toplum kategorisinin meşru bir kategori olarak kullanılmasını sağlayan bir unsur, bu kavramın kendi içinde taşıdığı zenginliktir. Bu hususta Habermas (2014: 306) şunları ifade etmiştir:

“Sivil toplum ifadesi, Hegel’in toplumsal emeği ve emtia alışverişini içeren bir piyasa sistemi olan bir “ihtiyaç sistemi” olarak kavramsallaştırdığı liberal geleneğin "burjuva toplumu” ndan farklı bir anlam kazanmıştır. Bugün sivil toplum tarafından kastedilen, Marksist gelenekte kullanımının aksine, artık özel hukuk tarafından oluşturulan ve salt emek, sermaye ve emtia pazarlarında yönlendirilen ekonomiyi kapsamaz. Kurumsal çekirdeği, kamusal alanın iletişim yapılarını dünya hayatının toplum bileşeninde sabitleyen hükümet dışı ve ekonomik olmayan bağlantıları ve gönüllü dernekleri içeren sivil toplum, toplumsal sorunların özel yaşam alanlarında nasıl yankılandığını ifade eden bu tür tepkileri uyandıran az ya da çok kendiliğinden meydana gelen dernekler, örgütler ve hareketlerden oluşur.”

2.1.1.3.2. Antonio Gramsci

Marksist geleneğin bir diğer temsilcisi olan A. Gramsci’nin sivil toplum üzerine geliştirdiği fikirler, Batı siyasal düşünce geleneğinde köşe taşı olarak kabul edilmektedir. Marx ve Gramsci’nin sivil toplum kavramına yaklaşımları arasında benzerlikler olsa da Gramsci’nin sivil toplum ve devlet arasındaki ikileminin, Marx’ın yeniden üretimi olduğunu söylenemez (Bobbio, 1989). Devlet eksenli sivil toplumdan düşüncesinden, sivil toplum eksenli devlete geçişin kritik durağı olan Gramsci’de devlet evrensel olanı değil tikel çıkarları temsil etmektedir. Sivil toplum kavramının Marksist düşüncede olumlu anlamda kullanımı Gramsci ile birlikte başlamıştır. Öyle ki burjuva toplumunun özdeşi olarak ele aldığı sivil topluma hiçbir olumlu anlam atfetmeyen Marx’ın indirgemeci yaklaşımının eksikliklerini tamamlayan Gramsci, Marksist

gelenekte yer almasına rağmen düşünsel zaviyeden Marx'tan ziyade Hegel'e daha paralel fikirler geliştirmiştir (Alimoğlu, 2019; Tamer, 2010).

Sivil toplumu salt ekonomik çatışma alanı olarak değil, toplumsal, hukuki ve etik değerlerle ele alan Gramsci'ye göre devlet ise sivil toplum ile siyasal toplumun kaynaşmasıyla teşkil olan bir yapıdır (Aslan, 2010). Devleti tarihin kolektif çıkarların temsilcisi olarak değil, “hegemonyaya”⁴ haiz olan grubun çıkarlarını destekleyen bir araç olarak gören Gramsci'nin düşüncesinde sivil toplum, siyasi hegemonyayı “doğal” göstermeye yarayan bir araçtır. Yani sivil toplum, üretim ve ekonomik örgütlenme dâhilinde değil, doğrudan devletin içerisindedir. Nitekim Gramsci bu yapıyı “Devlet = Siyasal toplum + Sivil Toplum/Devlet = Diktatörlük + Hegemonya” şeklinde formülize etmiştir (Akay ve Kurma, 2001). Gramsci'ye göre sivil toplum bir taraftan “Ortodoks” olana karşı çıkışın noktası iken, öteki taraftan ideolojik ve kültürel hegemonyanın tesis edilmesidir. Hegemonya; üniversite, okul, basın-medya ve gönüllü cemiyetler gibi kültürün sürekli üretimine imkân veren yapılarda ifadesini bulmaktadır. Bu yapılar bireylerin politik görüşlerine yön veren başat unsurlardır.

Rusya ve İtalya Devrimlerini yorumlarken sivil topluma önemli bir rol biçen Gramsci'ye göre, Rusya devriminin görece daha hızlı ve başarılı gerçekleşmesi sivil toplum sayesinde olmuştur (Kaldor, 2003). Bu bağlamda Gramsci her devletin sahip olduğu hegemonik karaktere uygun bir devrimin ancak sivil toplum ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Yani sivil toplum, hegemonya ile devrimi buluşturan bir arabulucu alana karşılık gelmektedir. Görüldüğü üzere düşünsel anlamda Hegel ile Marx'ın arasında yer alan Gramsci, devlet ile sivil toplumu barıştırmayı amaçlamıştır. Siyasal toplum ile sivil toplumun birbirine karıştırılmasının devleti putlaştıracak ileri süren Gramsci, devletin bir zorbaymış gibi algılanmaması gerektiğini, devletin ikna edici bir tarafının da bulunduğunu ifade etmiştir (Arslan, 2001; Tamer, 2010). Çünkü Gramsci'ye göre sivil toplum salt maddi ilişkileri değil, manevi ve entelektüel hayatı da içerir. Dolayısıyla bir toplumda hâkim olan sınıf, diğer sınıfları boyunduruğu altına almak istiyorsa sadece yasal düzenlemelerle bunu gerçekleştiremez. Toplumdaki ahlaki değerler ve geleneklere de başvurmalıdır. Bu noktada sivil toplumu, devletin

⁴ Hegemonya kavramı Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde “Bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı” olarak tanımlanmakla birlikte daha geniş kapsamda devletin, çeşitli araçlar kullanarak toplum üzerinde kurduğu egemenlik olarak da ifade edilmektedir (TDK Sözlüğü).

tamamlayıcısı olarak gören Gramsci (2000: 242) ancak bu şekilde bir hegemonyanın kurulabileceğini belirtmiştir.

Gramsci, siyasi toplum ile sivil toplum arasındaki ahengin bozulması halinde faşist veya sosyalist sistemlerle karşılaşılabilineceğini ileri sürmüştür. O yüzden sivil toplumun Batı’da güçlü olup Doğu’da daha zayıf olduğunu ifade eden Gramsci, Doğu’da politik toplumu ele geçirmek için devrimi yeterli görürken, Batı’da ise toplum ekseriyetinin rıza ve desteği olmadan bunun mümkün olamayacağını ifade etmiştir (Tuncel, 2010; Çaha, 2000; Yılmaz, 1997). Hegemonya kurulabilmesi için başat rol verdiği sivil toplum kapsamında “entelektüellere”⁵ önemli görevler düştüğünü ifade eden Gramsci, Marx’ın kapitalist toplumun dönüştürülmesinde rol verdiği proleteryanın yerine entelektüelleri ön plana çıkarmıştır.

Sonuç olarak Marx sivil toplumu ekonomik alana karşılık gelen maddi bir anlam ile ifade ederken Gramsci, sivil toplum kavramını teorik anlamda daha öte bir çizgiye taşıyarak, sivil toplumu üst yapıya ait kılmıştır (Caniklioğlu, 2007). Devleti, burjuvazinin siyasal örgütlenme biçimine indirgemek suretiyle devlet ve sivil toplum ayrımını değersizleştiren Marx’ın düşüncesinde sivil topluma yüklenen olumsuz anlam, Gramsci’de hegemonyanın dönüştürülmesi bağlamında olumlanmıştır. Bununla birlikte tıpkı Marx’ta olduğu gibi Gramsci’de de sivil toplum, sosyalizme geçiş aşamasında kullanılacak bir araç olarak ele alınmıştır. Gramsci’yi farklı kılan nokta ise geçiş süreçlerini devrimsel nitelikte değil, ikna şeklinde ele almasıdır (Keane, 2004).

2.1.1.4. Türk Sivil Toplum Kuramcıları

Bu başlık altında sivil toplumu “tüm toplum” şeklinde ifade eden Türk sivil toplum kuramcılarında İ. Küçükömer’in düşünceleri ile sivil toplumu “medeni toplum” olarak açıklayan Ş. Mardin’in düşünceleri ele alınmıştır.

⁵ Gramsci tüm insanların entelektüel olduğunu ancak herkesin toplumda entelektüel işlevi göremediğini söylemiştir. Aydınları “*Geleneksel ve Organik*” olarak ayıran Gramsci, ülkelere göre değişik derecelerde olsa dahi, halk yığınları ile aydınlar arasında bir uçurum olduğunu kabul etmiştir. Ancak bu durumun olduğu ülkelerde bile, ekonomik, politik ve toplumsal işlevi örgütlemek görevi aydınlara düşmektedir. Çünkü aydınlar, her tür ideolojiyi eriterek homojen yapıya dönüştürür. Nitekim Gramsci, aydınları her besini özümmlenebilir hale getirebilme işlevine haiz olan mide suyuna benzetmiştir (Karadağ ve Aslan, 2013; Birikim Dergisi, 2004).

2.1.1.4.1. İdris Küçükömer

Türkiye’de ilk defa 1960’larda bilimsel bir tarzda incelenmeye başlayan sivil toplum kavramı, Küçükömer tarafından Türkiye’nin kendine has koşulları ve toplumsal dinamikleriyle ele alınmıştır. Nitekim “*sivil toplumun uç beyi*” olarak ifade edilen Küçükömer’in fikirleri, Türkiye sivil toplumu adına mihenk taşı olarak kabul edilmektedir (Avcı, 2000: 33). Sosyalist bir ideolojik perspektife sahip olmasına rağmen döneminin diğer sosyalistlerden⁶ birçok noktada ayrılan Küçükömer, bir yandan geleneksel doğru anlayışının eksiklerini ortaya koyarken diğer yandan köksüz Batılılaşma hamlelerine eleştiri getirmiştir. Küçükömer’e göre tam anlamıyla kentlileşememenin sonucu olarak cemaat ve kabile yapılarının egemen olduğu doğu toplumlarında, STK’lar da gelişmemiştir (Bayhan, 2002). Elitler tarafından tepeden inme bir şekilde uygulanan Batılılaşma politikaları ise sadece taklit düzeyinde kalıp, toplum nezdinde bir karşılık görmemiştir. Nitekim bu seçkin anlayışın, toplumsal ve siyasal kırılmalara yol açtığını savunan Küçükömer⁷ (2004), ülkedeki “ilerici” kesmin demokrasi ve sivil toplumunun gelişmesine engel olduğunu ifade etmiştir. Türkiye’de felsefi geleneği olan bir sivil toplumun tesis edilmesi gerektiğini dile getiren Küçükömer’e (2004: 123) göre;

“Düşünce değişmeden toplum değişir mi? Toplumu değiştirelim de düşüncesi sonradan mı gelsin! Bir felsefe geleneğine sahip değiliz dedim ve ekledim ki, bu yokluk sivil toplumun yokluğunun da bir işaretidir. Şimdi buradan hareketle sivil olanın çekirdeğindeki yapısal bir niteliği izole etmeye çalışalım. Gerçi normal olarak insanı hayvandan farklı kılan hasiyet insanın eylemden evvel güdülerinin ötesine geçerek fikir aşamasını araya koymasındır. Bu araya koyma durumu giderek çevreye adapte sürecinde bir dinamik olan kültürü oluşturacaktır. Sivilli has yapısal bir aralık vardır ki farklı bir nitelikte ortaya çıkar. İşte bunu politik toplumun yapısına bakarak ortaya koyabiliriz. Politik toplum hâkim olanların kendilerini maddi şartlarıyla birlikte daima yeniden üretebilmek üzere gerekli hallerde zor kullanabilen kararları alan toplumdur”

⁶ Küçükömer’e göre solcu aydınlar devlete, sağcı aydınlar ise topluma yakındır. Olması gereken ise bunun tam tersidir. O halde bu tarihsel çelişki nasıl çözülecektir? İşte bu soru Küçükömer’in kuramsal arayışlarını şekillendirmiştir. Halkın kendilerinden kopuk olmasını, önyargılarına ve geleneksel inançlarına bağlayıp kendilerinde herhangi bir eksiklik görmeyen solcu aydınların bu konforunu bozmak isteyen Küçükömer, sorunun tamamen halktan kaynaklanmadığını, asıl sorunun aydınların, dünyaya ve topluma bakışlarında yattığını ifade etmiştir (Duvar Dergisi, 2013).

⁷ Küçükömer, “Türkiye batılılaşamaz” derken Osmanlı Devleti’nde kapitalist kurumların yokluğu kadar sivil toplumun zayıflığını da gerekçe olarak sunmuştur (Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 2011).

Sivil toplumu; şehirli, toplumsal ihtiyaçların karşılanabildiği bir toplum olarak tasvir eden Küçükömer'e göre sivil toplumun üç merhalesi ve üç manası vardır (Arslan, 2001: 60):

- Yaşam için elzem gereksinimlerin ortaya konulduğu “ihtiyaç toplumu”
- Sivil toplum-politik toplum ayrışmasının netleştiği “piyasa toplumu”
- Sivil toplumun bağımsızlık elde ederek etkisinin belirginleşmesiyle ortaya çıkan “tüm toplum”

Sivil toplumun oluşabilmesi için bölünmüş iktidar yapısı, sınıf hareketleri ve bireysel özerklik öğelerinin eksik olduğu ifade eden Küçükömer (1994: 56), bu eksikliğin nedenlerini Osmanlı Devleti'nden başlayarak şu şekilde açıklamıştır:

“Bizde batıdaki anlamda bir sivil toplum hiçbir zaman oluşmamıştır. Çünkü Batı'nın çeşitli tarihi kategorileriyle bağlamalı ayrışık politik toplumu ile aramızdaki farkları iyi bilmeliyiz. Batı toplumları Greko-Romen dünyasından gelen özellikleri ile bizden çok farklı bir toplumsal/kültürel yapıya sahiptirler. Greko-Romen dünyasında yurttaş, politik karar mekanizması içinde doğrudan etkin olan bir bireydir. Ayrı lojik tarihi kategorileri birbirine indirgeyemeyiz. Osmanlı Batı'yı etkilemiş ve ondan etkilenmiştir. Ancak bahsettiğim siyasal bütüncül miras öz olarak aynı kalmıştır. Bu nedenle Batılılaşmaya dair yapılan ıslahatların çoğu derinlik arz etmemiştir. O yüzden Osmanlı'da iç çatışmaların gerçeği, dar ve ayrışmaz bürokratik iktidara karşı dini formlarıyla beraber farklı düzeylerdeki halk katmanlarının mücadelelerinde aranmalıdır. Demokrat Parti bu mücadelelerin bir çeşit varisidir. Büyük yanlışları ve dolayısıyla 1946 Ruhu'nu inkâra uzanan tutumuysa ayrışmaz bürokratik miras karşısında, iktidarı elde edebilmek amacıyla her kesime verdiği tavizlerin kayganlığındandır. Ne demişti rahmetli Menderes: “Biz hiçbir zaman devlete hâkim olmadık.”

Küçükömer'e göre Batı'da burjuvazinin oluşması asırları bulan bir süreci almışken, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik zaviyeden yıkıma gittiği bir dönemde devleti kurtarmak adına tepeden inme politikalarla yapmış olduğu batılılaşma hamleleri sonuç vermemiştir (Kafkasyalı, 2016). Yekpare (kadir-i mutlak) bir iktidar anlayışının sonucu olarak, Batı'daki gibi devleti dikey ve yatay kesen (denetleyen) bir burjuvazi sınıfı oluşmamıştır. Sivil ve politik toplum farklılaşması sağlanamamıştır. Batı'daki sivil toplum yapısının, Doğu toplumlarında oluşamamasının bir diğer nedenini üretim ilişkilerine bağlayan Küçükömer, Batı'nın feodal üretim modeline haiz

olduğunu, buna karşılık Doğu'nun ise Asya Tipi Üretim Tarzı⁸ (ATÜT) ile hareket ettiğini belirtmiştir. Küçükömer'e göre aslında Batı kadar Doğu da bünyesinde politik toplumu barındırmaktadır. Ancak Batı değişim konusunda “*consensus*” (uzlaşım) mekanizmasına sahip olarak, sivil toplumun politik toplumu etkileyebilmesine olanak tanırken Doğu'da ise politik toplum, halka böyle bir alan tanımamaktadır. Nitekim alt-üst yapı ile merkez-çevre ilişkilerinin Doğu'da belirgin çizgilerle ayrıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Doğu toplumlarındaki bireyler, Batı'daki gibi iktisadi birey modelini oluşturamamışlardır (Akkol, 2018).

Küçükömer paradigmasını, Mardin'in “*merkez-çevre*” teorisi üzerine temellendirmiştir. Merkezi asker-bürokrat-kentli kesimler oluştururken, çevre ise eşraf-aşiret kalıntıları-köylüler ve kentlerdeki alt katmanlardan teşkil edilmiştir. Merkezi temsil edenler, idarenin yönetici seçkinleri iken çevreyi ise İslamcı-doğucu bir ideoloji çerçevesinde modernleşmenin öncüleri temsil etmektedir (Yılmaz, 2007).

⁸ “Asya Tipi Üretim Tarzı”, devlet ve devlete bağlı egemen sınıfın üretim süreçlerine doğrudan müdahale ettiği bir sistemdir. Asya tipi üretim tarzında elde edilen ürünün bir kısmı devlet aristokrasisi tarafından peşinen pay edilir. Nitekim bu durum devlet aristokrasisini güçlendirir (Akkol, 2018: 164).

Şekil 2.3: Küçükömer'in Kronolojik Paradigması⁹

SOL YAN	SAĞ YAN
<i>Yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen doğucu - İslamcı halk cephesine dayanan;</i>	<i>Batıcı-laik bürokratik geleneği temsil eden</i>
JÖN TÜRKLERİN PRENS SABAHATTİN KANADI	JÖN TÜRKLERİN TERAKKİ VE İTTİHAT KANADI
<i>HÜRRİYET VE İTİLAFL</i>	<i>İTTİHAT VE TERAKKİ (Önce cemiyet, Sonra fikra)</i>
İKİNCİ GRUP	BİRİNCİ GRUP
<i>(Birinci Büyük Millet Meclisi 'nde Müdafai Hukuk Cemiyeti 'nde)</i>	<i>(Birinci Büyük Millet Meclisi 'nde Müdafai Hukuk Cemiyeti 'nde)</i>
TERAKKİPER VER FIKRA	C.H. FIRKASI
SERBERST FIKRA	C.H.P.-M.B.K.
DEMOKRAT PARTİ	<i>(Milli Birlik Komitesi)</i>
ADALET PARTİSİ	C.H.P. (ORTANIN SOLU)
?	?

Kaynak: (Küçükömer, 2002).

Özetle Küçükömer, bireyin merkezde olduğu özgür ve demokratik bir politik düzenin kurumsallaştırılmasında ancak sivil toplumun çözüm üretebileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Küçükömer “gerçek” bir sivil toplumun tesis edilebilmesi için şunları gerekli görmüştür (Duman, 2004: 51):

- Bireyin merkezde yer aldığı toplumsal bir düzenin kurumsallaşması.
- Özgür, demokratik ve bağımsız bir politik yapının kurumsallaşması.
- Ülkenin toplumsal ve tarihsel kültürü dâhilinde kalınarak kimlik meselesinin halledilmesi
- Sivil oluşumların bağımsız yapılarını muhafaza edebilecek yasal düzenlemelerin yapılması.

⁹ Tabloda birbirini kronolojik sırayla takip eden kuruluşlar bulunmaktadır. Her blokta yukarıdan aşağıya doğru seyreden tarihi bir misyon görülmektedir. Tablonun sol tarafı, yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen, hakiki ve geniş kitlesiyle İslamcı-doğucu cepheye dayanan unsurlar yer almaktadır. Sağ tarafta ise devleti eski gücüne geri getirmek amacıyla daha ziyade batıcı-laik bürokratik geleneğin temsilcileri olan kuruluşlar gösterilmektedir.

Sonuç olarak yaşamının çoğunu ontolojik ve epistemolojik arayışla geçirerek, bireysel özgürlüklere dayalı, anayasal hukukun üstün kılındığı Türk sivil toplumunun tesis edilmesi için çaba gösteren Küçükömer, Batı toplumlarında geçerli olan prensiplerin, Türk toplumunun medeniyetine ve değerlerine münasip olup olmadığını sorgulamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin demokrasi ve sivil toplum sorunlarına dair çözümler getiren Küçükömer, sorunu sadece değişen veya değişmekte olan bir toplumda doğal bir dönüşüm olduğu noktasındaki yüzeysel bir açıklamanın mantığıyla değil; tarihsel kültürün derin katmanlarında gelenekselleşmiş değerlerle olan ilişkisi bağlamında ele almıştır.

2.1.1.4.2. Şerif Mardin

Türkiye'de yakın dönem sivil toplum düşüncesinin en önemli isimlerinden olan Ş. Mardin¹⁰, “*merkez-çevre*” modeli ele aldığı sivil toplum sorunsalıyla, Türk sivil toplumunun gelişim zarfındaki başat gerilim akslarını, Batı'nın moderniteye doğru evriliş aşamasında siyasal, sosyal ve iktisadi yapıların bütünlükleriyle mukayeseli olarak değerlendirmiştir. Türk modernleşmesinin kendiliğindenliğiyle, Batı'nın toplumsal dönüşümündeki iç dinamiklerin farklılıklarına vurgu yapmıştır (Özkurt, 2020). Mardin'in sivil toplum hakkındaki görüşleri, Osmanlı-Türk bağlamında merkezîyetçilik ilişkilerinin analiziyle yakından ilintilidir. Mardin, merkez-çevre kuramı çerçevesinde “toplumların bir merkezi vardır ve bu merkezin çevre ile ilişkileri farklı sosyal bağlamlarda çeşitli biçimler alır.” düşüncesini ortaya koymuştur (Usta, 2006: 20; Gençoğlu Onbaşı ve Coşar, 2008: 149).

Sivil toplumun esasını batı toplumlarının “*yöneten-yönetilen*” unsurları arasında bir tampon alanı oluşturan “*şehir ahalilerinde*” gören Mardin'e göre çoğulcu demokrasinin Batılı toplumlarda ortaya çıkıp, ilerleme göstermesinin temel sebebi, siyasinin sultasından azade olmuş ilk toplumsal sistemin bu toplumlarda ortaya çıkmasıdır. Bizde ise bu “kurtulma” mücadelesinin Batı'daki gibi köklü olmadığını ifade eden Mardin'e (2000: 14) göre Doğu toplumlarında, Batı Avrupa'dakine paralel bir “*sivil özgürlükler*” ve “*sivil toplum*” gelişimine rastlanmadığını belirtmiştir.

¹⁰ Bir sosyolog olan ve aynı zamanda Türkiye'de toplum bilim dünyasının “Max Weber”i olarak kabul edilen Şerif Mardin, Türkiye'deki siyaset-toplum ilişkilerinin gizemini çözebilecek “merkez-çevre” adıyla bilinen bir model ortaya koymuştur. Mardin'in bu merkez-çevre analizi zamanla paradigma statüsünü kazanacak ölçüde yaygınlaşmıştır. Nitekim Mardin'in bu kuramı, sosyal bilimciler tarafından Türk siyasetini açıklayabilecek “anahtar” bir model haline gelmiştir (Akyol, 2013).

Örneğin Osmanlı Devleti'nde, Batı Avrupa'daki benzer özerk kentlerde mülkiyet hakları üzerinde gelişen ve belli bir imtiyaza haiz sosyal sınıf (kurumsal bir temele dayanan aristokrat bir sınıf ya da esnaf-tüccar sınıfı gibi) gelişmemiş ve bu doğrultuda etkin bir sivil toplum oluşmamıştır. Yani Hegel'in "*aracı kurumlar*" olarak ifade ettiği unsurlar Osmanlı Devleti'nin "*merkez ile çevre*"si arasında oluşmamıştır. Bu bağlamda ekonomik hayat da sadece devletin kontrol alanında gerçekleşen faaliyetler düzeyinde kalmıştır (Mardin, 2008).

Mardin'in dikkat çektiği husus; Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve sonrasında küçülerek büyüyen bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet-sivil toplum ilişkisinin, kötü organize edilen ve politik olarak bağımlı bir çevrenin karşılaştığı "*baskın bir devlet*" yapısıdır. Yani ülkemizde, Batı'daki gibi bir sivil toplum oluşmamıştır ki bu da ülke demokrasisi için kronik bir sorun halini almıştır. Mardin bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2004: 378-380):

"Sivil toplumun ne manaya geldiğini bilmek; Avrupa'nın orta çağlar sürecinin birtakım gaddar baronların, serflerinin kafalarını çivilemesinden ibaret olmadığını bilmekten geçer. Evet, bazı baronlarla serfleri arasında toprak meselesiyle alakalı bir sömürme süreci yaşanmıştır. Ancak orta zamanların bir sosyal konumunun ve bir hukuksal durumunun da olduğunu bilmek lazımdır. Türkiye'de hiç kimse bu durumlardan söz etmiyor. O yüzden ülkemizde sivil toplumdaki söz ettiğimizde, bunun hup havadan kapıp, sivil toplumun tesis edilmesinin mümkün olmadığını anlamak gerekmektedir. Çünkü her şeyden evvel, Avrupa'da mukavele ve hukuk, 13. yy'dan günümüze, yani 7 asır süresince işlemiştir. Velhasıl ben konunun iki tarafını da açıklamak istiyorum. Bir yandan sivil toplum güzel bir şeydir. Aldık. Tebrikler. Gerçekleştirmeye çabalyoruz. Lakin bu işin hukuki tarafının ne denli ehemmiyet arz ettiğini de açıklamak gerekmektedir. Bu, sadece para kazanmak amacıyla girilmiş bir mücadelenin ötesindedir. Bu, aynı zamanda bir hukuk sisteminin içine girmek için verilmiş bir mücadeledir. Bu hukuk düzeni son derece mühimdir. İnsanların içinde bir ukdeye dönüşmüş. Türkiye'de işler henüz o düzeye erişmemiştir. Bizde, yasa çıkarmakla tüm sorunların çözüleceği zannediliyor. Olmaz."

Görüldüğü üzere sivil toplumdaki "*sivil*"i, şehir hayatının beraberinde getirdiği haklar ve yükümlülüklerde gören Mardin'e (2008) göre sivil toplum alanı, siyasal alandan ayrı bir mecradır. Bireyler, siyasal alanda tüm niteliklerinden sıyrılıp eşitlenmiş ve üniformize hale getirilmiş bir hüviyete bürünürken, sivil toplum alanına ise tüm hasiyetleriyle dâhil olmaktadır. Bu özelliğiyle sivil toplum alanı çoğulculuğun, çeşitliliğin ve çok renkliliğin alanıdır. Özetle Mardin (2008: 52) sivil toplumu;

medelinik, Batı Avrupa'nın toplumsal tarihinde sosyal bir tarih aşaması ve tarih felsefesindeki bir tartışma mecrası şeklinde yorumlamıştır. Bunlara ek olarak sivil toplumun 18. yy'dan itibaren yeni bir boyut kazandığını belirten Mardin'e göre bu değişim, KİA'daki ilerlemenin de etkisiyle aydınların grup etkinliğinin farklılaşmasının bir sonucudur.

Sonuç olarak; Mardin ismi çoğu zaman Osmanlı-Türk ve Batı arasında sivil toplumun varlığı ya da var olmaması zaviyesinden bir karşılaştırma ile eski olanın özelliği ve/veya benzersizliği açısından hatırlanır. Ancak Mardin bunun da ötesinde, her toplumun “*teloslarının*” veya “*hayallerinin*” karşılaştırılabilirliği sorununu ele alarak farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Nitekim her toplumun farklı bir “*telos/hayali*” olduğunu ifade eden Mardin (2000), Batı Avrupa toplumu ile Müslüman toplumlarda bu hayallerin birbirinden ne kadar farklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Batı'nın sivil toplum hayalinin, “Batı sivil toplumunun tarihsel geçmişine sahip olmayan başka bir toplumun hayali haline dönüşmemesi gerektiğini savunan Mardin, bu durum olamazsa bile sosyal tarihinin arka planının anlaşılması yoluyla olması gerektiğini dile getirmiştir. Bu bağlamda Mardin, oryantalist tuzağa düşmeden “*toplumsal evrim*” açısından farklılıklara dikkat etmenin önemine vurgu yapmıştır¹¹.

2.1.1.5. Modern Sivil Toplum Kuramları

Sivil toplum kavramının bugünkü modern manasına ulaşmasında; Avrupa'da yaşanan üç süreç rol oynamıştır. Bunlar: kapitalist ekonominin yeniden işlevsel hale gelmesi, Keynesçi refah devletine ilişkin politik tartışmalar ve yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasıdır. Keane (2004: 37-51) bu süreci dört evrede ele almıştır:

- Klasik Evre: Sivil toplum ile devlet ayrılığının olduğu aşama.
- Devlete Karşı Evre: Toplumların bağımsızlığının dile getirilip, devlete karşı önceliğin tesis edildiği aşama.
- Devletin Etkisini Arttırdığı Evre: Özgürlüklerin kaosa neden olması doğrultusunda sivil topluma karşı devletin güç kazanmaya başladığı aşama.

¹¹ Bugün, Türk siyasal yaşamını Mardin'in merkez-çevre modelinde ifade ettiği gibi sadece ülke içi şartlardan ve kültürel zaviyeden bir ikilik üzerinden değerlendirmek pek mümkün görünmemektedir. Türk siyasal hayatını tüm boyutlarıyla anlayabilmek için sınıfsal ve toplumsal ilişkileri, küresel düzeyde yaşanan ülkeler arası rekabet ortamını, ülkelerin ekonomik sistemdeki değişen rollerini ve ilişkilerini ve uluslararası ölçekte gerçekleşen askeri ve siyasi mücadeleleri de göz önüne alarak değerlendirmek gerekmektedir (Akyol, 2013).

- Bağımsız Sivil Toplum Düşüncesinin Geliştiği Evre: Gönüllü ve çoğulcu örgütlenmelerden temel alan, devletten bağımsız bir sivil toplum düşüncesinin gelişmeye başladığı aşama

Keane'ye (2004) göre bağımsız sivil toplum düşüncesinin gelişmesiyle birlikte klasik devlet modeli ve demokrasi modellerine yönelik eleştiriler, modern sivil toplum kavramını meydana getirmiştir. Bu çerçevede çoğulculuk, farklılık, gönüllülük, devletten farklı olma kavramları gelişmeye başlamış ve siyaset bilimine üç yeni sivil toplum kuramı kazandırılmıştır. Bunlar; çoğulcu sivil toplum, asgari sivil toplum ve katılımcı sivil toplum kuramlarıdır.

2.1.1.5.1. Çoğulcu Sivil Toplum Kuramı

Çoğulcu demokrasi teorisyeleri, devlet ile sivil toplumun tamamen farklı iki yapı olduğu düşüncesindedir. Liberal sağ düşüncenin nüvesi olarak ortaya çıkan çoğulcu sivil toplum kuramının hedefi, merkezi idarenin toplumsal yaşama yönelik müdahalesini asgari düzeye çekmektir. II. Dünya Savaşı'nın akabinde ihdas edilen çoğulcu sivil toplum kuramı, temel hak ve hürriyetler zaviyesinden devletin yeterli derece kısıtlanabildiği Batı ülkelerinde ortaya çıkmıştır (Usta, 2006; Fincancı, 1991). Bu anlayışa çerçevesinde sosyal hak ve hürriyetlere dair düzenlemeler, STK'ların daha faal hale getirilmesiyle gerçekleştirilmeli ve devletin müdahalesi en aza indirilmelidir. Nitekim bu kurama göre toplumsal kararların alınması sürecinde devlet haricindeki aktörlerin de söz hakkı olmalıdır. Sivil toplum ile devlet dengesinin sağlanabilmesi için sivil toplumun hareket alanının genişletilmesini öngören çoğulcu sivil toplum kuramına göre STK'lar kapasiteleri oranında devletleri etkileyerek, onlara yön vermelidir.

2.1.1.5.2. Asgari (Minimum) Devletçi Sivil Toplum Kuramı

Asgari sivil toplum kuramı da liberal sağ düşüncenin ürünü olarak gelişmiştir. Bu teorinin de amacı merkezi devlet otoritesinin, toplumsal yaşam üzerindeki tesirini olabildiğince azaltmaktır. Çünkü bu yaklaşıma göre de; devletin sosyal hayata dair getirdiği hükümler yapay olduğundan sosyal yaşamın tüm verilerine vakıf olamaz (Usta, 2006). Nitekim devletin, yapay hükümler getirme yetkisini ele alması, temsili demokrasinin iyi yürümemesinden kaynaklanmıştır.

Sivil toplumun önünün açılması için yasama yetkisinin daraltılarak devletin etkisinin azaltılması gerekmektedir. Genel anlamda çoğulcu sivil toplum yaklaşımı ile benzerlikler arz eden asgari devletçi sivil toplum kuramı bazı noktalarda farklılıklar göstermektedir. Kuramın öncüsü olan Hayek'e (1996: 71) göre bu farklılıklar şunlardır:

- Baskı gruplarını araçsallaştırmayan bir yönetim olmalıdır.
- Yasama erkinin sınırı, toplumun kendi kurallarını onamak olmalıdır.
- Evrensel normlara riayet edilmesini denetleyen ve zor kullanma gücüne haiz bir yargı erki olmalıdır.

Hayek'in ortaya koyduğu sivil toplum; yasama, yürütme ve zor gücünün kullanımı bağlamında devleti asgari seviyeye çeken bir yapıdadır¹². Özet olarak asgari devletçi sivil toplum kuramı, devletin yapay hükümler getirmesini ve toplumsal yaşamın tabii ve kendiliğinden meydana gelen düzenine müdahale etmemesini ifade etmektedir. Böylece kendiliğinden oluşacak olan düzenin sivil topluma karşılık geleceğini ifade eden kurama göre devlet ise bu düzenin işleyişini sağlayan mekanizma olacaktır. Bu düzenin sağlanabilmesi için öncelikle devletin yasama yetkisinin asgariye indirilmesi gerekmektedir. Ayrıca hükümeti yönlendirme işlevi ile yasama işlevinin aynı temsili kurumda birleşmemelidir. Toplum ancak bu şekilde çıkar gruplarının (örgütlü çıkarlar koalisyonu) insafına kalmak yerine daha özgür bir ortama haiz olacaktır (Keane, 2004).

2.1.1.5.3. Katılımcı Sivil Toplum Kuramı

Katılımcı demokrasi modeli çerçevesinde geliştirilen katılımcı sivil toplum kuramı, siyasal kararların alınması sürecinde yurttaşların salt dikey denetim yoluyla değil, yatay denetim bağlamında, siyasal sistemin “*girdi*” ve “*çıkıtı*”larına (Almond ve Verba, 1980) doğrudan etki edebildiği bir anlayışa işaret etmektedir. Bunun sağlanabilmesi için katılımcılara söz hakkı tanınmasını ve istediği bilgilere ulaşma olanağının verilmesini öngören katılımcı sivil toplum kuramına göre katılım yöntemleri; uzlaşmaya dönük, tartışmayı özendirici ve çatışmayı ortak faydaya dönüştürebilen

¹² Devleti, hürriyetlerin önündeki en ciddi tehlike olarak gören Hayek'e göre, yetkisi ve ekonomik kaynaklara müdahalesi bağlamında aşkın bir devlet, “çeteden farksız”dır. Dolayısıyla devlet sınırlanmadığı takdirde, diktatör yöneticilerin eline geçmesi kaçınılmaz olacak ve vehim sonuçlar doğurabilecektir. Bununla birlikte “gece bekçisi devlet” modelini kabul etmeyen Hayek, “*Laissez Faire*” liberalizmine de karşıdır. Hayek'in aklındaki devlet anlayışı, “*Rechtstatt*” yani “sınırlı devlettir (Safi, 2018).

şekilde olmalıdır. Aksi takdirde yönetsel gücün çoğulcu aktörlerce paylaşılması imkânı ortadan kalkacaktır (Denhart, 1972). Neo-marksist düşüncelerle şekillenen katılımcı sivil toplum kuramı, devletin küçültülmesinden ziyade sivilleştirilmesi gerektiğini söyler. Ancak bu yolla devlet ortadan kaldırılarak, toplum kendi kendini gerçekleştirebilecektir.

Halkı devleti yönlendiren unsur olarak ele alan katılımcı sivil toplum kuramında devlet zaten toplumun kendisidir yani halktır. Böyle bir sistemde “halk-devlet”, sivil toplumun bizzat kendisi ve icracısı olacaktır. Bürokrasi ise sivil toplumun kontrolünde ve onun bir peyki olarak işlev görecektir (Fincancı, 1991). Sonuç olarak katılımcı sivil toplum yaklaşımı, devlet ile sivil toplum ilişkiselliğine vurgu yapmakta, devletin toplum üzerindeki yetki ve müdahalesine tamamen karşıt tavır geliştirmek yerine bu ilişkiyi demokratikleştirme gayretini yansıtmaktadır.

2.2. Sivil Toplum İle İlgili Temel Kavramlar

Bu başlık altında sivil toplumun; demokrasi, devlet (siyasal toplum), kamusal/ özel alan ve demokratik katılım gibi kavramlar ile olan ilişkisi incelenmiştir.

2.2.1. Sivil Toplum ve Demokrasi

Demokrasi, sivil toplum ile devlet arasındaki ideal ilişkiye rengini veren bir kavramdır. Sivil toplum ise devletin formel yapısı dahilinde bulunmayan, kendi muhtevasında demokratik erdemleri içselleştirmiş örgütlenmeleri barındıran bir yapıyı ifade etmektedir. Bu itibarla sivil toplum, demokrasi ve devlet arasında dikkate değer bir ilişki söz konusudur. Nitekim demokrasi, sivil toplum için olmazsa olmaz bir fenomenken, sivil toplumun olmadığı yerlerde de ileri bir demokrasiden bahsetmek mümkün değildir. Alanyazındaki yerini önce devlet benzerliğine daha sonra ise devlet karşıtlığına borçlu olan sivil toplum, varlığını idame ettirebilmek adına demokratik topluma ihtiyaç duyar. İdeal devlet ise sivil toplumun gelişmesine olanak tanıyan bir yapı olarak, kutsal olanın kendisinden ziyade, birey hak ve hürriyetlerinin olduğuna vakıf olan devlettir (Aktan, 1997; Bayhan, 2002). Walzer’in (1992: 104) ifadesiyle, ancak demokratik bir devlet, demokratik bir sivil toplumu tesis edebilir ve ancak demokratik bir sivil toplum, demokratik bir devletin varlığını devam ettirebilir. Nitekim böyle bir devlet, meşruiyetini toplumsal rıza alıp, toplumun özgürlük ve bağımsızlığının güvencesi olan devlettir.

Sivil toplum ve demokrasi kavramları birbirinden beslenmektedir. Bu iki kavramdan birinin güçlenmesi diğ erinin de güçlenmesini sağlamaktadır. Bu görüş doğrultusunda denecek olursa, bir ülkede demokrasi gelişmişse o ülkede gelişkin bir sivil toplum vardır. Aynı şekilde bir ülkede sivil toplum etkin ise o ülke ileri bir demokrasiye sahiptir (Tosun, 2005; Yıldırım, 2004). Demokrasiyi seçimden seçime oy kullanılan bir sistem olarak görmek eksik bir düşüncedir. Demokrasi; insan haklarının korunduğu ve devletin hukukla sınırlandırıldığı bir yapıyı ifade eder (Touraine, 2002: 359). Sivil toplumun konumunu sağlamlaştırması sonucunda devlet; erişilmez, denetlenemez, yarı Tanrısal bir güç unsuru olmaktan çıkarak, sivillerce sorgulanabilen teknik bir örgüt ya da hizmet birimi haline gelir. Keck ve Sikkink de (1999), sivil topluma hareket alanı bırakmayıp, her alana egemen bir devletin, sivil toplum ve demokrasinin gelişmesine imkân vermeyeceği görüşündedir. Bir ihtiyaçlar sistemi olan demokrasi; dünya görüşleri, yaşam biçimleri ve hedefleri farklılık gösteren insanların söz konusu bu farklılıklara rağmen birlikte barış içinde yaşama sanatıdır (Tosun, 1998: 227). Bu bağlamda demokrasinin en temel hasiyetlerinden biri “*toplumsal farklılaşma*”dır. İşte bu noktada sivil toplum çoğulcu yapısıyla demokrasinin ön koşuludur.

Demokratik sistemin oluşması, sivil toplumun yanı sıra devletin demokratik bir kimlik kazanmasına da bağlıdır (Çaha, 1997). Popper’in terminolojisi ile ifade edilecek olursa, demokrasi bir “*Açık Toplum*” düzeni olmalıdır. Şeffaflık (açıklık) demokrasinin sacayaklarından birisidir. Yönetilenler ile yöneticiler arasında yakın ve açık (net) bir diyalogun olması gerekmektedir. Demokratik bir sivil toplumun varlığı, siyasal katılımı seçimlerin ötesine taşır. Halk etkin bir sivil toplum sayesinde, belli aralıklarla gerçekleştirilen seçimlerde oy veren tekil seçmen hüviyetinden azade olarak, seçim dönemleri dışında sivil toplumun örgütlü bir üyesi olarak; toplu dilekçe, nümayiş, grev, yürüyüş gibi eylemlerle aktif yurttaş niteliğine haiz olur. Demokratik bir sivil toplumun varlığı “*demos*”un canlanışını simgelemektedir. Böylelikle toplum, siyasal sistemin girdi ve çıktılarına karşı ilgisini daimi bir şekilde faal tutar. Bu bağlamda siyasal etkinlik güdüsünü arttıran sivil toplum ve STK’lar, demokratik siyasal kültürün öğrenildiği okullar olarak tanımlanmaktadır¹³.

¹³ Demokratik toplum yaratma aşamasında sivil toplumun, halkın taleplerini devlete aktarabilmesi için öncelikle kendisinin otonom bir yapıya haiz olması gerekmektedir. Toplumsal özerklik tesis edemeyen ve devlete göbek bağıyla bağlı olan grupların alternatif tezler ortaya koyması son derece

STK'lar, toplumun çehresini genişlettikleri, bireylerin siyaset yapma maharetlerini geliştirdikleri, toplumsal sorunların çözümüne katkı sunabildikleri ve yurttaşların ortak bir amaç dâhilinde hareket edebilmelerine aracı olduğu ölçüde demokratikleşme sürecine katkı sağlayabilir (Bayraktar, 2005). Bu doğrultuda bir ülkede STK'lar ne kadar yaygın ve aktifse, o toplumdaki demokrasi seviyesi o düzeyde yüksektir. Nitekim bir ülkenin demokrasi seviyesini ölçebilmenin kıstaslarından biri o ülkedeki STK'ların nicelik ve niteliklerine bakmaktan geçmektedir. Özetle, demokrasi ile sivil toplum arasında doğrusal bir ilişki vardır. Nitekim birinin yükselmesi diğerinin yükselmesine neden olmaktadır. Çünkü söz konusu iki kavram birbirleriyle pek çok noktada kesişip, birbirini etkilemektedir. Bu etkileri kısaca şu şekilde ifade edebiliriz (Karadağ, 2005: 69-70; Tosun, 2001: 180):

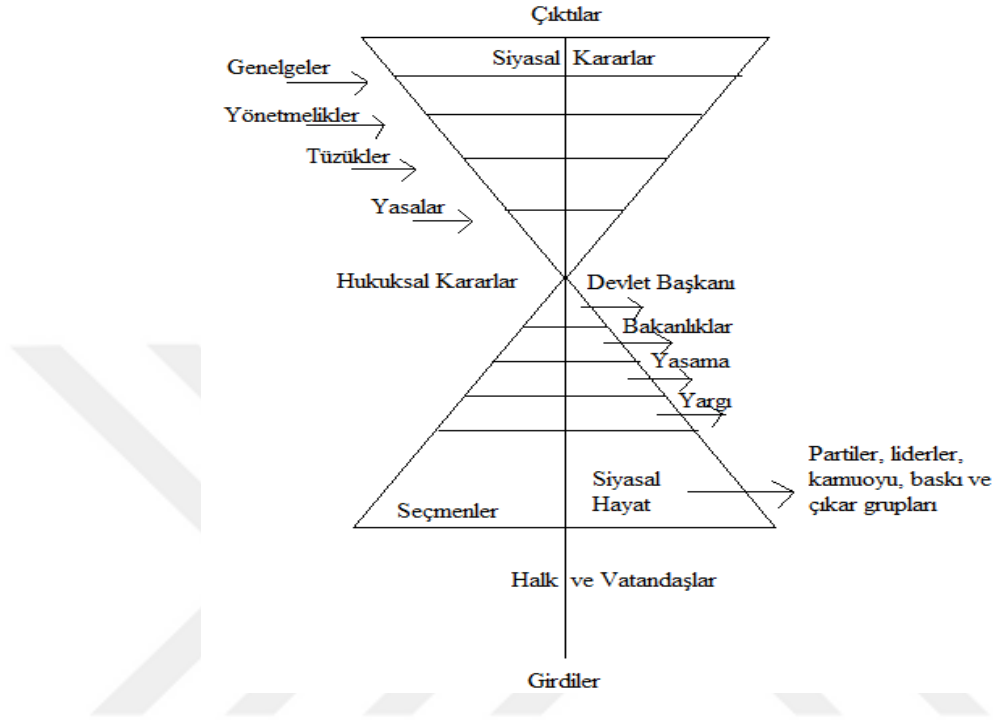
- Sivil toplumun etkinliği oranında siyasi beceriler artarak demokrasiyi geliştirir. Nitekim bir taraftan siyasi odak ve faaliyet güdüsü ile siyasi katılım yükselirken öte taraftan siyasi kurumsallaşmada da gelişim yaşanır.
- Sivil toplum, itidal, hoşgörü, uzlaşma ve değişik düşüncelere saygı gibi demokratik değerlerin ilerlemesini sağlayarak, bireylere işbirliği ve kendi sorunlarını çözmeyi öğretir.
- Sivil toplum, vatandaşlık duygusunu güçlendirerek bir yandan yerel idarelerin demokratikleşmesine imkân verirken, diğer yandan demokratik siyasi liderlerin yetişmesine zemin hazırlar.
- Sivil toplum, sunduğu farklılaşma ve çoğulculuk ilkeleriyle devletin azınlık bir zümre tarafından ele geçirilmesine engel olur.

Sivil toplum demokratik sistemler kurma ve korumanın yanı sıra devlet yönetiminin gelişmesine de katkıda sağlar. White'a (1994: 380-384) göre sivil toplum bu işlevini dört farklı biçimde yerine getirebilir. Öncelikle sivil toplum, devlet ile toplum arasındaki dengelenmiş muhalefet odağı olması bağlamında, devlet-toplum arasındaki güçler dengesini toplum lehine çevirebilir. İkincisi etkin bir sivil toplum, devlet-toplum ilişkisinde devleti disipline edici bir rol oynayabilir. Üçüncüsü sivil

güçtür. Diğer taraftan demokrasinin kurumsallaşarak bir yaşam formu haline gelmesinde devlet ile sivil toplum ilişkisinin etik bir esasa dayanması gerekmektedir. Devlet ile sivil toplum, bu etik dayanağı dikkate aldıkları ölçüde demokrasinin pekişmesi sağlanabilecektir (Karadağ, 2003).

toplum, devlet ile toplum arasındaki formal siyasal sistem ilişkisini kayıt altına alarak, potansiyel bir aracı veya ileti kayışı (transmission-belt) olma görevini yerine getirir.

Şekil 2.4: Siyasal Sistem İşleyişi

Kaynak: (Öztekin, 2001: 85).

Dördüncüsü sivil toplum, demokratik ilkeler doğrultusunda siyasal oyunun hükümlerini yeniden oluşturarak, kurucu bir aktör olabilir. Bu çerçevede sivil toplum, temsil ve meşruluk krizlerinin aşılması sürecinde, toplumsal taleplerin siyasal alana aktarılmasını sağlayarak, demokratik siyasaların geliştirilmesine yardımcı olur. Yani devlet ile toplum iletişiminin müttemmim cüz bir unsuru olarak alternatif bir temsil mekanizması görevini üstlenebilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, demokrasinin talep ettiği toplum ya da devlet modeli sivil topluma kamu alanı sunabilmiş bir toplum ya da devlettir. Sivil toplum öncülüğünde gerçek bir demokrasinin oluşabileceği devlet modeli ise “minimal” bir devlettir. Minimal devlet bizlere bireysel haklara haiz ve onurlu bireyler olarak saygı duyar. Aynı saygınlığa haiz diğer bireylerin gönüllü işbirliğiyle, bize, bireysel olarak seçtiğimiz biriyle birlikte, kendi yaşamımızı seçme, amaçlarımızı ve kendimizle ilgili düşüncelerimizi gerçekleştirme olanağı tanır. Herhangi bir devlet veya

kişilerden teşkil edilmiş bir zümre, bundan daha fazlasını ya da daha azını gerçekleştiremez (Nozick, 2000).

2.2.2. Sivil Toplum ve Devlet

Sivil toplum ile devlet¹⁴ ilişkileri, kamu otoritesinin nasıl uygulandığı ve insanlar tarafından nasıl yönlendirebileceğini istişare etmek için STK'lar ile devlet kurumları arasındaki ilişkiler bütünü olarak ifade edilmektedir. Sivil toplum ile devlet ilişkisi, toplum ile devletin birbirlerine karşı olan hak ve ödevlerinin belirlenmesi, kamu kaynaklarının nasıl tahsis edilmesi gerektiğini müzakere etmek ve hesap verebilirlik biçimleri oluşturmak gibi konulara odaklanır (Rowland ve Smith, 2014). Devlet ile toplum dikotomisi ister liberal ister metafizik ya da Marksist referanslarla hangi literatürle ele alınıyorsa alınsın, ortak kabul her iki kavramın ontolojik zaviyeden birbirlerine ihtiyaç duyduğudur. Sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi inceleyen yaklaşımlar, ağırlıklı bu iki kavram arasındaki dikotomik bağa dayanmaktadır. Bu noktadan hareketle birinin diğerine göre aldığı konum saptanmaya çalışılır. Sparks (1994: 31-34), devlet ile sivil toplum ayrımına ilişkin geleneksel düşünceler üzerine yaptığı çalışmada ortaya çıkan bazı noktalara “*Devlet ile sivil toplum arasındaki ayrım, askeri devrimin sonucu doğması ve askeri devrimi haklı çıkarma ihtiyacına bağlıdır. Yani devlet öncelikli olarak askeri gücün ve savaşın bir aracı olarak değerlendirilirken, sosyal refahı sağlama görevi ise sivil topluma özgü olarak görülmektedir*” ifadesiyle dikkat çekmiştir:

Sivil toplum ile devlet ilişkisi eski Yunan tarihine kadar uzanmaktadır. 17. yy'dan sonra sivil toplum ile devleti aynı çizgide kabul eden Aristoteles'in düşünceleri mihenk taşı olarak olup, yeni teorilerle sivil toplum ile devlet birbirinden ayrılmıştır (Çaha, 2012). Nitekim 17. ile 19. yy arasındaki filozoflardan bazıları olan, T. Hobbes, J. Locke, C. Montesquieu sivil toplum ile devlet ayrımının gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Sivil toplumun devletten ayrı görülmesi için yeni bir diyalektik tutum ise F. Hegel, K. Marx ve A. Gramsci tarafından ortaya konulmuştur (Bernadi, 2003'ten akt. Sadat, 2019).

¹⁴ Devlet, bireylerin ortak iradelerinin tecelli ettiği siyasal/genel iradedir. Bazı yaklaşımlara göre devlet, şiddet uygulama tekeline haiz bir güç unsuru iken bazı yaklaşımlara göre ise yasal güce karşılık gelmektedir. Örneğin Hegel'de devlet bir yeryüzü Tanrısı olarak görülürken, anarşistlere göre ise devlet ortadan kaldırılması gereken bir yüz karasıdır (Rothbard, 1998: 173).

Tartışmasız olarak siyasal toplum aşamasında bulunan toplumlar, uyrukları altında bulunanları birer hizmetkâr olarak algılamış ve sosyal etkileşimin sınırları devlet ya da güç aktörleri tarafından belirlenmiştir. Egemenlik olgusu özellikle Batı'da toplumun devlet karşısında göreceli de olsa bir imtiyaz kazanmaya başladığı, aristokrasi, krallıklar veya monarklar karşısında parlamenter sistemin ortaya çıkmaya başladığı bir sürece gönderme yaparak sivil toplumun, egemenliği devletten devralmaya başladığı bir süreci ifade etmektedir. Modern toplum sonrası ortaya çıkan post-modern dönemde meydana gelen gelişmeler, kamusal alan ile özel alan ve devlet ile sivil toplum arasındaki klasik sınırların ortadan kalkmasına neden olmuştur (Tuncel, 2010). Bu bağlamda Çaha'ya (2000: 36) göre sivil toplum ile devlet ilişkisini üç boyutta ele almak mümkündür. Bunlar:

- Siyasi düzeyde; devletin, yurttaşların siyaset yapma hakkına kısıtlama getirmemesi, bireylerin hiçbir baskı altında olmadan siyaset yapabilmesi ve siyasi örgütler kurabilmesini içermektedir.
- Kültürel düzeyde; devletin herhangi bir resmi ideolojisinin olmayıp, anadil gibi kültürel farklılıklara cevaz vererek, yurttaşların kültürel varlıklarına saygı duymasını ifade etmektedir.
- Ekonomik düzeyde; yurttaşların, devletten herhangi bir izin almadan, ekonomik faaliyetlerde bulunma, ekonomik örgütler kurma ve iktidar ilişkisinden azade bir piyasanın varlığını ifade etmektedir.

Şekil 2.5: Tarihsel Süreçte Egemenliğin Paylaşımı Noktasında Devlet Sivil Toplum İlişkisi

Zaman Boyutu	Devlet Olgusu	Sivil Toplum Olgusu	Egemenliğin Paylaşımı Sürecinde Devlet Sivil Toplum İlişkisi
18. yy-19. yy	Ulus devletin inşa süreci, sosyal alanın şekillendirilme süreci devletin tek aktör olduğu süreç	Siyasal toplum yani, devlet ve sivil toplum ayrımının başlangıcı	Egemenlik devlet tekelinde
19. yy-20. yy	Devletin sosyal alandaki tek şekillendirici aktörlüğünün kırılma süreci	Devlet ile sivil toplum arasındaki ayrımın keskinleşmesi	Sivil toplumun egemenlik taleplerine cevap alması
20. yy-21. yy	Devletin sosyal alandaki tek şekillendirici misyonunun ortadan kalkması	Sivil toplumun devlet karşısında başlı başına güç aktörü olması	Devlet ve sivil toplum arasında egemenlik sorununun uzlaşmayla çözülme süreci

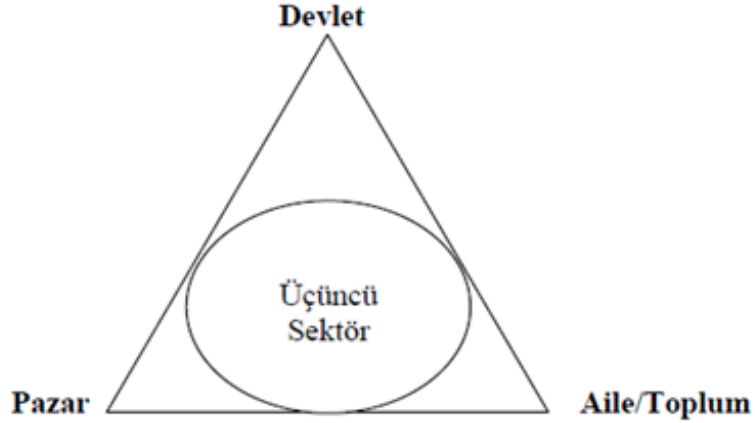
Kaynak: (Demirel, 2009).

Görüldüğü üzere tarihsel süreç içerisinde sivil toplum, devletle özdeş bir kullanımdan, devlet sivil toplum karşıtlığına¹⁵ geçen bir kullanıma doğru bir dönüşüm göstermiştir. Bu ayrım doğrultusunda sivil toplum kavramının üç farklı anlamda kullanıldığı söylenebilir:

- İlk anlamıyla; doğal hukuk geleneğindeki doğa hali karşıtlığı temelli, siyasal toplum ile sivil toplum özdeşliği,
- İkinci anlamıyla, devlet karşıtlığı yani devlet-sivil toplum dikotomisi,
- Üçüncü anlamıyla devlet sonrasındaki siyasal iktidarın çözülmesinden doğan devletsiz ideal bir toplum düzeni olarak sivil toplumdur.

¹⁵ Sivil toplumun, devlete karşıt olarak kullanıldığında anlam kazandığını belirten Splichal (1994: 50), devlet ile sivil toplum terimlerinden özellikle sivil toplumun, devlet tarafından ne ölçüde kontrol edildiğine bakarak, sosyal ve siyasal sistemin herhangi bir biçimini açıklamak için kaynak olarak gösterildiğini ifade etmektedir.

Şekil 2.6: Sivil Toplum ile Devlet İlişkisi

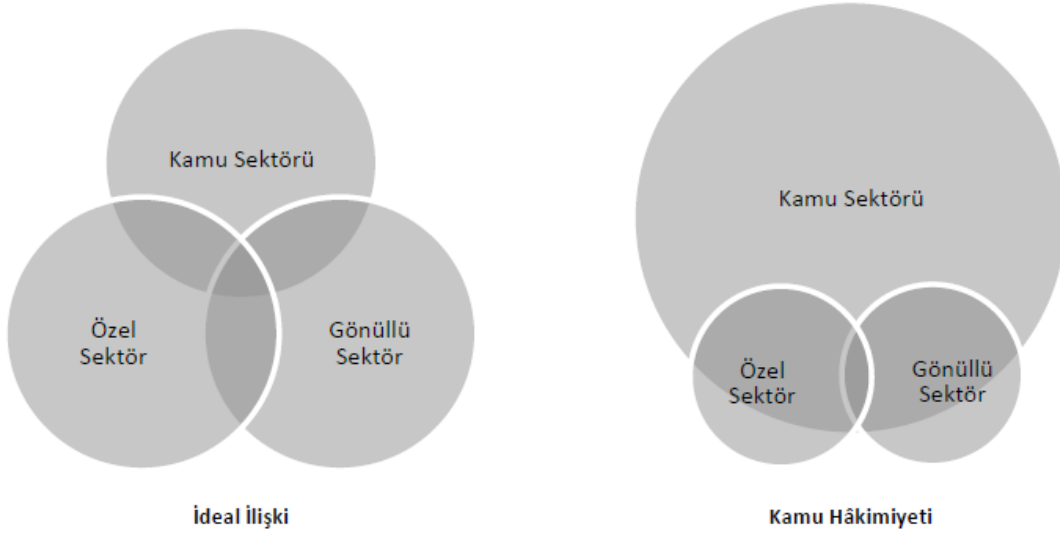
Kaynak: (Doğan, 2002: 298).

Şekilden de anlaşılacağı üzere sivil toplum, devletin dâhilinde ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Kamu sektörü ve özel sektörden sonra üçüncü bir sektör olarak ifade edilen STK'lar, devlet-aile-özel sektör arasında dengeleyici ve aracı bir unsurdur. Sivil toplum, devlet ile toplum arasındaki aracı kurum olarak özellikle gelişmiş ve demokratik ülkelerde önemli işlevler yerine getirir. Buna karşılık daha az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde ise devletler, sivil toplum alanını olabildiğince sınırlandırmak ister. Nitekim yeterince demokratikleşememiş ülkelerdeki iktidarlar, gelişkin demokrasilere öykünerek sivil toplumun önünü açıyor gibi görünmelerine rağmen aslında toplumun tamamını şekillendirme arzusu içerisinde hareket ederler (Yılmaz, 2001).

Sivil toplum, devletin otoriter rejime kayabileceği aşırılıklarını sınırlandırma işlevini yerine getirir. Devletin görevi ise sivil toplumu oluşturan gruplar arasındaki dengeyi tesis ederek toplumsal düzeni korumaktır. Yani sivil toplumun egemen bir devlete hem ihtiyacı vardır hem de onun ön koşullarını yerine getirir. Devlet ise ancak sivil toplumun varlığını kabul ederek onun özgürlüğünü koruyabilir. Bu bağlamda devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki birbirlerine destekçi ve yardımcı olacak şekilde gelişir. Buradan hareketle, "Devlet ile sivil toplum birbirlerine ihtiyaç duyar mı?" sorusuna yanıt vermek gerekmektedir. Bu soruya en basit biçimde şu şekilde karşılık verilebilir: Kamu mallarını üreten yegâne unsur devlet olduğundan sivil toplum devlete ihtiyaç duymaktadır. Bununla beraber devlet özel sektör mallarını üretmekte yeterli muhtevaya haiz değildir. Dolayısıyla ideal olan, özel sektörün devlet müdahalesine

uğramaksızın özel sektör mallarını üretebileceği bir rekabet piyasasının tesis edilmesidir. Devlet ise bu noktada özel sektöre destek sağlayıcı bir unsur olmalıdır (Rosenblum, 2002).

Şekil 2.7: Sivil Toplum ile Kamu/Devlet İlişkisi

Kaynak: (TÜSEV Değerlendirme Raporu 2019-2020).

Sivil toplum, devletten özerk olmayı önceler ancak ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz. Diğer bir ifadeyle sivil toplum, devlet iktidarına karşı temkinli olmakla birlikte ona saygı da duyar. Sivil toplumun, devletin yerini almak gibi bir amacı da olamaz. Fakat devleti gözetleme, kontrol etme, dengeleme, bilgilendirme ve baskı yapma gibi bir işleve haiz olabilir. Nitekim Diamond'un (1997) on maddelik "*sivil toplumun demokratik işlevleri*" listesine göre sivil toplum, devletin güç kullanımını denetleyip kısıtlamak ve otoriter devletleri demokratikleştirme işlevlerine haiz olmalıdır. White'ın (1994: 23-25) vurguladığı gibi; "Sivil toplum, devlet ile toplum arasında dengelenmiş muhalefet odağı olduğundan devlet ile toplum arasındaki güçler dengesini toplumun faydasına yönelterek, devletin cebir kullanma kapasitesini daraltabilir." Bunlara ek olarak sivil toplum, yozlaşan politik değerlere dair, etik erdemlerin yeniden yapılandırılmasını sağlayarak, sistemin yaşadığı meşruluk ve temsiliyet krizlerinin aşılmasına da destek sunabilir (Özbudun, 1999; Sarıbay, 2000; Keane, 2004).

Devlet-toplum ilişkisi üç boyutlu olarak, devlet-toplum görevleri arasındaki farktan ya da toplumun devlete karşı yaşam alanını genişletme isteğinden ve onun için

verdiği mücadeleden kaynaklanmaktadır. Birinci boyut, mücadele sırasında bireylerin veya grupların baskı karşısında direniş gösterememesidir. İkinci boyut, baskıya boyun eğmeyerek silahlı bir mücadeleyle direniş sergilemesidir. Üçüncü boyut ise hukuki yollarla mücadele verilip, hak ve hürriyetlerin kazanılmasının sağlanmasıdır. İşte bu üçüncü boyutun cereyan ettiği toplumlarda sivil toplumun varlığından bahsedebiliriz. Nitekim sivil toplum bugün politik açıdan devletten daha fazla özgürlük talep etmenin yanı sıra yasama süreçlerinde toplumsal faydanın göz önüne alınmasına yönelik baskı kurup, taleplerine karşılık alabilmektedir.

Günümüzde kamusal olanla özel olan arasındaki klasik sınırların büyük ölçüde ortadan kalktığı söylenebilir. Bu bağlamda devlet-sivil toplum ilişkilerini artık geleneksel ayrılaşmış iki eksen çerçevesinde incelemek yani devlet kurumlarının ekonomik, kültür ve sivil ilişkiler alanından tamamen ayrık olduğunu düşünmek mümkün değildir. Nitekim birçok ülkede milyonlarca işçi ve memur, ekonominin bir parçası olan devlete ait kurumlarda çalıştıkları gibi, sivil toplum alanı dâhilinde olduğu kabul edilen iletişim, eğitim ve kültür kurumlarının birçoğu da devlet ile organik bir ilişki içerisinde. Görüldüğü üzere sivil toplum artık bir ütopya değildir. Devletin tesir alanlarının olabildiğince daralmasıyla yeni alanlar açılmakta ve bu alanlar STK'lar ile doldurulmaktadır. Önemli olan nokta bu yeni alanı dolduracak yapıların toplumsal "iyiyi" yakalama amacını taşıyıp taşımadıklarıdır. Aktan'ın (1997: 4-5) ifadesiyle;

"Sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkilerde göz ardı ettiğimiz temel prensip başat özgürlük bildirgelerinden biri olan Virginia İnsan Hakları Bildirgesi'nin 2. maddesinde yer almaktadır: "Tüm Güç Halkta Toplanır ve Halktan Gelir. Oysa günümüzde geçerli olan ilke ise şudur: "Tüm güç liderlerde ve hükümetlerde toplanır ve halktan gelir." (!) Demokrasi adına anıtsal değere haiz olan Virginia İnsan Hakları Bildirgesi'nin yayınlandığı 1776 yılından günümüze gerçek demokrasi yolunda ne kadar ilerlediğimiz ortadadır! Başka bir şey demeye gerek var mı? Eğer sivil toplum düzenini yeniden tesis etmeyi amaçlıyorsak o halde bir "Sivil Toplum Sözleşmesi"ni yeniden düzenlemek zorundayız. Unutmayalım, daha minimum devlet, daha etkin bir sivil toplum demektir. Sınırlı devlet, özgür sivil topluma işaret etmektedir."

Sonuç kısmını spekülatif yönü ağır basan bazı notlarla tamamlamak gerekirse, akla ilk şu soru gelmektedir. Mevcut kelime çiftlerini ayırıp, sivil toplumun devlet karşısındaki yerini tasvir etmeye yardımcı olabilecek daha uzun/kapsayıcı bir liste ortaya koymak mümkün ve uygun mudur? İkinci soru; sivil toplum ile devlet ilişkisi tersine çevrildiğinde yani devlet zaviyesinden sivil toplum unsurlarıyla ihdas edilen

ilişkiler incelenmek istenirse aynı kapsam yine oluşturulabilir mi?. Üçüncü olarak bu kapsam, ulusal çapta sivil toplum ile devlet ilişkilerini analiz etmenin ötesinde, bir ülke kapsamındaki sorun alanları temel alınarak yapılacak analizler bağlamında da doğru bir bakış açısı sağlayabilir mi? Dördüncüsü, farklı kategoriler arasındaki (örneğin derişmeci-dayatmacı bir sivil toplum örüntüsünden, denetleyici-danışmacı bir STK'lar setine) geçişler nasıl ve hangi süreçlerle sağlanmaktadır? Son olarak durağanlık ve değişkenlik hallerinde kamusal etkenlerin ve politikaların asli ve tali rolleri nelerdir? Şüphesiz bu vb. sorular kamu politikaları bağlamında sivil toplum ile devlet ilişkileri noktasında daha geniş perspektiften düşünmeye ve daha esaslı bir müzakereye açık bir davet olarak ifade edilebilir.

2.2.3. Sivil Toplum ve Kamusal/Özel Alan İlişkisi

Çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildiği üzere sivil toplumun sınırlarının belirlenmesi süreci uzun ve meşakatli aşamalardan geçmiştir. Devletin neye, ne kadar müdahale edebileceği, demokrasi, özgürlükler ve sivil inisiyatifin nasıl ve ne kadar olması gerektiği gibi hususlar uzun zaman boyunca tartışıla gelmiştir. Sivil toplum; aile ile devlet arasındaki kamusal alanda etkinlik gösteren, otonom, gönüllülük temeline dayanan, çoğulcu bir yapıya haiz ve birey-devlet ilişkilerini sağlayan sosyal örgütlenmelerden teşkil bir ara alan olarak ifade edilebilir (Aslan, 2010: 360). Bir toplumda sivil alanın meydana gelmesi için devletten ayrışabilen bir alan, sivil destek ve sivil bir kimliğin var olması elzemdir (Çaha, 2000). Çünkü bireylerin öz benliklerine dair hedeflerinde başarıya ulaşabilmeleri için her şeyden evvel eylem alanlarının genişletilmesi gerekmektedir. Ancak günümüz temsili demokrasilerinde, bireyler özel alanlarında kalmaya mahkûm kılınmaktadır.

Özel alan ile kamusal alan, sivil toplumun sınırlarının belirlenmesinde belirleyici iki kavramdır. İlk olarak Hegel tarafından sistemleştirilen sivil-kamusal alan ayrımında, kamusal alan devlet denetimindeki alan iken, devletin etki alanı haricindeki alan ise sivil toplum alanını işaret etmektedir (Kalaycıoğlu, 1997). Bu kavramsal ayrım ilerleyen süreçte özel alan ile kamusal alan ayrımına dönüşmüştür. Hegel ve Rousseau, sivil toplum ile devletin sınırlarını çizirken cinsiyet ve maddi güç unsurlarına vurgu yapmıştır. Bu düşünörlere göre özel alan; kadın, çocuk ve engellilerin alanı iken, erkeklere ait alan ise kamusal alandır. Özel alan ile kamusal alan açıklaması yapan bir

başka düşünür olan Bodin'e göre ise çok sayıda özel alan sahibi ailenin bir araya gelmesinin sonucu olarak önce sivil toplum, daha sonra ise devlet meydana gelmiştir¹⁶ (Gençoğlu Onbaşı, 2005). Çaha'nın (2000: 47) ifadesi ile bu devlet; mutlak, sürekli ve yarı tanrısal bir devlettir.

Kamusal alan hem siyasal hem de sivil toplumun faaliyet gösterdiği, bireylerin kendileriyle alakalı ortak bir sorunu ele aldıkları, rasyonel bir şekilde müzakere ettikleri ve neticesinde söz konusu sorun hakkında ortak kanaat oluşturdukları süreç, araç ve mekânların tanımladığı hayat (müzakere) alanıdır. Bireyler; toplumsal, sosyal, ideolojik, ekonomik, kültürel, dinsel, sınıfsal ve etnik farklılıklar çerçevesindeki kimliksel yaşayış ve pratiklerini özel alanla sınırlarken; kamusal alana yurttaşlık statüsüyle eklenmiş ve haklarını bu yolla aramışlardır (Çaha, 2000). Kamusal alan kavramını günümüzde detaylıca ele alan Habermas'a (2014) göre kamusal alan, Avrupa'da sanayileşme neticesinde doğmuş yeni toplumsal ve siyasal alandır. Nitekim bu dönemde ortaya çıkan kentler, kamusal alanın temel unsurudur. Aile geleneksel toplumda; siyasal, ekonomik ve sosyal yaşamın temel belirleyicisi durumda iken, modern toplumda ise ailenin bu konumunu, aile dışındaki kamusal alan devralmıştır. Bu bağlamda Habermas'ın ileri sürdüğü kamusal alan kavramının temel niteliklerini birkaç maddede sıralayabiliriz. Bunlar:

- Kamusal alan sanayi toplumunun bir ürünüdür. Yani Avrupa'da sanayileşme ile ortaya çıkan yeni toplumsal ve siyasal bir alandır.
- Kamusal alan sonradan inşa edilmemiş, kendiliğinden doğup, gelişmiştir.
- Kamusal alan son derece açık yani şeffaftır. Geleneksel toplumun görünmez kıldığı değerler, simgeler, dinamikler, tartışma konuları ve aktörler, kamusal alanda etkinlik elde etmiştir.

Habermas herkese yönelik açık bir kamusal alan anlayışı tasarlasa da herkese açık olmak, kamusal alanın tek ölçütü değildir. Devlet kamu erkidir, bu sıfatını kendi hukukuna riayet edenlerin ortak kamusal faydasını sağlama görevine borçludur. Bu şekilde kamusal hasiyet elde eder (Olgun, 2007). Nitekim Habermas'ın kamusal alan

¹⁶ Sivil toplumu, pek çok ailenin bir araya geldiği, karşılıklı bağımlılıkların ve kaygıların söz konusu olduğu topluluklar şeklinde değerlendiren Bodin'e göre bahse konu toplulukları bir otorite etrafında bütünleştiren aktör devletten başkası değildir. Nitekim devlet de tıpkı aile gibi organize olmuştur. Aile reisinin otoritesi katidir, denetlenemez. Bu reis, aile fertlerinin faydası adına çabalar ve aileyi bir arada tutar. Devletin de otoritesi mutlak ve amacı toplumun ortak faydasını gözetip, insanları güvenli ve müreffeh şekilde bir arada tutmaktır (Karakuş, 2006).

kavramlaştırmasına bazı isimlerce eleştiri getirilmiştir. Bu isimlerden biri olan Fraser, tekil ve kapsayıcı bir kamu yerine, çoğul kamular düşüncesini geliştirmiştir. Habermas'ın kavrayışında dışlayıcı unsurların ihmal edildiğini dile getiren Fraser'e (1992: 110-121) göre katmanlaşmış toplumlar, temel kurumsal çerçevenin hâkim yapısal ilişkilerde eşitsiz toplumsal gruplar ürettiği toplumlardır. Bu nedenle böylesi toplumlarda müzakere süreçlerine tam katılım denkleğinin sağlanması mümkün değildir. Nitekim Fraser'e göre kamusal alanda; ırk, cinsiyet ve mülk temelli dışlamalar olabilmektedir. Bu toplumsal eşitsizlik, kapsayıcı kamusal alanın varlığını ve söylemsel etkileşimi bozabilmektedir. Bu bağlamda Fraser, demokratik kamusal alan için katılım eşitliğinin önemli olduğuna dikkat çekmiş, katılım eşitliğinin önkoşulunun ise sosyo-ekonomik eşitlik olduğunu ifade etmiştir. Habermas'a bir diğer eleştiri Garnham tarafından getirilmiştir. Garnham'a (1992) göre, Habermas'ın burjuva kamusal alan kavrayışında kurumsal oluşum ya da birlikler dayanışma yerine mücadelecî bireysellik üzerine tesis edilmekte, alt tabakanın kamusal alandaki konumu ise göz ardı edilmektedir.

Sonuç olarak, devlet ile toplum arasında bir tampon işlevi gören sivil toplum; bireylerin, grupların ve sınıfların siyasal yaşama katılımını sağlayan aracı konumundadır. Bu bağlamda sivil toplumun varlığı kamusal iletişim ortamlarının işleyişi zaviyesinden vazgeçilmezdir. Özneler haiz oldukları düşünceleri sivil toplum vasıyasıyla kamusal alana iletirler. Bu bağlamda halkın talepleri, kamusal alana politize edilerek çözüm yolları aranır. Bu işleyişin düzgün bir şekilde sağlanabilmesi için kamusal alanın; otonom, yarışmacı ve devletin etkisinden sıyrılmış olması gerekmektedir. Kamusal alan kavramı Türkiye özelinde değerlendirilirse; Türkiye'de kamusal alan bürokratik rasyonalite çerçevesinde kontrol edildiğinden kamusal alan ekseriyetle kamunun alanı olamamıştır. Kamusal alanın herkese açık olmaması, belirli kesimlerin paralel kamusal alanlar ihdas etmesine sebebiyet vermiştir. Toplumumuzda "Birçok Türkiye var" gibi ifadelerle sıklıkla atıf yapılması bu durumun bir neticesidir (Bacık, 2003: 27). Ülkemizde özel ve kamusal alanın konumu ve sınırı ihdas edilmemiştir. Nitekim Türkiye'de kamusal alan; üniversite, okul, hastane, cami, dersane, özel kurs, özel sağlık kurumu ve hatta özel işletmelere kadar uzanan geniş bir yelpazeye haizdir. Bu durum ise devlet elitine aşkın bir hareket alanı sağlamıştır (Çaha, 2003). Örneğin Türkiye'de İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) ile Kamu İktisadi

Teşekkülü'nün (KİT) özdeş manada kullanılması, devletin ekonomik hayata tesirini ve kamusalın siyasallaştırılmasının bir sonucudur. Hatta bu politika, ekonomiyle sınırlı olmayıp tüm kamusal alanları kapsamıştır. Devlet sadece kamusal alana etki etmekle yetinmeyip, özel alan olarak kabul gören birincil ilişkiler dünyasını düzenlemeyi de şiar edinmiştir (Köker, 2004). Zira bu durum, tarihsel süreç içerisinde Türkiye'de sivil toplumun gelişmesinin önündeki engeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.4. Sivil Toplum ve Katılım

Demokrasinin çeşitliliklere imkân tanıyan bir rejim olduğu gerçeği göz önünde tutulduğunda, bu sistemde ister çoğunluk olsun ister azınlık olsun herkes eşit hakka haiz olup, kimsenin diğeri üzerinde tahakküm kurma selahiyeti yoktur. Nitekim demokrasiyi üstün kılan, halkın siyasal sisteme katılımı ve denetimidir. Katılım; yurttaşların yerel bilgileri çerçevesinde siyasal sisteme dâhil edilmeleri ve bu çerçevede karar vericilerin, halkın önceliklerine yönelik politika üretmesi sürecidir. Katılımın sivil toplumu geliştirdiği, kendi kendine uyum gösterebilen yapıları konsolide ettiği ve sorunları daha etkili şekillerde çözüme kavuşturduğu ifade edilebilir (Booher ve Judith, 2004).

Halkın kendi kendisini yönetmesi anlamına gelen demokrasinin gelişmesi için insanların demokrasi bilincine sahip olması gerekmektedir. Bunun yolu ise demokratik katılımdan geçmektedir. Katılımın sağlanabilmesinde en önemli unsur sivil toplum ve STK'lardır. Toplumsal yaşamın neredeyse her alanında gönüllü olarak organize olmuş STK'lara üye olan bireylerin, ilgi ve bilgisi artmakta ve siyasal katılma davranış düzeyinde ilerleme olmaktadır. Bu bağlamda demokrasi, sivil toplum ve katılım arasında doğrusal bir bağ bulunmaktadır (Kalaycıoğlu, 1984).

Türkiye gibi demokratik geleneğin tam olarak yerleşmediği ülkelerde; demokrasinin ilerleme göstermesi, devlet uygulamalarının denetlenmesi ve siyasal katılımın artması noktasında önemli sorumluluk yüklenen sivil toplumun bu hasiyetten uzaklaşmaması gerekmektedir. Yurttaşlık, siyasal katılımcılık¹⁷ ve hesap verilebilirlik "yönetişim döngüsü" adı verilen bu sinerji ile birbirine bağlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 16 Ocak 2009). Bu doğrultuda sivil toplum ve STK'ların olabildiğince şeffaf ve

¹⁷ Siyasal katılım kavramı, yurttaşların yönetimlerin yapısını, oluşumunu veya kamu politikalarını etkileyebilmek adına başvurdukları çeşitli yöntemler olarak tanımlanmaktadır (Hague ve Harrop, 2017: 155). Bireylerin şahsi hasiyetlerinin yanı sıra toplumların yapısı, sahip olunan siyasal kültür ile politik sistemin hasiyeti, siyasal katılımın şeklini ve niteliğini belirlemektedir (Akyol, 2016: 317).

katılıma açık olmaları gerekmektedir. Devletin maddi desteği ve fon kaynakları arayışında değil, “devlet” uygulamalarını denetleyen bir pozisyonda olması gereken STK’lar’ın ortak özelliği aktif yurttaşların katılım aracı olmalarıdır.

Tablo 2.1: Yurttaşlık Modelleri

	Sosyal Entegrasyon	Siyasal Entegrasyon	Devlet Müdahalesinin Kapsam ve Biçimi
Piyasacı	Rekabet ve Tüketici	Seçmen	Düzenleme İşlevi ve Biçimi
Devletçi	Eşitlikçilik ve Yeniden Dağıtım, Yurttaşların Etik Yükümlülüğü	Tâbi	Merkezileşme
Paternalistik	Koruma ve Pasiflik, Haklar, Yükümlülük Yok	Üye	Delegasyon
Aktif	Bireysel Tepkisellik	Katılımcı	Kısıtlamaları kaldırma
Bireysellik	Yardım Etmek ve Onu Mümkün Kılmak		Kamulaştırma, Denetleme

Kaynak: (Braun ve Giraud, 2001: 8).

STK’lara üye olan birey, politik olaylar karşısında nasıl bir tavır alacağını, neyi nasıl yorumlayıp değerlendireceğine vakıf olmaktadır. Böylelikle modernizm ile sunulan tek çözümlü anlayış yerine çok çözümlü anlayış kabul edilmekte ve post-modernist bir düşünceye geçiş için adım atılmaktadır (Tekeli, 2004). Nitekim temsili demokrasinin işlevselliğinde zamanla eksikliklerin yaşanması, toplumları sivil aktörlere yönelterek, çoğul odakları yaygınlaştırmıştır. Dolayısıyla katılımcı demokrasi, temsili demokrasiye alternatif sunmaya başlamıştır (Özüerman, 1998: 92). Yurttaşlık kavramının bir gereği olan katılım; halk oylaması, yurttaş girişimleri, planlama toplantıları, kamuoyu yoklamaları, halk buluşmaları, sanal araçlarla etkileşim, vatandaşın katılımıyla hazırlanan strateji planları, kişisel görüşme, telefon etme ve dilekçe verme gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Çukurçayır, 2002). Yurttaş

katılımı; vatandaşların bütçe kararlarına etkisi, bütçe öncelikleri gibi politikaların uygulanması, hükümet programlarının toplumun ekseriyetine yönelik kalkınma projelerini içermesi, hizmet düzeyi kalitesinin belirlenmesi, toplumsal destek ve toplumdaki paydaşlık duygusunu özerndirmesi gibi zaviyelerden son derece önemlidir (Waheduzzaman ve Alam, 2015). İktidar, yurttaşların yönetim süreçlerine dahil olması adına onları teşvik etmede aktif rol oynayabilir ancak vatandaşların kendilerine ve toplumsal hayata olan ilgi ve güdülerini bu süreçte anahtar etkendir (Butkevičien vd., 2010).

Sonuç olarak, sivil toplum kendisini bilhassa sosyo-kültürel alanda özgür ve gönüllülük prensibiyle etkileşime giren bireyler ve bu bireylerin oluşturdukları sosyal organizasyonlar yani STK'lar ile somutlaştırır. STK'lar ise yurttaşların isteklerini duyurabilmeleri noktasında karar süreçlerinde doğrudan yer alarak halkın çıkarlarını temsil eder. STK yapılanmalarına olanak tanıyan devletler, demokratik devletler olarak ifade edilmektedir. Nitekim günümüzde devletlerin demokratikleşmesi hususunda önemli adımlar atılmaktadır. Gelişen teknoloji ve iletişim araçlarının da etkisiyle halkın taleplerini yönetenlere iletmesi kolaylaşmıştır. Bu taleplerin aktarılabilmesinde en kilit rolü ise STK'lar oynamaktadır.

3. SİYASAL İKTİDAR VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLİŞKİSİ

Bu başlık altında siyasal iktidar ile STK kavramları açıklandıktan sonra söz konusu iki kavram ile alakalı teorilere yer verilmiştir. Daha sonra STK'ların işlev ve türleri incelenip, STK'ların, siyasal iktidarları neden ve nasıl sınırlandırdığı ele alınmıştır. Son kısımda ise siyasal iktidar ile STK arasındaki ilişkiler bağlamında sivil toplumun Türkiye'deki gelişim süreci incelenmiştir.

3.1. İktidar Kavramı

“En güçlü; gücünü hak, boyun eğdirmeyi de bir ödev haline getirmedikçe mutlak anlamda egemen olmuş sayılmaz, hep egemen kalacak kadar da güçlü değildir”

(Rousseau, 1965: 15).

İktidar sözcüğü Türkçede; “bir işi koterabilmek için gereken güç, takat, maharet ya da bir toplulukta yönetime haiz olmak” manasına gelmektedir. Kavramın İngilizce karşılığı olan, “*power*” sözcüğü ise bir kişi ya da gruba yapmak istemedikleri bir şeyi yaptırabilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Kapani, 2002: 46). Weber de (2011: 40) iktidar kavramını, bir sosyal etkileşim dâhilinde bir aktörün, kendisine direniş gösterilmesi durumunda dahi istediğini yapma ve yaptırabilme konumunda olması şeklinde tanımlayarak kavramın zorlayıcı yönüne vurgu yapmıştır. Giddens (1986: 12) ise iktidarı, “bir aktörün olay ve durumların yönünü değiştirebilme kapasitesi” olarak açıklamıştır. Poulantzas (1992: 105) ise iktidarı, bir toplumsal sınıfın özgül nesnel çıkarlarının yerine getirilmesi kapasitesi olarak tanımlamıştır.

Toplumsal yaşamın tüm düzlemlerinde karşımıza çıkan iktidar olgusu, sosyal bilimlerin ilgi duyduğu önemli konuların başında gelmektedir. Bununla birlikte iktidarın ilişkisel boyutu klasik yaklaşımlar tarafından yeterince çözümlenememiştir. Oysaki iktidar kavramı, toplumsal yaşamın en önemli unsurlarından biridir. Nitekim iktidar kavramı, fiziksel dünyadaki enerjiye benzetilmekte ve onun tüm dinamik toplumsal fenomeni kapsadığı ifade edilmektedir (Olsen, 1970: 10). Öyleyse bu denli önemli bir kavram olan iktidarın çıkış noktası ve temeli nedir? İnsanlar, iktidarın emir ve direktiflerine neden boyun eğerler? Bu itaatın, iktidar sahiplerince belli bir zamanda ve herhangi bir şekilde elde edilmiş üstün fiziki güce dayanarak sağlandığını söylemek pek gerçekçi gözükmemektedir. Zira bir iktidar için bu durum pekte uzun soluklu olmayabilir. Bu noktada karşımıza “rıza ve meşruiyet” kavramları çıkmaktadır. Öyle ki

iktidar sahipleri konumlarını korumak amacıyla halk nezdinde iktidarlarının meşru olduğunu kanıtlamak isteyebilir. O halde meşruluk nedir?

İngilizcede “*legitimation*” olarak geçen meşruiyet kavramının etimolojik karşılığı, bir söz veya eylemin, bir sebebe göre yorumlanmasıdır (Cipriani, 1987: 1). Meşruiyet; ilişkilerin, faaliyetlerin ve savların toplumsal kabul görecektir yasal, rasyonel, zorunlu, etik, münasip ve tabii nedenlere dayandırılmasıdır. Bu durum, insanların temel bir yasaya göre düşünmeleri, hareket etmeleri ve yargılanmaları manasına gelmektedir. Siyasal iktidarın nüfuz alanı olarak da ifade edilen meşruiyet, siyasal olarak eylemlerin ve inançların kabul edilebilir ölçütlerinin belirlenmesidir. Apter ve Harris’in (1985, 1987) tanımlamaları da bu minvaldedir. Apter’a göre meşruiyet; siyasal iktidarın, otoritesini topluma deklare ederek kendini bağımlı saydığı moral düzendir. Harris’e göre ise meşruiyet; iktidar ilişkilerinde, ahlaki düzenin ve inanç sisteminin dayandığı, olması gerekenlerin ve bireylerin bu sistemde neye göre, nasıl rol alacaklarının ve itaat edeceklerinin belirlenmesidir.

Meşruluk, siyasal alanda iktidarın sağlanıp, devam ettirilmesinde en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Nitekim bir siyasal sistemde yönetilenler, iktidarın meşruluğuna ikna oldukları ölçüde onun politika ve eylemlerine riayet etmeye çalışır. Bu doğrultuda iktidar, istisnai haller haricinde zor kullanmaya ihtiyaç duymaksızın itaati tesis etmiş olur (Daver, 1989). Bu çerçevede denilebilir ki meşruluk; yönetim faaliyetini basitleştiren, konsolide eden, daha istikrarlı ve etkili hale getiren destekleyici bir kavramdır. Bu nedendir ki, iktidar elitleri meşru bir iktidara haiz oldukları inancını toplumda yaymak isterler. Lipson’un da (1989: 92) vurguladığı üzere meşruiyet; siyasal iktidara halk tarafından belli bir anlaşma uyarınca kuvvet kullanma tekelinin verilmesidir. Bu itibarla meşruiyet, siyasal gücün sürekli olarak toplumsal rıza temelinde kendini yönlendirmesi demektir¹⁸. Siyasal iktidar kendi meşruiyet alanını belirlerken, kendisi haricindekilerin de meşruluk sınırını belirleyerek, bu sınırlar çerçevesinde kendisine yönelik eylemleri meşru sayar. Konulan sınır haricindekileri ise gayri meşru olarak niteler. Bu bağlamda siyasal iktidar, ötekileştirdikleriyle olan mücadelesinde halkı ikna ettiği oran meşruiyetini kalıcı kılar ve bu karşıtlık yöntemiyle

¹⁸ Kanunilik kavramı ile meşruluk kavramını aynı şeyler değildir. Kanuni (yasal) bir idare, hukuk normlarıyla hareket eder. Fakat kanuni idareler, sosyolojik ve politik zaviyeden her zaman “meşru” sayılmayabilir. Meşru iktidar ya da yönetim, iktidarın uyguladığı politikanın yönetilenlerin çoğunluğunca uygun bulunması demektir. İktidarın meşruluğu yönetenlerin politikaları ile yönetilenlerin istek ve özlemleri arasında bir uyumu ifade eder (Yavaşgel, 2014: 77).

toplumu bölücü, bozguncu ihanetlerden koruyan bir hamilik misyonuna bürünür (Sorokin, 1991). Nihayet bu süreç dâhilinde meşruiyet de yenilerek süreklilik kazanır. Ancak unutulmamalıdır ki başlangıçta meşru olan bir iktidar daha sonra meşruiyetini yitirebilir. Siyasal iktidar, meşrulukunun temelini oluşturan hukuk kurallarını çiğnemek suretiyle meşruluktan uzaklaşabilir. Bu hallerde bir meşruluk krizi baş gösterebilir (Ertugay, 2005). Bunun yanı sıra siyasal iktidar mevcut hukuk kurallarına uymaya devam etmesine rağmen toplum nezdinde meşruluğunu yitirebilir.

Sonuç olarak normatif bir kavram olan “iktidar”, bir kişinin ya da bir grubun emir ve kararlarına diğer kişilerin riayet etmelerini isteme hakkına haiz olması durumudur. Bu hakkın doğmasına ve gerek duyulan hallerde kullanılmasına cevaz veren unsur ise toplumun norm ve değerler toplamıdır. Buraya kadar açıklanmaya çalışılan iktidar kavramı; toplumsal ilişkilerde, bireyler, aile, gruplar, kurum ve kuruluşlar vb. yapılarda karşılaşılan ve sosyal iktidar olarak ifade edilen iktidardır. Böylesi bir iktidar olgusu, siyaset biliminden daha ziyade sosyolojinin konusudur (Dursun, 2005). Siyaset biliminin konusu ise bir iktidar mücadelesinin neticesinde ortaya çıkan, tüm toplumu kapsayan ve yaptırım gücüne haiz “siyasal iktidar”dır.

3.1.1. Siyasal İktidar ve Meşruiyet

İktidar kavramında olduğu gibi siyasal iktidar kavramının tanımı hususunda da net bir görüş birliği yoktur. Özellikle ideolojilerin siyasal sisteme ilişkin farklı bakış açılarının olması siyasal iktidara dair farklı yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Örneğin totaliter ve otoriter ideolojiler siyasal iktidarı; güç, otorite, hegemonya unsuru olarak görürken; özgürlükçü ideolojiler ise siyasal iktidarı toplumun bir güvenlik mekanizması şeklinde ele almaktadır. Bu bağlamda totaliter ve otoriter ideolojilere göre devlet, siyasal iktidarı hedefleri doğrultusunda kullanan aşkın bir amaç konumunda iken, özgürlükçü ideolojilere göre ise devlet, siyasal iktidarı toplumsal rızaya göre kullanan, özel mülkiyeti ve hürriyetleri muhafaza bir araç konumundadır (Yazıcı, 2017).

Siyasal iktidarı diğer iktidarlardan farklı kılan başat niteliklerden biri siyasal iktidarın tesir alanının çok daha geniş muhtevaya haiz olmasıdır. Örneğin ailede babanın iktidarı ailesine karşı iken, siyasal iktidar ise tüm iktidar yapılarını muhtevasına alan, toplumun bütününe etkileme potansiyeline sahip, ülkedeki en üstün iradeye karşılık gelmektedir. Bu itibarla siyasal iktidar; Duverger’in (1998: 133) deyiimiyle,

“*egemen*” ve “*karar alıcı*”, olarak başka hiç bir iktidar tarafından sınırlandırılmayan bir iktidardır. Siyasal iktidar; iktidarın kaynağı noktasındaki anlaşmazlıkları, bu anlaşmazlıklara dayanan güç kullanımını, bu gücün hangi etkenlerle yasal kabul göreceğini ve toplumsal düzenin nasıl tesis edilip idare edileceğini belirleme alanıdır (Cox ve Furlong, 1985: 9). Bu ifadeden hareketle siyasal iktidar, tüm siyaset ilişkilerinin belirlendiği temel bir yapıdır. Öyle ki meşruiyet, otorite, itaat, düzen gibi unsurlar ile siyasal ve toplumsal yapılar da siyasal iktidarın dâhilinde değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda siyasal iktidarı, emir verme otoritesi ile toplumsal rıza birleşimi şeklinde formüle edebiliriz. Başkalarına emir verebilme ya da cebir uygulayabilme selahiyetinin dayanağı yasalardır. Çünkü güç tek başına bir hak teşkil etmez. Bu nedenle siyasal iktidar toplumsal rızayı sağlamak zorundadır. Bu noktada karşımıza M. Weber’in meşru otorite tipolojisi çıkmaktadır. Üçlü bir tipoloji sunan Weber’e (2001) göre yasal otorite, emir verme gücü herkes için geçerli olan rasyonel kurallara; geleneksel otorite ise hem emreden hem de emredilen için hüküm bildiren geleneksel kurallara dayanmaktadır. Karizmatik otorite ise toplumun belirli dönemlerinde ortaya çıkan insanüstü özelliklere haiz gibi görünen liderin oluşturduğu otoritedir¹⁹. Yasal ve geleneksel otorite süreklilik arz ederken, karizmatik otorite ise kriz dönemlerinde ortaya çıkıp zamanla etkisini yitirmektedir (Kongar, 2000).

Sonuç olarak yöneten ile yönetilen ayrımı; gücün, iktidarın ve otoritenin kurulup sürdürülmesi noktasında iktidarlara farklı çözüm arayışlarına zorlamıştır. Baskı ve otoriteye boyun eğmeyen toplumlarda ise iktidarın sürdürülmesi yeni bir sorun alanını oluşturmuştur. Totaliter idarelerin aksine, demokratik toplumlarda siyasal iktidarlara, kamuoyunun rızasını almaksızın varlıklarını devam ettirememiştir. Özellikle sivil alanın görece geniş olduğu ülkelerde, baskıcı ve keyfi tutumlar yerini rızanın ve hegemonyanın tesis edilmesini amaçlayan uygulamalara bırakmıştır. Bununla birlikte yenedünya düzeninde sosyal adalet ve siyasal istikrar gibi tavır birlikteliğinin, hala tam olarak gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Meşruiyet algılarının hala geniş

¹⁹ Weber’in bu sınıflandırması; çalışmamızın sacayaklarından birini oluşturan AK Parti iktidarının geleneksel meşruiyetini örgütsel kökeninden getirdiği siyasal İslâm geleneğinin küreselleşme sürecinin ihtiyaçlarına makul şekilde yeni sağ çizgisinde modernize hale getirilmiş bir uzantısı olarak muhafazakâr ideolojik kimliğinden temel almaktadır. R. Tayyip Erdoğan’ın etkileyicilik, örgütleyicilik ve liderlik niteliklerinin Türkiye toplumunca kavranış ve onaylanış şekli, AK Parti iktidarının karizmatik meşruiyet kaynağını teşkil etmiştir. Seçmen kitlesini oluşturan toplumsal katmanların siyasal davranışı olarak kendisine yönelen legal demokratik destek ise AK Parti iktidarının yasal meşruiyetini sağlamıştır.

ölçüde ortaklığa erişememiş olması bu durumun temel nedeni olarak gösterilmektedir (Dursun, 2005). Günümüzde siyasal iktidar, bireylerin davranışlarını tek taraflı olarak kontrol edebilme yetkisine haiz bir aktör olmaktan ziyade, yöneten ve yönetilenler arasında karşılıklı ilişkiler bütünü olarak ele alınmaktadır. Öyle ki artık salt iktidar terimi yerine karşılıklı sorumlulukları ve yönetişimi ifade eden “iktidar ilişkileri” deyimini kullanılmaktadır. Bu bağlamda sivil toplum ve STK’ların önemi giderek artmaktadır.

3.1.1.1. Klasik Meşruluk Teorileri

Meşruluk sorunu modern politika biliminde hala önemini korumaktadır. Siyasal iktidarın temel dayanak noktalarından biri olan meşruiyet kavramı üzerine şimdiye dek farklı teoriler ileri sürülmüş ve bu teorilerle değişik zamanlarda, değişik iktidar tiplerine bir dayanak bulunmaya çalışılmıştır. Zaman ve mekâna (ülke) göre şekil değiştiren meşruluk sorunsalına dair çeşitli teoriler ortaya konulmuştur. Klasik meşruluk teorilerini teokratik ve demokratik olmak üzere iki şekilde ele alabiliriz. Teokratik teorilerde meşruiyet, Tanrı kaynaklı iken demokratik teorilerde ise iktidarın kaynağı akıl ve hukuk olarak ön plana çıkmıştır (Yazıcı, 2017).

3.1.1.1.1. Teokratik Teoriler

Siyasal iktidarın meşruluk dayanağı ilk olarak gökyüzünde, Tanrı’da ve semavi kaynaklarda aranmıştır. Özellikle Orta Çağ’da siyasal iktidarın insanüstü ilahi bir kaynaktan geldiğine inanılmıştır. İktidara Tanrısal bir referans veren bu yaklaşım “*doğüstü ilahi hukuk doktrini*” olarak ifade edilmiştir. Hükümdarın, Tanrı tarafından seçildiği inancını taşıyan bu düşünceye göre iktidar sahibi, egemenlik yetkisini doğrudan Tanrı’dan alır ve sadece ona karşı sorumludur. Teokratik teorilerin ikincisi ise “*providansiyel ilahi hukuk dokirini*”dir (Küçük, 2015; Yavaşgel, 2014). Bu yaklaşımda da iktidarın kaynağı yine Tanrı olmakla birlikte iktidarı kullanan hükümdar, doğrudan yaratıcı tarafından seçilmemektedir. Hükümdarın iktidarı, Tanrı’nın eseri olan toplum düzeninin hükümlerinden temel almaktadır. Yani egemenlik yetkisi Tanrı’ya ait olmakla beraber, Tanrı haiz olduğu bu yetkiyi topluma vermiştir. Toplumun fayda ve çıkarları aksine hareket eden iktidar sahibi, toplum tarafından yönetimden uzaklaştırılabilir. Thomas bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “Başkan, gücünü Tanrı’dan alır fakat kökü Tanrı’da olmakla beraber, her iktidar, hukuk ve temellendiği

kurumlar zaviyesinden, insanoğlunun eseridir. İktidar fikri Tanrı'dan gelmekle beraber iktidarın kullanılış ve elde edilişi Tanrı'dan azadedir” (Sarica, 1987). Özetle ifade edilecek olursa; yüzyıllar boyunca siyasal iktidarlar, “İlahi Hak” düşüncesi bağlamında hükümlerlik sürmüşlerdir. Çağımızda ise özellikle bilim ve aklın etkisiyle dogmatizme karşı yürütülen mücadele çerçevesinde teokratik yönetimlerin meşruluk savları geçerliliğini yitirmiştir.

3.1.1.1.2. Demokratik Teoriler

Aydınlanma dönemi ile birlikte siyasal iktidarın kaynağı “akli unsurlara²⁰” dayandırılmış ve bu dönemde “mili egemenlik” ve “halk egemenliği” olmak üzere iki farklı demokratik teori geliştirilmiştir. İki teori de egemenliği monarka değil, tüm insanlara teslim etmiştir (Teziç, 2004). İki teori arasındaki ayrım ise egemenliğin kimler tarafından ve nasıl kullanılacağı noktasındadır. Kaynağını Rousseau'nun “Toplum Sözleşmesi”den²¹ alan milli egemenlik teorisine göre, insanlar sözleşmeyle doğa durumundan, toplum durumuna geçtiklerinde özgürlüklerini yitirmemişlerdir. Çünkü her birey kendisinin oluşturduğu bu “bütüne” bağlıdır. Bu bağlamda birey herhangi bir monark ya da dış güce değil, kendisinin oluşturduğu bütüne rıza gösterdiği için özgür sayılır. Rousseau'nun “genel irade” ismini verdiği bu bütün, daima iyiyi ve doğruyu gözetmektedir. Millet, egemenliğin tek meşru kaynağı ve sahibidir (Rousseau, 2005). Bu noktada millet ve halk kavramlarının ayırımına dikkat çekmek gerekmektedir. Milli egemenlik, soyut anlamda manevi bir birlikteliği ifade ederken; halk egemenliği ise belirli bir zamanda, somut olarak milli bir topluluğu oluşturan yurttaşları ifade etmektedir. Yani millet egemenliği, bir bakıma çoğunluğun iktidar sahibi olduğu halk egemenliğinde somutlanmaktadır. Öyle ki salt genel irade önceliğe alınıp, adeta mutlaklaştırılmıştır. Bu duruma eleştiri getiren Kapani (1998: 70) şunları ifade etmiştir:

²⁰ Aydınlanma felsefesi ile Alman eleştirel felsefesinin öncülerinden olan Kant (2004: 32-34) aydınlanmayı insanın kendi özünden sorumlu olmadığı yani “ergin olmayışından” çıkış olarak tanımlayarak, aydınlanmanın başat prensibini “kendi aklını kullanma cesareti” olarak ifade etmiştir.

²¹ Toplum sözleşmesi teorisi, siyaset felsefesinin bir dalıdır ve tipik olarak bu teori, biri siyasal otoritenin meşruluğu, diğeri yöneticilerin ve uyrukların yükümlülükleri ve buna bağlı olarak sınırlarıyla ilgili varsayılan bir sözleşme ya da bu konularla ilgili sözleşmeler olarak tanımlanır (Lessnoff, 1990: 3). Toplum sözleşmesi kuramını tanımlamak pek çok zorluğu içinde barındırmaktadır. Her bir sözleşmeci filozof bu kavramı farklı anlamda kullanmış ve farklı sonuçlara ulaşmıştır. Ulaşılan bu sonuçların birbirinin zıddı olması şaşırtıcı değildir. Ancak kısaca tanımlamak gerekirse “Toplum sözleşmesi teorisi, bireylerin bütün temel siyasal hak ve görevlerinin, bireyler topluluğu arasında yapılan bir tür anlaşmadan kaynaklandığını ileri süren bir teoridir.” (Medina, 1990: 5).

“Eskiden hükümdarın sahip olduğu egemenlik tacı, onun başından alınarak olduğu gibi milletin başına takılmıştır. O dönemin koşullarında mutlak monarkların hükümranlığını sonlandırmayı amaçlayan Fransız halkı için J.J.Rousseau'nun düşünceleri ilgi çekici olmakla beraber çağımız demokrasi anlayışında çoğunluk kararlarının bağlayıcılığı ilkesi, siyasal iktidara aşkın bir yönetme kudreti vermemektedir.”

Manevi bir varlığa haiz olan milletin, bölünmez bir bütün halinde egemenliği kullanabilmesi adına temsilcilere ihtiyacı vardır. Bu doğrultuda milli egemenlik teorisi, temsiliyet düşüncesine dayanmaktadır. Bu noktada seçilmiş temsilcilerin sadece kendilerini seçenleri değil, tüm milleti temsil ettikleri unutulmamalıdır. Temsilcilerini seçen halkın görevi ve yönetime katılma hakkı, seçimden seçime “dikey denetim” yoluyla gerçekleşmektedir. Öte yandan milli egemenlik teorisi; kuvvetler ayrılığı ilkesi, çift yapılı meclis, kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi gibi “fren ve denge” mekanizmalarıyla ilişkiliyken, halk egemenliği teorisinde ise böylesi denetim mekanizmalarına pek rastlanmaz. Bahse konu bu farklılıklara rağmen günümüzde bu iki egemenlik yaklaşımının ayrı ayrı uygulandığı ülkelere rastlamak pek mümkün değildir. Öyle ki ülkelerde genellikle her iki teorinin karma şekli uygulanmaktadır. (Yavaşgel, 2014; Kapani, 1998).

Sonuç olarak her iki teori de Rousseau'nun düşünceleri ile Fransız Anayasası'na dayanmakla birlikte, dünyanın farklı ülkelerindeki toplumsal kültürlere göre farklı şekillerde uygulanmıştır. Siyasal iktidarın meşruluğu sorunu önceleri, bir siyasal iktidarın yönetime gelmesinde, yurttaşların eşit oy kullanma hakkına haiz olup olmadıkları ile test edilirken, günümüzde ise buna ek olarak siyasal alanının, sivil toplumun etki ve kontrolüne uygun olup olmaması üzerinden değerlendirilmektedir. Kısacası siyasal iktidarın meşruluğu tartışmaları; bir yandan denetime ve katılıma açık olup olmaması, diğer yandan çoğunluğun hâkimiyetinden ziyade çoğulcu (oydaşmacı) demokrasi bağlamında azınlıklara ve farklı kimliklere ne ölçüde yaşam alanı verilip verilmediği ekseninde cereyan etmektedir.

3.1.1.2. Siyasal İktidarın Meşruluğunun Sınıflandırılması

Bir meşruiyet kaynağına haiz olmayan, düzenleyici ya da uygulayıcı gücünü bir yasaya dayandırmayan siyasal iktidar varlığını devam ettiremez. Toplum nezdinde onay almayan iktidar, meşruiyet kazanamaz. Kısacası, otoritenin beslemediği bir güç ilişkisine siyasi iktidar adı verilemeyeceği; otoritesiz gücün, yasadışı uygulamanın,

ilkesiz kullanımın her türlü sosyal düzenlemeyi imkânsız kılan bir kargaşaya yol açacağı (Akal, 1991) gerçeğinden hareket edildiğinde, karşımıza meşruiyet sorunu çıkmaktadır. Siyasal meşruluğun nasıl ve hangi biçimlerde ortaya çıkabileceğini özümseyebilmek adına, meşrulukla ilgili iki önemli tipolojiye dikkat çekmek gerekmektedir. Bunlardan biri, Alman sosyolog M. Weber'in meşruluk tipolojisi, diğeri ise Amerikalı siyaset bilimci D. Easton'ın meşruluk yaklaşımıdır.

3.1.1.2.1. Max Weber'in Meşruluk Tipolojisi

Alman Sosyolog Weber genelde anlamda devletin, dar anlamda ise bürokrasinin yapı ve işlevlerini ele aldığı araştırmalarında, yönetme selahiyetinin temelini “*otorite*” ve “*meşruiyet*” kavramları ile açıklamıştır. Otoriteyi, “sosyal bir ilişkide taraflardan birinin isteklerini diğer tarafa kabul ettirebilme olanağı” olarak tanımladığı “*hâkimiyet*” kavramı bağlamında ele alan Weber, otorite ilişkilerine dayalı ve emretme yetkisi ile özdeş tuttuğu bu kavramı, çıkar ilişkilerinden kaynaklanan ekonomik hâkimiyetten ayırmıştır (Uysal, 1981). Böylece bir grup üzerinde doğuştan gelen ya da sonradan elde edilen hâkim olma muhtevasını barındıracak şekilde ele alınan otorite kavramı, insan ilişkilerine ilişkin bir kavram halini almakta ve yönetenin, yönetilenin varlığına ve onun kendisini kabul edip rıza gösterme biçimine dayalı olarak güç elde ettiğini vurgulamaktadır. Devlet var olacaksa, egemenlik altındakilerin, egemen güçlerin sahip olduklarını öne sürdükleri otoriteye riayet etmeleri gerekmektedir. Böylece “*otorite*”, yöneten gücün kendini topluma sunma şekli, “*meşruiyet*” ise bu sunumun toplum tarafından kavranış ve kabulleniş şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Weber'e (2006) göre, salt fiziksel zorlamaya veya şahsi menfaatlara dayalı baskıcı düzenler sonsuza dek kalıcı olamaz. Dolayısıyla siyasal iktidar veya otorite kendini halk nezdinde meşrulaştırarak, halkın kendilerine itaat etmelerini sağlayıp iktidarlarını pekiştirebilir. Gücün meşru bir şekilde uygulanması faaliyeti olan otorite; geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal olmak üzere üç meşruluk temeline dayanmaktadır. İktidarının meşruiyetini geçmişten beri süregelen geleneklere ve geçmişin köklü mirasına dayandıran geleneksel otorite tipine göre yönetenlerin emirlerine uyulmasının başat sebebi, yönetenlerin yönetme hakkını toplumun geçerliliğine inandıkları geleneklere göre kazanmış olmalarıdır. Böylece geleneksel otorite tipinde, içinde bulunulan düzen; kutsanmış, dokunulmaz ve süreklidir. Karizmatik otorite; olağanüstü

ve Tanrı vergisi kişiliğın otoritesidir. Diğerk bir ifadeyle bir kişiyeye duyulan mutlak bağıllık ve güvene dayanan otoritedir. Bu otorite tipinde yönetici, başka bir aracıya ihtiyaç duymaksızın, muhatabına istediğı şeyi yaptırabilme kudretine sahiptir. Bürokratik-yasal ussal otorite ve meşruiyet ise kanunlara ve rasyonel kurallara dayanan egemenlik anlayışındır. Weber, tipolojisinin bu alanda kullanılabilir tek geçerli yaklaşım olmadığını belirterek, bu üç tipten birine mutlaka uyulması gerekliliğinin bulunmadığını ifade etmiştir. Nitekim görülen otorite tiplerinin ekseriyeti bu üç tipin bir bileşimini ya da aralarındaki geçiş hallerine emsal teşkil etmektedir (Tok ve Koçal, 2013).

3.1.1.2.2. David Easton'un Meşruluk Tipolojisi

Siyasal teori çalışmaları arasında, D. Easton'un "*siyasal sistem kuramı*" önemli bir yere sahiptir. Easton kuramını geliştirirken Weber ve Parsons gibi teorisyenlerden etkilenmiş olmakla beraber (Yavaşgel, 2014), salt yapısal yaklaşımdan farklı bir yaklaşımı geliştirerek siyasal olaylara açıklık getirmeye çalışmıştır. Easton'un (1995) teorisinin temeli, siyasal hayatın ve onun içerisinde cereyan eden siyasal sürecin, "*girdi-çıkıtı*" dinamiklerinin etkileşim ve iletişiminden kaynaklanan bir düzen olarak değerlendirilmesidir. Siyasal sistemin girdileri (input), çevreden gelen talepler ve desteklerdir. Bu talepler çerçevesince üretilen karar ve faaliyetler ise sistemin çıktıları (output) olarak ifade edilmektedir. Kısacası çevreden gelen talepler sisteme girmekte, sistem kendi dâhilinde bu talepleri analiz etmekte ve nihayetinde çıktılar olarak çevreye ulaşmaktadır.

Siyasal sistemin girdileri arasında yer alan destekler, meşruluk açısından önemlidir. Bu meşruluğun ise ideoloji, yapısal kaynak ve lider kişiliğiy olmak üzere üç unsuru vardır. İdeolojik kaynak, yönetilenlerin sistemin dayandığı değer ve inançları benimsemesidir. Yani yönetilenler rejimin ilkelerini benimsemişlerse, otorite sahipleri meşruiyet elde etmiş demektir. Meşruluğun bir diğerk unsuru olan yapısal kaynak ise siyasal sistemin işleyiş kurallarının yönetilenler tarafından geçerli kabul edilmesidir. Üçüncü unsur olarak ise tıpkı Weber'in "*karizmatik otorite*"sinde olduğu gibi Easton da liderlerin kişisel hasiyetlerini, siyasal sisteme meşruluk sağlayan bir kaynak olarak ele almıştır. Bununla birlikte Easton'a göre liderlerin mutlaka olağanüstü niteliklere haiz olmaları gerekmez. Halkta bu yönde bir inancın oluşması yeterlidir (Easton, 1995).

Sonuç olarak bir ülkedeki siyasal sistemde, yönetilenler siyasal iktidarın meşruluğuna ikna oldukları düzeyde onun hükümlerine ve verdiği emirlere uyum sağlarlar. Bu bağlamda siyasal iktidar, güç kullanmaya bazı haller dışında ihtiyaç duymaz. Zati siyasal iktidarın, meşruluğunun devamlılığı noktasında başvurması gereken en iyi metotlardan biri halkta geniş bir tabiiyet oluşturmasıdır.

3.1.2. Siyasal İktidar ve Egemenlik

Egemenlik kavramının tam olarak neyi ifade ettiği, ona kimin haiz olduğu ya da olması gerektiği noktasındaki tartışmalar hala devam etmektedir (Hacker, 2000). Bu tartışmaların nedeni, egemenlik kavramının, konjonktürel nedenlerle sürekli anlamını yenilenmesinde yatmaktadır. Fransızca'da “*souverainate*”, İngilizce'de ise “*sovereignty*” olarak geçen egemenlik kavramı, etimolojik olarak Latince “en üstün iktidar” anlamına gelen “*superanus*” sözcüğünden türemiştir (Hakyemez, 2004: 53; Kapani, 2009: 59- 60). İlk olarak 16. yy'da Bodin'in “*Devletin Altı Kitabı*” (*Les six livres de la Republique*) isimli eserinde ele alınan egemenlik kavramı, devletin; bir ülkede yaşayan tüm insanlar üzerindeki en üstün iktidarı olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda egemenliğin zaman ve mekân bakımından sınırı olmadığını ifade eden Bodin'e göre egemenlik; bölünemez, kati ve devredilemez iktidardır (Ağaoğulları vd., 1994: 19; Özman, 1964: 57).

Siyasal iktidara dair iki görüş hâkimdir. Bunlardan ilki siyasal iktidarı, içerisinde bulunduğu topluluk tipine göre tanımlar. İkincisi ise siyasi iktidarı niteliğine göre ele alır. Temelini egemenlik kavramının oluşturduğu bu ikinci görüşe göre siyasal iktidar ülkedeki en üst otoritedir ve sınırlanamaz. Ona bu gücü ve yetkiyi veren ise egemenlik kavramıdır. Egemenlik kavramı, 20. yy'da “*sınırlı egemenlik*” hâline dönüşümünden evvel, son aşamasını 1789 Fransız Devrimi ile tamamlamıştır. Nitekim bu süreçten sonra ulus devletin başat prensibi hâline gelen milli egemenlik kavramı, iç hukukta olduğu kadar devletler hukukuna da mutlak şekilde yerleşmiştir (Özman, 1964). 20. yy'a kadar mutlak, bölünmez, sınırsız ve devredilemez ve en üstün olarak tanımlanan, egemenlik kavramının 20. yy ile beraber değişime uğradığı, anayasal süreçlerle ve hükümetler dışı organizasyonlarla sınırlandırıldığı, güçler ayrılığı ilkesiyle bölündüğü, seçimlerle devredildiği görülmektedir (Çetin, 2011). Bu bağlamda egemenliği, belli kurullarla çerçevelenmiş, belirli kişiler ve kurumlar arasındaki ilişkiler ağı şeklinde

ifade edebiliriz (Hacker, 2000: 72). Bununla birlikte egemenlik kavramının, yönetmek ve otorite kullanımına ilişkin öneminin azalmadığını, sadece klasik yaklaşımdaki devlet egemenliğine vurgu yapan algının, yerini siyasal iktidar kavramına bıraktığını söyleyebiliriz.

3.2. Sivil Toplum Kuruluşları

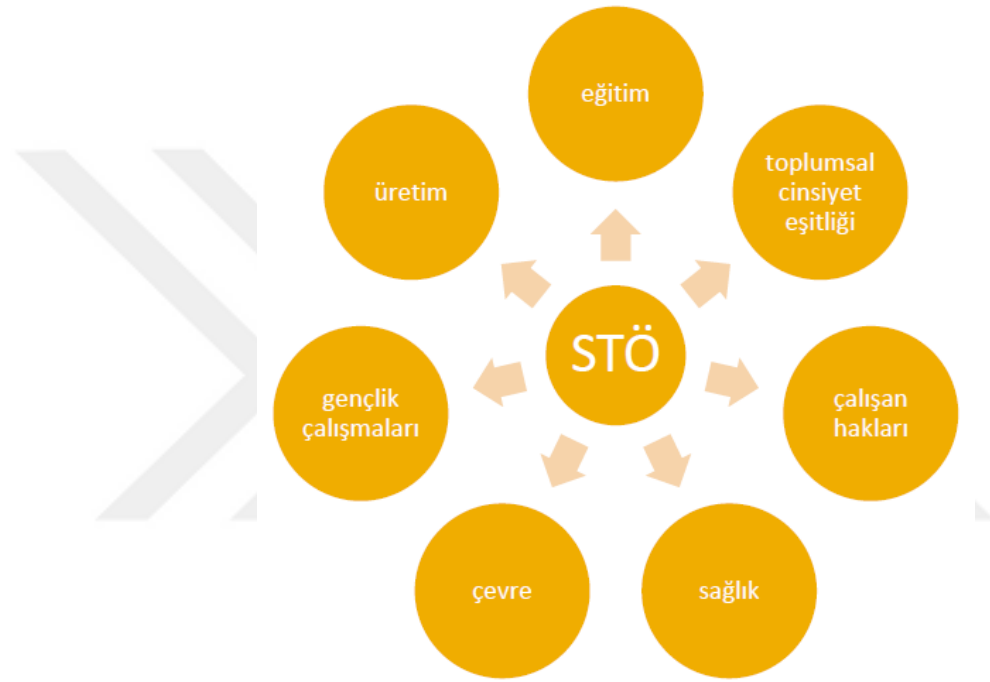
BM Ana Sözleşmesinde “*Non-Governmental Organizations*” (NGO) “*Hükümet Dışı Kuruluşlar*” olarak ifade edilen STK’lar, Amerika’da “*Özel Gönüllü Kuruluşlar*” ya da kar amacı taşımayan “*Üçüncü Sektör*” olarak tanımlanmaktadır (Bayhan, 2002: 7). Bunlarla birlikte daha tarafsız, “masum” ve biraz da entelektüel bir referansa haiz olan “*Sivil Toplum Kuruluşları/Örgütleri*” terimi bugün kamuoyunda ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Öyle ki, BM’nin Türkiye Temsilciliği de, BM Şartı’nın 71. maddesindeki “*Non Governmental Organizations*” terimini “*Sivil Toplum Kuruluşları*” olarak çevirmiştir (BM Antlaşması, Md. 71). STK’ların farklı işlev ve özelliklerine vurgu yapılarak türetilen birçok isimlendirme vardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Kâr Gütmeyen Kuruluşlar (Non-Profit Organizations), Üçüncü Sektör (Third Sector), Gönüllü Kuruluşlar (Voluntary Organizations), Hükümet Dışı Kuruluşlar (Non-Governmental Organizations-NGO’s), Hayırsever Yardım Kuruluşları (Charitable Organizations), Bağımsız Sektör Kuruluşları (Independent Sector Organizations), Tabana Dayalı Organizasyonlar (Grass-Roots Organizations), Platformlar (Initiations Platforms), Vatandaş Eylemleri (Citizen Actions). Bu terimler sarfınazar başka isimlendirmeler de yapılmaktadır. Örneğin mahalle düzeyinde yerel cemaatlere dayalı örgütlenmeler olarak Sibio’lar, şirketler tarafından kurulmuş olan Bongo’lar, politik STK’lar olarak ifade edilen Pongo’lar, hükümetler tarafından organize edilip, genellikle üçüncü dünya ülkelerinde yardım faaliyetleri yürüten Gongo’lar bu yeni STK terimlerine örnek olarak gösterilebilir (Ryfman, 2006). Görüldüğü üzere STK kavramına dair gerek kültürel gerekse dilsel farklılıklardan ötürü genel geçer tek bir isimlendirme yapmak mümkün değildir (Tekeli, 2012). Nitekim bugün üzerinde uzlaşıya varılmış bir STK tanımı yoktur. Birbirinden farklı pek çok yapı STK olarak isimlendirilmektedir. Bu doğrultuda STK’ların ne olduğunu tanımlamak bir hayli güç olsa da sivil toplumun; siyasi, sosyal ve kültürel özellikleri bağlamında STK’lara dair bazı tanımlamalar yapılabilmektedir.

Sivil toplum dediğimiz alan her şeyden önce devlet, özel sektör (ekonomi) ve hane arasındaki etkileşim mecrasıdır. Yani sivil toplum kişilerin, grupların ve çeşitli kurum/kuruluşların inanç, kanaat ve çıkarlarını muhafaza ettikleri ve yaşayış biçimlerini devam ettirebilmek adına işbirliği ile hareket ettikleri yapılardır (Tuncel, 2011). Bu bağlamda sivil toplum, kamu bilincinin gelişebildiği, demokratik katılıma cevaz veren ve iletişime açık alandır. Bu alanda gönüllü olarak bir araya gelen insanlar, bir takım hedefleri başarmak için bir araya gelirler. Demokrasinin mütemmim cüzü ve ön şartı olan sivil toplumun gelişmesi için kurumsal kapasitesi yüksek STK'lara gereksinim duyulmaktadır. Kamu faydası adına faaliyet gösteren, demokrasinin ilerlemesine katkı sunan, kar amacı gütmeyen devlet dışı kuruluşlar olarak tanımlanan STK'lar, sivil topluma yönelik bir tanımlamada başvurulması gereken zorunlu kaynaklardan biridir. Bireysel amaçlardan ziyade ortak amacın gerçekleşmesini hedefleyen, kar amacı gütmeyen, çoğulculuk ve katılımcılık kültürünü geliştiren, demokratik ilişkilere haiz ve yatay ilişkilerin esas alındığı alanlar olan STK'lar özerk ve gönüllü toplumsal örgütlenmelerdir. STK'lar işlevsel olabilmek için devleti tanımakla birlikte özerkliklerini yitirmeden siyasi otorite ile mesafeli bir ilişki içerisinde olmalıdır (Çiçek, 2004; Yıldırım, 2004).

Vatandaşların seçimlerde oy vermektense öte örgütlenen, birlikler oluşturan, soran, danışılan ve karar alma süreçlerine katılan bireyler olarak aktif vatandaşlık bilincine erişebilmesi ancak STK'lar sayesinde gerçekleşebilir (Tosun, 2005). Nitekim Dahrendorf (1991: 67) aktif vatandaşlık ile ilişkilendirdiği sivil toplumu “başkalarına saygı duyan, başkalarını teşvik edip, harekete geçmek isteyen ve geçebilen, eyleme yönelik araçları tesis edebilen, kendinden emin, cesur ve korku duymak için herhangi bir sebebi bulunmayan erkekler ve kadınlar yani yurttaşlar” olarak tanımlamıştır. İşte sivil toplumdan, STK'lara geçiş bu noktada gerçekleşmektedir. Günümüzde uluslararası ilişkiler düzeni sadece devletlerin oluşturduğu bir sistem olmanın ötesine geçmiştir. Devlet dışı aktörler, sistemin işleyişinde önemli işlevler görmeye başlamıştır. Devlet dışı aktörlerden biri olan uluslararası kuruluşlar dünya siyasetinde devletler kadar önemli bir role sahip hale gelmiştir. Öte yandan her devletin içerisinde örgütlenen ve özel sektör dâhilinde yer almadığı gibi devlet denilen siyasal mekanizmanın da bir parçası olmayan ve ulusal düzeyde faaliyette bulunan örgütlerin sayısı hızla artmaktadır. Gerek ulusal ve gerekse uluslararası anlamda önemleri enikonu artan bu örgütlerin

niceliklerinden ziyade üstlendikleri işlevlerin son derece önemli olmaya başladığını söylemek mümkündür (Baharççek, 2008). Sivil toplumun yansıması ve dışı vurumu olarak tanımlanan STK'ların önemi, değişen kamu yönetimi anlayışı doğrultusunda toplumun yönetim modeli ile karar alma süreçlerine dâhil olmasıyla birlikte daha da artmıştır. Nitekim son yıllarda STK'ların eğitimden cinsiyete, sağlıktan çevreye birçok konu ile ilgili değer üretiminde önemli roller üstlendiği görülmektedir (Hildy, 2004).

Şekil 3.1: Sivil Toplum Kuruluşlarının Çalışma Alanları

Kaynak: (OKA Sivil Toplum Geliştirme Raporu, 2014).

Vatandaş ile devlet arasında köprü olan STK'lar, birey lehine devleti sınırlandırması ve çoğulcuğa olanak vermesi bağlamında günümüz demokrasileri için son derece önemlidir (Akçadağ, 2010; Tekeli, 2012). Bazı olumsuzluklara rağmen günümüzde STK'ların etkinliği giderek artmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren gerek ülkemizde gerekse dünyanın birçok ülkesinde çok fazla sayıda STK kurulmuştur. Dış politika uzmanları; Hindistan'da 1 milyon, Rusya'da ise 400 bine ulaşan STK sayılarının Afrika'da dahi artış gösterdiğine dikkat çekmektedir. Ülkemizde de modern manada sivil toplum, toplumsal değişimin önemli bir alanı olarak etkinliğini arttırmış ve ağırlık kazanmıştır. Hükümet dışı kuruluşlar, odalar, meslek kuruluşları, değişik alanlarda çalışan STK'lar, gönüllü örgütlenmeler, düşünce kuruluşları, sosyal hareketler

ve vatandaş inisiyatifleri olmak üzere sivil toplum, geniş bir yelpazede hareket alanına haiz olmuştur (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006). Güncel bir araştırma verilerine göre Türkiye’de 5.775’i vakıf, 121.720’si dernek, 3.003’ü oda, 604’ü sendika ve 53.259’u sendika olmak üzere toplam 184.361 adet STK bulunmaktadır. Amerika’da bu sayı 1 milyon 200 bin, Almanya’da 2 milyon 100 bin ve Fransa’da 1 milyon 470 bindir www.jasstudies.com.tr (16.02.2022).

Günümüzde STK’ların karar alma mekanizmasına katılım şekli ve oranı, bir ülkedeki demokrasi standartlarının düzeyini belirler hale gelmiştir. Bu durum bir taraftan farklı grupların ve akımların seslerini duyurabilmelerini sağlayarak “katılımcı demokrasi” anlayışını tesis ederken, öte taraftan “vatandaş açığının” kapatılması bağlamında STK’ların konumunu sağlamlaştırmaktadır www.tobb.org.tr (08.03.2021). STK’ların gücü uluslararası düzeyde de etkili olmaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası’nın (WBG) Mayıs 2001’de, Prag’ta gerçekleştirilen yıllık toplantıları, STK’larca protesto edilmiştir. Küreselleşme karşıtları tarafından yapılan protestolar büyük yankı uyandırmıştır. Bunun üzerine WBG Başkanı J. Wolfenson, STK temsilcileriyle görüşerek kendilerine şans verilmesini istemiştir (Şenkal, 2003: 96-98). Tüm bunlara eklenen bir diğer halka ise WBG ve AB projelerinde STK’ların yer alması gerektiği kararı olmuştur. Neo-liberal politikaların başarısızlıklarının göz ardı edilemeyecek şekilde gün yüzüne çıktığı 1990’larla birlikte yoksulluk, kalkınma, sosyal hizmetler, kadın hareketleri ve ekoloji gibi alanlardaki projelere daha fazla bütçe ayırmaya başlayan WBG, bu projelerin gerçekleştirilmesi adına STK’lara önemli roller yüklemiştir. Projelerin yürütülmesinde koşul olarak STK’ların katılımının öngörülmesi, 2000’li yıllarda projelere STK katılımı oranını yüzde 71 seviyelerine kadar yükselmiştir (Zabcı, 2004). Bu vb. birçok örnek, günümüzde STK’ların uluslararası alanda da etkinliklerinin arttığını göstermektedir.

Akşit’e göre (2007) “Sivil Toplum” ve “Sivil Toplum Kuruluşları” son 10-15 yıllık dönemde toplumsal gelişme ve kültürel çoğulculuşma söylemlerini anlamak açısından stratejik kavramlar haline gelmiştir. Bu gelişmeler, küreselleşmenin ulusal toplumlara getirdiği en önemli transformasyonlardan birisi olarak ifade edilmektedir. Nitekim ülkemizde de son yıllarda barınma, beslenme, sağlık, eğitim, kadınların statüsünün yükseltilmesi, toplum katılımı ve tabii afetlere hazırlıklı olma gibi konularda gerçekleştirilen toplumsal gelişme projelerinin önemli bir kısmı merkezi idare ve onun

yerel uzantıları olan belediyeler, mahalli idareler ile STK'lar tarafından ortaklaşa yürütülmektedir. Söz konusu bu gelişmelerin temelleri BM ve küresel STK'lar öncülüğünde yapılan 1990 Dünya Çocuk Hakları Zirvesi, 1994 Kadın Hakları Zirvesi, 1995 Nüfus ve Kalkınma Zirvesi, 1996 Habitat II- İnsan Yerleşimleri Zirvesi, 2002 Sürdürülebilir Kalkınma Zirveleri ile atılmıştır.

STK'ların bugün gelinen noktada nerede ve hangi konumda olduklarını anlamak için bazı ortak özelliklerinden söz etmek gerekmektedir. Bunlar (Acı, 2005: 211):

- STK'ların kurumsallaşma gerekliliğine işaret eden örgütlülük.
- İsteğe bağlı katılımı vurgulayan gönüllülük ilkesi ve toplumsal faydaya katkı sunulması gerekliliğini ifade eden kamu yararını gözetme prensibi.
- İdari ve ekonomik açıdan devletten bağımsız olmaları gerekliliğini vurgulayan özerklik ve gelir sağlayıcı etkinlikleri amaç haline getirmemeyi içeren kar amacı gütmeme prensibi.
- Toplumdaki diğer gruplarla eşit demokratik ilişkiler tesis etmeyi ifade eden yatay ilişkilerin yaygınlık kazanması prensibi.
- Belli bir konuda ihtisaslaşma prensibi.

Sonuç olarak, terminolojisinde farklılıklar olmakla beraber günümüzde STK'lar, vatandaşların ortak anlayış, fayda, hassasiyet, ihtiyaç, talep ve beklentilerini sağlayabilmeleri adına bir araya gelerek hükümet dışındaki mecralarda tesis ettikleri vakıf, dernek, girişim, ilişki ağı, inisiyatif ve platformlar gibi isimlerle ifade edilen yapılar ve faaliyetlerdir (Uğur, 1995: 68). Vatandaşlar STK'lar aracılığıyla seçimden seçime oy kullanmakla sınırlandırılmış birer unsur olmanın ötesine taşınarak, karar alma süreçlerine katılabilmektedir. Ayrıca yurttaşlar STK'lar aracılığıyla çevrelerinde cereyan eden olaylara karşı daha duyarlı hale gelirler. Kamusal alana yönelik sorumluluğun yerine getirilmesi, demokratik erdemlerin ve vatandaşlık bilincinin oluşturulmasında önemli role sahip olan STK'lar, bireyin temel hak ve hürriyetlerine, çağdaş devlet anlayışı dâhilindeki vatandaşlık bilincine bağlı kültürel bir esas üzerine inşa edilmiştir (Kongar, 1997). Politik bir aktör olarak STK'ların politika etkileme kapasiteleri, günümüz demokrasilerinde sivil toplum duyarlılığının artması ve STK'ların uzmanlaşmasıyla birlikte artma eğilimi göstermektedir.

3.2.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Özellikleri

Kurumsallaşmış, kâr elde etmeyen ancak faaliyetlerini sürdürebilmek adına sağlanan gelirlerin toplum faydasına kullanıldığı, bağımsız, gönüllülük esasına dayanan ve kamusal amaçlara yönelik faaliyetler yürüten örgütlenmeler olan STK'lar haiz oldukları hasiyetler bağlamında kamu kuruluşları ya da özel sektörden ayrılır (Salamon, 1999: 10-11; Yıldırım, 2004: 60-65). Kuruluş ve faaliyet tarzları, yönetim şekilleri, etkinlik alanları ve hedef kitleleri zaviyesinden birbirlerinden farklı olmakla birlikte temel amaçları, siyasi ve ekonomik açıdan topluma katkı sunmak ve kamuoyu oluşturmak olan STK'ların belli başlı bazı nitelikleri bulunmaktadır (Akatay ve Yelkikalan, 2007). Bunlardan başlıca olanları; kar amacı gütmemek, özerklik, örgütlülük, gönüllülük, kamu yararı gözetmek, şeffaflık ve yasallık gibi niteliklerdir.

STK'ların başat niteliklerinden biri olarak ifade edilen özerklik (otonomi), sivil toplumun kendi gereksinimlerini gidererek, sürekliliğini sağlayabilmesine ve bu bağlamda misyonunu bağımsız bir olgu olarak tanımlayabilmesine olanak veren en önemli unsurlardan biridir. Siyasal iktidar başta olmak üzere, ekonomik şartlar ve ekonomik grupların müdahalelerine karşı bir izole kavram olarak ifade edilebilecek özerklik, STK'ların kendi hizmetlerini düzenleyebilmesi, karar organlarını seçebilmesi, görevleri ile ilgili karar alabilmesi ve bu kararları herhangi bir müdahaleye uğramaksızın yürütebilmesidir (Yıldız, 2007). Nitekim sosyal grupların alternatif söylem geliştirebilmesi, devletin ve/veya özel sektörün müdahalesinden azade olmasıyla mümkün olabilmektedir. Siyasal iktidara ve/veya finansal bir yapıya (başta ekonomik anlamda) bağlı olan STK'lar, onların ideolojisi, çıkar ve amaçları dışında hareket edemeyecek, dolayısıyla alternatif söylemler, politikalar, projeler üretmeyen inisiyatifsiz ve hatta vasıfsız bir sivil topluma neden olacaktır. Ancak STK'ların son dönemlerde dünya genelinde ve Türkiye'de kamusal otoriteyle geliştirdiği ilişki biçimi incelendiğinde bu durumun değiştiğini söylemek mümkündür. Öyleki bazı STK'ların ekonomik sıkıntılarını giderebilme noktasında devlete eklemlendikleri görülmektedir. STK'ların, devleti yok saymayı ancak ondan otonom olması gerekmektedir. Ancak bu durumun özellikle olgunlaşmamış demokrasiler için uygulanabilme imkânının zor olduğu söylenebilir. Bu durumun tam aksine STK'ların, devlete cephe alarak çatışmaya girmeleri veya devleti görmezden gelerek hiçbir ilişki geliştirmemeleri ise başka bir

ihtimaldir (Güneş, 2014). Nitekim bu durum ise STK'ları uzun dönemde zayıflatıp, belli bir siyasi görüşe taraf olmak zorunda bırakabilir.

STK'ların bir diğer özeliği gönüllülük ilkesiyle hareket ediyor oluşlarıdır. Bireyin herhangi bir maddi karşılık beklemeden, diğergam bir düşünceyle; kamu yararını önceleyen toplumsal organizasyonlar bünyesinde gerçekleştirdiği faaliyetler bütünü olarak ele alabileceğimiz gönüllülük kavramı, STK'larda belirlenen hedeflere ulaşabilinmesi noktasında öneme sahiptir (Argüden ve Ilgaz, 2006). Bilgi ve beceri farklılığı olan gönüllüler, STK'lara çeşitli açılardan katkı sunabilmektedir. Ancak bir STK'nın duygusallık tuzağına düşmeden, sistemli bir şekilde hareket edebilmesi için ücret karşılığı hizmet veren uzman bir ekibe ihtiyaç duyulabilmektedir. STK'lar uzmanlar aracılığıyla, kısa-orta ve uzun vadeli amaçlarına daha etkin bir şekilde ulaşabilmektedir (Güngör ve Çölgeçen, 2013).

STK'ların bir diğer özelliği olan kar amacı gütmemek ilkesi ise örgütün bilinçli bir şekilde kâr elde etmek amacıyla kurulmaması, öz kaynakların gerçek veya tüzel kişilere pay edilmemesi ve/veya devredilmemesidir. STK'ların kâr elde etmek amacıyla hareket etmemesi, ekonomik alan dahilinde faaliyet gösteren sınıai, ticari ve mali ortaklıkları ve şirketleri sivil toplum kapsamının dışında bırakmaktadır. Buradan hareketle piyasa ve sivil toplum alanının ayrıştığını ifade edebiliriz. Yani “*ortak çıkar*” amacıyla olan STK'lar, piyasada kâr amaçlı faaliyet gösteren örgütlenmelerden ayrılmaktadır (Seyfi, 2016). Ancak kamu faydası amacıyla olan STK'lar, varlıklarını devam ettirebilmek ve amaçlarını gerçekleştirebilmek adına gelir sağlamak durumundadır. Bu bağlamda STK'lar üye aidatları, bağışlar, çeşitli ulusal ve uluslararası kurumlardan sağlanan hibe ve fon destekleri ile gelir elde etmektedir (Biber, 2006; Güder, 2004).

STK'lar, tüzüklerinde belirtmiş oldukları amaçları gerçekleştiren ve kamu yararını önceleyen kuruluşlarıdır (Seyfi, 2016: 31). Bu noktada özellikle ülkemizde, STK'lar ile siyasal iktidar ilişkisi bağlamında birtakım tartışmalar söz konusudur “*Kamu Yararına Dernek*” statüsü ile bazı STK'lara devlet nezdinde itibar görme, protokolde yer verilmesi, gerekli görülen hallerde siyah plaka tahsisi, vergi muafiyeti gibi birçok ayrıcalık verilmektedir²². Buna ek olarak bu ayrıcalıkların sağlanmasında

²² Bu statüler eski hükümet sistemimiz olan parlamenter sistemde Bakanlar Kurulu tarafından verilmekteyken, günümüzde T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın ve ilgili bakanlıkların görüş ve teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından verilmektedir. Örneğin, Türk Eğitim Derneği (TED), TBMM'nin 1

gerekli olan ölçütlerin neler olduğunun da net şekilde belirlenmemesi ya da uygulanmasında farklılıklar olması nedeniyle bu uygulamanın siyasi olduğu iddia edilmektedir. Dernekler yönetmeliğine göre kamu yararına çalışan dernek statüsü için gerekli olan şartlar şunlardır (Dernekler Yönetmeliği md. 49):

- Asgari olarak bir yıldır faal olması.
- Amacı ve gerçekleştirdiği etkinliklerin, üyelerinin haricinde yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte toplumun ihtiyaç ve beklentilerine dair katkı sunacak nitelikte olması.
- Yıl içerisinde sağladığı kaynağın en az yarısının bu amaçlar doğrultusunda kullanılmış olması.
- Sahip olduğu mal varlığının ve yıllık gelirinin, tüzüğünde belirtilen amacı yerine getirebilecek ölçekte olması.

Bu nitelikleri taşımadığı tespit edilen dernekler, statü almak için bir sonraki başvurusunu üç yıl sonra yapabilir. Kamu yararına çalışan derneklerin, bu gereklilikleri yitirdiği tespit edilirse; Hazine ve Maliye Bakanlığı ile ilgili bakanlıkların görüşü alınarak, Bakanlık teklifi ve Cumhurbaşkanlığı kararıyla statüleri iptal edilir. Statünün iptali ile verilen hüküm Bakanlıkça ilgili valiliğe bildirilir ve valilik tarafından da ilgili derneğe tebliğ edilir (Dernekler Yönetmeliği, md. 51).

STK'ların başat niteliklerinden birisi de şeffaflıktır. Yeni kamu yönetimi yaklaşımının öncül unsurlarından bir tanesi olan şeffaflık, STK'nın alacağı kararlarda ve uygulamalarında denetime açık bir şekilde hareket etmesidir (Göktolga vd., 2021). Yani STK üyelerinin diledikleri zaman örgüt ile ilgili bilgilere erişebilmeleri durumudur (Sağlam, 2012). Hizmet sağlanan iç ve dış çevreye karşı gösterilen duyarlılık bağlamında bilgi, belge ve diğer verilerin açık bir şekilde paylaşılması olarak ifade edilen şeffaflık, hesap verebilirlik sorumluluğu olarakta ifade edilmektedir (Yıldırım, 2004: 222). Nitekim bir STK'nın hesap verebilir olması, kuruluş kaynaklarının toplumun faydası doğrultusunda kullanıldığının göstergesidir (Sağlam, 2012). STK'ların özellikleri ile ilgili üzerinde durulması gereken bir başka unsur ise yasallık (yasal olma) durumudur. STK'lar her şeyden önce yasal olmak zorundadır (Seyfi, 2016:

Kasım 1925 tarihli birleşimindeki M. Kemal Atatürk'ün açış nutuklarından ilham alınarak, 31 Ocak 1928'de kurulmuş ve Bakanlar Kurulu'nun 12 Aralık 1939 tarih ve 2/12441 sayılı kararı ile kamu faydası doğrultusunda hareket eden dernek statüsü kazanmıştır www.ted.org.tr (11.03.2021).

31). Bu çerçevede STK'lar belirli hukuki süreçleri takip ederek vakıf, dernek, platform, konfederasyon vb. şekillerde örgütlenirler. Örneğin dernekler, Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 56. maddesi uyarınca kurulurken; vakıflar, TMK'nın 101. maddesinde belirtilen hükümler bağlamında kurulurlar. STK'lar, kanunlarda usul ve şekli şartları sayılan bu örgütlenme biçimleri ile sınırlı olmayıp, hukuka aykırı olmamak koşuluyla kapsamı üyelerince oluşturulmuş örgütlenmeler tesis edebilirler www.mevzuat.gov.tr (25.03.2021).

Yukarıda ifade edilen, STK'ların haiz olduğu başat hasiyetlerinin yanı sıra pek çok uluslararası kuruluş, STK'ların niteliklerini tanımlarken kendi amaç ve ihtiyaçlarına göre ölçütler geliştirmiştir. Örneğin BM'nin 1996/31 sayılı kararına göre STK'lar şu özelliklere haiz olmalıdır www.unov.org (25.03.2021):

- Amaç ve faaliyetlerinin BM şartlarıyla paralel olması
- Faaliyet gösterdiği alanda kabul görmüş olması
- Kurumsal bir yapıya haiz olması
- Üyelerini etkin bir şekilde temsil edebilmesi
- Üyelerini temsilen görüş ifade etmesi
- Üyelerine karşı belli yükümlülüklerinin olması
- Hükümetler veya devletlerarası bir antlaşma ile ihdas edilmemiş olması
- Gönüllülük ilkesiyle kurulmuş olması
- Kamu yararı haricinde herhangi bir menfaat gözetmiyor olması
- Şiddet içeren söylem ve eylemlerde bulunmuyor olması
- Siyaseten taraf olmaması ve politik davranmaması
- Vizyon ve amaçlarını yerine getirebilecek kapasitede olması

Avrupa Konseyi'nin (AK) kabul ettiği "Avrupa'da STK'ların Statüsüne İlişkin Temel İlkeler" ise şu şekildedir www.coe.int (25.03.2021):

- Gönüllülük temelinde hareket ediyor olması
- Bağımsız organlara haiz olması yani herhangi bir otoriyete tabii olmaması
- Ulusal ve uluslararası ölçekte gerçek ve tüzel kişileri kapsamaması
- Şart kılınmamakla birlikte üyelik temeline dayalı kuruluşlar olması
- Sağlanan gelirin örgüt amaçları doğrultusunda kullanılması
- Hukuk sisteminde değişiklik gerektirecek bir amaç güdebilmesi

Yukarıda ifade edilen nitelikler ve farklı kuruluşlarca belirlenen gereklilikler bağlamında STK'larda bulunması gereken özellikler genel olarak şu şekilde maddelendirilebilir:

- Gerçek ve tüzel kişilerce kurulması
- Örgüt içerisinde yer alan üyelerin, gönüllük prensibiyle hareket etmesi
- Örgüt üyelerinin bağımsız oy hakkına haiz olması
- Örgütün sürekli ve kurumsallaşmış bir idari yapısının olması
- Hâlihazırda bir merkez ofisinin olması yani bir muhataplık durumunun söz konusu olması
- Tüm otorite unsurlarından azade bir şekilde hareket edebilmesi
- Devletten bağımsız bir mali yapıya sahip olunması
- Tarafgir bir tutum içerisinde bulunmaması

Sonuç olarak STK'lar; örgütlü olmak, süreklilik arz etmek, yasal anlamda biçimsellik, bir sistem ve vizyon sahibi olmak, kamu faydası adına hareket etmek, görev tanımını ve varoluş nedenlerini açık bir şekilde ortaya koymak; üyelerine ve topluma karşı şeffaf olmak; kâr amacı ve çıkar odaklı olmayıp çalışmalarının etkin bir şekilde yürütmesi için kazanç elde edip, bu kazançları örgüt amaçları doğrultusunda harcamak, kendileri ile üyelerinin talep ve beklentilerine karşılık vermek, gönüllülük esasına dayanmak ve devletten bağımsız olarak hareket etmek gibi özellikler taşımalıdır. Aynı zamanda bir STK demokratik, özerk, çoğulcu, yenilikçi, hakkaniyetli, saygılı, güvenilir, sorumluluk sahibi, diğergam ve hesap verebilir olmalıdır. Bahse konu tüm bu hasiyetler doğrultusunda STK'lar, totaliter ve baskıcı yönetimleri aşip; katılım, yönetim ve demokrasi gibi kavramların geliştirilmesinde önemli rol oynarlar (Stewart, 1997).

3.2.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri

STK'ların işlevlerine geçmeden önce sivil toplumun, toplumsal ve siyasal yaşam üzerindeki işlevlerinden bahsetmek çalışmanın bu bölümü için faydalı olacaktır. Sivil toplum, gerek sosyal yaşam gerekse siyasal yaşam üzerinde önemli etkiye haizdir. Bu çerçevede sivil toplumun, sosyal ve siyasal yaşam ile olan ilişkisi üç boyutta ele alınabilir. Bunlar (Yılmaz, 2009):

- Sivil toplumun olgunlaşması, tabandan gelen ve bu bağlamda “*consensus*” sağlama kapasitesi olan bir siyasal reform hareketine de zemin oluşturur.
- Sivil toplumun olgunlaştığı bir yerde, sivil toplumu meydana getirenlerin mutlaka işbirliği içerisinde olmaları şart değildir. Ancak kolektif akıl, tek olan “doğruya” erişme olanağı tanıyacaktır. Bu bağlamda çoğulculuk kavramı ortaya çıkacaktır. Toplumun zenginlik kaynağı olan çoğulculuk, farklı kimliklerin, farklı düşüncelerin, farklıyı talep edenlerin de kamusal alanda söz sahibi olması anlamına gelmektedir.
- “*Farklı olanın varlığını kabul etmek*” beraberinde “*diyalog*” ortamını tesis edecektir. Sivil toplum sayesinde demokratik, siyasal ve toplumsal yaşam içselleşir. Bu bağlamda, sivil toplum kavramını nitelendirebilmek için “*consensus*”, “*çoğulculuk*” ve “*diyalog*” sözcükleri kullanılabilir. Farklıyı talep edenlerin, beklentilerini aktarabilmeleri için örgütlenmeleri gerekmektedir. İşte bu noktada STK’lara büyük görevler düşmektedir.

Taylor’a (1998: 231) göre STK’ların en önemli işlevi, iktidara nüfuz ederek bireyleri, otorite baskısına karşı koruyup güvence altına almaktır. Nitekim STK’lar, amaçları çerçevesince faaliyet gösteren ve farklı düşünceleri yansıtan yapılardır. STK’lar doğrudan veya dolaylı yollarla ekonomiden sağlığa, eğitimden güvenliğe dek topluma birçok konuda belli ölçüde destek sunabilir. Ancak her STK’dan ilgi alanının ötesinde faaliyetler beklememek gerekmektedir. Her STK’nın ilgi mecrası ve uzmanlaştığı bir hareket alanı vardır. Bununla birlikte her STK’nın temel olarak yerine getirdiği birtakım işlevler söz konusudur. Bu noktada Çaha da (2000), Taylor’a yakın bir düşünceyle STK’ların iki temel işlevi olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki; toplumsal farklılaşmaya katkı sağlamak, diğeri bireyleri siyasal irade karşısında korumaktır. Bu bağlamda STK’lar, devlet müdahalelerine karşı bireylerin hak ve hürriyetlerinin korunmasında en önemli unsurlardan birisidir. White’a (2001) göre ise STK’lar genel anlamda üç işlevi yerine getirmektedir. Bunlardan ilki, devlet ile toplum arasındaki güç dengesini toplum lehine çevirerek, devletin zor kullanma kapasitesini azaltmaktır. İkincisi devlet ile toplum arasındaki yani vatandaşlar ile formel politik sistem arasındaki bağı kayıt altına alan; potansiyel bir aracılık rolü üstlenmektir. Üçüncüsü ise demokratik çerçevede dâhilinde siyasal oyunun kurallarını yeniden formülize ederek, etkin bir rol oynayabilmektir.

STK'lar fon toplamaktan saha araştırmasına, atölye faaliyetleri yürütmekten eğitici malzemeler hazırlamaya uzanan geniş bir yelpazede hareket etmektedir. Kimi STK'lar sadece belirli bir konuda faaliyet gösterirken bazıları ise görev tanımları dâhilinde birçok alanda faaliyet yürütmektedir. Günümüz itibariyle toplumsal yaşamın vazgeçilmez aktörlerinden biri olarak görülen STK'lar, devletin yetersiz kaldığı sağlık, sosyal hizmetler, yardım faaliyetleri, eğitim, , sosyal hizmetler, ekoloji, kırsal-kentsel kalkınma gibi farklı alanlarda işlev görmektedir. STK'ların işlevleri konjonktürel şartlar bağlamında farklılaşabilmekle birlikte genel olarak siyasal, kültürel, bireysel ve sosyo-ekonomik olmak üzere dört ana başlık altında toplanabilir (Yıldırım, 2004).

3.2.2.1. Siyasal İşlevleri

Sivil toplum kavramı devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi kapsayan bir kavramdır. Sivil toplumun normatif tanımlarının ötesinde en önemli niteliği siyasal otoritenin dengelenmesi ve kontrol edilmesidir. Modern demokratik siyasal sistemde sivil topluma hükümeti denetleme ve kamusal uygulamalar hakkında bir farkındalık oluşturma vazifesi biçilmektedir. Bu anlamda bir sistemin demokratik işleyişinin en önemli göstergelerinden birisi düşünce, ifade ve toplanma özgürlüğü olarak görülmektedir. Bu haklar ve özgürlükler, sivil toplumun varlığı ve iyi bir şekilde işleyişi ile mümkündür (Sunar, 2021). Günümüzde STK'lardan beklentiler çoğaldıkça, bu kuruluşların işlev ve etkilerinde de artış yaşanmıştır. Öyle ki STK'lar, siyasal iktidarların seçilmesinde dahi belirleyici konuma gelmiştir (Talas, 2011). Devlet despotizmine karşı güvence birimi olan STK'lar, yurttaşların kamu görevlerine gönüllü şekilde katılmalarını sağlayarak yurttaş ile kamu yönetimi arasında bir bağ oluşturur. Farklı fikirlerin ifade edilmesine olanak veren STK'lar, siyasal duyarlılığı ve katılımı arttırarak, çoğulcu ve etkin bir siyasal ortam hazırlar.

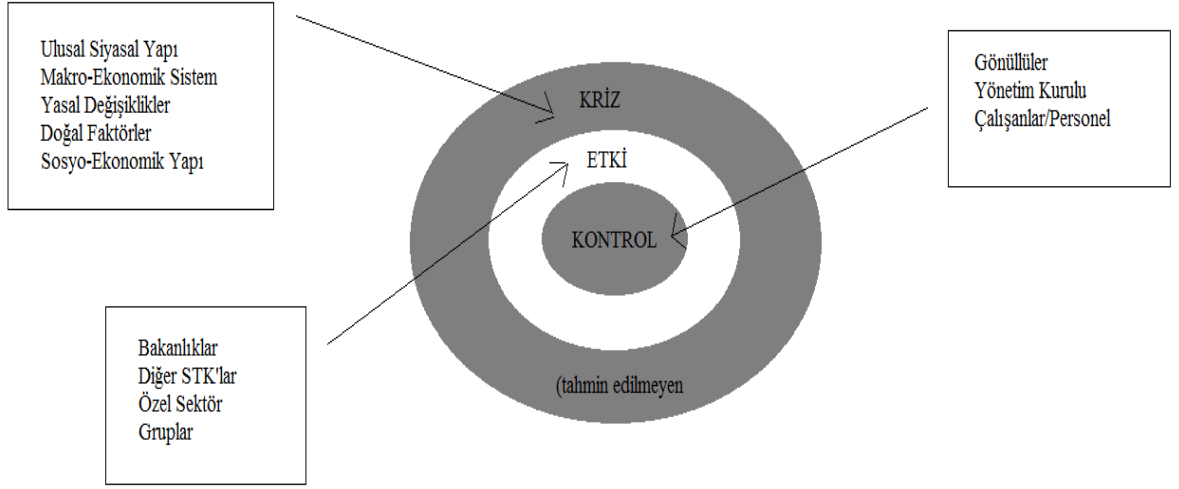
Katılımcılarının fikir ve tutumlarını demokratik zaviyeden etkilemek ve bu bağlamda sivil toplumun temel öznesi olan “*aktif yurttaş*” unsuru ile siyasal partilerin demokratikleşmesinden yönetimin şeffaflaşmasına, insan haklarından yasal reformların takip edilmesine dek birçok konuda etkin olan STK'lar (Tosun, 2000), görüşme, rapor sunma, miting ve gösteri düzenleme, uluslararası kuruluşlara şikâyet etme, icraatı baltalama (Anbarlı, 2004), itaatsizlik, lobi faaliyetleri, bağış, hediye, imza toplama, bildiri yayınlama, toplantılar düzenleme ve aleyhte kampanyalar düzenleme (Özalp,

2008) gibi yöntemlerle siyasal iktidarı etkilemeye çalışır. STK'lar, siyasal iktidarı yönlendirmek amacıyla resmi organlara baskı yapabileceği gibi olası bir kriz anında, çatışan taraflar arasında arabuluculuk rolü de üstlenebilir. STK'ların böylesi kriz hallerinde oynadıkları rol, kriz bittikten sonra da bir süre devam edebilir (Yıldız, 1999). Uluslararası kuruluşlar nezdinde de öneme haiz olan STK'lar, uluslararası birçok çatışma veya tıkanıklık hallerinde arabulucu olarak devreye girmektedir.

STK'lar, kendi adlarına faaliyet gösterecek kişilere destek vererek tarafsızlık ya da partiler üstü bir metotla dolaylı yollardan siyasal partileri de etkilemektedir. Demokratik toplumlarda siyasal amaçlı STK'lar kurularak halka daha yakın olan siyasiler böylece iktidarı ele geçirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda siyasilerle çok yakın ilişki halinde olan STK'lar siyasal iradeyi rahatlıkla etkileyebilmektedir. Batı'da siyasal amaçlarla ortaya çıkan sivil toplum örgütlenmeleri ya daha fazla demokrasi için mücadele vermiş ya da demokrasi hamiliği yapmaya kendilerini adanmıştır. İnsan hakları ve düşünce özgürlüğü gibi demokrasinin temel unsurları adına Batı'da kurulan bu örgütler, küreselleşmenin de etkisiyle dünyanın hemen hemen her yerinde etkinliklerini arttırmıştır (Tuncel, 2011). Türkiye'nin de küreselleşmeden etkilendiği göz önüne alındığında ülkemizde de bu formdaki sivil oluşumlardan bahsedebiliriz. Zira ülkemizde de STK'ların konumlarını iyice sağlamlaştırdıkları görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye'deki siyasal yapının STK'lara, hala Batı toplumlarında olduğu kadar hareket alanı tanımadığı söylenebilir (Yıldırım, 2004).

STK'ları siyasal etki zaviyesinden iki başlıkla ele alabiliriz. Bunlardan ilki, partiler üstü konumda olan kesimdir. Bu kesim, siyasal amaçlardan azade bir şekilde varlıklarını sürdürürler. Diğer STK'lar ise alt gruplardan oluşan, görece daha gevşek bir örgütlenme derecesine haiz ve hizmet sunmaktan ziyade kamu siyasetini etkilemeye çalışan yapılardır (Yıldırım, 2004). Tüm bunlar çerçevesince ifade edilecek olursa, STK'ların siyasal işlevleri; yasama ve yürütme erkine etkileri, siyasal partilere etkileri ve kamuoyuna etkileri şeklinde gruplandırılabilir.

Şekil 3.2: STK'ların Etki Alanları

Kaynak: (Lewis, 2004).

3.2.2.1.1. Yasama Erkine Etkileri

Devletin temel organlarından biri olan yasama erki, siyasal toplumun birincil karar alma mekanizmasıdır. Yasama, çoğunlukla parlamentolar tarafından gerçekleştirilen bir faaliyettir. Bu bağlamda STK'lar öncelikle parlamenterler üzerinden yasama alanını etkilemeye çalışır. STK'ların yasama alanına olan ilgileri genellikle sivil topluma yönelik yasama faaliyetlerinin gerçekleştirildiği süreçlerde kendini göstermektedir. Örneğin sivil toplum alanını ilgilendiren bir yasanın kabulü veya reddi için milletvekilleri ile temasa geçen STK'lar, kimi zaman bir kanun teklifi hazırlayarak kimi zaman da istenilen kanunların çıkarılması ya da reddedilmesi için iktidar ya da muhalefet milletvekilleriyle temasa geçerek yasama sürecini manipüle etmeye çalışır (Yıldırım, 2004). Bunu gerçekleştirirken sıklıkla başvurulan yöntem ise lobicilik faaliyetidir. STK'lar özellikle kendilerini ilgilendiren konularda yasama organına, yasa tasarılarının hazırlanması ve teknik bilgi sağlanması noktasında önemli katkı sunabilmektedir. Örneğin Türkiye'de kanun tasarılarını hazırlamak ya da kanun tasarılarını manipüle etmek için konu ile ilgili uzmanlar istihdam eden STK'lar bulunmaktadır (Yıldırım, 2004).

3.2.2.1.2. Yürütme Erkine Etkileri

Yasama organınca çıkarılan kanunları uygulayan yürütme erki (hükümet), bir yandan kamu işlerini yerine getirirken diğer yandan düzenleyici işlemler gerçekleştirir

(Koç, 2005). STK'lar ise işte tam bu noktada hükümetin gerçekleştirdiği uygulamalara karşı bir “*ara yüzey*” olma işlevini görür. Nitekim hükümetler, STK'ların desteği ya da muhalefeti doğrultusunda kamuoyunun desteğini alabilir ya da alamayabilir (Yıldırım, 2004). Öyle ki hükümetin yürürlüğe koyduğu politikaların STK'lar tarafından savunulması halinde bu politikalar toplum tarafından daha kolay benimsenirken, STK'ların karşı çıktığı politikalar ise yürürlükten kaldırılmakta ya da yürürlüğe dahi koyulamamaktadır (Güneş ve Tekgül, 2005). Bu zaviyeden STK'ların, toplum ile devlet arasında tampon olma işlevini gördükleri ifade edilebilir (Özer, 2008). Ayrıca STK'lar kamu politikasından yararlanabilmek için bürokrasiyi de etki altına almaya çalışır. Yürütme organındaki siyasetçi ve bürokratların baskılara direnememesi, STK'ların etki oluşturması bakımından önemlidir. Siyasal sistem ve kurumlar etkileşime açıksa STK'lar bürokrasiyi de rahatlıkla etkileyebilir. Özetle STK'lar siyasal ve toplumsal temelli kurumların kendi faydalarına olan işlemlerini desteklerken, kendi çıkarlarına uygun görmedikleri işlemlere karşı ise toplumsal bir muhalefet oluşturabilecek bir etki alanına sahiptir. Öyle ki STK'lar kendilerine yardımcı olacak idari personelin görevlendirilmesinde dahi etkili olabilmektedir (Yücekök vd., 1998).

3.2.2.1.3. Siyasi Partilere Etkileri

Demokratik rejimlerde siyasal iktidar üzerinde baskı oluşturabilmenin en iyi yollarından biri siyasi partileri etkilemektir. STK'lar kendilerini tarafsız ve partiler üstü olarak konumlandırırlar. Bu bağlamda STK'ların siyasete doğrudan müdahale etmek gibi bir amaçlarının olmadığı ifade edilse de siyasal alana ilişkin hedefleri doğrultusunda siyasi partilerle ilişki halinde olabilirler. Dolaylı yollarla siyasi parti içerisinden kendilerine yardımcı olacak aday destekleyen STK'lar, baskı grubu haline gelerek mevcut partileri yönlendirebilir (Yıldırım, 2004).

3.2.2.1.4. Kamuoyu Üzerindeki Etkileri

Kamuoyunu ilgilendiren konu ve sorunlar hakkında toplumun tümü bilgi sahibi olmayabilir. Nitekim toplumun büyük bir kesimi ülkedeki sorunların farkında dahi olmayabilmektedir. İşte STK'ların görevi bu konu ve sorunlarla ilgili kamuoyu oluşturmaktır (Kapani, 2003). Etrafında olup bitenlere karşı duyarlı ve bilgili olan bireyler; sorgulayan, eleştiren ve bu bağlamda aktif katılım sağlayabilen kişiler olacaktır. Böylece ileri bir demokrasiye ulaşılabilecektir. Gelişmiş bir demokrasi için

STK'ların sisteme mündemiç hale getirilmesi gerekmektedir. Örgütlenmiş toplum yapısı demokrasinin bir gereğidir. Çünkü katılımcı demokrasi ancak örgütlü toplum aracılığıyla tesis edilebilir. STK'ların toplum ile olan ilişkilerinde en önemli işlevlerinden biri “toplumsal hafıza” oluşturmaktır. Özellikle projeler yoluyla edinilen bilgi ve tecrübelerin aktarılmasını ifade eden toplumsal hafızanın bir diğer işlevi ise iktidar olmuş bir siyasi partinin doğru ve yanlış politikalarının toplum hafızasında canlı tutulmasıdır. Toplumsal hafızayı canlı tutmayı amaçlayan STK'lar, siyasal iktidarları bu yolla sınırlayıp, denetleme işlevini gerçekleştirmektedir. STK'lar kamuoyu oluşturmak suretiyle yurttaşların istek ve şikâyetlerinin siyasal sisteme iletilmesinde rol oynar. Kamuoyunu sürekli aktif halde tutarak, kamuoyuna ülkedeki konjonktür hakkında bilgi vermeyi amaçlayan STK'lar; broşür, dergi, kitap, televizyon, internet gibi çeşitli KİA'lar kullanmak suretiyle kamuoyunu etkileyebilir (Yıldırım, 2004).

3.2.2.2. Kültürel İşlevleri

STK'lar farklı kültürlerden gelen insanları bir araya getirerek kültürel farklılıkların nasıl uyumlaştırılabilineceği hususunda ortak bir ilke ortaya koyarak farklılıkların çatışmaya değil, tam tersine çoğulculuk ve uzlaşmaya evrilmesi amacıyla hareket etmektedir. Çoğulcu ve katılımcı bir siyasal kültürü, toplumsal dokuya neşretmeye çalışan STK'lar, özellikle “dezavantajlı” grupların kamusal alanda hak sahibi olması için mücadele etmektedir. STK'lar örgütlülük, gönüllülük ve grup kültürü gibi unsurları üyelerine aşılıyarak, toplumda bir demokrasi kültürü oluşturmayı amaçlar. STK'lar bu siyasal kültürün yanı sıra eğitim, sanat, spor ve edebiyat gibi alanlarla da ilgilidir (Drucker, 1995).

Demokratik toplumların yapısına bakıldığında kültür ve kültürel değerler bir otorite eliyle oluşturulup, düzenlenen değerler değil, sosyal hayatın akışı içerisinde kendiliğinden şekillenen bir süreçtir. Bir kültürün, demokratik zemini oluşturması için katılım ve farklılaşma özelliklerini muhtevasında barındırması gerekmektedir. Sağlıklı bir toplum yapısı tesis edebilmek için toplumun her katmanı ile iletişim halinde olmak gerekir. Bunun gerçekleştirilemediği halde ise devlet ile toplum arasındaki bağlar zayıflayıp, çözümler yaşanmaktadır. İşte bu noktada önemli rol oynayan STK'lar, ileri demokrasiye haiz bir siyasal kültürün tesis edilmesi için sivil ve siyasal alan arasında iletişim mekanizması olarak görev yapar (Yıldırım, 2004).

3.2.2.3. Bireysel İşlevleri

Sivil toplumla birlikte “birey”in kendini gerçekleştirme, “*modüler insan*” tipinin geliştirilmesiyle tamamlanmış/tamamlanmakta/tamamlanacaktır. Dolayısıyla sivil toplum ile birey birbirine eklenmiş haldedir. Burada altı çizilen “*birey*” istediği zaman, dinamiği olduğu toplumla arasına mesafe koyabilen unsurdur. Başka bir ifadeyle topluma bağlı olmakla birlikte özerkliğini kaybetmeyen bireydir (Drucker, 1995). İşte bu noktada STK’lar kendi muhtevalarında oluşturdukları, katılımcı ve çoğulcu bir kültürle beslenmiş “*modüler insan*”ların yetişmesi için çaba harcamaktadır. Ancak şüphesiz ki her bireyin, aynı düzeyde siyasal katılım göstermesi gerçekten uzak bir durumdur. Nitekim bireylerin, siyasal toplulaştırma sürecini nasıl geçirdikleri, içine doğdukları toplumun siyasal kültür ve sosyo-ekonomik yapısı gibi bazı dinamikler, siyasal katılım düzeylerini etkileyen unsurlardır. Kapani’nin de (1993: 76) belirttiği gibi “Katılma, basit bir meraktan yoğun bir eyleme dek uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanını kapsar. Toplum üyelerinin hepsi şüphesiz ki siyasete karşı aynı ilgiyi göstermezler.” Bu nedenle siyaset bilimciler çeşitli ölçütlerle, bireylerin siyasal katılım düzeylerini gruplandırmıştır. Örneğin L.W. Milbrath’ın (1965) ortaya koyduğu “*Siyasal Katılım Düzeyi Hiyerarşisi*”nde zorluk derecesine göre bir siyasal katılım düzeyi sınıflandırması yapılmıştır. Zordan kolayca sıralanan bir siyasal katılım düzeyi tablosu çizen Milbrath; yapılması en zor eylemler (*gladiatorial activities*), geçiş eylemleri (*transitional activities*) ve yapılması en kolay eylemlerin oluşturduğu izleyici faaliyetleri (*spectator activities*) olmak üzere üç katılma düzeyi belirlemiştir.

Tablo 3.1: Milbrath'ın Siyasal Katılım Düzeyi Hiyerarşisi

• Kamusal bir vazife icra etmek ya da bir siyasal partide görev almak
• Bir vazife için aday olmak
• Siyasal amaçlı maddi kaynak sağlamak
• Önemli bir parti toplantısına katılım göstermek (Aday belirleme toplantısı)
• Siyasal bir partide faal bir üye olmak
• Siyasal bir kampanya için zaman ve çaba sarfetmek
• Bir toplantı, gösteri ya da mitinge katılım göstermek
• Bir parti ya da odaya maddi destekte bulunmak
• Kamu görevlileri ya da siyasal parti lideriyle etkileşim halinde olmak
• Bir parti ya da aday rozeti/simgesi taşımak
• Bir kişiyi belli bir politik düşünceye yaklaştırmak, bir partiye oy vermesi için ikna etmek
• Bir siyasal müzakere başlatmak
• Oy kullanmak
• Kendini siyasal dürtülere (uyarılara) karşı açık tutmak
• Hareketsiz – Kayıtsızlar (Apechetics)

Kaynak: (Milbraht, 1965).

Milbrath'ın ortaya koyduğu siyasal katılım düzeylerine bakıldığında, siyasal bir partide faaliyet göstermekten, siyasal dürtülere açık olmaya uzanan pek çok faaliyet ve tutum, bireyin siyasal katılımının kapsamına dâhil edilmiştir. Milbrath söz konusu faaliyetlerin sıralamasının da ülkelere, konjunktüre ve seçim dönemlerine göre farklılık gösterebileceğini vurgulamıştır.

Yaratıcılık kavramı çağımız itibariyle toplumsal ilerlemenin başat unsurlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki gelişmiş toplumlarda “*yaratıcı birey*” unsuruna büyük önem atfedilmektedir. Yaratıcılığa sekte vuran otorite, baskı vb. unsurları minimize etmenin yanı sıra; özgür düşünce, sorgulama, eleştirebilme gibi faaliyetleri önceleyen STK'ların çoğu, bireysel yaratıcılığa uygun bir sosyal ortamı tesis etmek amacındadır. Bireyin önünü açarak, onların sorumluluk alma ve yaratıcılık bilincini geliştiren STK'lar, bireylerin tek başlarına erişemeyecekleri verileri, grup aracılığı ile elde etmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca STK'lar, bireylere algı ve duygularını

mukayese edebilme ve onların doğruluğunu sına olanağı sağlamaktadır. Birey, STK'lara katılım göstererek sivil bir sorumluluk üstlenmektedir. Bu yolla STK'lar, bireysel çıkarların ötesinde toplumsal çıkarı ve ortak faydayı düşünen diğergam bireylerin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca STK'lar sayesinde bireyler işbölümü yapma, hoşgörülü olma, kendine ve diğer insanlara karşı sevgi ve saygı duyma, birliktelik, takdir edilme, belirli bir statü ve değer atfedilme vb. manevi ihtiyaçlarını tatmin imkânına kavuşmaktadır. Örneğin toplumsal sorunlarla yüzleşme noktasında özgüveni olmayan birey, sorunların üstesinden gelme hususunda, STK'ların sunduğu daha enerjik, verimli ve yaratıcı ortamlarda yüksek bir motivasyon ve etkinliğe haiz olabilmektedir (Yıldırım, 2004). Nitekim Yücekök'e (1998) göre STK'ların en önemli işlevlerinden biri, modern toplumun sebep olduğu "yabancılaşma" sorununa çözüm sunmasıdır. Çaha'ya (1998) göre de, "Sosyal örgütler, bireylere bir aidiyet duygusu yükleyerek onları yalnızlıktan uzaklaştırır. Böylece toplumsal sıkıntılarını bertaraf etme noktasında kendilerine bir dayanak oluşturur. Dolayısıyla birbirlerinden uzaklaşarak yalnızlaşmış bireylerin oluşturduğu ve her tarafa rahatlıkla yönlendirilebilecek bir yığın toplum yerine, örgütlü bir sivil toplum tesis edilmektedir."

3.2.2.4. Sosyo-Ekonomik İşlevleri

STK'lar demokrasi ve özgürlükler noktasında toplumu bilinçlendirmenin yanı sıra ekonomik anlamda da gelişme ve kalkınmaya yönelik işlevlere sahiptir. Hatta devletin yetersiz kaldığı bazı faaliyetleri yürütebilme kapasitesine sahip olan STK'lar ekonomik alanda da konumunu sağlamlaştırmıştır. Siyasal alan ile ekonomik alan arasında yer alan sivil toplum, bir taraftan devletin otortesini yasalarla sınırlamaya çalışırken, öte taraftan kar odaklı bir kazanç iştahını kamu faydası düşüncesiyle terbiye etmektedir. Dolayısıyla STK'lar, ekonomik aktörlerin aldığı kararları daha uygun ve kabul edilebilir seviyeye getirir. Ayrıca ekonominin beşeri boyutuyla da ilgili olan STK'lar, tüketici haklarının korunması gibi fonksiyonları da yerine getirir (Ergil, 2001). Rekabetin arttırarak ekonominin ilerlemesine katkı sağlayan STK'lar ekonomik hayatın merkezinde yer almaktadır (Alagöz vd., 2004). Türkiye'de siyasi iktidarlar, ekonomi de dâhil pek çok alanda muktedir olsalar da ekonomi odaklı STK'lar zaman zaman varlıklarını hissettirmişlerdir. Örneğin Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

(TÜSİAD) Türkiye ekonomi politiğinde söz sahibi olan STK'lardan biri olarak dikkat çekmiştir.

STK'lar ekonomik kriz süreçlerinde; ön plana çıkarak köprü ve arabuluculuk faaliyeti yürüterek sosyal destek sağlar. STK'lar krizin etkisini azaltmak ve acil hizmet sağlamanın yanı sıra anlaşmazlıkların uzlaştırılması noktasında çözüm yolları da sunmaktadır. Görüldüğü üzere pek çok işlevi yerine getiren STK'ları tek bir alanla sınırlandırmak, indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Nitekim STK üyeleri, örgütlerine olan aidiyetlerini arttırmak için kendilerinin birçok talep ve ihtiyaçlarına karşılık verildiğini görmek isterler. Dolayısıyla günümüzde bir STK'nın ekonomik, sosyal, siyasal vb. birçok işlevi yerine getirdiğini görmemiz mümkündür.

3.2.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Türleri

Örgütlenme hakkı sivil toplumun olmazsa olmazıdır. Nitekim bir ülkedeki örgütlenme düzeyi, o ülkedeki sivil toplumunun gelişmişlik derecesini gösterir. Buldukları ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal hayatına katkı sunan STK'lar ülke yönetimlerini de yönlendirirler. STK'ların tanımlanmasında yaşanan belirsizliğin nedenlerinden biri STK'ların farklı şekillerde kurulmalarına dayanmaktadır. Vakıflar, Dernekler, federasyonlar, sendikalar, enstitüler, komiteler, hareketler, birlikler, cemiyetler ve kulüpler gibi tüm kurum ve kuruluşlar STK kapsamına dahil edilmektedir. Farklı şekillerde örgütlenmiş olan STK'ları; örgütleniş biçimleri, devletle olan ilişkileri, kuruluş amaçları, işlevleri, kuruldukları coğrafi alan esasları, hizmet alanları, üye profilleri gibi çeşitli zaviyelerden sınıflandırmak mümkündür.

3.2.3.1. Örgütlenme Düzeylerine Göre Sivil Toplum Kuruluşları

STK'lar; mahalli, ulusal ya da uluslararası ölçekte faaliyet gösteren yapılardır. Örneğin mahalli örgütlenmeler, sorgulayıcı ve katılımcı vatandaşlık kültürünün birinci aşamasıdır (Tosun, 2001). Yaşanan kentleşme ve kentlileşme süreçleri bağlamında tip örgütlenmeleri meydana getirmiş veya hali hazırdaki örgütlenmelerin sayı ve özelliklerinde değişimlere sebep olmuştur (Tuncel, 2010). Sivil örgütlenmeler amaçlarına ulaşabilmek adına belli bir coğrafi alan dâhilinde faaliyetlerde bulunur. Bu bağlamda STK'ları yapılandıkları coğrafi alan düzeylerine göre; yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte hareket eden yapılar olarak kategorize edebiliriz.

3.2.3.1.1. Yerel ve Bölgesel Düzeyde Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları

Yerel ölçekte faaliyetlerde bulunan STK'lar'ın hareket alanları belli bir yerleşim birimini ya da bölgeyi kapsar. Köy, kasaba, ilçe ya da şehirlerde etkinlik gösteren STK'lar bu başlık altında ifade edilebilir. Bu tip STK'lar ortak, tek bir amacı gerçekleştirmek ya da birden çok amacın yerine getirilmesi için ihlas edilmiş olabilirler. Bu tip STK'lar belli bir yerleşim yerinin tanıtımı veya kültürünün yaşatılması prensibiyle oluşturulmaktadır. Türkiye'de özellikle metropol şehirlerdeki hemşeri dernekleri bu tür yapılara örnek verilebilir. Bu tip STK'ların, toplumsal, kültürel ve sosyal yaşamı ilgilendiren pek çok konuda faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Tuncel, 2010).

3.2.3.1.2. Ulusal Düzeyde Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları

Yurttaşların katılım düzeylerindeki ilerleme ve vatandaşlık bilinçlerindeki gelişim, kamusal alana yönelik ilgi ve duyarlılıkların artmasına neden olmuştur. Öyle ki bu durum, farklı alanlarda sivil örgütlenmelerin tesis edilmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca KİA'ların da gelişmesiyle STK'lar, kapsam alanlarını genişletmeye başlamıştır. Merkezi idarenin siyasaları üzerinde daha fazla etki oluşturulmak istenmesi, STK'ların ulusal ölçekte hareket etmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ulusal anlamda, bir merkez öncülüğünde, şubeler halinde örgütlenen STK'lar, farklı iletişim araçlarını kullanarak devletin aldığı kararlara tesir etmek istemektedir (Yılmaz, 1999). Örneğin Türkiye'de ekolojik nedenlerle için tesis edilmiş olan Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), Türkiye Çevre Vakfı (TÇV), siyasal ve toplumsal amaçlı İnsan Hakları Derneği (İHD), ekonomik amaçlı Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD), Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) gibi STK'lar ulusal düzeyde faaliyet gösteren kuruluşlara örnek gösterilebilir.

3.2.3.1.3. Uluslararası Düzeyde Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları

Ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel vb. pek çok alanda etkisini arttıran küreselleşme kavramı ile birlikte ulus devletlerin "egemen" yapılarında değişim ve çözümler yaşanmaya başlamıştır. Küreselleşme ile birlikte karar mekanizmaları ulusal

sınırları aşarak, uluslararası ve devletler aşırı yapılar arasında paylaşılmıştır²³. Devletaşırı kuruluşlar özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra faaliyet göstermeye başlamıştır. Bununla beraber küreselleşme ile birlikte ulusal sınırlar ötesinde verilen kararlar önemli oranda artış göstermiştir (Şaylan, 1999). Öyle ki günümüzde kişi hak ve hürriyetleri, çevre, demokrasi, barış hareketi ve nükleer güç gibi konularda ulusaşırı STK'lar faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlar bir yandan merkezi idarelerin siyasalarını etkilemekte diğer yandan uluslararası kamuoyunu yönlendirmektedir. Uluslararası STK'lar, merkezi otoritelere sınırlamalar getirmektedir (Yılmaz, 2001).

Gelişmiş ülkelerdeki STK'ların gelişim süreçleri değerlendirildiğinde, bu kuruluşların uluslararası kapsamda hareket ettikleri görülmektedir. Özellikle gelişen bilgi teknolojileri bağlamında mesafelerin azalmasıyla STK'ların küresel anlamda etkinlikleri artmıştır. Hatta günümüzde uluslararası STK'lar, küresel sistemde daha fazla söz sahibi olmak isteyen ulus devletler tarafından destek görmektedir (Yılmaz, 1999). Yeşil Barış (GreenPeace), Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF), İnsani Yardım Vakfı (İHH) bu tür STK'lara örnek olarak gösterilebilir.

3.2.3.2. Kuruluş Yapılarına Göre Sivil Toplum Kuruluşları

Belli hedefler doğrultusunda oluşturulan örgütlerin kuruluş süreçlerinin değerlendirilmesi, bu örgütleri kuran kişi ve kurumların saptanması ve bu bağlamda kategorize edilmesi, STK'ların faaliyetlerinin analiz edilmesi noktasında önemlidir. Bu çerçevede STK'ların; siyasi iktidarlara ve ulusal ya da uluslararası ölçekte hareket eden kurum ve kuruluşlarla olan ilişkilerinin ortaya konması adına kuruluş yapılarına göre bir sınıflandırması yapılmalıdır (Tuncel, 2010). Bununla birlikte bu tip örgütlenmelerin yasal ve fiili anlamda yapısal ve işlevsel durumlarının buldukları toplumun siyasal, sosyal ve kültürel yapılarına göre farklılıklar gösterebileceği dikkate alınmalıdır.

3.2.3.2.1. Yarı Resmi Örgütlenmeler

STK'lar gibi işlev ve niteliklere sahip bazı örgütlenmelerin kuruluş süreçleri ve örgütsel yapıları kanunla düzenlenmiştir. Söz konusu bu örgütlere, bazı meslek

²³ Ulus devletin otoritesini kısıtlayan küreselleşme sürecinin, devletin sonu anlamına gelmediğini vurgulamak gerekmektedir. Her şeye rağmen ulus devlet, uluslararası siyasetin oluşmasında hala temel aktörlerdendir. Ulus devletin işlevlerinde görülen eksiklikler, uluslar üstü düzlemde karşılanamamaktadır. Buna rağmen varlığını devam ettiren devlet, klasik ulus devlet formundan da uzaklaşmaktadır. Nitekim gelişen bilgi teknolojileri ve KİA'lar, devletin toprakları üzerinde haiz olduğu otorite ve homojenleştirme kapasitesini zayıflaştırılmıştır (Hirst ve Thompson, 2000).

erbablarının veya bireylerin üye olma şartı getirilmiştir. Örneğin Tabip Odaları, Eczacılar Odası, Barolar, Ticaret ve Sanayi Odaları vb. örgütlenmeler bu türden yapılardır. Bu tür organizasyonların STK sayılıp sayılmayacağı hususunda çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Esasen böylesi örgütlenmeler kuruluş şekilleri ve amaçları zaviyesinden STK'lardan oldukça uzak görünmekle birlikte faaliyetleri göz önüne alındığında STK'lar gibi hareket ettikleri ifade edilebilir. Türkiye'de sıklıkla rastlayabileceğimiz bu tür örgütlenmeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan devletçi ekonomi modeli nedeniyle siyasal alanda yer edinmiştir. Haiz oldukları yetki ve yükümlülükler, üyelik koşulları, devletle olan ilişkileri ve gelir kaynakları zaviyesinden farklılıklar gösteren bu kuruluşlardan en önemlisi meslek odalarıdır (Gönel, 1998). Türkiye'deki ticaret ve sanayi odalarına yönelik yapılan araştırmalar, (Buğra, 1997, Yıldız, 1999) iktidarların ve kamu bürokrasisinin bu odalar üzerindeki etkinliğini ve politik patronaj ilişkilerine dikkat çekmiştir. Bununla beraber bu araştırmalar, Cumhuriyet dönemi boyunca devlet ile odalar arasındaki ilişkinin istikrarsız bir çizgide devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye'de oda kategorisi pek çok farklı tipte örgütlenmeyi kapsamaktadır. Avukatlar, doktorlar, mimarlar ve mühendisler gibi mesleklerinde ihtisaslaşan grupların örgütleri, sanayi ve ticaret odaları ile ticaret borsalarıyla aynı yasal hükümlere tabidir. Zorunlu üyeliği şart koşan tüm örgütleri tek bir çatı altında barındıran Odalar Birliği'nin kuruluşu 1950'li yıllara uzanmaktadır (Buğra, 1997). 1950'li yılların akabinde bu tür örgütlenmelerin Türk siyasal hayatındaki önemi daha da artmıştır. Dönem dönem bazı kısıtlanmalara maruz kalan odalar, 1990'lı yıllardan itibaren bir yandan ekonomik zaviyeden güçlenmeleri diğer yandan konjonktürel şartların etkisiyle Türkiye siyasal yaşamında önemli bir konum elde etmişlerdir (Bora, 2001).

3.2.3.2.2. Kuruluş Yapılarına Göre Bağımsız Sivil Toplum Kuruluşları

STK'lar kuruluşları zaviyesinden sivil toplumun temel hasiyetlerinden biri olan gönüllülük prensibiyle tesis edilirler. Sendikalar, dernekler, vakıflar, kulüpler hatta iktidarı elde edene dek siyasi partiler dahi STK olarak ele alınabilir. Bu tür örgütlenmelerin etkin bir şekilde hareket edebilmesi için toplumsal altyapının oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle serbest piyasa gerekliliklerine uygun ekonomi modeli, katılımcı demokratik bir düzen ve örgütlenme kültürünün ileri

bir düzeyle olması gerekmektedir. Nitekim sıkı bir merkezîyetçiliğe haiz ve siyasal katılımcılık kültürünün gelişmiş olmadığı toplumlarda; merkezi otorite ve kamu bürokrasisi bağımsız sivil örgütlenmelere hoşgörü ile yaklaşmaz ve faaliyetlerine engel olmaya çalışır (Tuncel, 2010).

3.2.3.3. Kuruluş Amaçlarına Göre Sivil Toplum Kuruluşları

Belli amaçları yerine getirmek adına kurulan STK'lar'ın kapsamı tek bir konuyla sınırlı ya da geniş olabilir. Nitekim STK'ların amaçlarındaki bu çeşitlilik, bu tarz örgütlenmelerin çeşitlenmesine de neden olmuştur. Kuruluş amaçlarına göre STK'ları birkaç başlık altında ele alabiliriz.

3.2.3.3.1. Siyasi Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları

İki temel koşulu öngören demokrasi kavramı, hak ve özgürlüklerin azami düzeyde tanınıp güvence altına alınması ve yurttaşların yönetime doğrudan ya da dolaylı yollardan katılıp yönetim sürecine etki edebilmesidir (Türkbağ, 2002). Her ne kadar demokrasi, halkın kendi kendini yönetmesi olarak tanımlansa da günümüzde halkın, fiilen kendi kendini yönetmesi mümkün gözükmemektedir. Özellikle az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerde katılımcı siyasal kültürün ve demokrasi bilincinin zayıf olması sebebiyle katılımcı demokrasiden söz etmek güçtür.

Son yıllarda gelişmiş ülkelerde dahi siyasete karşı apolitik tutum sergilendiği ifade edilmektedir. Bu nedenle aktif katılımı arttırabilmek adına çalışmalar yapılmaktadır. İşte bu noktada siyasal katılımı sağlayabilmek adına en önemli görevlerden biri STK'lara düşmektedir (Yılmaz, 2001). Siyasi amaçlı STK'ların çoğu Batı ülkelerinde kurulmuş olmasına rağmen bu kuruluşlar özellikle küreselleşme süreciyle birlikte kapsamlarını genişleterek tüm dünya ile ilgili faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Bilhassa insan hak ve hürriyetleri konularında bazı STK'lar kilit rol üstlenmiştir. Türkiye'de de siyasi amaçlı birçok STK kurulmuştur. Bu kuruluşların çoğu, "iyi" toplumu, "kötü" devlete karşı egemen kılmak ve demokratikleşmeyi bu yolla tesis etmek istemektedir. Ancak devleti ve toplumu soyut varlıklar olarak ele alan bu yaklaşım doğru değildir. Çünkü ne devlet ne de toplum salt soyut varlıklardır (Sarıbay, 2001).

Siyasi amaçlı STK'lardan bahsedildiğinde siyasi partilerden de kısaca söz etmek gerekmektedir. Çünkü sivil toplum kavramı kapsamlı bir şekilde ele alındığında siyasi

partiler, siyasal amaçlı örgütlenmelerden biri olarak kabul görmektedir (Gönel, 1998). Öyle ki tarihsel süreçte birçok STK, belli bir süreçten sonra siyasal parti niteliğini kazanmıştır. Örneğin bir sivil toplum aktörü olarak ihdas edilen “Yeşiller Hareketi” siyasal parti halini almıştır.

3.2.3.3.2. Ekonomik Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları

Örgütlenmelerin gerçekleştiği en etkili alanlardan birisi de pazar ve gönüllü mübadele sisteminin tesis ettiği ekonomik alandır. STK’ların ortaya çıkış süreçleri göz önüne alındığında siyasal kurumlar ve yönetimlerle olan ilişkiler bağlamında mesafe katettiklerine dair bir algı oluşabilmektedir. Ancak STK’ların başat amaçlarından biride, toplumun ekonomik refahının artırılmasıdır. Sivil toplum denildiğinde öncelikle siyasal amaçlı STK’lara önem atfedilmesi, ekonomik ve sosyal amaçlı STK’ları ikinci plana itmiştir. Oysaki ekonomik ve sosyal amaçlı STK’lar; yerelden küresele, dünya siyasetindeki en önemli aktörlerdendir (Samuels, 1993).

Dünyadaki değişim ve gelişimler, STK’ların faaliyet alanlarının yeniden belirlenmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir. Özellikle Sosyalist Devrim akabinde, ekonomik ve sosyal amaçlı sivil organizasyonlar oluşturulmuştur. Sendikalar başta olmak üzere bu yapılar ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve toplumsal hayatını ciddi ölçüde etkilemiştir. Nitekim Türkiye’de de sendikalar kurulup yaygınlaşmış olsalar da ülkemizde gelişmiş Batılı ülkelerin aksine devlet, sivil toplum karşısında var olan “üstün” konumunu ekonomik anlamda da devam ettirmiştir. Dolayısıyla Türkiye’deki ekonomik amaçlı STK’ların siyasal alana yönelik etkisi istenen seviyeye ulaşamamıştır (Yıldız, 2010).

3.2.3.3.3. Sosyal ve Kültürel Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları

STK’lar temsilciliğini yaptığı grupların hak ve menfaatlerini sağlama noktasında, baskı gruplarından amaç ve yöntem bakımından ayrılırlar. STK’larda mesleki çıkarlar elde etme amacı bulunmakla birlikte kamusal alanda yer alma (faaliyet gösterme, çalışma) düşüncesi hâkimdir. Kamusal alanda faaliyet gösteren dernekler, toplumsal amaçlar bağlamında hareket eden vakıflar, kamu kurumu hüviyetindeki meslek kuruluşları ile işçi-işveren sendikaları bu kapsam dâhilindedir. Bu sivil örgütlenmelerin bir kısmı baskı grubu olarak kabul edilseler de, yerel boyutta kamusal hizmetler sağlayabilir; toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan çalışmalar ortaya

koyabilirler. Topluma yaşanabilir bir çevresel ortam sunulması ve şehirlerin güzelleştirilmesi adına faaliyetler gerçekleştirebilir, sanatsal etkinliklerde bulunabilirler. Mahalli ve etnik kültürlerin yaşatılması noktasında da STK'lar önemli görevler üstlenmiştir. Bunların yanı sıra STK'lar, siyasal karar alma süreçlerine katılarak çoğulculuk ve katılımcılık gibi kavramların gelişmesine katkıda bulunabilir (Aliefendioğlu, 1999'dan akt. Tuncel, 2010). Son yıllarda ulusal ve uluslararası ölçekte sosyal amaçlı birçok STK kurulmuştur. Bu örgütlerin faaliyet alanı kültürel mirasın korunmasından dil çalışmalarına, barınmadan gıda yardımlarına, sağlık hizmetlerinden eğitim çalışmalarına varıncaya dek geniş bir yelpazededir. (Yılmaz, 1999; Gönel, 1998).

3.2.3.3.4. Dini Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları

Dini amaçlı örgütlenmelerin kurulma nedenlerini birkaç başlıkta ele alabiliriz. Bunlardan ilki, toplumda herhangi bir dine mensup olanların sayısının fazlaşması bu kişilerin bir arada olmalarına imkân verecek bir örgütlenmeyi gerekli kılabilir. İkincisi, insanlar mensubu oldukları dini inanışın yayılması amacıyla örgütlenebilirler. Üçüncüsü, insanlar mensubu oldukları dine ve inançlara yönelik tehditleri önleyebilmek adına örgütlenebilirler. Dördüncüsü ise insanlar mensubu oldukları dinin, sosyal yaşama dair ritüellerini gerçekleştirebilmek amacıyla örgütlenebilirler (Dursun, 1989).

Yerel ölçekten küresel ölçüğe uzanan çok geniş bir alanda faaliyet yürüten dini amaçlı örgütler, ekonomik ve sosyal yardım araçlarını kullanarak yoksul ülkelere yardım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Ayrıca dünya üzerinde mabetlerin muhafaza edilmesi, restorasyonunun yapılması ve yeni mabetlerin inşa edilmesi noktasında birçok STK faaliyet göstermektedir. Ülkemizde de yaygın bir ağa sahip olan dini amaçlı STK'lar sağlıktan eğitim faaliyetlerine uzanan geniş bir yelpazede hareket etmektedir. Türkiye'nin haiz olduğu vakıf geleneği, İslam toplumu adına sosyal içerikli yaygın bir STK ağının gelişmesine imkân tanımıştır. Dini amaçlı STK'ların diğer bir uğraş noktası ise din ve vicdan hürriyetinin, merkezi otoritenin baskısından izole edilerek, rahat bir ortamın tesis edilmesidir. Din ve inanç hürriyeti ile düşünce hürriyeti, siyasal alanla paralel düzlemde değerlendirilmektedir. Bu çerçevede demokratik ülkelerde birey istediği dine ya da düşünceye inanmak ve yasal olmak kaydıyla ister rasyonel ister irrasyonel olsun her türlü yapının mensubu olmak hakkına sahiptir (Öktem, 2002).

3.2.3.3.5. Çevresel Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları

Sosyal alanda cereyan eden birçok hareketin, siyasal alana girmesi ya da politikleşmesi tarihsel bir gerçekliktir. Sosyal olanın, siyasal alana mündemiç olması ya da politikleşmesi sosyal olanla beraber siyasalın da dönüşüm geçirmesine sebep olmuştur. Savaş karşıtı hareketler, kadın hakları hareketleri ve çevresel hareketler yakın dönem sosyal hareketlerinin en önemlileri olarak kabul edilmektedir (Göktolga, 2013). Teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak yaşanan ekoloji ile alakalı sıkıntılar, çevre konusundaki hassasiyeti arttırmıştır. Ekolojik hareketler yerel ölçekte ve siyasal anlamda vatandaş inisiyatifi olarak ortaya çıkmıştır. Bu gruplar ekseriyetle yeşil alanların korunması ve nükleer güç santrallerinin kurulmamasına yönelik yoğun eylemler gerçekleştirmektedir. Bu eylemlerle sesini duyuran çevre hareketleri etki alanını genişletmiştir (Müller-Rommel, 1989). Öyle ki bu ekolojik hareketler siyasallaşarak “Yeşiller” ismiyle partileşmiştir. Çevrenin korunmasına yönelik artan bu bilinç, KİA’ların yaygınlaşmasıyla beraber çevre konusunda ulusal ve uluslararası STK’ların önemini arttırmıştır. Çevrenin korunması amacıyla kurulan STK’lar, doğal ve tarihi güzelliklerin korunmasına yönelik çalışmalar yürütmektedir. Nitekim özellikle sanayi ve nükleer atıkların ekolojiyi bozmaya başladığı dönemlerden itibaren bu örgütlerin etkinliklerinde ciddi bir artış yaşanmıştır. Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda “sürdürülebilir kalkınma” hususunda yoğun çalışmalar yürütülmektedir. Bu noktada STK’lar da gerek yasal düzenlemelerin yapılması gerek teknik araştırmaların gerçekleştirilmesi noktasında büyük destek sunmaktadır (Yıldız, 2010).

Türkiye’de de ekolojinin korunmasına yönelik faaliyet gösteren STK’ların etkisi artmıştır. Özellikle kömürlü termik santraller, nükleer enerji ve Kanal İstanbul Projesi gibi konularda çevrenin tahrip edileceğini ifade eden çevreci STK’lar, imza kampanyaları, basın açıklamaları ve protestolar yoluyla seslerini duyurmaya çalışmaktadır (Aydın, 2021). Türkiye’de Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), Çevre Koruma ve Ambalaj Atıklarını Değerlendirme Vakfı (ÇEVKO), Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu (TÜRÇEK); uluslararası ölçekte ise Yeşil Barış (GreenPeace), Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF) gibi örgütler, çevresel amaçlı STK’lara örnek olarak gösterilebilir.

3.2.3.4. Hukuki Yapılarına Göre Sivil Toplum Kuruluşları

Hukuki yapılarına göre STK'ları vakıflar, dernekler, meslek grupları, sendikalar ve yeni iletişim teknolojileri doğrultusunda ortaya çıkan dijital aktivizm olmak üzere birkaç başlıkta sıralayabiliriz. STK denince akla gelen unsurlardan olan sendikalar, odalar, birlikler ve kooperatiflerin bir kısmı gönüllülük, ekonomik fayda ve merkezi idareden bağımsızlık gibi ölçütler bakımından tartışmalı olmaları nedeniyle bazı yaklaşımlara göre STK olarak kabul edilmemektedir. Bununla birlikte STK'ları daha kapsamlı bir ölçekte değerlendiren yaklaşımlar ise bahse konu bu unsurların yanı sıra siyasi partileri hatta üniversiteleri dahi STK olarak değerlendirmektedir.

Yukarıda ifade edilen sivil toplum aktörleri hareket alanları ve hedef kitleleri haricinde tabii oldukları yasal düzenlemeler ve ilişkili oldukları kamu kurum kuruluşları bağlamında bazı farklılıklara haizdirler. Örneğin dernekler, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Dernekler Dairesi Başkanlığı'na; vakıflar, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne (VGM); kooperatifler ve esnaf odaları, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı bünyesindeki Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü ile Esnaf ve Sanatkârlar Genel Müdürlüğü'ne; sendikalar, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlıdır. Meslek odaları ise kuruluş ve diğer hususlarla ilgili olarak 5174 sayılı Odalar ve Borsalar Birliği ve Odalar ve Borsalar Kanunu uyarınca Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile ilişki halindedir www.yada.org.tr (06.09.2021).

3.2.3.4.1. Dernekler

Dernekleşme sosyo-ekonomik gelişmelerin neticesinde ortaya çıkan bir harekettir. Özellikle siyasal ve ekonomik alanda yaşanan dönüşümlerin etkisiyle geleneksel toplum yapısında değişimler meydana gelmiştir. Bu doğrultuda geleneksel toplum kurumları yeniden şekil almış, hatta yeni örgütlenme tipleri ortaya çıkmıştır. Düşünce yapıları, ilkeleri ve amaçları birbirinden ayrı olan toplumsal gruplar yeni örgütlenmeler tesis etmiştir. Söz konusu bu yeni örgütlenme tarzı, dernek kurma biçiminde gerçekleşmiştir. (Toksöz, 1983). 2860 sayılı Dernekler Yasası uyarınca ihdas edilmiş olan dernekler, faaliyet ve işlemleri bakımından İçişleri Bakanlığı'na yükümlüdür. Elde edilen kazancı paylaşmak haricinde, ortak bir amaca ulaşmak adına kurulan dernekler, birçok alan ve konuyu kapsamaktadır. Bununla birlikte siyasi

partiler, devletin kurduğu ve gönüllük prensibiyle hareket etmeyen kurumlar ve esas amacı kar sağlamak olan örgütler derneklerin kapsamı dışındadır (Özalp, 2008).

Dernek kurmak ve derneklere üye olmak her vatandaşın temel haklarından biri olarak sayılmakla birlikte, hiçbir vatandaş isteği dışında dernek kurmaya ya da bir derneğe üye olmaya mecbur bırakılamaz. Demokratik sistemlerde bu hak ve özgürlük, anayasal bir kamu hürriyeti olarak ifade edilmektedir. Asgari olarak yedi kurucu üyenin bir araya gelmesiyle kurulabilen dernekler, beş asil ve beş yedek yönetim kurulu üyesi ile üç asil ve üç yedek denetleme kurulu üyesine sahip olmalıdır www.siviltoplum.gov.tr (12.06.2021). Kuruluş bildirimini ve eklerini mülki idare amirliğine teslim etmek kaydıyla tüzel kişilik iktisap eden dernekler; isimlerinin, merkezlerinin, faaliyet alanları ve amaçlarının belirtildiği bir tüzüğe sahip olmalıdır (TMK, md.59).

Türkiye’de derneklerin kökenini Osmanlı İmparatorluğu döneminde görmemiz mümkündür. Osmanlı Devleti’nde hayır-hasenat işlerinin yapıldığı unsurlardan olan derneklerin ilk örneği Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniye’dir. Gelişen süreç içerisinde ilk resmi Anayasal hareketlerin görüldüğü 1909 Anayasası’nda, Dernekler Kanunu düzenlenmiştir. Daha sonra bu kanun yerini Cemiyetler Kanunu’na (1938) bırakmıştır (Arslan, 2001). Türkiye’de STK denince akla ilk gelen kuruluşlardan olan dernekler, STK’lar arasında en yaygın olarak görülen örgütlenmedir. Nitekim T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığının İnternet sitesinde, Haziran 2009 tarihinde yapılan bir ankette “Sivil Toplum Denilince İlk Akla Gelen Kuruluş Sizce Hangisidir?” sorusuna 27.856 katılımcı arasından 20.130 kişi (%72), “Dernekler” cevabını vermiştir www.siviltoplum.gov.tr (04.06.2021). Türkiye’de etkin dernek sayısı 04 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla 122.060’tır. Bugüne dek; ihdas edilen toplam dernek sayısı 317.176, faaliyetlerine son verilen dernek sayısı ise 195.116’tür. Aktif olan derneklerin;

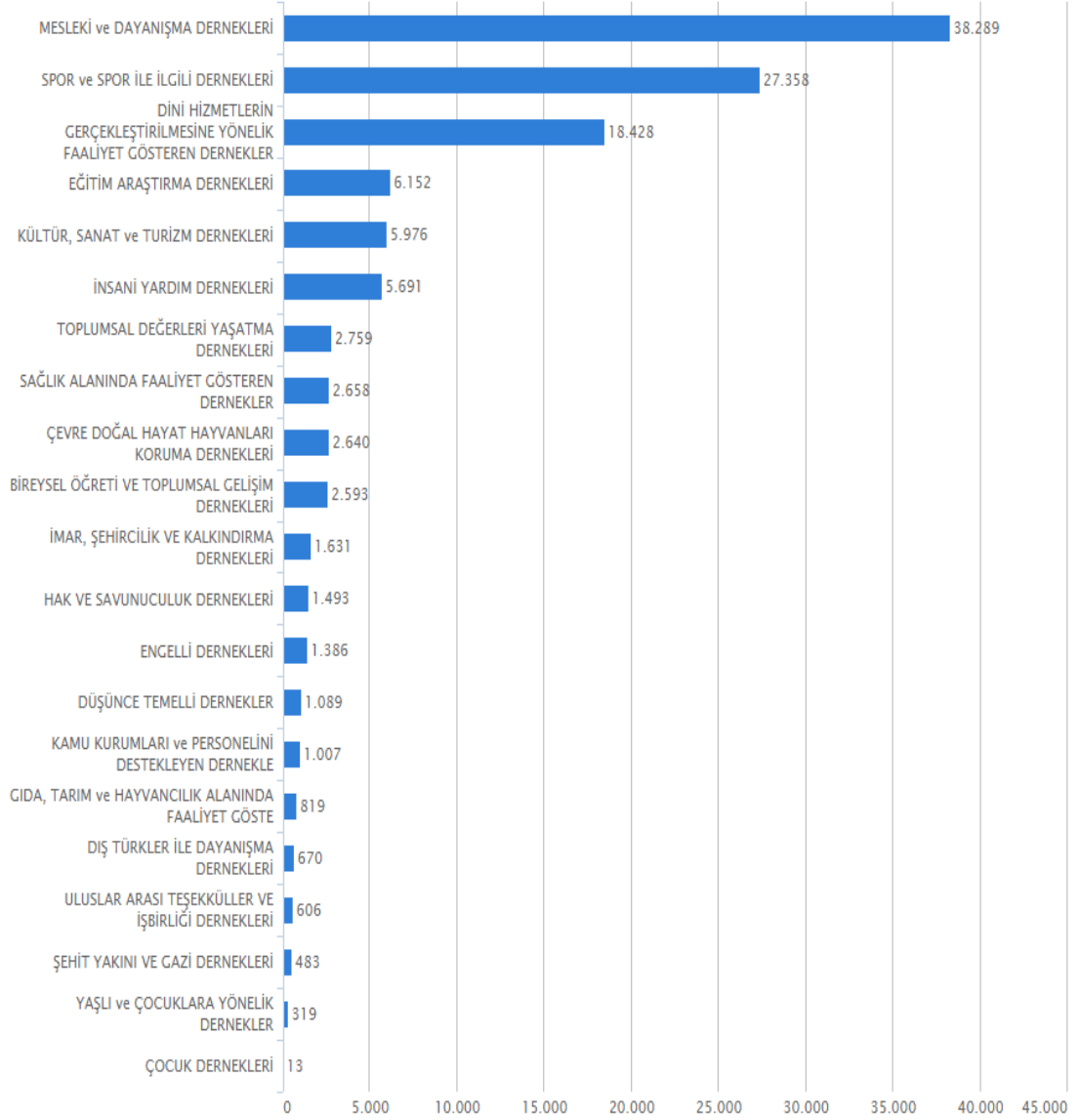
- % 20.68’si İstanbul,
- % 9.7’si Ankara,
- % 5.4’ü İzmir,
- % 4.3’ü Bursa,
- % 3.1’i Kocaeli,
- % 2.45’i Antalya,
- % 1.91’i Adana,

- % 1.11'i ise Diyarbakır ilindedir.

2021 yılında aktif olan 122.060 dernekten;

- 38.289'u mesleki ve dayanışma dernekleri
- 27.358'i spor ve spor ile alakalı dernekler
- 18.428'i dini amaçlara yönelik dernekler
- 6.152'si eğitim araştırma dernekleri
- 5.976'sı kültür sanat ve turizm dernekleri
- 5.691'i insani yardım dernekleri
- 2.759'u sosyal mirası yaşatma dernekleri
- 2.658'i sağlık hizmetleri bağlamında çalışan dernekler
- 2.640'ı ekoloji ve kayvan haklarını koruma dernekleri
- 2.593'ü bireysel öğreti ve toplumsal gelişim dernekleri
- 1.631'i imar, şehircilik ve kalkınma dernekleri
- 1.493'ü hak odaklı dernekleri
- 1.386'sı engelli dernekleri
- 1.089'u düşünce dernekleri
- 1.007'si kamu kurumları ve personelini destekleyen dernekler
- 819'u gıda, tarım ve hayvancılık alanında çalışan dernekler
- 670'i dış Türkler ile dayanışma dernekleri
- 606'sı uluslararası teşekküller ve işbirliği dernekleri
- 483'ü şehit yakınları ve gazi dernekleri
- 319'u yaşlı ve çocuklara yönelik dernekler
- 13'ü ise çocuk dernekleridir.

Grafik 3.1: Türkiye’de Aktif Olan Derneklerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımları

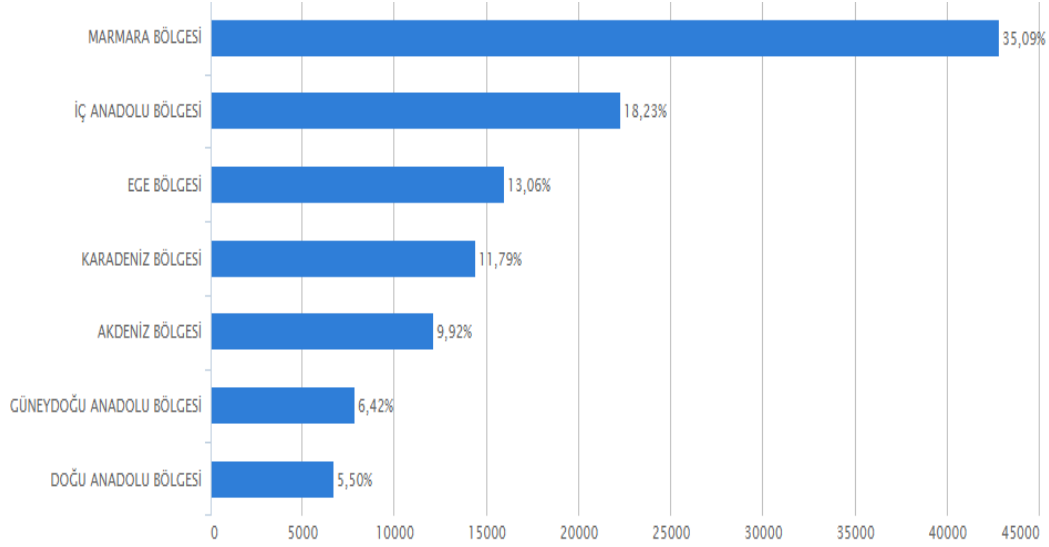
Kaynak: www.siviltoplum.gov.tr (08.06.2021).

Yukarıdaki grafiğe göre derneklerin;

- % 35,09’u Marmara,
- % 18,23’ü İç Anadolu,
- % 13,06’sı Ege,
- % 11,79’u Karadeniz,
- % 9,92’si Akdeniz,

- % 6,41'i Güneydoğu Anadolu,
- % 5,50'si Doğu Anadolu Bölgesi'ndedir.

Grafik 3.2: Türkiye’de Aktif Olan Derneklerin Buldukları Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımları

Kaynak: www.siviltoplum.gov.tr (08.06.2021).

Türkiye’de 2021 yılı verilerine göre dernek sayıları incelendiğinde, istikrarlı bir artışın olduğu görülmektedir. Ancak derneklerin büyük bir kısmının kamu faydası gütmeye, demokratik kazanımları artırma, siyasal katılım araçları tesis etme, toplumsal talepler bağlamında merkezi yönetimlere baskı oluşturma vb. faaliyetler noktasında yeterince etkin olmadıkları ifade edilmektedir. Oysaki sivil toplumun varlık amacı, tabandan gelen şikâyet ve beklentilerin, kamu politikası üretme mekanizmalarına aktarılmasıdır. Aksi halde sivil toplum değil, devlete eklemlenmeye çalışan “bağımlı” unsurlar ortaya çıkacaktır.

3.2.3.4.2. Vakıflar

Arap dilinde alıkoymak, tahsis etmek ve durdurmak anlamlarına karşılık gelen vakıf sözcüğü, hukuki ve dini bir akti ifade etmektedir (Özdemir, 1997: 309). Kökeni İslam hukukuna dayanan vakıflar, en köklü sivil toplum örgütlenmelerindedir. Gönüllülük kaidesine dayanan, kâr amacı gütmeyen, toplumsal kamu yararı odaklı hareket eden vakıflar; tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır. Kuruluş şekli ve yapısı

itibariyle derneklerden farklı niteliklere haiz olan vakıflar, bir malın belli bir amaca tahsisi bağlamında hareket eder. Dernekler tüzük ile kurulabilirken, vakıflar resmi bir senet veya ölüm hali neticesinde bir vasiyetname ile tesis edilebilir (TMK, md.101). Vakıf kurulması ya da vakfa üye olunması için hiç kimse zorlanamaz²⁴.

Türkiye’de derneklerle aynı düzlemde ele alınan vakıfları, derneklerden ayıran başat niteliklerinden biri mal topluluğu olma hasiyetleridir. Vakıflar birer STK öznesi olmakla beraber esasında bir mal topluluğu olma durumlarından dolayı tam anlamıyla STK sayılamayacağı düşüncesi söz konusuydu. Bu bağlamda 1965 yılı itibariyle vakıfların hukuki yapılarında değişikliğe gidilerek, birer STK sayılmaları hususunda adımlar atılmıştır. 1980 sonlarından itibaren vakıflar fiilen birer STK olarak nitelendirilmiştir (Arslan, 2001). Günümüzde sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda hizmet sunan vakıflar, ürettikleri projeler doğrultusunda da birer STK olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte varlık nedenleri doğrultusunda hareket etmeyen, toplumsal çıkarlardan ziyade bireysel çıkarlara ve kazanç elde etmeye yönelen vakıflar da vardır (Biber, 2006). Günümüz itibariyle vakıfları şu şekilde sınıflandırabiliriz www.vgm.gov.tr (08.08.2021):

- Özel Vakıflar: Maddi olarak zengin kişiler veya aileler tarafından belirli bir amaçlar doğrultusunda oluşturulmuş yapılardır.
- Kamu Vakıfları: Toplumun farklı kesimlerinden insanların belirli bir amacı gerçekleştirmek adına kurmuş oldukları vakıflardır.
- Kurum Vakıfları: Özel vakıflar gibi faaliyet gösterip, bir kurum ya da şirketin yan kuruluşu gibi çalışan vakıflardır.
- Devlet Vakıfları: Meclis tarafından ilgili yasa uyarınca kurulan vakıflardır. Bu tür vakıfların finansmanı devlet bütçesi tarafından karşılanmaktadır.

Söz konusu bu vakıflar, VGM tarafından mazbut, mülhak ve esnaf, cemaat, yabancı ve yeni vakıflar olmak üzere altı başlıkta sınıflandırılmıştır. VGM’den alınan verilere göre Türkiye’de Ağustos 2021 tarihi itibariyle, 5.906 Yeni Vakıf, 255 Mülhak

²⁴ TMK’nın vakıflara mecburi ya da gönüllü olarak fark etmeksizin üye olunamayacağına dair hükmü AYM’nin 2008 yılında verdiği iptal kararı neticesinde yeniden düzenlenerek, 28.06.2008 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bu karar ile vakıfların birer STK sayılması düşüncesi somutlanmıştır. Nitekim bu karar neticesinde pek çok yeni vakıf kurulmuştur (T.C. Resmi Gazete, 16 Ocak 2009).

Vakıf, 156 Cemaat Vakfı vd. olmak üzere toplam 6.341 vakıf bulunmaktadır www.vgm.gov.tr (08.08.2021).

3.2.3.4.3. Sendikalar

Sendika, işçi ile işveren arasındaki ilişkilerde işçi ve işverenlerin karşılıklı olarak hak ve çıkarlarını korumak amacıyla kurulan sivil örgütlenmelerdir (Aktay vd. 2006: 267). Sendika kavramının etimolojisi eski Roma ve Yunan hukukuna dayanmaktadır. Bir site devletin temsilini sağlayan kişileri ifade etmede kullanılan “*syndic*” terimi, günümüzdeki sendika kavramının temelini ihdas etmektedir (Kılıçoğlu, 1999). Sendika kavramını; işçilerin ve işverenlerin sorunlarını gidermek, menfaat ve haklarını savunmak amacıyla oluşturdukları örgütler olarak tanımlayabiliriz. Sendika; dil, din, renk, ideoloji, politik görüş vb. hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm işçi ve işverenleri muhtevasında barındıran kitlesel bir oluşumdur (Baytar, 2014: 138). Yapılan bu tanımlamaların yanı sıra sendikanın ne olduğunu maddeler halinde şu şekilde ifade edebiliriz (Korkusuz, 2006):

- İşçi ve işverenlerin, çalışma hayatına dair sıkıntılarını gidermek, hak ve ortak menfaatlerini savunmak adına tesis ettikleri örgütlerdir.
- Sendika; renk, cinsiyet, ideoloji, inanç, dil, ırk vb. hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm işçi ve işverenleri kapsayan kitlesel bir yapıdır.
- Sendika, çalışanların ortak fayda ve çıkarlar birliğidir.
- Sendika, işçilerin birlikteliğini faal bir güce dönüştüren yapıdır.

Son yıllarda sendikalar özelinde yeni bir sivil toplum tartışması ortaya çıkmıştır. Son dönemlerde STK’ların etkinliğinin artmasına karşılık sendikalarda yaşanan gerilemenin rastlantı olmadığı, ekonomik olarak güçlenen STK’ların, sınıflar arası çatışmayı göz ardı ettiği ileri sürülmüştür. Sosyal, siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler neticesinde meydana gelen değişimlerin, sendikaların hareket alanını daralttığı iddia edilmektedir. 1980’li yıllardaki değişim dalgasının kendileri adına oluşturduğu olumsuzlukları fark eden sendikalar, eski konumlarına dönmenin yollarını aramaya başlamıştır (Yorgun, 2000). Nitekim sendikalar haricindeki sivil örgütlenmelerinin işçilerin sorunları tam anlamıyla çözememesi sendikal faaliyetlere olan inancı körüklemiştir. Küreselleşme olgusu ile emek gücünde yaşanan değişimler

nedeniyle yapısal anlamda yeniden tanımlanan sendikalar, salt ekonomik açıdan toplu iş görüşmeleri yapan unsurlar olmanın ötesine geçip, temsil ettikleri kesimin eğitimden, sağlığa pek çok alandaki sorunlarıyla ilgilenir hale gelmiştir. Hatta günümüz itibariyle sendikalar, en fazla üye sayısına sahip olmaları bağlamında artık sadece üyelerine yönelik değil, toplumun tüm kesimlerinin refah seviyesini yükseltme mücadelesine giriştiklerini dile getirmektedir (Galın, 2004).

Sendikalar devlet ile yaptıkları toplu pazarlık gücünü ve siyasal etkinliklerini arttırabilmek adına demokratik, düzenli ve kalıcı birlikler tesis etmelidir. Çünkü yapısı itibariyle demokrasiyi, hak ve hürriyetleri temel alan sendikacılık anlayışı ancak demokratik kurum ve kuralların belli bir seviyeye erişmiş olduğu toplumlarda devamlılık gösterebilir. Zira demokrasinin ortaya çıkışı ve ilerleyişi sendikacılıkla ilintilidir (Tosun, 2001). Demokrasinin geliştiği toplumlarda sendikaların başat misyonu sözcülüğünü yaptıkları kesimlerin hak ve çıkarlarını savunmaktır. Ancak Türkiye’de işçi ve işveren sendikaları çoğunlukla devlet desteği ile güçlenmiştir. Nitekim Türkiye’deki sendikaların nitelikleri ele alındığında, Avrupa’daki sendikalardan farklı oldukları söylenebilir. Avrupa’daki sendikaların odağında işçi hak ve çıkarları varken, ülkemizdeki sendikal yapıda ise sadece işçiler için değil, işverenlerin de hak ve çıkarlarını korumaya yönelik bir dizi amaç görülmektedir (Özalp, 2008).

3.2.3.4.4. Meslek Kuruluşları

Meslek kuruluşları, aynı mesleği icra eden kişilerin hak ve çıkarlarının korunması, iş hayatlarında karşılaştıkları zorlukların hafifletilmesi, meslek erbaplarının birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerinin sağlamlaştırılması amacıyla oluşturdukları yapılardır. Oda ve dernek şeklinde örgütlenen bu yapılara üyelik noktasında bir ayrıma gidilmiştir. Mesleki derneklere üyelik için kişiye serbestiyet tanınmışken, odalara üyelik ise şart kılınmıştır (Kaya, 2013). Dünyadaki mesleki örgütlenmeler tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Loncalar, korporasyonlar, odalar, ticari ortaklıklar, birlikler meslek kuruluşlarına örnek olarak gösterilebilir (Eryılmaz, 2016). Türkiye’de ise meslek örgütleri iki şekilde örgütlenmişlerdir. Birincisi, çoğunluğunu iş insanlarının teşkil ettiği, belirli sektörlerde faaliyet gösteren kişilerin hak ve çıkarlarını savunmak amacıyla siyasi iktidar üzerinde etki oluşturmak isteyen meslek ve ticaret

birlikleridir. İkincisi ise belli bir sanayi grubuna mensup kişilerin bir araya gelerek kurdukları örgütlerdir (TÜSEV Raporu, 2016).

Tablo 3.2: Mesleki Sivil Toplum Kuruluşları

STK Türü		Çalışma Konusu	İfade Şekli ve Örnekler
Mesleki Dernekler		Sağlık, spor, teknik, sanat vb.	...leri/ları derneği, ...teknisyenleri derneği, ...çalışanları derneği ...vb. veya ...derneği il ismi şubesi vb. (Örneğin TÜSİAD, Sağlık Teknisyenleri Derneği, ... Spor Kulübü Derneği)
Mesleki Vakıflar		Sağlık, eğitim, teknik, sanat vb.	...vakfı vb. (Örneğin TSK Güçlendirme Vakfı)
Mesleki Sendikalar		Sağlık, eğitim, teknik vb.	...çalışanları, ...işçileri, ...emekçileri (Örneğin Sağlık İşçileri Sendikası)
Mesleki Odalar	TOBB ve Bağlı Odalar	Sanayi, ticaret, girişimcilik, teknik vb. (genellikle şehir adı ile birlikte ifade edilir)	...ticaret odası, ...bölgesi sanayi odası, ...ticaret ve sanayi odası...vb. (Örneğin Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, Doğu Anadolu Bölgesi Sanayi Odası, İzmir Ticaret Odası)
	Uluslararası Düzey	Uluslararası boyut: Sanayi, ticaret, girişimcilik, teknik vb. (federasyon ve odalar gibi)	Dünya Odalar Federasyonu (World Chambers Federation, WCF), Milletlerarası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce, ICC vb.)
	Diğer Odalar ve Birlikler	Sağlık, teknik, eğitim vb. (mühendislik, mimari, hekimlik, inşaat ...vb)	...ler/lar odası, ...ler/lar birliği..vb. (Örneğin TMMOB ...odası il ismi şubesi ya da il ismi tabipler odası, eczacılar odası vb.)
	Esnaf ve Sanatkar Odaları	Ticari, teknik, sağlık, girişimcilik vb. (ayakkabıcılık, berberlik, çiçekçilik, kasaplık vb.)	...ler/lar odası (örneğin il ismi berberler odası, il ismi diş teknisyenleri odası, ...ler/lar birliği...vb.)

Mesleki Kooperatifler	Ticari, teknik, girişimcilik vb.	...ler/lar kooperatifi, kredi kefalet koop., ...yapı koop., ...kooperatifleri birliği...vb. (il ismi esnaf sanatkar kredi ve kefalet kurulu koop., il ismi yapı kooperatifleri birliği)
Mesleki Kulüpler	Spor, sanat, sağlık, eğitim vb.	... ler/lar kulübü (... spor kulübü)
Diğer Mesleki STK'lar	Spor, sağlık, eğitim, hukuk, gazetecilik, teknik vb.	...platformu,... (il ismi) barosu, ler/lar...cemiyeti, ler/lar...birliği (Örneğin ...gazeteciler cemiyeti vb.)

Kaynak: (Association of Balkan Chambers; International Chamber of Commerce; Sivil Toplum Kuruluşları Rehberi 2005).

Mesleki STK'lar da gönüllülük ilkesi bağlamında faaliyet gösteren, katılımcı, denetlenebilir, kültürel ve etik kaidelere önem veren kuruluşlar olarak tanımlanabilir (Ryfman, 2004: 40). Tablo 3.2'de yer alan bazı mesleki STK'ların (ticaret ve sanayi odası, meslek odası vb.) mecburi üyeliği şart kılması sebebiyle gönüllülük ilkesiyle bağdaşmadığına dair düşünceler ileri sürülmektedir (Acı, 2005). Fakat mesleki STK'ların gönüllülük ilkesiyle hareket ettikleri ve gönüllü faaliyetlerde bulunduğunu savunan görüşler de söz konusudur. Ayrıca 1999 yılında gerçekleştirilen Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik Sempozyumu'nda "Gönüllülük kavramı üyelik ve destekçiliği de kapsamaktadır. Üyelik ve destekçilik, kuruluşlara göre değişkenlik arzedebilir ve özel tanımlar gerektirebilir..." şeklinde tanımlanmıştır (Yıldırım, 2004: 260).

3.2.3.4.5. Yerel Yönetimler

Dünyada hızla yaşanan kentleşme olgusuyla birlikte artan ve çeşitlenen kentsel hizmet taleplerinde büyük artış görülmüş ve dolayısıyla yerel yönetimler çok daha önem kazanmıştır. Yerel yönetimler bireylerin liberalleşmesinin, hükümetlerin ise demokratikleşmesinin ilk basamağını oluşturan unsurlardan biridir. Dolayısıyla daha güçlü bir demokrasi için, daha etkin bir yerel yönetim yapılanması ve buna bağlı olarak yerel yönetim algısı öncelikli olmalıdır. Nitekim yerel yönetim uygulamalarında dönüşümler yaşanmaktadır. AB, DB ve OECD gibi ulusüstü ve uluslararası oluşumlar da bu tür dönüşümlere önemli ölçüde destek sunmaktadır (Göktolga, 2014; 2016).

Artan ihtiyaçlara ve sorunlara çözüm üretebilmek amacıyla yerel yönetimlerin verimlilikleri ve etkinlikleri özellikle son dönemlerin sıklıkla tartışılan konuları arasında yer almaktadır. Yerel yönetimler noktasında katılımcı bir işleve haiz olan STK'lar, varlık amaçlarını tek başlarına ya da yerel yönetim unsurlarıyla birlikte gerçekleştirmektedir (Werker ve Faisal, 2008). Öyle ki yönetim tartışmaları sivil toplumun da yönetim faaliyetlerine dâhil olmasıyla birlikte yeni bir ivme kazanmış, yerel yönetim ve yerel demokrasi kavramları sıklıkla gündeme gelmeye başlamıştır.²⁵ Gelişmiş bir yerel demokrasinin, ülke demokrasisine de doğrudan katkı yapacağı düşüncesiyle yerel yönetimlerin demokratikleştirilmesine yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. STK'lar ise bu sürecin en önemli aktörlerinden biri olmuştur (Yeşildal, 2020).

Yerel yönetimler; yerel bir topluluğun ortak ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak amacıyla tesis edilen, karar organlarının halk seçimiyle iş başına geldiği, kamu hizmeti ve katılımı sağlayan, şeffaf, özerk ve demokratik unsurlardır (Bozkurt ve Ergün 1999; Nalbandian, 1999; Knack, 2002). Yerel yönetimler, tıpkı bir sivil toplum örgütlenmesi gibi toplumdaki güç unsurlarını dengeleyerek, merkezi otoritenin hareket alanını sınırlar. Örneğin Latin Amerika belediyeleri "*karşılık demokrasi*" ismini verdikleri yeni bir yönetim tarzı geliştirerek, aldıkları kararlara sivil toplum temsilcilerini de dâhil etmiştir. Dünyanın birçok bölgesinde buna benzer uygulamalar görülmektedir. Hindistan'da "*Panchayati Raj Sistemi*" ile yerinden yönetim ve 21. yy ile ilgili planlar doğrultusunda çatışma sonrası yeniden yapılanma ve ulusal gelişme stratejileri adı altında yeni girişimler oluşturulmuştur. Bu değişimler sayesinde diktatör yönetimlerin oluşması tehdiidi minimize edilerek karar alma süreçlerinde çoğulculuk ve katılımın sağlanması amaçlanmıştır (Edwards ve Sen, 2000).

Yerel yönetimler; aktif katılım, şeffaflık ve özgürlük gibi demokratik değerlerin temel alındığı unsurlar olduğundan "yerel demokrasiler" olarak adlandırılırsalar da bu kavramla ilgili net bir tanım birliği yoktur. Öyle ki "yerel demokrasi" ifadesinin kendisi de tartışmalıdır (Göktolga, 2014). Bununla birlikte yerel demokrasi; gündelik toplumsal hayata doğrudan etki eden, sorun ve ihtiyaçların müzakere edilip giderilmeye çalışıldığı,

²⁵ 1997 yılında başlayan "*Yerel Gündem 21*" programı çerçevesinde Türkiye'de de hem niceliksel hem de niteliksel olarak "*yönetişim*" anlayışı ivme kazanmıştır. Programın başarısı "*Kent Konseyleri*"nin kurulmasıyla devam etmiştir. Kent Konseyleri, yasal olarak kabul edilen ilk yerel yönetim kurumları olmaları nedeniyle Türkiye'de yerel yönetim deneyimi açısından önemlidir (Göktolga, 2016).

küçük ölçekli bir dünya olarak ifade edilebilir (Hill, 1974: 69-71). Bu minvalde bir sivil toplum örgütlenmesi olarak da değerlendirilebilecek yerel yönetimler (yerel demokrasi), yurttaşlık bilincine ve aktif siyasi katılıma katkı sağlar. Nitekim Hegel de yerel demokrasilerin bir sivil toplum unsuru sayılabileceğini ve merkezi otorite karşısında haiz olduğu otonom yapısının, hassasiyetle korunması gerekliliğine dikkat çekmiştir (Wickwar, 1970).

Türkiye’de de yerel yönetimlerin STK olarak kabul edilmeleri yönünde bir eğilim olmakla birlikte yerel yönetimlerin, devlet çatısı altında kurulduğu bu nedenle devletin bir peyki olduğu ileri sürülerek STK sayılmaması gerektiği yönünde yaklaşımlar da mevcuttur. Yerel yönetimler tıpkı STK’lar gibi özerk olsalar da sivil toplumun özerklik kapsamının daha geniş olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca STK’ların serbestçe kurulabilme hasiyetlerine karşın yerel yönetimlerin böyle bir serbestiyete haiz olduğunu söylemek de güçtür. Çünkü yerel yönetimlerin, kamu tüzel kişisi olmaları hasebiyle belirli prosedürler dâhilinde kurulmaları gerekmektedir (Kaypak, 2012a; Yaslıkaya, 1997’den akt. Velioğlu, 2009). Bu bağlamda yerel yönetimlerin, STK’lar ile aynı serbestlik içinde kurulduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Görüldüğü üzere STK’lar ile yerel yönetimlerin özellikleri tam olarak örtüşmemektedir. Bu nedenle yerel yönetimleri, tam anlamıyla bir STK olarak kabul etmek mümkün olmamakla birlikte STK’lar ile yerel yönetimler arasında yapısal ve işlevsel benzerlikler olduğu ifade edilebilir.

Yerel yönetimlerin özerklikleri ne kadar sınırlanır ve merkezi yönetime bağımlılıkları ne kadar artarsa, STK olmaktan o ölçüde uzaklaşırlar. Bu çerçevede ülkemizdeki yerel yönetimlere bakıldığında, Batı ülkelerindeki yerel yönetimlere göre sivil toplumcu özelliklerinin daha sınırlı olması nedeniyle siyasi topluma daha yakın bir nitelikte oldukları söylenebilir. Nitekim ülkemizde siyasi otoritenin, yerel yönetimler üzerinde vesayetinin olduğu ifade edilmektedir. Hatta bu vesayetin yerindelik denetimine, personel istihdamına ya da bir malzeme alımına dek vardığı dile getirilmektedir. Bununla birlikte son yıllarda Türkiye’de, demokratik devlet-sivil toplum arasındaki denge bağlamında, yerel yönetim-birey ilişkilerinin kurulabilme zemininin oluştuğunu savunan görüşler de vardır (Kaypak, 2012b).

3.2.3.4.6. Dijital Aktivizm

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri haline alan internet ve dijital medya, toplumsal hayatta önemli değişimlere neden olmuştur. Nitekim 21. yy internet ve bilgi çağı olarak adlandırılmaktadır. Günümüz toplum yapılarında dönüşümler yaşanmakta, örgütlenme şekillerinde değişimler meydana gelmektedir. Toplumsal hareketlerin mecrası internet ortamlarına kaymaktadır. Bu bağlamda “aktivizm” kavramı da bir dönüşüm sürecinden geçmektedir (Mustvairo, 2016; Markenstein, 2001). Özellikle toplumsal talep, beklenti ve şikâyetler bağlamında gerçekleştirilen aktivist hareketler, KIA’larında gelişmesiyle etki alanını daha fazla genişletmek amacıyla “dijital” alana yönelmiştir. Bu doğrultuda ortaya çıkan dijital aktivizm, dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilen her türlü aktivizm örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı kesimlerce olumsuz bir imaj yüklenen dijital aktivizm akla ilk olarak sokak hareketleri, internet korsanları, Fawkes maskeli insanlar vb. durumları getirmekle birlikte esasen nötr bir yapıya sahiptir ve kullanım amacına göre şekillenmektedir (Sivitanides ve Shah, 2011). Örneğin ALS (Amyotrofik Lateral Skleroz) hastalığı farkındalığı kampanyası gibi birçok yardım ve destek kampanyaları da dijital aktivizm yoluyla yapılmaktadır.

Yeni toplumsal hareketler²⁶ bağlamında STK’ların ve aktivistlerin yeni medya ortamı örgütlenmeleri (Binark ve Löker 2011: 16) olarak da tanımlanan dijital aktivizmin kendine özgü bir yapısı vardır. Yapısı ve işleyişi noktasında geleneksel sosyal hareketlerden ayrılan dijital aktivizmde etkinlikler bir lider olmadan, “dağınık” olarak gerçekleştirilebilir. Günümüzde artan ölçüde dijital aktivizmi benimsemeye başlayan STK’lar, bu yolla ulusal ve uluslararası faaliyetlerde bulunmaktadır (Özel, 2015). Bu bağlamda sosyal ağlar, sivil toplum adına verimli bir hareket noktasını teşkil etmektedir (Işık, 2013). Demokratik toplumlarda dijital aktivizm, sosyal değişimi tesis etme noktasında önemli bir araç görülürken, demokrasinin tam anlamıyla yerleşmediği toplumlarda ise merkezi otorite, dijital aktivizmi tehdit unsuru olarak algılayıp, erişim kısıtlamalarına gidebilmektedir. Çünkü demokrasilerin gelişmediği ülkelerde, yönetimler eleştiriye hoşgörülü olmadığı gibi değişim taleplerini de siyasi varlıklarına

²⁶ 1980’li yıllarda özellikle Avrupa’da yaygınlaşmaya başlayan yeni toplumsal hareketlerle (Tarrow, 2011) dünyanın farklı bölgelerinde aktivist gruplar çoğalmış, hak ve hürriyet talepleri artmış, feminist hareketler, ekolojik hareketler, öğrenci hareketleri ve sivil yurttaşlık hareketleri bağlamında toplumsal yapılarda kırılmalar yaşanmıştır. Bireyin, merkezi otorite karşısında özerk alan talebi STK’lar aracılığıyla kitleselleşmiştir (Offe, 2016).

bir tehdit olarak görmektedir. Dolayısıyla böylesi siyasi iklimlerde dijital aktivizmin ilerlemesi son derece güçtür.

Aktivistlerin amaçları ve kullandıkları metotlara göre birkaç dijital aktivizm türünden bahsedebiliriz. Bunlar, taraf olma/farkındalık aktivizmi, kliktivizm/slaktivizm, hacktivizm ve vatandaş gazeteciliği şeklinde sıralanabilir. Örneğin taraf olma dijital aktivizmi; sosyal sistem içerisinde, kurumların ya da kişilerin kararlarına etkiye bulunabilmek amacıyla bireysel ya da grup olarak gerçekleştirilen her türlü aktivitedir. İmza kampanyaları, sosyal medya hesapları ve grupları, sosyal medyada kampanyaları vb. aktivitelerin tümü taraf olma aktivizmine örnek olarak gösterilebilir. Taraf olma aktivizmi ağırlıklı olarak “*hashtag aktivizmi*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yolla dikkat çekilmek istenen bir konu, sosyal medya üzerinden gündeme getirilip farkındalık oluşturulmak istenir. Örneğin ABD’de kolluk kuvvetleri tarafından öldürülen bir kadın için açılan “*#sayhername*”, BM tarafından kadın erkek eşitliğine vurgu yapmak için açılan “*#heforshe*”, Tarsus’ta dolmuş şoförü tarafından canice öldürülen Özgecan Aslan isimli öğrenci için oluşturulan “*#ozgecanaslan*” başlıkları, dijital ortamda uzun süre gündemde kalan konular olmuştur (Turhan, 2017). Krapp (2005) tarafından ortaya konan hacktivizm ise politik amaçları yerine getirebilmek amacıyla dijital ağların otoriteyi rahatsız edecek şekilde kullanılmasıdır. Bir protesto mekanizması olan hacktivizm, toplumsal bir meseleye yönelik farkındalık oluşturulması ve tepki gösterilmesi faaliyetidir. Siber terörizm ile sıklıkla karıştırılmasına rağmen hacktivizm, kamu yararını gözetmesi bağlamında siber terörizmden ayrılmaktadır.

Dijital aktivizmin sıklıkla karşılaşılan son şekli ise vatandaş gazeteciliğidir. Sivil vatandaşların, haber ve bilgi toplanması, raporlanması, hatta deşifrelerinin yapılarak yayılması faaliyetlerinde doğrudan yer aldığı vatandaş gazeteciliği özellikle akıllı telefonlar ve sosyal medya gibi yeni teknolojilerin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan bir durumdur (Browman ve Willis, 2003). Vatandaş gazeteciliği günümüzde dijital aktivizmin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Dünyadaki Wall Street’i İşgal Et, Arap Baharı Süreci, Ukrayna Devrimi, Ferguson Sokak Hareketleri ile ülkemizdeki Gezi Parkı Eylemleri gibi pek çok olayda vatandaş gazeteciliği etkin bir şekilde kullanılmıştır. Öyle ki ulusal ve uluslararası medya kuruluşları dahi sosyal medya üzerinden paylaşılan bilgi ve görüntülerle haber yapmıştır. Bununla birlikte vatandaş gazeteciliği herkes tarafından gerçekleştirilebilecek bir faaliyet olması nedeniyle

kışkırtma ve yanlış bilgilendirmeye son derece açık bir kavramdır. Vatandaş gazeteciliğinin iyi tarafı ise siyasi iktidarlar üzerinde bir denetim ve denge mekanizması oluşturmasıdır. Siyasi iktidarın eksik veya yanlış politikalarının son derece hızlı bir biçimde kitlelere duyurulması yönetimler üzerine baskı oluşturarak, vatandaşın devlet karşısındaki denetimini arttırmaktadır. Sokağı yeterince temizlenmeyen bir yurttaşın, belediye başkanının sosyal medya hesabına, sokağındaki çöpün fotoğrafını yollayıp belediye hizmetlerini eleştirebilmesine imkân sağlayan vatandaş gazeteciliği, amacına uygun kullanıldığı takdirde katılımcı demokrasi noktasında son derece önemli bir potansiyele sahiptir.

Sonuç olarak internet teknolojisinin yayılmasıyla birlikte yeni iletişim araçları ve yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Devletin haiz olduğu geleneksel iletişim modellerinin yerine, kısıtlanması çok daha güç olan yeni iletişim araçları bağlamında toplumsal hareketlerin yapısında dönüşümler meydana gelmiştir. Öyle ki son dönemlerde Arap ülkelerinde yaşanan Arap Baharı olayları, dijital aktivizmin etkin rol oynadığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Turhan, 2017).

3.2.3.4.7. Kooperatifler

Latince kökenli “*Co-operatio*” sözcüğüne karşılık gelen kooperatif kelimesi, işbirliği yapmak ve beraber çalışmak şeklinde tanımlanabilir (Beykal, 2010: 20). Kooperatifler, kâr gözetmeksizin ekonomik faaliyetlerini yürüten, kendilerine has bir yapıya haiz sosyal ve ekonomik amaçlı kuruluşlardır. Bu bağlamda kooperatiflere tanınan muafiyet ve imtiyazlar son derece geniştir (Koçtürk, 2006). Devlet ile vatandaş arasında konumlanan ve bireylerin fayda ve çıkarlarını arttırmak amacıyla faaliyetler yürüten kooperatifler birer STK olarak kabul edilmektedir. Kooperatifler, karar alma süreçlerinde üyelerine özgürlük alanı sağladığından gerek örgüt içi demokrasi gerekse katılım gibi unsurların gelişmesine imkân verir. Bu doğrultuda kooperatifler toplumların demokratik bilinç ve katılımcı siyasal kültürünün artmasına dolaylı yollardan katkı sağlar (Tekin, 2015).

Kooperatiflerin bazı nitelikleri onları STK'lardan ayırmaktadır. Kooperatiflerin neredeyse tüm ekonomik faaliyetler için uygulanabilecek bir işletmecilik tipi arz etmesi ve bu bağlamda geniş kitlelerin katılımına cevaz vermesi, endüstriyel üretimden tarımsal faaliyetlere, lojistikten eğitim hizmetlerine, enerji sektöründen finansal

etkinliklere değin toplumsal ve ekonomik hayatın hemen hemen her mecrasında varlık göstermesine neden olmaktadır. Kendisine üye olanların ekonomik refahlarının yükseltilmesi gibi sosyolojik bir işleve de sahip olan kooperatifler, demokratik toplumlar nezdinde son derece önemli unsurlardan biridir. Nitekim BM, kooperatif faaliyetlerinin öneminin vurgulanması adına 2012 yılını “Uluslararası Kooperatifler Yılı” olarak ilan etmiş, ana teması ise “Kooperatif İşletmeler Daha İyi Bir Dünya Kurar” şeklinde belirlemiştir. Bu bağlamda kooperatiflerin; kalkınma, yoksulluğun azaltılması, istihdam sağlanması ve sosyal bütünleşmeye katkılarının vurgulanması amaçlanmıştır www.turkey.coop (18.05.2021).

Birer STK olarak kabul edilen kooperatiflerin en önemli özelliklerinden biri sahip oldukları sosyal sermayedir. Bu bağlamda kooperatifler; sosyal dayanışmayı, ekonomik refahı ve yenilikçiliği sağlayabildiği oranda sosyal sermayesini arttırabilir. BM’nin açıkladığı veriler ışığında dünyada 800.000’i aşkın kooperatif ve yaklaşık bir milyar kooperatif ortağı bulunmaktadır www.indyturk.com (21.05.2021). Türkiye’de ise kötü tecrübelerle dolu bir bagaja sahip olan kooperatifçilik kavramı bununla birlikte son yıllarda etkinlik göstermeye başlamıştır. Türkiye’de kooperatifler etkinlik alanlarına göre kategorize edildiğinde 2021 yılı itibariyle 36 ayrı türde; 8.366 kooperatifin bulunduğu görölmektedir. Kooperatiflerin kayıtlı ortak sayısının ise 7.642.520 olduğu görölmektedir. Türkiye’de türlerine göre kooperatif sayılarına dair veriler Tablo 3.3’te gösterilmiştir.

Tablo 3.3: Türlerine Göre Kooperatif Sayıları

Bakanlıklar	Kooperatif Türleri	Kooperatif Sayısı
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	Konut Yapı Kooperatifi	44.910
	Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	1.617
	Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	1.094
	Toplam	47.621
Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	8.104
	Sulama Kooperatifi	2.477
	Tarım Kredi Kooperatifi	1.641
	Su Ürünleri Kooperatifi	577
	Pancar Ekicileri Kooperatifi	31
	Toplam	12.830
		Taşıma Kooperatifleri
Tüketim Kooperatifi		2.617
Kredi Kefalet Kooperatifi		994

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı	İşletme Kooperatifi	640
	Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	428
	Turizm Kooperatifi	360
	Tarım Satış Kooperatifi	337
	Temin Tevzi Kooperatifi	305
	Küçük Sanatkârlar Kooperatifi	295
	Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	177
	Eğitim Kooperatifi	61
Gümrük ve Ticaret Bakanlığı	Tütün Satıcıları Kooperatifi	46
	Eğitim Kooperatifi	37
	Yaş Meyve Sebze Kooperatifi	27
	Yayıncılık Kooperatifi	25
	Yardımlaşma Kooperatifi	19
	Bağımsız T.S.K.	19
	Kadın Girişimci Üretim Kooperatifi	13

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı	Tedarik Kooperatifi	7
	Hamal Taşımacıları Kooperatifi	6
	Sigorta Kooperatifi	5
	Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	4
	Elektrik Enerjisi Üretim Kooperatifi	2
	Sağlık Hizmetleri Kooperatifi	1
	Basın Yayın İletişim Kooperatifi	3
	Deniz Yük Taşımacılığı Kooperatifi	1
	Toplam	12.915
Genel Toplam		73.366

Kaynak: www.gtb.gov.tr (21.08.2021).

Ülkemizin 81 kentinde faaliyet gösteren kooperatifler, tıpkı diğer STK türlerinde olduğu gibi demokratik bilinç ve ekonomik refah seviyesiyle ilgili veri sunabilir. Örneğin ekonomik refah ve gelir dağılımı zaviyesinden alt sıralarda olan kentlerin, en az kooperatif sayısına sahip olan kentler olduğu görülmektedir. Türkiye'nin en gelişmiş üç kenti olan İstanbul, Ankara ve İzmir'in ise en fazla kooperatif sayısına sahip kentler olduğu görülmektedir. Ekonomik açıdan görece gelişmemiş kentler arasında yer alan Tunceli, Şırnak ve Bitlis kooperatifçilik anlamında da en düşük orana sahip olan kentler arasında yer almaktadır. Araştırmamızın sacayaklarından birini oluşturan Diyarbakır

kenti ise sahip olduğu 719 kooperatif sayısı ile Türkiye ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Türkiye’de kooperatif sayısına göre kentlerin sıralaması Tablo 3.4’te gösterilmiştir.

Tablo 3.4: Kooperatif Sayılarına Göre Kentlerin Sıralaması

Kent	Kooperatif Sayısı	Kent	Kooperatif Sayısı	Kent	Kooperatif Sayısı
İstanbul	9.112	Bolu	617	Gümüşhane	374
Ankara	8.869	Samsun	608	Kırklareli	355
İzmir	3.971	Karabük	594	Batman	343
Antalya	2.872	Eskişehir	582	Şanlıurfa	336
Konya	2.489	Isparta	545	Yozgat	335
Kocaeli	2.093	Giresun	538	Kastamonu	332
Adana	2.017	Kütahya	536	Erzincan	329
Bursa	2.001	Bingöl	534	Muş	318
Aydın	1.576	Artvin	528	Bayburt	301
Balıkesir	1.521	Rize	525	Niğde	299
Kayseri	1.460	Karaman	520	Osmaniye	298
Hatay	1.279	Ordu	519	Adıyaman	272
Erzurum	1.245	Burdur	510	Çankırı	254
Mersin	1.234	Sivas	498	Trabzon	248
Muğla	1.138	Çorum	487	Iğdır	248
Gaziantep	1.103	Bilecik	482	Uşak	214
Tekirdağ	1.088	Van	480	Kilis	211
Kahramanmaraş	1.087	Mardin	453	Düzce	210
Edirne	1.016	Zonguldak	449	Ardahan	197
Denizli	964	Kırıkkale	445	Siirt	185
Sakarya	956	Tokat	419	Ağrı	167
Manisa	862	Aksaray	418	Bartın	163
Malatya	852	Kars	397	Hakkari	157
Çanakkale	755	Kırşehir	394	Sinop	152

Afyon	749	Amasya	389	Bitlis	134
Diyarbakır	719	Yalova	386	Şırnak	131
Nevşehir	647	Elazığ	374	Tunceli	80

Kaynak: www.gtb.gov.tr (21.06.2021).

2021 yılı verilerine göre toplam nüfusu 83.614.362 olan Türkiye’de kooperatif ortak sayısı 8.623.319’dur. Bu bağlamda Türkiye’de kooperatifçiliğe katılım oranının yüzde 10-12 arasında olduğu görülmektedir. Araştırmamızın sacayaklarından birini oluşturan Diyarbakır’daki kooperatifçiliğe katılma oranına bakıldığında ise Türkiye ortalamasının oldukça altında bir oran (yüzde 2.93) karşımıza çıkmaktadır.

Kooperatifler, özellikle sürdürülebilir kalkınmada gösterdikleri işlev ve kırdan kente göçü azaltmaya yönelik yürüttükleri faaliyetler çerçevesinde değerlendirildiklerinde her kent düzeyinde ayrıntılı olarak incelenmesi gereken yapılardır. Nitekim kent düzeyinde kooperatiflerin üye oranları, bizlere sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik anlamda güvenilir veriler sunabilir. Bu bağlamda kooperatifçilik faaliyetlerine katılımın illere göre dağılımı Tablo 3.5’te gösterilmiştir.

Tablo 3.5: Türkiye’de Kentlere Göre Nüfusun Kooperatifçiliğe Katılma Oranı

Kent	Kent Nüfusu	Ortak Sayısı	Oran (%)	Kent	Kent Nüfusu	Ortak Sayısı	Oran (%)
Burdur	267.092	141.291	52,91	Bayburt	81.910	9.421	11,50
Amasya	335.494	142.823	42,58	Elazığ	587.960	65.323	11,11
Kırklareli	361.737	148.423	41,03	Kahramanmaraş	1.168.163	120.637	10,32
Erzincan	234.431	71.232	30,38	Tekirdağ	1.081.065	96.548	9,00
Rize	344.359	104.433	30,33	Kilis	142.792	14.638	10,25
Kastamonu	376.377	104.532	27,77	Sivas	635.889	64.232	10,10
Kırşehir	243.042	61.239	25,20	Ardahan	96.161	11.739	12,20
Afyon	736.912	187.982	25,51	Manisa	1.450.616	138.009	9,52
Niğde	362.071	87.094	24,05	Antalya	2.548.308	211.250	8,29
Edirne	407.763	99.021	24,28	Ankara	5.663.322	492.322	8,69
Artvin	169.501	41.294	24,36	Bartın	198.979	19.322	9,71

Tokat	597.861	142.923	23,90	Bilecik	218.717	20.943	9,57
Giresun	448.721	97.832	21,80	İzmir	4.394.694	342.782	7,80
Çorum	530.126	121.523	22,92	Yalova	276.050	19.978	7,24
Eskişehir	888.828	163.239	18,36	Kırıkkale	278.703	23.400	8,39
Kütahya	576.688	116.290	22,42	Bursa	3.101.833	220.831	7,11
Yozgat	419.095	89.099	21,26	Zonguldak	591.204	47.853	8,09
Balıkesir	1.240.285	226.322	18,24	Mersin	1.868.757	133.514	7,14
Sakarya	1.042.649	176.198	16,90	Aksaray	423.011	26.990	6,38
Düzce	395.679	67.014	16,94	Gümüşhane	141.702	10.986	7,75
Konya	2.250.020	372.623	16,57	Kars	284.923	21.356	7,49
Uşak	369.433	60.562	16,39	Adana	2.258.718	131.833	5,88
Aydın	1.119.084	174.603	15,62	Kocaeli	1.997.258	96.023	4,81
Çanakkale	541.548	84.324	15,57	Osmaniye	548.556	28.329	5,16
Ordu	761.400	123.615	16,26	Tunceli	83.443	4.783	5,73
Muş	411.117	65.828	16,02	Hatay	1.659.320	78.291	4,71
Bolu	314.802	45.235	14,38	Van	1.149.342	54.223	4,71
Kayseri	1.421.455	197.753	13,92	Gaziantep	2.101.257	80.563	3,83
Isparta	440.304	63.874	14,51	Adıyaman	632.459	27.983	4,42
Muğla	1.000.773	131.232	13,12	Iğdır	201.314	8.254	4,10
Denizli	1.040.915	135.283	13,00	İstanbul	15.462.452	536.247	3,46
Trabzon	811.901	105.321	12,98	Bitlis	350.994	12.325	3,51
Nevşehir	304.962	39.561	12,98	Diyarbakır	1.783.431	52.284	2,93
Erzurum	758.279	103.323	13,64	Bingöl	281.768	8.637	3,06
Sinop	216.460	26.643	12,31	Şanlıurfa	2.115.256	57.932	2,73
Karaman	254.919	30.225	11,86	Mardin	854.716	22.321	2,61
Malatya	806.156	93.125	11,56	Batman	620.278	10.327	1,66
Ağrı	535.435	67.887	12,69	Hakkari	280.514	4.533	1,61
Karabük	243.614	28.230	11,60	Siirt	331.070	4.836	1,46
Çankırı	192.428	22.833	11,87	Şırnak	537.762	5.233	0,97
Samsun	1.356.079	145.221	10,71	Toplam	83.614.362	7.844.136	9,38

Kaynak: www.tuik.gov.tr (23.08.2021).

3.2.3.4.8. Sivil İnisiyatifler

Küresel ölçekte talep ve şikâyetlerin çeşitlenerek arttığı dünyamızda karşılaşılan sorunların üstesinden gelmek enikonu zor bir hale gelmiştir. Bu noktada “üçüncü sektör” işlev gören STK’lar, etki alanlarını genişletmek adına sivil toplum platformları olarak bir araya gelmektedir. Nitekim bu platformlar, STK’ların tekil anlamda oluşturdukları etkiden çok daha büyük bir sinerjiyi ortaya çıkarmaktadır (Örnek ve Ayas, 2015). Günümüz itibariyle STK’lar kamusal alanın önemli paydaşlarından biri olmakla birlikte ulusal ve uluslararası bazı politikaların belirlenmesi sürecinde iktidarlar, STK’ları dikkate almayabilmektedir. Esasen bir ölçüde baskı grubu olarak da karşımıza çıkan STK’lar’ın halen bazı hususlarda siyasal iktidarlar tarafından geri plana itilmesi, STK’ların günümüzde dahi yeteri kadar etkiye sahip olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir (Çoban, 2007). Bu nedenle bir araya gelerek güçlerini birleştirme yoluna giden sivil toplum örgütlenmeleri, yasaların cevaz verdiği ölçüde ve ortak bir amacı gerçekleştirebilmek adına platformlar tesis edebilmektedirler. Örneğin Türkiye’de hayata geçirilen Sivil Toplum Platformları Projesi²⁷ (STP) ile STK’ların dünyadaki sosyal ve hukuki gelişmelerle alakalı bilgi edinebilecekleri bir alan tesis etmek ve kamu-STK diyalogunu arttırmak amaçlanmıştır. Sivil inisiyatife bir başka örnek olarak Mardin ve Diyarbakır Sivil Toplum Kuruluşları Platformu gösterilebilir. Birçok STK’nin ortak ilke ve amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek oluşturdukları bu platform, son olarak Mayıs 2021’de İsrail tarafından Gazze’ye yapılan saldırıları kınamıştır www.sivilsayfalar.org (23.06.2021).

Günümüzde sivil inisiyatifler pek çok kesim ve düşünce tarafından desteklenmektedir. Bununla beraber sivil inisiyatiflerin eleştiri alan yönleri de bulunmaktadır. Öyle ki sivil inisiyatifler özgürlükçü ve demokratik yapılar olmalarına rağmen kimi zaman sivillikten uzaklaşıp, siyasal iktidarın kontrolü altına girebilmektedir. Özellikle siyasal kültür ve katılımın yeteri kadar gelişmediği toplumlarda, sivil inisiyatifler ekonomik güce sahip olanların hâkim olduğu bir yapıya evirilebilmektedir (Örnek ve Ayas, 2015).

²⁷ Tüzel kişiliği olmayan STP’lerin, STK’ların haiz olduğu gibi bir kurucu resmi tüzüğü de bulunmamaktadır. Nitekim geçici yapılar olarak görülen STP’ler, resmi makamlardan izin alınmasını gerektiren uygulamalarda, platformun paydaşları olan STK’ların kendi imzalarıyla resmi işlemlerini yürütebilmektedir. Türk hukuk sisteminde STP’lere yönelik herhangi bir özel düzenleme bulunmamaktadır. Derneklerin tabi olduğu hükümler ve yükümlülükler STP’ler için de geçerlidir (Yalçın ve Öz, 2011).

3.3. Siyasal İktidarın Sınırlandırılması ve Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kavramı, tarihsel süreçte dönem dönem siyasal iktidar ile özdeş görülse de sivil toplumun, siyasal iktidar kapsamının dışında olduğu kabul edilmiştir. Gelineen noktada kendi kendini inşa eden sivil toplum, siyasal iktidar için bir denetim mekanizması olarak işlemeye başlamıştır. Çalışmanın bu bölümünde siyasal iktidarın neden ve nasıl sınırlandırılması gerektiğini sorusuna cevap arandıktan sonra, STK'ların siyasal iktidar için bir sınır oluşturabilme potansiyeli ve bu bağlamda siyasal iktidarın demokratikleşmesinde nasıl ve hangi düzeyde katkılar sağlayabileceği incelenecektir.

Siyasi iktidar bir toplumdaki en kapsayıcı ve en üstün otoritedir. Toplumsal düzen ve kamusal faydanın tesis edilmesi noktasında önemli yükümlülükler haiz olan siyasi iktidar, toplumsal yaşamın önemli unsurlarından birisidir. Bununla birlikte toplum adına ciddi bir tehlike de arz eden siyasal iktidar kavramına dair Lord Acton (2020: 16) sıkça atıf yapılan şu sözüyle söz konusu tehlikeye dikkat çekmiştir:

“İktidar yozlaşır, mutlak iktidar mutlaka yozlaşır. İktidar sınırlanmadığı zaman, kötüye evrilebilir. İktidar kötüye kullanıldığında, yani iktidar sahipleri, ellerindeki yetkiyi keyfi bir şekilde, yönetilenler aleyhine kullandıklarında, bu güç, bir baskı aracına dönüşebilir ve iktidara haiz olmayanların dışlanması, ezilmesi, hatta yok edilmesi söz konusu olabilir.”

Lord Acton'un bu ifadesinden de yola çıkılacak olursa dünyada çeşitli saik ve yöntemlerle siyasal iktidarın yetkisinin sınırlandırılıp, her ne kadar muktedir olsa da bir denetim mekanizması ile kontrol altına alınmasının yolları aranmıştır. Araştırmamızın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere siyasal iktidar; ülke içerisinde meşru şiddet (cebir) tekeline haiz bir otoritedir (Kapani, 1998: 46). Nitekim siyasal iktidarı diğer iktidar türlerinden ayıran en temel niteliği budur. Cebir yani zor kullanma hali, siyasal iktidarın meşru bir yetkisi olsa da bazı durumlarda keyfiyete kaçacak şekilde, sınırsız, sert ve aşırı uygulamalarda kendisini gösterebilmektedir. İşte böylesi hallerde siyasal iktidarın “sınırlanması ve denetlenmesi” gerekmektedir. Bilindiği üzere insanların bir araya gelerek oluşturdukları “*Toplum Sözleşmesi*” (Rousseau, 2005) ile egemenlik hakları, “*Ölümlü Tanrı*” (Hobbes, 2005) olan devlete devredilmiştir. Ancak bu noktada insanları, devletten kimin ve nasıl koruyacağı sorunsalı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda siyasal iktidarın mümkün olduğunca sınırlandırılması düşüncesi gündeme gelmiştir. Bu durumu St. Thomas (2003: 46) şu sözlerle ifade etmiştir:

“Görevine sadık olmayan bir kral, kendisine itaat edilmesi hakkını yitireceğinden, o halde kendisini tahtından alaşağı etmek de isyan olmayacaktır. Öyle ki toplum faydasının aksine hareket eden yöneticinin ilk olarak kendisi asi olmuştur. Bu nedenle halkın, kralı devirme hakkı ortaya çıkmıştır. Ancak bunu yapmaktansa daha akılcı olanı, kralın gücünü sınırlamaktır. Çünkü bir kral devrilip, yenisi gelecektir. Önemli olan kalıcı bir çözüm üretebilmektir. Tek bir kişinin keyfine ve iradesine tabi olduğumuz müddetçe bizim için başka bir güvence bulunmamaktadır.”

Siyasal iktidarın sınırlandırılmasının amaçlarından bir diğeri kişilerin anayasal hak ve hürriyetlerine dokunulmamasını sağlamaktır. Siyasi iktidarının baskı uyguladığı, bireylerin hak ve hürriyetlere sahip olmadığı, keyfi yönetimin “düzen” halini aldığı toplumlarda siyasi iktidarlar sınırlandırılmamış demektir. Oysaki siyasi iktidarın sınırı, bireylerin anayasal ve dokunulmaz hak ve hürriyetleridir. Dolayısıyla siyasi iktidar tarafından bu sınır ihlal edilmemelidir. Siyasi iktidarın güç ve yetkilerinin belirlenip, sınırlandırılmasında sivil toplumun aktif bir şekilde rol oynaması gerekmektedir. Bu noktada STK’lar, devletin etkisi ve kontrolü dışında yer alan ve iktidar kim olursa olsun muhalif kimliğini koruyabilen yapılar olduğu için “yatay denetim” yoluyla iktidarı denetleyebilir (TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri, 2006). Nitekim STK’ların, temel niteliklerinden biri siyasi iktidarı dengeleyecek ve denetim altında tutmaktır. Bu bağlamda STK’lar, bir taraftan gücün siyasi iktidar elitlerince keyfi bir şekilde kullanılmasını önlerken, öte taraftan baskıcı yönetimlere karşı muhalefeti örgütleyerek, demokrasiden uzak rejimlerin meşruluğunu zayıflatır.

Sonuç olarak sivil toplum örgütlenmelerinin, siyasi iktidarı toplum lehine sınırlandırıp dengelemesi, demokrasi ve özgürlükler noktasında son derece önemlidir. Öyle ki bu denge, siyasi iktidar lehine kaydığında, merkezi otorite sivil toplum alanını kuşatacak, demokrasi, hak ve hürriyet kavramlarının içi boşalacaktır. Sivil toplum devleti sınırlandırmakla beraber devletin varlığını da kabul eder. Çünkü son aşamada amaçlanan, devletin ortadan kaldırılması değil, “sivil toplumun devleti” olmasıdır. Söz konusu bu devlet “gücü azaltılmış” bir otorite olarak görülebilir ancak “güçsüz devlet” demek değildir. Sadece müdahale alanları sınırlanmış ve müdahale biçimleri belirli ilkelere göre yeniden tasarlanmış devlettir.

3.4. Siyasi İktidarın Sınırlandırılma Yöntemleri

Siyasal iktidarın neden sınırlandırılması gerektiği ifade edildikten sonra siyasi iktidarın nasıl ve hangi yollarla sınırlandırılabilceği öz bir şekilde açıklanmaya

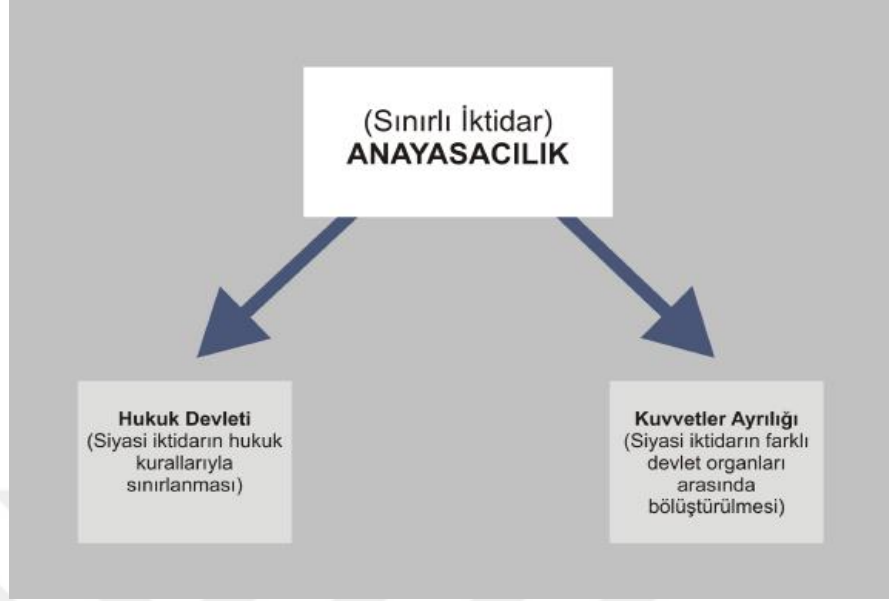
çalışılacaktır. Siyasal iktidarın sınırlandırılmasında başvurulan yol ve yöntemleri beş ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar; anayasal düzen, kişi hak ve hürriyetleri, anayasallık denetimi, kuvvetler ayrılığı ve çift kanatlı meclis yapısıdır.

3.4.1. Anayasal Düzen

Albert J. Nock (2014), “*Our Enemy the State*” adlı eserinde devletin haiz olduğu tüm yetkiyi sivil toplumdan aldığını ya da gasp ettiğini ifade etmiştir. Başlangıçta toplumu oluşturan bireyler, refah ve güvenliklerinin sağlanması ve adil bir düzenin kurulması amacıyla bir kısım özgürlüklerinden feragat ederek, devlet denen üst otoriteyi tesis etmiştir. Meşru şiddet kullanma yetkisiyle donatılan devletin varlık nedeni (*hikmet-i vücudu*) toplumsal düzen ve ortak faydanın sağlanması olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda ortak çıkar ve faydaya dayalı bir “anlaşma” çerçevesinde oluşturulan devlet, topluma karşı birtakım yetki ve yükümlülüklerle sahiptir. Buna karşılık toplumun da devlete karşı bazı hak ve sorumlulukları vardır. Örneğin devlet, toplumu oluşturan bireylerin ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda hizmet sunarken, bireylerde devlete vergi vermekle kılınmıştır. İnsanlar tarafından ihdas edilen bu “anlaşma” (sözleşme) ile kurulan devlet zaman içerisinde sınırlarını aşarak, güç ve yetkisini toplum faydasına yönelik kullanmamaya başlamıştır (Aktan, 1997). Dolayısıyla bu sefer de kendisini devletten korumak adına mekanizmalar geliştiren insanlar (Erdoğan, 2004), ilk olarak “anayasa” denilen bir kurallar bütünü oluşturmuştur. Bununla birlikte her anayasası olan ülkede sınırlı ve denetlenebilir bir yönetim olduğunu söylemek mümkün değildir. İşte bu noktada karşımıza “*Anayasa mühendisliği*”²⁸ ve “*Anayasacılık*” kavramları çıkmaktadır. Siyasal iktidarın paralelize edilmeden sınırlandırılmasını ifade eden bu iki kavram, hukuki ve kurumsal mekanizmalarla sınırlanmış bir yönetim tesis etme anlayışıdır.

²⁸ Anayasa mühendisliği, bir siyasal sistemin başarısında veya başarısızlığında anayasal kurumların belirleyici olduğu ilkesine dayanır. Bu bağlamda anayasa mühendisliği, anayasaların nasıl işleyeceği veya nasıl işlemesi gerektiğinin dikkate alınarak, anayasaların yapılması sürecini kapsamaktadır (Sartori, 1997: 257). Anayasa mühendisliğini, sadece anayasa yapım dönemleriyle ele almak indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Nitekim siyasal sistemdeki kronik sorunların çözülebilmesi noktasında da anayasa mühendisliğinden yararlanılmaktadır (Warda, 2005).

Şekil 3.3: Anayasacılık (Sınırlı İktidar)

Kaynak: (Gönenç, 2006).

Sonuç olarak anayasacılık; temel hak ve hürriyetlerin anayasal olarak tanınıp güvence altına alınması ve siyasal iktidarın, hukuk kuralları çerçevesinde hareket etmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yazılı bir anayasaya sahip olan bir devletle, anayasal bir devlet her zaman aynı anlama gelmeyebilmektedir. Anayasal devlet, bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin anayasa tarafından güvence altına alındığı ve merkezi otoritenin anayasa tarafından sınırlandırıldığı devlet şeklidir (Erdoğan, 2004: 19). Anayasanın böyle işlev görmediği yönetimlerde, anayasalar devletin teşkilat yapısının açıklandığı kitapçık olmanın ötesine geçemez.

3.4.2. Kişi Hak ve Hürriyetleri

İnsan hakları, demokrasi ve özgürlükler birbirine geçmiş kavramlardır. Nitekim İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilk maddesinde "Her insan özgür, onurlu ve haklar bakımından eşit doğar" yazmaktadır. Hak kavramı, bireylerin menfaatlerini savunması ve gereksinimlerini gidermesi amacıyla hukuk tarafından sağlanan bir irade gücüdür. Bununla birlikte hakların hukuk tarafından tanınmış olması, hak ve hürriyetler zaviyesinden tek başına yeterli bir ölçüt değildir. Hakların aynı zamanda devlet tarafından teminat altına alınmış olması gerekmektedir. Bu bağlamda siyasal iktidarın

denetlenip, sınırlanmasının bir diğer unsuru kişi hak ve hürriyetleridir (Yürük ve Karakul, 1998; Kara, 2014).

Bilindiği üzere siyasal iktidarın haiz olduğu yetki, mutlak ve sınırsız değildir. Siyasal iktidarın sınırlarından birisi de insanın doğuştan gelen hak ve hürriyetleridir. Doğal haklar kapsamında ele alabileceğimiz bu haklar, siyasal iktidarın dahi dokunamayacağı haklardır. Öyle ki bu haklara müdahalede bulunan siyasal iktidar, ne kadar sınırsız yetkilerle donatılmış olursa olsun meşruluğunu yitirir (Kara, 2014). Bireylere, kendi dünya görüşleri ve tercihleri doğrultusunda kendi yaşamlarını düzenleyebilecek özgür bir alan sağlanmalıdır. Böylece siyasal iktidar için de bir sınır konulmuş olacaktır. Özel alan ve kamusal alan boyutunda kendini gösterecek olan bu sınır, siyasal iktidarın müdahalesine kapalı olacak şekilde bireylerin özel faaliyetlerine bırakılacak ortamı tesis etmenin yanı sıra devletin kendi faaliyet sınırları dâhilinde keyfi hareketlere karşı, bir muhalefet işlevi üstlenecektir (Yıldız, 2000).

3.4.3. Anayasallık Denetimi

Yasama organı tarafından çıkarılan yasaları uygulamakla yetkili olan siyasal iktidar (yürütme), söz konusu bu yasalar doğrultusunda hareket etmektedir. Yasalar çerçevesinde hareket alanı sınırlandırılan siyasal iktidarın, keyfi uygulamalarda bulunması engellenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda yönetenlerin otoritelerini anayasaya uygun şekilde kullanmaları, yönetilenler açısından önemli bir güvencedir (Tikveş, 1982). Yasaların yapım ve uygulanış süreçlerinde, anayasaya uygunluğun denetimi olan “*Anayasa Yargısı*” siyasi iktidarı sınırlamaya yönelik yargısal denetimler toplamıdır. Bilindiği üzere demokrasi, halkın kendi kendini yönettiği bir sistemi işaret etmektedir. Bu nedenle demokrasinin etkin bir şekilde yürütülmesi, halkın serbest iradesine bağlıdır. Bu iradenin özgür kılınması için demokratik çerçevenin ve kuralların hukuk tarafından denetlenmesi şarttır. Anayasallık denetimi (anayasa yargısı) şeklinde karşımıza çıkan bu denetim, siyasal iktidarı sınırlandırarak kişi hak ve hürriyetlerini güvence altına alır (Dağ, 2003, Kalabalık, 2018).

3.4.4. Kuvvetler Ayrılığı

Hukuk devletinin unsurlarından olan kuvvetler ayrılığı prensibi, iktidarın farklı organlar arasında bölüştürülmesidir (Sancar, 2000: 35). Bir akarsu kollara bölündüğünde nasıl gücü azalıyorsa, devlet organları arasında da bir ayrıma gidilmesi

iktidarların yetkisini sınırlandırır. Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı prensibi, devlet organlarının tek kişinin veya siyasal iktidarın elinde birleşmesini değil, aksine yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında paylaştırılmasıdır. Çünkü sınırsız ve denetimsiz güç, güç sahibini zehirleyerek, kötüye kullanılabilir. Bununla birlikte bu organlar arasında hiçbir ilişkinin olmadığı ya da olmaması gerektiğini söylemek mümkün değildir. Özellikle Amerikan anayasa geleneği içerisinde filizlenen ve “*Newtoncu Demokrasi*” arayışından temellenen “*Frenler ve Dengeler*” mekanizması, kuvvetler ayrılığı prensibinin uygulanmasını mümkün kılmaktadır (Gönenç, 2006). Bu denge mekanizması, bir organın tek başına otorite olarak, diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmasını ve siyasi iktidarın mutlaklaşarak yozlaşmasını önler.

Sonuç olarak günümüz çağdaş demokratik rejimlerinde, “*Kuvvetler Ayrılığı*” prensibi, elzem görülmektedir. Hatta kuvvetler birliği ilkesinin geçerli olduğu İngiltere’de dahi yapılan düzenlemelerle kuvvetler ayrılığına geçişin tedricen gerçekleştirilmek istendiği bilinmektedir. Nitekim İngiliz Yüksek Mahkemesi başkanının, “İngiltere’de yasama, yargı ve yürütme organları arasında ilk defa net bir kuvvetler ayrılığına gidildi. Bu durum tarihi bir olaydır. Çünkü bu olay, yargının bağımsızlığını, yasayı yapanlarla yasayı yürütenlerin net bir şekilde birbirlerinden ayrılmasını vurguluyor.” ifadesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Daily Telegraph, 2009).

3.4.5. Çift Meclis

Siyasal iktidarın sınırlandırılması, sadece kuvvetler ayrılığı prensibinin yanı sıra tek bir erkin çeşitli organlar arasında paylaştırılmasını da içerebilir. Bu noktada karşımıza çıkan çift meclis sistemi, yasama erkinin iki ayrı meclis arasında bölüştürülmesi anlamına gelmektedir. İktidarın, iktidar tarafından sınırlandırılması amacına hizmet eden çift meclis sistemi, kuvvetler ayrılığına mütemmim cüz olarak düşünülmüştür. İngiltere, Fransa ve Norveç gibi batılı demokrasilerde görülen çift meclis sisteminin (Tsebelis ve Money, 1997) yarar ve sakıncaları olduğu hususunda çeşitli görüşler söz konusudur. İki yapılı meclis her şeyden önce tekil meclisin baskısına karşı güvence (denetim ve denge) sağlaması açısından yararlı görülmektedir. Ayrıca ikinci meclis, özellikle yerel toplulukların sorunlarının dile getirilmesi bağlamında önemli bir rol oynamaktadır. Çift meclis sisteminin yararları hakkında ileri sürülen

görüşlerin yanı sıra bu sisteme getirilen eleştiriler de vardır. Örneğin tek meclisli sistemlerde parlamentolar daha hızlı karar alabilmelerine karşın, çift meclisli sistemlerin bu hususta daha hantal kaldıkları ifade edilmektedir. Çift meclis sistemine getirilen eleştirilerden bir diğeri ise yasama faaliyetlerinde meclislerin sorumluluktan kaçınmaları noktasındadır. Bu sistemde meclislerin karşılıklı olarak sorumlulukları birbirlerinin üzerine atmak istedikleri ve bu bağlamda aksayan siyasi mekanizmada, gerçek sorumluyu bulmanın mümkün olmadığı ileri sürülmektedir (Yavuz ve Bülbül, 2012). Yine bu sistemde, ikinci meclislerin daha statükocu eğilimler sergilediği ve demokratik niteliklerinin daha zayıf olduğuna yönelik eleştiriler de söz konusudur (Heywood, 2000).

Çift meclis sistemine ülkemiz özelinde bakılacak olursa, Türkiye’de 1961 Anayasası’nda iki meclisli parlamento yapısı tercih edilmiştir. Ancak bu sistem kendisinden beklenen işlevleri tam anlamıyla yerine getirememiştir (Eroğul, 1997). Çift meclis sisteminin, ülkemizde başarısız olmasını sadece bu sistemin özellikleri ile bağdaştırmak indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Çift meclis modelini uygulayan ülkelerin toplumsal ve siyasal kültürleri ile temel dinamiklerinin çift meclis modeline uygun olması gerekmektedir. Özellikle ikinci meclislerin etkin olabilmesi için denge-fren mekanizmasını işletebilecek bir güçle donatılmış olmaları gerekmektedir. Ülkemizde ise 1961 Anayasası döneminde Cumhuriyet Senatosu’nun, Millet Meclisi karşısında denge-fren mekanizmasını işletebilecek farklılaşmaya yeterince haiz olduğunu söyleyebilmek güçtür (Yavuz ve Bülbül, 2012).

3.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasi İktidar Üzerine Etki Yöntemleri

Ortak hedef ve çıkarlar etrafında bir araya gelen insan topluluklarının sayısı arttıkça STK’lar, ulusal ve küresel siyasetin önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir (Çarkçı, 2007). Bu bağlamda STK’ların yerel ve ulusal düzeyde karar alma ve alınan kararların uygulanması noktasında etkin katılımlarının olduğu görülmektedir. Kamu politikalarının belirlenmesi sürecinde STK’ların gücünü arttırmasının temel nedenlerinden biri temsil ettiği büyük kitlelerdir. Bir yandan benimsenen değerler çerçevesinde yürütme erkine destek veren STK’lar, diğer yandan genel fayda ve kamusal ahlakı dikkate alarak siyasi iktidarı; dengeleme, denetleme, sınırlandırma ve yönlendirme işlevi görür (Yıldırım, 2004; Sibanda, 1994).

STK'lar siyasal iktidarı, yabancı literatürde “*lobby*”²⁹ olarak ifade edilen lobcilik (kamu simsarlığı) yöntemiyle etkiledikleri gibi hukuki açıdan da raporlar hazırlayarak, halk oylaması yoluyla siyasal iktidarın kararlarını etkilemeye çalışır (Ürek ve Doğan, 2005). Bu doğrultuda STK'ların gerek ulusal gerek uluslararası politikaları etkilemesi ve devletin tüm kademelerindeki politikacılarla iletişim halinde olması günümüzde kaçınılmaz görünmektedir (Yerasimos vd., 2002). Örneğin ABD’de, STK'lara verilen “*görünmez hükümet*” ve “*tahtın arkasındaki erk*” gibi isimler STK'ların, siyasete yönelik doğrudan etkisini ortaya koymaktadır (Kapani, 1999).

STK'lar talep ve beklentilerini iktidara iletme ve kabul ettirme noktasında siyasi iktidar ile etkileşim halinde olabilirler. Örneğin bir yasanın kabulü veya reddi için politikacılarla temasa geçip, gerekli gördükleri hallerde yetkili komisyonları yönlendirmeye çalışan STK'lar kendilerini ilgilendiren kanun tasarılarının hazırlanmasında da gerekli teknik bilgiyi sunabilirler (Civil Society Contact Group, 2006). Bu amaçlar doğrultusunda siyasi partilerle aynı düzlemde hareket eden STK'lar, seçimlerde kendilerine yakın duran siyasetçi ve siyasi partileri destekleme kararı alabilirler³⁰ (Westin, 1962). Hatta dünyada ve ülkemizdeki bazı seçimlerde STK başkanları ya da temsilcileri, siyasi partilerden milletvekili adayı olarak gösterilip, meclise girmişlerdir. Örneğin Türkiye’de 1973 seçimleri sonucunda Türkiye Gazeteciler Sendikası Genel Başkanı Sadullah Usumi, Tekstil İş Sendikası Genel Başkanı Sabri Tıgılı, Türk Harp İş Sendikası Başkanı Kenan Durukan Cumhuriyet Halk Partisi’nden (CHP), Hüseyin Özdemir ise Adalet Partisi’nden (AP) milletvekili seçilmişlerdir www.resmigazete.gov.tr (23.08.2021). Aynı şekilde 2011 genel seçimlerinde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Genel Başkanı Süleyman Çelebi CHP’den, HAK-İŞ eski Genel Başkanı Salim Uslu ise AK Parti’den milletvekili olmuşlardır www.cumhuriyet.com.tr (23.08.2021).

Sonuç olarak STK'lar istedikleri siyasal kararların alınması ya da değiştirilmesi amacıyla çeşitli yollarla siyasal iktidarı etkilemeye çalışır. Bu amacı gerçekleştirmek

²⁹ Koridor anlamına gelen lobi sözcüğü, genellikle haksız kazanç/menfaat elde etmek amacıyla parlamento koridorları, nüfuzlu çevreler, basın vb. yerlerde ilişkiler geliştiren “topluluk” olarak tanımlanmaktadır (Dinçer, 1999; Bayramoğlu, 1985).

³⁰ STK'lar, yakın ilişkiler geliştirdiği bir siyasal partiyi iktidara getirmek amacıyla üyelerinden söz konusu partiden yana oy kullanmasını isteyebilmektedir. Örneğin DİSK, 1975 seçimlerinde gerek üyelerinden gerekse kamuoyundan bir siyasal partiye oy vermelerini talep eden açıklamalarda bulunmuştur (Baydar, 1996).

adına bir takım yöntemlere başvurur. Bu yöntemlerden en sık kullanılanları ikna etmek, bilgilendirmek, baskı oluşturmak ve kampanyalar düzenlemektir.

3.5.1. İkna Yöntemi

Sivil toplum örgütleri öncelikle ikna yöntemiyle, örgütün ve üyelerinin çıkarları doğrultusunda siyasi iktidarı yönlendirmeye çalışırlar. Siyasal iktidar elitlerine sunulan taleplerin haklılığı konusunda algı oluşturularak, iktidar sahiplerinin ikna edilmeye çalışıldığı bu yöntemde politikacılarla sürekli iletişim halinde olunarak, görüşmeler gerçekleştirilip, raporlar hazırlanır. Günümüzde yoğunlukla kullanılan ikna yönteminin belli başlı araçları vardır. Bunlar; doğrudan görüşmelerde bulunmak, toplantı yapmak, rapor sunmak, kulis faaliyetleri yürütmek, bildiri yayınlamak, seminer, sempozyum (bilgi şöleni) gibi toplantılar düzenlemek, dergi, gazete, broşür, makale, kitap vb. yayınlar yapmaktır (Öztekin, 2001). Siyasi iktidarı ikna edebilmek adına kullanılacak yöntemlerden ilki ve en yaygın olanı doğrudan görüşme usulüdür. Doğrudan görüşme; ilgili yerlerle belli bir yakınlığı gerektirdiğinden, her grup için sürekli açık bir kanal değildir. Ancak böylesi bir fırsat yakalandığı takdirde istenen sonuca daha hızlı ve kolay bir şekilde ulaşıldığı yöntemdir (Emini, 2013).

Siyasi iktidarlara etkilemek adına başvuru olan bir diğer yöntem ise kulis yapma faaliyetidir. Kulisçilik olarak da adlandırılan bu yöntem, bizzat STK'lar tarafından yapılabileceği gibi, konu üzerinde ihtisas sahibi kişi ya da kuruluşlar vasıtasıyla da gerçekleştirilebilir. Kulis yapmak, lobiciliğe bir örnek olarak gösterilebilir (Akad, 1976). Örneğin TÜSİAD, iş dünyasına yönelik düşünce ve tavsiyelerini Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), iktidar elitleri, yabancı devletler, uluslararası örgütler ve kamuoyuna ileterek, düşünce ve hareket birliği oluşturmayı hedefleyen bir STK olduğunu kuruluş metninde belirtmiştir www.tusiad.org (23.08.2021). Ülkemizde “Siyasi Partiler Yasası”, “Yerel Yönetimler”, “İnsan Hak ve Hürriyetleri”, “Hukuk Devleti ve Yargı” vb. konularda STK'lar tarafından toplantılar gerçekleştirilmektedir. Bu toplantılarda parlamenterlerden akademisyenlere, yargı mensuplarından iş insanlarına dek farklı kesimler bir araya getirilerek, değişik görüşlerin kamuoyu önünde müzakere edildiği platformlar tesis edilmektedir. Ayrıca STK'lar, özellikle demokrasi ve özgürlükler konusunda ilerleme kaydedilmesi amacıyla “Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi”, “Yerel Yönetimler Taslağı”, “Ombudsman (Kamu Denetçisi)

Kurumu İncelemesi”, “Dernekler Kanunu Taslağı” ve “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” gibi birçok rapor hazırlayıp, kamuoyuyla paylaşmıştır (Çelik ve Aykanat, 2006).

3.5.2. Siyasi İktidarı Bilgilendirme

STK’lar ile siyasi iktidar arasındaki ilişki her zaman muhalif bir ekseninde gerçekleşmemektedir. Bazı durumlarda STK’lar, siyasi iktidara destek olabilirler. Hatta rasyonel siyasetin sağlanması adına iktidarlar, STK’lardan bilgi ve görüş talep edebilmektedir (Kavanagh and Jones, 1991). Sivil toplum örgütlenmeleri; siyasi iktidarı, parlamentoyu ve siyasi partileri belirli bir konuda bilgilendirmek amacıyla birtakım yollara başvurabilir. Bunlar; imza toplamak, bildiri yayınlamak, konferans, sempozyum ya da seminer gibi toplantılar düzenlemek, KİA’lar yoluyla kamuoyunu yönlendirmektir. İmza toplama, STK’ları ilgilendiren bir konuda, karar alma sürecinde ya da verilmiş bir kararı yürütme noktasında, kuruluş veya kişileri etkileyebilmek adına gerçekleştirilir. Doğrudan görüşme, rapor sunma ve kulis faaliyetlerinden sonra yapılan bir faaliyet olan imza toplamanın işlevsel kılınması için yeterli sayıda imza desteğinin alınmış olması şarttır. İmza toplamanın yanı sıra STK’lar siyasi iktidarı etkilemek amacıyla toplantılar düzenleyip, bildiri yayımlayabilirler. Herhangi bir konuda kurumları, kamuoyunu ve bazen de örgüt üyelerini bilgilendirmek adına toplantılar düzenlenebilmektedir. Örneğin TÜSİAD, Türkiye’nin AB ile uyum çalışmaları sürecinde, Avrupa Parlamentosu (AP) parlamenterleri ile ilişkiler geliştirerek, G-20 toplantılarına katılmış ve çalışma grupları oluşturarak Türkiye toplumunu ve hükümet yetkililerini AB’deki gelişmeler hakkında sıklıkla bilgilendirmiştir. Bu tür toplantılarda alınan kararlar, görsel ve yazılı basın aracılığıyla kamuoyuyla paylaşılarak geniş kitlelere ulaşmak amaçlanmaktadır (Özalp, 2008).

3.5.3. Tehdit Etme ve Baskı Oluşturma

Siyasi iktidarı etkilemek için başvurulan yöntemlerden bir diğeri tehdit etme ve baskı oluşturmaktır. Bu yöntemin bir yaptırım aracı olarak kapsamı oldukça geniştir (Emini, 2013). Tehdit ve baskı, yasama ve yürütme erklerine, bürokrasiye ve siyasi partilere yönelik olabilir. Tehdit ve baskı oluşturma yöntemi; yerel, bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası kampanyalar düzenlemek, kurum, kuruluş veya kişilere mektup, dilekçe, e-posta göndererek gözdağı vermek ve hatta gerekirse zor kullanılacağıının

söylenmesi şeklinde olabilir (Turgut, 1986). Örneğin bir yasa tasarısının görüşülmesi sürecinde bu yöntemlerin kullanılması, STK'ların tabii hakkı olarak kabul edilmektedir. Eğer bu dönemlerde istenen sonuç alınmazsa, sonraki hamle olarak yasanın yürütmeye konulmasının engellemesi ya da geciktirilmeye çalışılması söz konusu olabilmektedir. En etkili tehdit söylemi, seçimlerde siyasi partilere destek verilmeyeceğinin bildirilmesidir. Örneğin, “*American Rifle and Pistol Association*” (Amerika Tüfek ve Tabanca Birliği) silah sahibi olma ve bunu yaygınlaştırma hususunda bir siyasi partiye destek verirken, diğerine karşı açıktan muhalefet yürütmektedir www.trthaber.com (12.11.2021).

3.5.4. Aleyhte Kampanyalar Yürütmek

Belli düzeyde zorlamayı içeren yöntemlere başvurmak; ikna ya da bilgilendirmeye yönelik çalışmaların arzu edilen sonucu vermemesi üzerine kullanılan yöntemlerden biridir. Birçok aleyhte kampanya türü olmakla birlikte bunların uygulanması her grup için uygun olmayabilmektedir. Kampanyanın hangi yollarla yapılacağı; siyasal sistemin ve sorunun içeriğine, konjonktüre, STK'nın niteliğine, üye sayısına ve mali gücüne göre farklılıklar gösterebilir. Protestolar düzenlemek, grev ve boykot yapmak, uluslararası kuruluşlara şikayet etmek, icraati baltalamak, itaatsizlik ve zor kullanmak ve maddi çıkar sağlama ile borçlu bırakmak aleyhte kampanya yürütmek türlerine örnek olarak verilebilir (Buran, 1993).

Ülkemizde de STK'ların politika üretme süreçlerine etkisi genellikle yürütme erkini destekleme, denetleme ve sınırlandırma şeklinde olmaktadır. Bunların haricinde bahse konu etkinlikler, temsil edilen grubun çıkar ve hedefleriyle paralel olarak kamuoyu oluşturma, toplantılar düzenleme, rapor ve projeler yoluyla iktidara görüş bildirme, iktidarı bilgilendirme, etkileme ve baskı uygulama şeklinde de gerçekleşebilmektedir. STK'lar ifade edilen bu yöntemlerle hedeflerine ulaşamazlarsa, daha sert yöntemlere başvurarak tehdit etme ve kitlesel protestolar düzenleme gibi yollara da gidebilirler.

3.6. Türkiye’de Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları

Teorik çerçevesini çalışmamızın ilk bölümünde çizmeye çalıştığımız sivil toplum, özellikle 20. yy'ın son çeyreğinden itibaren sosyal bilimler alanında en fazla atıf yapılan kavramlardan biri olmuştur. Sovyet Bloku'nun dağılmasının ardından

kurulan yeni devletler, sosyal bilimciler için hem demokrasi hem de sivil toplum teorisinin pratiğe uyarlanmasında eşine az rastlanır bir “*örnek çalışma*” (case study) sahası yaratmıştır. Bununla birlikte ihmal edilen bir örnek vardır: Türkiye.

Günümüz siyasi pratiği içerisinde hükümet dışı örgütlenmeler olarak da ifade edilen sivil toplum örgütlenmeleri, hükümet dışında yer almak ve bir örgüt yapısına haiz olmak bağlamında iki temel nitelikle donatılmıştır. Ancak Türkiye’de sivil toplum kavramı “kuruluşlarla” sınırlandırılmıştır. Söz konusu bu kuruluşlar ise emniyette kaydı olan resmi yapılara indirgenmiştir. Emniyette kaydı olmayan ve dernek, sendika ya da vakıf niteliğine haiz olmayan yapılar, sivil toplum unsuru kabul edilmemiştir. Bu durum dini cemaatlerin, mezhep gruplarının, tarikatların, etnik varlıkların, sosyal hareketlerin ve kendiliğinden gelişen sosyal yapılanmaların sivil toplum kapsamına alınmamasına neden olmuştur (Çaha, 2005). Dolayısıyla Türkiye’de sivil toplum, devletin “sivil toplumuyla” çevrenmiştir.

Türkiye uzun süredir çok partili demokrasiye haiz olmasına karşın, demokrasi ve sivil toplum kavramlarının henüz pekişme sürecinde olduğu bir toplumdur. Aslında Türkiye köklü bir sivil toplum kurgusuna sahiptir. Nitekim kökleri Selçuklu Devleti dönemine kadar dayandırılan, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise daha kurumsal bir yapıya kavuşan bir sivil toplum anlayışı, günümüzdeki sivil toplum yapısını da etkilemiştir (Arslan, 2009). Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında Osmanlı İmparatorluğu ve halefi olan Türkiye Cumhuriyeti’ndeki sivil toplum anlayışı tarihsel bir süreç dahilinde ifade edilmeye çalışılmıştır.

3.6.1. Türkiye’de Sivil Toplumun Tarihsel Gelişimi

1990’lı yıllarla birlikte popülerlik kazanan ve sosyal bilimlerin önemli konularından biri haline gelen sivil toplum kavramı, Türkiye’de köklü bir geçmişe sahiptir. DB’nin 1997 tarihli raporunda, Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde eğitim ve sağlık gibi birtakım sosyal hizmetlerin gönüllü kuruluşlarca yerine getirildiği ifade edilmiştir (DB Raporu, 1997). Söz konusu hizmetlerin sağlanmasında önemli rol oynayan dönemin vakıfları, Türkiye sivil toplumunun temelini oluşturmuştur. Resmi verilere göre 19. yy’ın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda on beş binden fazla vakfın faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bu vakıflar, sosyal hizmet sağlamanın yanı sıra toplumsal dayanışma geleneği tesis etmesi

açısından da önemli bir yere sahip olmuştur (Çiçek, 2004). Bu bağlamda Türkiye sivil toplumu anlayabilmek, onun taşıdığı tarihsel mirası da dikkate almayı zorunlu kılmaktadır.

3.6.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Sivil Toplum

Osmanlı toplumu, Batı'dan farklılık göstermekle birlikte Doğu toplumlarıyla da bağdaştırılamayacak “*sui generi*” (kendine has) bazı niteliklere sahiptir. Osmanlı Devleti’ni “*Doğu despotizmi*” olarak gören oryantalistlere karşı Mardin (2003), Şeriat’in güvence altına aldığı ve merkezi idarenin müdahalesinden kısmen sıyrılmış bir özel mülkiyet kavramına işaret ederek, bu durumun Osmanlı’da kısmen de olsa sivil toplumla bağdaştırılabileceğini belirtmiştir.

Osmanlı Devleti’nin siyasi yapısını tek bir sistemle açıklamak indirgemeci bir tutum olarak sayılabilir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti siyasi yapısını “*patrimonyal bürokrasi*” şeklinde tasvir edebiliriz. Bununla birlikte özellikle Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed) dönemiyle beraber bu yapıda dönüşüm yaşanmış, mutlak merkezi bir yönetim tesis edilmiştir. Bu yolla padişah’tan ayrı bir güç unsurunun (aristokrasi sınıfı gibi) oluşmasına müsaade edilmemiştir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu’nda merkezi idarenin nirengi noktası olarak kabul edilebilir³¹ (Cin ve Akyılmaz, 1995). Osmanlı Devleti son dönemlerine değin güçlü merkezi devlet yapısını korumuştur. Oysaki sivil toplum, merkezi idarenin gücünü paylaşmasıyla oluşabilecek bir kavramdır.

İnalçık’a (2006) göre Osmanlı Devleti, Weber’in tanımladığı anlamda patrimonyal bir devlettir. Mardin’e (2009) göre ise bu tip yönetimlerin parolası; toplumsal hareketleri kontrol etmek, kümelenmeleri takip etmek ve topluluğa sürekli olarak “nizam” vermektir. Ancak Osmanlı Devleti’nde merkezi otorite gücü elinde buldurmasına rağmen sosyal yapıya sürekli düzen verme amacında olmamıştır. Temel sorun alanı, yönetim ve onun gelir kaynakları ekseninde oluşmuş, geleneksel düzenin hakamete uğramadan nasıl sürdürüleceğiyle ilgilenilmiştir. Örneğin uygulanan tımar sisteminde, merkezi idare tımar sahiplerinin bir feodal beye dönüşmemesi adına önlemler almış, böylece tımar sahipleri toprak üzerinde tam bir mülkiyet hakkına haiz

³¹ Bu sıkı merkezîyetçi yapı, keyfi ve despotik bir yönetimle bağdaştırılmamalıdır. Osmanlı İmparatorluğu İslami esaslara dayalı bir devlettir. Sultan’ın yetkileri ve yönetim ilkeleri, Şeriat temeline oturtulmuştur. Ancak Şeriat’in yanında Sultan’ın iradesini yansıtan yasalar da (Örf-i Sultani) söz konusudur.

olamamıştır.³² Özellikle merkezi idarenin kudretli dönemlerinde, sipahiler, devletin taşradaki temsilcisi olmanın ötesine geçememiştir. Devletin, sipahiler ve tımar üzerindeki denetim ve müdahaleleri, toprağa bağlı yerel aristokrasi sınıfının oluşmasını engellemiştir. Bu bağlamda tımarlı sipahileri, devlet adına vergi toplayan görevliler olarak tanımlamak mümkündür (Üçok 1981).

Batı'da sivil toplumun doğuşu için elverişli ortam hazırlayan özerk kentler, Osmanlı İmparatorluğu'nda varlık göstermemiştir. Batı'da gibi özerk kentlerin oluşmasına imkan verilip, onlara imtiyazlar sunmanın getirileri Osmanlı merkezi idaresi tarafından anlaşılmamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde ticareti arttıracak pazar faaliyetleri de desteklenmemiştir. Bununla birlikte merkezi yönetim, fetihler sonucu karşılaştığı yeni toplumsal kurumlara ve yerel geleneklere meşruiyet tanıyarak, farklı etnik, dini unsurlarla uzlaşma yoluna gitmiştir. Bu konuda şaşırtıcı bir şekilde başarı da sağlanmıştır (Mardin, 2003). Bu başarının sağlanmasında bazı STK benzeri yapılar önemli rol oynamıştır. Bunlar; kentlerde etkin olan loncalar, şeriatın koruyucu şemsiyesi altındaki vakıflar, İslami hoşgörünün yarattığı serbestiyet alanında varlıklarını sürdüren azınlıklar ile gerileme döneminde otorite boşluğunun doğurduğu yerel güçler yani ayanlardır.

3.6.1.1.1. Loncalar

Osmanlı Devleti vilayetlerinde farklı meslek erbaplarının bir araya gelerek oluşturdukları loncalar, Anadolu'da "*Ahi Örgütleri*" olarak da bilinmektedir. Etik kaideleri "*fütüvvetnamelere*" dayanan loncalar, salt esnaf ve zanaatkârlarla ilgili faaliyetleri değil, dini ve ahlaki konularla ilgili eğitici işlevleri de yerine getirmiştir (Gönenç, 2001). Ekonomik hayatın önemli unsurlarından biri olan loncalar zaman içerisinde kapsamını genişleterek ticaret ve zanaat erbaplarının haricindeki meslek

³² Osmanlı'da siyasi ve toplumsal yapının bireyci olmaması, özel mülkiyet kavramının gelişmesine engel olmuştur. Üst değerler ve fermanlara aykırı bir durum olmadıkça merkez, çevreye pek müdahale etmemiştir. Ancak bu durum bireylerin yönetime dâhil olabildikleri sonucunu doğurmamaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde siyasi toplum, sivil toplumun da rolünü üstlenmiştir. Dolayısıyla vakıflar, tarikatler, ahilik ve lonca örgütlenmeleri, sosyo-ekonomik müesses nizamın yeniden üretilmesini sağlamaları nedeniyle tam anlamıyla sivil toplum unsuru olarak kabul edilmemektedir. Bununla birlikte bu yapıların özellikleri ve işlevleri bakımından STK'yı çağrıştıran unsurlar olduğu söylenebilir. Örneğin 1720 yılında kurulan Tulumbacılar Ocağı, devlete bağlı olmakla beraber sivilcilik bilincini uyandıran ilk oluşumdur (Öner, 2001; Çaha, 2000). Bu nedenle Osmanlı'da sivil toplum oluşmamıştır demek yerine, devlet karşısında gerektiği ölçüde etkin ve bağımsız olabilen sivil toplum var olamamıştır demek daha uygun bir ifade olacaktır.

mensuplarını da kapsamına dâhil etmiştir. Meslek erbaplarına güvenilir bir piyasa ortamı sağlayabilmek amacıyla piyasa ve üretim koşullarını düzenleyip, denetleyen loncalar, ayrıca üyeleri arasında mesleki dayanışmanın oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Loncaların bir diğer önemli işlevi ise merkezi idare adına meslek erbaplarından vergi toplanmasıdır. Bununla birlikte katı bir “hiyerarşi” ve “gedik” sistemine göre faaliyet gösteren loncaların temelindeki hiyerarşi, örgütün her katmanına yansımıştır. Örneğin her meslek grubu, lonca kurallarına uygun hareket edilip edilmediğini denetleyecek ve merkezi yönetimle ilişkiler kuracak bir “kethüda” seçmiştir. Merkezi yönetim ise “ihtisap ya da hisba” adı verilen kurallarla loncaları denetlemiştir. Merkezi yönetim ile loncalar, üretilen malların kalite standartlarına ve fiyatlarına ilişkin “narh” adı verilen düzenlemelerle halkı fiyat artış ve dalgalanmalara karşı koruma altına almaya çalışmıştır (Pamuk, 1998).

Merkezi idarenin loncalar üzerindeki etkisi, devlet otoritesinin durumuyla orantılı seyretmiştir. Merkezi idarenin kudretli olduğu dönemlerde, loncalar üzerindeki denetimler artmış iken, merkezi idarenin güç kaybettiği dönemlerde ise otorite boşluğunun etkisiyle loncalar üzerindeki denetimler azalmıştır. Merkezi idareye fiziksel yakınlığa göre de, loncalara müdahale oranı değişkenlik göstermiştir. Örneğin İstanbul’daki loncalar üzerinde merkezi yönetimin etkisi daha fazla iken Kayseri, Saraybosna gibi yerlerdeki loncalar ise merkeze karşı birtakım ayrıcalıklar dahi elde edebilmiştir. Nitekim bu şehirlere “Cumhuriyet Şehir” ismi verilmiştir (Edwards, 2000).

Sonuç olarak loncalar, Osmanlı geleneksel siyasal düzeninin vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Bununla birlikte 16. yy’dan itibaren yeniçerilerin, zanaatkâr ve tüccarlarla kurduğu ilişkiler, lonca teşkilatlarında bozulmalara neden olmuştur (İnalçık, 1983). Gerçek bir sivil toplum unsuru olmamakla birlikte sivil topluma dair bir gelişim olarak değerlendirebileceğimiz loncalar varlıklarını devam ettirememiştir. Merkez-çevre teorisi bağlamında sivil toplumun durumunu değerlendiren Mardin de, şeriatın güvence altına aldığı özel mülkiyet alanı doğrultusunda, Osmanlı’da sivil toplum unsurlarının var olduğunu lakin loncaların faaliyet şekline ve devletin esnaf üzerindeki denetimine bakıldığında sivil toplumun etkinliğinden söz etmenin pek mümkün olmadığını ifade etmiştir (Akyol, 2013).

3.6.1.1.2. Vakıflar

Belli bir malın kamu faydası amacıyla kullanılmasını ifade eden vakıf kavramı, Osmanlı hukuk sisteminde geniş bir uygulama alanına haiz olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sunmakta yetersiz kaldığı veya kendi faaliyet alanı dışında gördüğü birtakım kamu hizmetleri vakıflar aracılığıyla yerine getirilmiştir (Cin ve Akgündüz, 1990). Kuran ve sünnetin yardımlaşma ile ilgili öğretileri bağlamında önemli bir konuma sahip olan vakıflara, devlet tarafından bazı imtiyazlar verilmiştir. Bu imtiyazlardan biri, vakıf mallarının müsadere edilmemesidir. Nitekim bu nedenle başta resmi görevliler olmak üzere Osmanlı tebaası mallarını aile vakıfları (zürri vakıflar) yoluyla koruma altına almaya çalışmıştır. Resmi görevlilerin mallarını müsadere eden kurtarmak amacıyla vakıf kurmalarını engelleyebilmek için, aile vakıflarına tahsis edilecek mülkün, vakfedenin kanunen malı olması şartı getirilmiştir (Selçuk, 1995).

Vakıflar, Osmanlı toplumunda Şeriat'in koruması altına girerek, merkezi idarenin görece dışında kalabilen toplumsal birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuki statü olarak "tüzel kişiliğin" yaygın olmadığı Osmanlı hukuk sisteminde vakıflar, birer "tüzel kişilik" olarak varlık göstermiştir. Bununla birlikte merkezi idare, tıpkı loncalarda olduğu gibi vakıfları da denetlemiştir. "*Nezaret*" denen bu yetki kapsamında denetimi kadılar gerçekleştirmiştir (Cin ve Akgündüz, 1990).

Sonuç olarak Osmanlı toplumunda vakıflar, sivil topluma temel teşkil edebilecek yapılar olarak değerlendirilebilir. Nitekim vakıflar devlete idari açıdan bağımlı olmalarına rağmen 19. yy'a dek önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak idarenin, merkezîyetçi yapısı, vakıfları tamamen devlete bağımlı hale getirmiştir (Cin ve Akgündüz, 1990).

3.6.1.1.3. Azınlıklar

Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri sınıftan olmayıp, kent ve köylerde yaşayanlar "*reaya*" olarak adlandırılmıştır. Reaya Sünni-Müslümanlarla sınırlı olmayıp, devletin sınırlarına dâhil edilen topraklarda yaşayan ehl-i kitap gayrimüslimler, yani Yahudi ve Hıristiyanlar da reaya kabul edilmiştir. Esir ya da köle olarak muamele görmeyen bu topluluklar, devletin miri toprakları üzerindeki tasarruf haklarından, tıpkı Müslümanlar gibi faydalanmışlardır. Buna karşılık "*zımî*" olarak isimlendirilen topluluklar ise

İslam devletine sadakat göstermek ve bazı vergi yükümlülüklerini (cizye) yerine getirmekle mükellef kılınmışlardır (Bozkurt ve Ergün 1999).

Osmanlı idaresinde gayrimüslimler, bir “*millet sistemi*” dâhilinde varlıklarını sürdürebilmişlerdir. İslami esaslar doğrultusundan oluşturulan bu sistem, Osmanlı yöneticileri tarafından idare kolaylığı sağlanabilmesi amacıyla geliştirilerek orijinal bir kurum haline getirilmiştir. Günümüzdeki millet anlayışından farklı bir şekilde etnik kökenler dikkate alınmadan, sadece mensup olunan din veya mezheplere göre oluşturulan bu sistemde kullar; Müslüman, Rum, Ortodoks, Gregoryen, Katolik, Protestan ya da Yahudi olarak adlandırılmışlardır (Sarıbay, 1998). Özet olarak Osmanlı Devleti’nde her millet grubu, kendi içerisinde hiyerarşik olarak mensup oldukları dinin hükümlerine bağlı kalınarak düzenlenirken, dini liderleri aracılığıyla belli ölçüde devlet denetimine tâbi kılınmıştır. Bir yönüyle devlete tabii kalınmakla birlikte birlikte azınlıklara merkezi idareden bağımsız kültürel ve hukuki bir alan sağlanması zaviyesinden millet sisteminin sivil toplum kavramına elverişli bir düzenleme olduğu söylenebilir. Nitekim Osmanlı’da sivil topluma en çok yaklaşan modelin “*millet sistemi*” olduğu ifade edilmektedir. Çünkü bu sistem bağlamında azınlıklara eğitim kurumlarını kurabilme, meclislerini oluşturabilme gibi imtiyazlar tanınması bu grupların kısmen de olsa devletten özerk bir yaşam alanına haiz olduklarını göstermektedir. Osmanlı merkezi yönetiminin, başta Hıristiyan ve Yahudi azınlıklara sağladığı bu görece özerkliği, İslami mezheplere tanıdığını söylemek güçtür. Zira Osmanlı merkezi idaresi, genel olarak Sünni tarikatları desteklemiş, Şeyh Bedrettin gibi devletin gücünü sarsacak heterodoks hüviyetteki hareketleri ise sindirme yoluna gitmiştir (Küçük, 1997). Öyle ki zaman içerisinde ehli-sünnet tarikatlar, devlet yönetiminin bir parçası olmuşlardır. İzlenen bu politikalarla tarikatlar kontrol altında tutularak toplum denetlenmeye çalışılmıştır.

3.6.1.1.4. Ayanlar

Osmanlı toplumunda kent ve köylerde, devlet kademelerinde hatta aşiret düzenlerinde ileri gelenlere “*ayan*” denmiştir. Osmanlı’da merkezi idarenin zayıflaması ile birlikte, önce “*de facto*” güce sahip olan ayanlar, daha sonra varlıkları devlet tarafından resmen tanınan, kurumsallaşmış bir yerel güç odağı haline

gelmişlerdir. Özellikle Anadolu’da güçleri ve etkinlikleri artan ayanlar, bir yandan halk ile devlet arasında aracı rolü üstlenmiş öte yandan devletin birçok konuda mütemmim cüzü olmuşlardır (Özkaya, 1996).

17. yy’da merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda, Osmanlı vergi ve toprak sistemi değişime uğramıştır. Anadolu’nun birçok yerinde ileri gelen aileler, devlet topraklarını kiralayarak tımar sahiplerinin yerini almış ve gelişen süreç içerisinde çiftliklere, servete hatta askeri güce sahip olmuşlardır. Öyleki merkezi otorite, yerel nizamın tesisi hususunda bu kişilerden yardım istemek zorunda kalmıştır (Özkaya, 1996). İlk bakışta Batı’da kent halkının kazandığı özerkliği çağrıştıran ayanlık kurumu, halkın değil, devletin taleplerinin yerine getirilmesinde aracılık eden mekanizma olması bağlamında Batı’dakinden farklı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. İfade edildiği gibi devletin taleplerini hızlı bir şekilde yerine getirmek için tesis edilmiş olunan ayanlık kurumu, zaman içerisinde merkezi idareye karşı sorunlar çıkarmaya başlamıştır. Halkı sömürme yoluya servet elde etmeyen başlayan ayanlar, merkezi otoritenin güç kaybetmesinin de etkisiyle nüfuzlarını arttırmışlardır. Merkezi idare karşısında elde ettikleri imtiyazlarla “*yerel hanedanlar*” konumuna gelen ayanlar, güçlerini “*Sened-i İttifak*” (1808) ile pekiştirmiştir.

Merkezi idare karşısında konum ve güç kazanmalarına rağmen ayanların, Avrupa feodal soylu sınıfıyla karşılaştırılacak özerk bir statüye sahip olmadıkları söylenebilir. Mardin’in (2001) ifadesiyle; Osmanlı İmparatorluğu’nda, Batı’daki gibi merkez ile çevre arasında köprü işlevi gören “*stande*”, “*rechtsgemeinschaften*” ya da “*yerel parlament*”ler varolamamıştır. Çünkü Osmanlı’da, ayanlar daima bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Dolayısıyla “*çevre*”, Batı Avrupa’daki gibi özerklik ve meşruiyete kavuşamamıştır. Nitekim Osmanlı’da “*medeni toplum*”un yerine, devletin denetiminde olan cemaatler gibi dini örgütlenmeler varolmuştur.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu’ndaki lonca, vakıf, azınlıklar ve ayan gibi unsurlar ilk bakışta sivil toplum potansiyeline haiz gibi görünseler de istisnai durumlar sarfinazar devlete göbek bağı ile bağlı olan yapılardır. Nitekim bu yapıların devlet ile olan ilişkilerinde devleti önceleyen bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Bu durum Osmanlı’da aristokrasi, burjuva gibi unsurların ve hümanizm, parlamentarizm ve liberalizm gibi düşüncelerin ortaya çıkmasına engel olmuştur (Çaha, 2000, 2007).

3.6.1.2. İttihat ve Terraki Cemiyeti Döneminde Sivil Toplum

Bu başlık altında Cumhuriyet döneminin siyasi laboratuvarı olarak ifade edilen İttihat ve Terraki Cemiyeti (İTC) dönemindeki iktidar ve sivil toplum yapıları incelenmiştir. İTC'nin hangi sebeplerle, nasıl ortaya çıktığı Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan reform hareketleri bağlamında ele alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu 17. yy'ın sonlarından itibaren gerileme ve çökme dönemine girmiştir. Özellikle ekonomide ve adalet sisteminde baş gösteren bozulmalar sonucunda güç kaybeden Osmanlı devleti, bu kötüye gidişi durdurabilmek amacıyla bir dizi reform kararı almıştır. Bu bağlamda modernleşme hareketlerinin yaşandığı Osmanlı'da askeri, idari ve hukuk sisteminde ıslahatlar gerçekleştirilmek istenmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketi, Batı Avrupa'daki gibi endüstri devrimi beraber gelişen toplumsal bir süreç olmaktan ziyade azalan siyasi otoritenin yeniden tesis edilmesi amacıyla yapılmıştır.

“*Nizam-ı Cedid*” (Yeni Düzen) ile başlayan reform hareketi Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya dönmesinin mihenk taşlarından biri olarak kabul edilmektedir (Berkes, 2016). III. Selim'in tahttan indirilmesinin ardından, II. Mahmud ile devam eden reformların temel amacı; merkezi otoritenin yeniden sağlanıp, devleti eski kudretli günlerine geri döndürmek olmuştur. Nitekim II. Mahmud yeniden güçlü bir merkezi yönetim tesis etmeyi ve bu yapının padişaha dayanmasını sağlamayı hedeflemiştir. Berkes'in (2016: 126) ifadesiyle batılılaşma anlamında bir “*başlangıçlar dönemi*” olan II. Mahmud dönemindeki yenilik hareketleri de beklenen müspet sonucu vermemiştir. Tanzimat Fermanı³³ (Gülhane Hattı Hümayunu) ile devam eden yenileşme hareketleri bağlamında yasaların üstünlüğü, eşitlik ve özgürlükler açısından önemli adımlar atılmıştır. Tanzimat'ın, yöneten-yönetilen ilişkisindeki bir değişimi de başlattığı söylenebilir. Halkın yerel meclislerde temsilci bulundurması ilkesinin kabulü, bu yönde atılan önemli bir adımdır. Bu meclisler, merkezi hükümetin görev ve yükümlülüklerinin yerel halk tarafından paylaşılması amacıyla

³³ Tanzimat Fermanı, padişahın tek yanlı bir işlemi yani bir “*ferman*” olarak görülse de içerdiği hükümlere bakıldığında, padişahın kendini sınırladığı bir belge olması bağlamında Osmanlı siyasi tarihi açısından önemlidir. Can güvenliği, ırz, namus ve mülkiyetin korunması gibi temel hak ve hürriyetlerin yer aldığı Tanzimat Fermanı, ilk derli toplu “*Osmanlı haklar listesi*” olarak ifade edilebilir (İnalçık, 1998).

hizmet etmiştir. Bununla birlikte düşünce özgürlüğü, dernek kurma ve toplanma özgürlüğü gibi çağdaş sivil toplumun ön şartı sayılan özgürlüklerin birçoğundan bahsetmek hala mümkün değildir.

Osmanlı geleneksel toplum yapısı ve ardından modernleşme girişimleri ile ortaya çıkan yeni toplum anlayışının sunduğu veriler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sivil toplum yapısı ile ilgili bazı sonuçlara ulaşmamızı mümkün kılmaktadır. Öncelikle sivil toplumun unsurları olarak ele aldığımız toplumsal birimlere eklemeler yapılabilir. Bunlar arasında ilk akla gelen “ulema” yani “ilmiye” sınıfıdır. Ancak Osmanlı toplumunun entelektüel kesimi olarak ifade edilen bu sınıfın üyeleri, devlet görevlisi olmaları ve bu doğrultuda genellikle devlet politikalarını destekleyici tavır takınmaları nedeniyle sivil toplum unsuru olarak değerlendirilmemektedir. Çünkü ulema, hiçbir zaman devlet dışı bir kurum olmamış; aksine devlet desteği ve denetimi altında faaliyet göstermiştir. Osmanlı toplumunda devletten bağımsız bir aydın sınıf, Tanzimat Dönemi'nde ilk nüvelerini vermeye başlamıştır.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı toplumunda cemaatten ayrı olarak “birey” kavramının doğduğu ve bireyin kendi başına bir değer olarak algılanmaya başladığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu bağlamda Tanzimat'ın en önemli katkılarından biri, siyasal katılmanın temellerini oluşturabilecek öğeleri Osmanlı-Türk siyasi kültürüne dâhil etmiş olmasıdır (Lewis, 1998). Tanzimat Fermanı'nın ardından Batılı devletlerin de baskısıyla ilan edilen Islahat Fermanı (1856) o zamanakadar “*millet-i hakime*” olan Müslümanların bu imtiyazlı konumunu ortadan kaldırarak, din farkı gözetmeksizin “*Osmanlı vatandaşlığı*” kavramını ortaya çıkarmıştır. Gülhane Hattı Hümayunu ve ardından kabul edilen Islahat Fermanı'na, Müslüman halk ve bürokrasi tarafından tepki gösterilmiştir. Ayrıca 19. yy'ın ortalarında açılan okullarda yetişmiş olanlar arasından, muhalif bir hareket doğmuştur. Kendilerini “*Genç Osmanlılar*” olarak adlandıran bu grubun başını Ziya Paşa ve Namık Kemal çekmiştir. Genç Osmanlılar, devletin modernleşmesinin toplumsal reformla olması gerektiğini ileri sürüp, toplumun egemenliği paylaşmasına olanak verecek ve seçimle kurulacak bir parlamento talebini ortaya koymuştur (Mardin, 2003).

Osmanlı'daki ilk sistematik muhalif hareketi olan Genç Osmanlı'ların faaliyetleri sonucunda merkezi idare, Meşruiyet ve Kanuni Esasi'yi (1876) ilan

etmiştir. Kanuni Esasi ile Osmanlı siyasi ve toplumsal yaşamındaki en önemli gelişmelerden biri “*Meclis-i Umumi*” adındaki parlamentonun kurulmasıdır (Özbudun, 2012). Kişi hak ve özgürlükleri noktasında kayda değer maddelerin yer aldığı Kanunu Esasi’de, dini ve mezhebi ne olursa olsun Osmanlı devletinin uyruğu olan herkesin, “Osmanlı” uyruğu olarak kabul edileceği belirtilmiştir. Bunların yanı sıra can güvenliği, ibadet özgürlüğü, basın özgürlüğü, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, aleni yargılanma ilkesi, eğitim özgürlüğü, işkence, müsadere ve angaryanın yasaklanması hükme bağlanmıştır (Kapani, 1999; Tanör: 1992).

Sultan II.Abdülhamid’in, Rus Harbi’ni sebep göstererek 14 Şubat 1878’de meclisi süresiz tatil ilan etmesi, Osmanlı’daki anayasacılık hareketlerinin duraksamasına neden olmuştur (Kapani, 1993). Yeniden mutlak monarşinin hâkim olduğu bu döneme “*İstibdat Dönemi*” denmiştir. Baskı dönemi olarak ifade edilmekle birlikte modernleşme anlamında adımların da atıldığı bu dönemde askeri ve eğitim alanlarında önemli gelişmelerin katedildiği söylenebilir. Öyleki bu dönemde açılan yüksekokullardan mezun olanların oluşturduğu “*İttihad-ı Osmani*” grubu, II. Abdülhamid’e muhalif gruplardan biri olmuştur. Esasen bir fikir kulübü olarak ortaya çıkan bu grup, “*Jön Türk*” hareketinin temelini teşkil etmiştir. Gelişen süreç içerisinde fikir kulübü olmanın ötesine geçerek, eylemlere başlayan bu hareket, “*Meşveret*” ve “*İntikam*” gibi yayınlar aracılığıyla destekçi sayısını arttırmıştır (Tanör, 1992). Prens Sabahattin ve A. Rıza Bey öncülüğünde iki ayrı kanada ayrılan Jön Türkler içerisinde fikir ve ideolojik ayrılıklar ortaya çıkmıştır (Ahmad, 2004). Demolins’ten etkilenen Prens Sabahattin’in liderliğini yaptığı grup bireyci toplum bağlamında âdem-i merkeziyetçiliği ön plana çıkarmak isterken, Comte’un düşüncelerinden etkilenen A. Rıza Bey ve ekibi ise güçlü bir merkeziyetçiliği savunmuştur. Nitekim A. Rıza Bey, pozitivism akımının prensibi olan “*ittihat*” (birlik) ve “*terakki*” (ilerleme) unsurlarını kurucusu olduğu hareketin ismi olarak belirlemiştir. 1907’de Paris’te düzenlenen II. Jön Türk kongresi her iki grubun katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Aralarında görüş ve uygulama farklılıkları olmakla birlikte iki grup, II. Abdülhamid yönetimine son vererek, Kanunu Esasi’nin yeniden yürürlüğü konulması hususunda uzlaşmışlardır (Karpat, 2006). Böylece başlayan II “*Meşrutiyet Dönemi*” (1908), Osmanlı-Türk tarihinde önemli bir aşamayı işaret etmektedir. Her şeyden önce, toplumsal tabana yayılmış bir sivil hareket ve

örgütlenmeye dayanan II. Meşruiyet ile birlikte Osmanlı'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin aktörleri ise İTC'liler olmuştur.

Kocabaş'a (2016: 65) göre "taçlı demokrasi" olarak nitelendirilen II. Meşrutiyet hareketi, Osmanlı'daki Türk ve Türk olmayan unsurların demokratik ve liberal bir anlaşma zemini içinde giriştikleri ilk ve son harekettir. Findley'in (2012: 198) ifade ettiği gibi II. Meşrutiyet döneminde siyasal yapı, daha önce hiç olmadığı ve 1960'lara kadar da olamayacağı kadar, çoğulcu bir hasiyet kazanmış, anayasal özgürlükler önemli ölçüde artmış, birçok siyasal parti kurulmuş, yüzlerce gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Sivil toplum bağlamında da önemli tecrübelerin yaşandığı bu dönem "*Cemiyetler Dönemi*" olarak adlandırılmaktadır. Öyle ki bu dönemde ilk işçi örgütlenmeleri, sendikalar ve komünist hareketler ortaya çıkmıştır (Çaha, 2007). II. Meşrutiyet dönemiyle gücü ele geçiren İTC, hükümette yer almamasına rağmen yönetim üzerinde etkili olmuştur. 31 Mart Olayı sonrasında gücünü daha da pekiştiren İTC, Kanuni Esasi'de değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerle padişahın yetkilerini olabildiğince sınırlandıran İTC ayrıca İctimaatı Umumiye (Toplantı), Matbuat (Basın), Tatili Eşgal (Grev), Cemiyetler (Dernekler) Yasası gibi toplumsal hareketliliğin zorunlu kıldığı normatif temeli sağlayan yasalar çıkarmıştır. Bu yasalar tam olarak demokratik düzenlemeler olmamakla birlikte Osmanlı toplumunda sivil toplumcu bir yönelişin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Örneğin, İctimaatı Umumiye Yasası'na göre, toplantılar izne bağlanmış, dernekler yasasına göre ırkçılık ve milliyetçilik temeline dayalı gruplaşmalara izin verilmemiştir. Basın yasasında ise her gazetenin kamu düzenini bozacak haberler yapmaları durumunda müeyyideye uğrayacağı hükme bağlanmıştır (Shaw, 1993).

1918 yılına dek iktidarda kalmayı başaran İTC, Osmanlı-Türk siyasal yaşamında önemli etkiler bırakan bir hareket olmuştur. Tunaya'nın da (1996) vurguladığı gibi İTC, etkisini yalnızca Osmanlı tarihinin son dönemlerinde değil, bugün bile hissettiren bir öneme sahiptir. Uygulanan baskıcı politikalara rağmen İTC döneminde; toplumsal, hukuki, siyasal ve ekonomik alanda önemli demokratik adımların atıldığı söylenebilir. Sonuç olarak Jön Türk hareketi, kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir "siyasal laboratuvar" olmuştur. Zira Osmanlı

Devleti ile Cumhuriyet rejimi arasındaki birleştirici unsurların temeli bu dönemde atılmıştır (Akşin, 2000).

Sonuç olarak Osmanlı'da tam anlamıyla bir sivil toplum yapısından bahsetmek mümkün olmamakla birlikte sivil topluma temel teşkil edecek unsurların olduğu söylenebilir. Devlet denetiminde olsalar dahi başta millet sistemi olmak üzere lonca, ayan gibi “*sui generis*” unsurlar, sivil toplumun nüveleri sayılmaktadır. Nitekim Mardin (1984) Osmanlı'da “sivil toplum”un var olup, olmadığı sorusuna dair verilebilecek yanıtın hem “evet” hem de “hayır” olacağını şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Doğu despotizmi gösterenlerin Şeriat'ın garantilediği bir özel mülkiyet alanını gözden kaçırdıkları oranda, onların tarifine uyan bir “sivil” dinamiğinin öğelerinin kısmi mevcudiyetinden bahsedebiliriz. Genel özel hayatın “Örf-i Sultani”den uzak, bir çeşit masuniyetle korunmuş olarak cereyan etmesi açısından sivil toplumun varlığını ileri sürebiliriz. Loncaların çalışmasına devletin esnaf üzerindeki kontrolüne ve siyasi kurumlardan uzak tutulmalarına baktığımızda, imaj biraz daha bulanık gözükmektedir. Fakat salt Batı'ya bakarak bu kontrollerin “sivil toplum”u ortadan kaldıracı olduğunu ileri süremeyiz. Sistemde gerçekten eksik olan Fransızların “*Corps Constitues*” olarak isimlendirdikleri, “*Stande, Rechts Gemeinschaften*” tipi kuruluşlar ve serbest şehirlerdir.”

Osmanlı'daki yenilik ve modernleşme hareketinin, sivil toplum açısından olumlu yönler barındırdığı söylenebilir. Osmanlı'da 19. yy'da ortaya çıkan “kamuoyu” ve “kamu yararı” kavramları bu reform sürecinin getirilerinden biridir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Batılı düşünce akımlarının toplumsal yaşama girmesi ve yeni doğan aydın sınıf tarafından benimsenmesi, “kamusal alan” düşüncesinin gelişmesini sağlamıştır. Ancak Osmanlı toplum yapısındaki bu değişim, devleti kurtarmak projesi olması ve toplumsal tabandan gelmemesi nedeniyle sivil toplum konusundaki beklentilere karşılık verecek düzeyde olmamıştır.

3.6.1.3. Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Sivil Toplum

I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı İmparatorluğu askeri ve ekonomik olarak ağır darbe almıştır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile itilaf devletleri Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. Bu işgallere karşı mücadele veren gruplar olsa da organize bir direniş gösterilememiştir. Dağınık direniş unsurlarını örgütlemek amacıyla başta Mustafa

Kemal olmak üzere birçok subay ve aydın, İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek, milli kurtuluş mücadelesini başlatmışlardır. Anadolu'nun birçok yerinde kongreler düzenlenerek, “*Misak-ı Milli*” (Milli Ant) hedef olarak belirlenmiştir. M. Kemal'in, Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren en kısa zamanda seçimlerin yapıp meclisin toplanmasının gerekliliğini vurgulaması, “fiili” bir düzenin değil, “hukuki” bir düzenin oluşturulmak istendiğinin göstergesidir. Cumhuriyet rejimi kurulacağına dair düşünceler ise savaş bitimine dek “*milli sır*” olarak saklanmıştır. Bu doğrultuda 23 Nisan 1920'de Ankara'da, TBMM'nin açılmasıyla, Türk toplumunun demokrasi mücadelesi yeni bir sürece girmiştir. 390 kişiden oluşan ilk TBMM üyelerinin yarısından fazlası asker, memur, din adamı ve diğer aydınlardan oluşmuştur (Özbudun, 2012). Geriye kalanlar ise çiftçi, tüccar, aşiret reisi gibi kişilerdir. Bu durum, Milli Mücadele'nin küçük burjuva kökenli asker-sivil aydınlar ile Anadolu eşrafı öncülüğünde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu yasallık ve meşruluk eğiliminin en büyük göstergesi ise 1921 Anayasası olmuştur. Egemenliğin, kayıtsız ve şartsız bir şekilde millete teslim edildiğini ifade eden 1921 Anayasa'sı ile kişisel egemenliğe dayalı monarşik yönetim yerine, Cumhuriyet rejimine geçileceği açıkça ifade edilmiştir (Ahmad, 2004).

Merkezi yönetimin sınırlı ve istisnai, yerinden yönetimin ise asli ve genel olarak ayrıldığı 1921 Anayasası'nda “aşağıdan yukarı” bir yönetim tarzı benimsenmiştir. Osmanlı-Türk idare geleneğine uzak olan bu yönetim anlayışını “yerel kongre iktidarları”nın bir tecellisi olarak değerlendirebiliriz. Ne var ki gelişen süreç içerisinde söz konusu bu yerel unsurlar etkinlik gösterememiş ve merkezi yönetim ağırlık kazanmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında demokrasi tedricen geçilen bir süreci kapsamıştır. Sivil toplum unsurlarının henüz etkinlik kazanmadığı bu dönemde, merkezi idare, Osmanlı'daki yapıyı andıracak biçimde yönetim sergilemiştir. Nitekim Türkiye'de, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında STK'larda görev alanların çoğu, bürokraside çalışan kişiler olduğundan, devlet dışında özerk bir sivil toplum yapısı oluşturmaları zaten beklenemezdi. Bu bağlamda, Batı demokrasilerinde görülen toplumsal başkaldırı ve siyasi iktidarı sınırlama gücünün, Cumhuriyet'in ilk yıllarında görüldüğü söylenemez (Tuncel, 2005).

3.6.1.3.1. Tek Parti Dönemi

Saltanatın kaldırılmasının ardından M. Kemal, halkçılık esasına dayalı bir siyasi parti kurmuştur. Halk Partisi ismi verilen bu parti, belli bir zümreye değil, bütün sınıflara dayalı bir parti olarak kurulmuştur. Partinin kurulmasının ardından I. TBMM feshedilerek, yeniden seçim kararı alınmıştır. Yapılan 1923 seçimlerinden, Halk Partisi iktidarını pekiştirerek çıkmıştır. Seçimler sonucunda kurulan II. Meclis, 1921 Anayasası'nda yapılan değişikliklerle 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı Kanun ile Cumhuriyet'i ilan etmiştir (Ahmad, 2004). Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan yeni dönemin şartları doğrultusunda 1921 Anayasası'ndan daha kapsamlı bir anayasanın gerekliliği ortaya çıkınca, 20 Nisan 1924 tarihinde yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Fransız Devrimi'nin klasik özgürlük anlayışının benimsendiği 1924 Anayasası; eşitlik, özgürlük, kişi dokunulmazlığı, düşünce ve vicdan özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, özel mülkiyet ilkesi, dernek kurmak özgürlüğü gibi prensipleri içermiştir. 1924 Anayasası, devlet ile sivil toplum ilişkisi açısından ele alındığında ise ulusal egemenlik ve cumhuriyetçiliğe yaptığı vurgu bakımından önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. Ne var ki tek parti döneminin Batılılaşma ve toplumu dönüştürme amaçlı baskıcı politikaları, Cumhuriyet rejimini demokrasiyle taçlandıramamıştır (Çimen ve Bakan, 2009).

Demokratik yönetim anlayışı doğrultusunda çok partili döneme geçiş için adımlar atılmaya başlanmıştır. İlk olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştur. Ekonomik ve siyasi liberalizmi savunan TCF'nin parti programında bireysel özgürlükler, hukuk devleti ve âdem-i merkeziyetçiliğe vurgu yapılmıştır. Kamuoyundan teveccüh gören parti, 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Sait Ayaklanması'nın da etkisiyle kapatılmıştır. Bu isyan sonucunda iktidarı olağanüstü yetkilerle donatan Tahrir-i Sükûn Yasası çıkarılmıştır (Ahmad, 2004). Bu yasa ülkedeki demokratik unsurlara ve çok partili siyasal hayata sekte vurmuştur. TCF deneyiminin ardından, çok partili rejime geçişte bir diğer çaba Serbest Fırka'nın (SF) kuruluşu olmuştur. TCF aksine daha ılımlı bir muhalefet yürütmesi amacıyla M. Kemal tarafından kurdurulan bu parti de TCF ile aynı kaderi paylaşmıştır. 1929 Ekonomik Buhranı'nın da etkisiyle halk beklenmedik şekilde SF'yi desteklemeye başlayınca parti lideri F. Okyar partiyi feshetmiştir. (Akşin, 2000). Yaşanan bu olumsuz tecrübeler sonucunda tek parti rejiminin sertleşerek uygulandığı ve laik-

milliyetçi reformların genişletildiği bir dönem başlamıştır. Öyle ki hükümet, kendini artık devlet ile eş görmeye başlamış, parti genel sekreteri, içişleri bakanı olarak “*tayin*” edilmiş, valiler vilayet parti teşkilatlarının başına getirilmiş ve nihayet tüm millet, Halk Partisi üyesi sayılmıştır. Bundan sonraki 15 yıl boyunca CHP, tek siyasi parti olarak ülkeyi yönetmiştir.

Dönem konjonktürüne bakıldığında dünyada da böylesi yönetim tarzlarının olduğu görülmektedir. Örneğin İtalya’da Faşist Parti, Rusya’da Komünist Parti ve Almanya’da Nazi Partisi biçimsel olarak CHP ile benzerlikler taşımaktadır. Ancak CHP’yi söz konusu bu partiler gibi totaliter bir parti olarak değerlendirmek mümkün değildir (Özbudun, 2012). Zira sosyal temelleri açısından CHP, merkezi asker-bürokrat elit ile Anadolu eşrafının koalisyonu olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte merkezi yönetim düzeyinde asker-bürokrat elit her zaman baskın unsur niteliğini korumuştur. Cumhuriyet rejiminin pekişmesinden sonra bu durum, özellikle işçi ve köylüler aleyhine sonuçlar doğurmuş; bu halk kesimleri devrimin bütünüyle bir parçası durumuna gelememiş, aksine yönetimden soyutlanarak yabancılaşmıştır.

Tek parti döneminde gerçekleştirilen reformlar ilk olarak hukuk ve eğitim alanlarında yapılmıştır. Özellikle Menemen olayının ardından, M. Kemal Atatürk öncülüğünde kültür hareketlerine hız verilerek halkevleri kurulmuştur. Dil, edebiyat, tarih, güzel sanatlar, kütüphane ve yayın, toplumsal yardımlaşma, köycülük, halk dersaneleri ve kursları olmak üzere çeşitli etkinlik kollarına sahip olan Halkevleri, Türk aydınlanma hareketini taşraya yayma rolünü üstlenmiştir (Gevgili, 1990). Özellikle laiklik ilkesi bağlamında benimsenen laik hukuk ve eğitim sistemiyle birlikte, Cumhuriyet rejiminin temellerini düzenleyen Anayasa da, sivil toplum kavramına uygun, toplumsal unsurlar olarak değerlendirilebilir. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında muasır bir topluma geçiş için millet-devlet-parti özdeşliği ile gerekçelendirilen Jakoben eğilimlerin arttığı da ifade edilmelidir. Nitekim bu artan eğilim zaman içerisinde sivil toplumun gelişmesine engel teşkil edecek uygulamalara sebep olmuştur. “Kutsallaştırılmış” devrimci amaçlar bağlamında uygulanan politikalar, ülkedeki demokrasi çalışmalarına zarar vermiştir. Gerçekleştirilmek istenen “Kültür Devrimi” tıpkı Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi

Türkiye Cumhuriyeti'nde de yöneten-yönetilen uyumsuzluğunu doğurmuştur³⁴ (Gevgili, 1990).

M. Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine 26 Aralık 1938 tarihli olağanüstü genel kongrede İ. İnönü partinin sürekli genel başkanı (Milli Şef) olarak seçilmiştir. Partinin aldığı bu monolitik biçim, ünlü “*tek parti, tek millet, tek lider*” sloganıyla ifadesini bulmuştur. İnönü döneminde de laiklik ve demokrasi odaklı reformlar devam etmekle birlikte demokrasi ve bu çerçevede sivil topluma aykırı uygulamalar da gerçekleştirilmiştir. Örneği 1938'de kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile ortak menfaatlere dayalı derneklerin kurulması yasaklanmış ve bu bağlamda siyasi partilerin kurulmasına da olanak tanınmamıştır. Ayrıca mevcut mason teşkilatının kaldırılmasına yönelik düzenlemeler de yapılmıştır. Aynı şekilde basın unsurları da oldukça sıkı denetim tabi tutulmuştur (Karpaz, 2006). Zira bu denetim 1938 yılında kurulan Basın Birliği ile kurumsal hale gelmiştir. Gerek sivil topluma gerekse basına yönelik uygulanan sıkı denetim politikaları, Tanzimat dönemi ile başlayan modernleşme sürecinde oluşan sivil toplum unsurlarının ve birikiminin ağır yara almasına neden olmuştur (Lewis, 1998).

Bahse konu yılların en sık kullanılan ifadelerinden biri olan “*Halka rağmen, halk için*” sloganı, söz konusu baskıcı dönemi net bir şekilde özetlemektedir. Yani tek parti dönemi Türkiye'sinde çağdaşlaşma süreci demokrasi ve sivil toplum bağlamında değerlendirildiğinde; Batı'daki örneklerinden uzak bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Batı'da sivil toplum, siyasal olanın müdahalesiyle değil, aksine siyasi otoriteye karşı gösterilen direniş ile gerçekleşmişken, Türkiye'de bizzat devlet eliyle, tepeden inme bir şekilde yapılmak istenmiş, bu nedenle de arzu edilen değişimler sağlanamamıştır. Çünkü devlet merkezli modernleşme, kendisini siyasetle sınırlamaz. Aksine moderniteyi; kültür, cinsiyet, yaşam tarzı ve kimlik alanında yaşama geçirmenin aracına dönüşür. Böylece siyaset, birbiriyle rekabet eden modernist, milliyetçi ve dinsel toplumsal projelerin alanı haline gelir. Nihayetinde

³⁴ Türk modernleşme sürecinde devlet, hem bireyi hem de toplumu bir bütün olarak sınırlandırmış ve bunları sosyal, kültürel, ekonomik, hukuki ve siyasi olarak şekillendirmek istemiştir. Modernleşmenin en yoğun kısmını sosyo-kültürel alanlar oluşturmuştur. Devlet, halkın giyim tarzından, konuştuğu dile, hatta dinleyeceği müziğe kadar geniş bir alanda tek taraflı tanımlayıcı güç haline gelmiştir. Öyle ki halkın giyim tarzı demode görülmüş, konuşulan dil saf Türk dili sayılmamış ve halk tarafından dinlenen Türk musikisinin radyosu İçişleri Bakanlığı'nın talimatıyla bir süreliğine yasaklanmıştır (Karadağ ve Göktolga, 2009).

rekabet halindeki “yaşam biçimleri” şahsi tercihler olarak değil, medeniyet çıkarları olarak karşımıza çıkar (Göle, 1998).

Sonuç olarak, bir anlamda Osmanlı'nın halefi olarak kurulan Cumhuriyet, saltanat ve hilafeti kaldırarak Osmanlı geçmişiyle tüm bağlarını koparmak istese de merkezîyetçi bürokratik yönetim anlayışını devam ettirmiştir. Zira cumhuriyet rejimine geçilmiş olması, başlı başına çok önemli bir demokratik yönlü dönüşümü ifade etse de, tek parti döneminde demokratik siyasetin hayat bulmadığı, sorunun demokrasiden ziyade “modernleşme” olduğu bilinmektedir (Çimen ve Bakan, 2019). Kemalist elitlerce modern bir ulus devlet olarak tasarlanan Türkiye Cumhuriyeti, aynı zamanda geçmişten bir kopuşu da gerçekleştirmek istemiştir.³⁵ Tek parti döneminde devlet “Türkiye muasır medeniyetlerin ortasında gelişmiş ve uygarlaşmış bir ulus olarak yaşayacaktır” olasılığının bir ön koşulu olarak görülmüştür. Türkiye'nin çağdaş bir devlet olabilmesi adına bir yandan Osmanlı etkisinden uzak bir ulus devletin kurulması diğer yandan İslam'ı bireysel inanca indirgeyecek kadar güçlü ve laik bir ulusal kimliğin tesis edilmesi amaçlanmıştır (Keyman, 2006). Bu bağlamda devlet, Türk modernitesinin baskın temsilcisi olarak ön plana çıkmıştır.

Gellner (2003) Türk modernleşmesini doğrudan devletle ilişkilendirerek, salt siyasi modernite olarak ifade etmiştir. Gellner'in bu analizinden yola çıkarak, Türk modernleşmesini devlet merkezli, yukarıdan aşağıda doğru gerçekleşen bir dönüştürme süreci olarak ele alabiliriz. Nitekim Türk modernitesinin oluşumuna daha yakından bakıldığında, devlet merkezci kimliğine anlam veren birkaç epistemik ve kuralcı parametre olduğu görülmektedir. Bu parametrelerden ilki, güçlü devlet geleneğidir. Devlet, toplumdan bağımsız bir şekilde işleyerek ve toplumu dönüştürme kapasitesinin ancak “üstten” yapılabileceğini kabulüyle hareket etmiştir. İkinci parametre ise kalkınmanın temellerinin planlı ve ithal ikameci sanayileşmeye dayanan bir ekonomiden geçtiği görüşünü temel alan “ulusal kalkınmacılık” ideolojisidir. Ulusal kalkınmacılık; toplumun modern, endüstriyel ve medeni bir bütünlük kazanması noktasında önemli bir araç olarak görülmüştür. Devlet ise tek ekonomik aktör olarak ön

³⁵ Gerçek demokrasilerde devlet, toplumun hizmetindedir ve toplum için vardır. Toplum devletin her tür manipülasyonuna açık bir beşeri kaynak durumunda değildir. Oysa Türkiye'de devletçi elit, toplumu devletin her tür manipülasyonuna açık bir malzeme olarak kabul etmiştir. Devlet elit, devleti toplumun hizmetine sokmayı kabullenmemiş, aksine topluma mutlak anlamda hükmetmeyi ve onu kendi referansları doğrultusunda “hizaya” getirmek istemiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet, Osmanlı siyasal kültüründen tevarüs bir ifadeyle “*zillullah fi'l-arz*” (Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi) olmaya devam etmiştir (Çaha, 1999).

plana çıkmıştır (Keyder, 1999). Muktedir devlet geleneği ve ulusal kalkınmacılık ideolojisi, Türk modernitesinin kurumsal yapı taşları olsa da, erken Cumhuriyet döneminde uygulanan bu modernleşme hamlelerinin destek bulabilmesinde toplumsal bir zeminin oluşturulması gerektiği göz ardı edilmiştir. Organik bir toplum yapısının oluşturulmak istendiği bu dönemde, ulusal çıkarların bireysel özgürlüklerden, görevlerin haklardan ve devlet egemenliğinin bireysel özerklikten üstün tutulduğu bir “cumhuriyet dönemi vatandaşlık modeli” tasarlanmak istenmiştir. Öyleki bu anlayışın modernleşme sürecinin anlaşılmasında ve hareket tarzında “egemen söylem” olarak devlet-toplum ilişkisinde iz bıraktığı ifade edilebilir (Keyman, 2006).

Tüm bunlar çerçevesinde tek parti döneminde sivil toplum düşüncesinin son derece zayıf kaldığını söylemek mümkündür. Nitekim araştırmanın önceki bölümlerinde bahsedilen sivil toplum unsurlarının birçoğunun bu dönemde etkin olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Türk modernleşmesinde örgütsel yaşamın hiç rol oynamadığını söylemekte eksik bir tespit olur. Her şeye rağmen bahse konu dönemde, Türkiye’nin hızlı bir şekilde muasır medeniyetler düzeyine erişmesine katkı sunacak aktif bir toplum tasarlanmak istenmiştir. Bu örgütsel yaşam; kamu çalışanları organizasyonlarını, vakıfları, kooperatifleri ve dernekleri kapsamıştır. Bunlar aynı zamanda geri kalmış- geleneksel olarak telaffuz edilen toplumun ilerici-modern bir sosyal oluşum hâline dönüşümünü hızlandırmayı amaçlayan organik toplum görüşünün yapıcı birimleri olarak ortaya çıkmışlardır (İçduygu ve Keyman, 2004). Nitekim örgütsel yaşam, hak ve özgürlüklere karşı devlete ahlaki bir öncelik bahşeden ve görevleri temel alan vatandaşlık anlayışıyla gerçekleşmiştir. Türk modernitesinin niteleyici özellikleri, organik toplum görüşünü ve görevlerini temel alan vatandaşlık anlayışı ile ilişkili olan devlet merkezci örgütsel yaşamın hâkimiyetini 1980’lere kadar muhafaza etmiştir. Buradan hareketle çok partili hayata geçişin, mevcut örgütsel yaşamı çok fazla değiştiremediği söylenebilir. Demokrasiye geçiş, siyasi yaşamın sağ-sol ekseninde organize olmaya başlaması ve ekonomik hayatın belli bir seviyeye kadar liberalleşmesi gibi yeni gelişimlere işaret ettiyse de, kültürel ve toplumsal yaşamda devletten bağımsız bir sivil toplum var olamamıştır.

3.6.1.3.2. Çok Partili Demokrasi Dönemi (1945-1980)

Tek parti döneminde teorik açıdan kişi hak ve özgürlükleri tanınmakla beraber uygulanan politikalar açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Gücün tamamen meclis hükümetinde toplanması ve hükümet üzerinde denetim sağlayacak herhangi bir mekanizmanın olmaması, insan hak ve özgürlükleri ile ilgili anayasal hükümleri büyük oranda işlevsiz hale getirmiştir. Radikal değişimlerin yapılabilmesi amacıyla böylesi bir yönetim tarzının uygulandığı ifade edilse de, gerek konjonktürel anlamda gerek Batılı demokrasilerin desteğini alabilmek adına daha demokratik bir siyasal sisteme geçilmesi zorunluluğu oluşmuştur (Çiçek, 2004). Bu doğrultuda sendikal kurma yasaları kaldırılarak, Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. Basın Yasası yeniden düzenlenerek, hükümetin basın üzerindeki katı denetimi sonlandırılmıştır. Dernekler Kanunu ile sınıf temeline dayalı derneklerin kurulması yasağı kaldırılarak, dernekleri kapatma yetkisini mahkemelere devredilmiştir. Eğitim alanında da demokratik adımlar atılarak, üniversitelere iç yönetimlerinde özerklik tanınmıştır. Yapılan bu demokratik düzenlemelere ek olarak Türkiye’de çok partili yaşama geçiş için hem uluslararası hemde ülke içerisinde talepler artmaya başlamıştır.

ABD tarafından verilen “*Truman Doktrini*” kapsamındaki yardımlar, Türkiye’yi Batı eksenine yaklaştırırken, totaliter niteliği ağır basan uygulamalardan, demokrasiye geçiş yönünde beklenti ve baskıları artırmıştır (Karpat, 2014). Bunun yanı sıra Türkiye toplumunda artan kentleşme ve okuryazarlık oranı bağlamında daha ileri bir demokrasi talepleri de artış göstermiştir (Kongar, 2002). Tüm bu gelişmeler bağlamında Türkiye’de tek partiye dayalı siyasi sistemin artık yetersiz olduğu görülmüştür. Nitekim İnönü 1 Kasım 1945 tarihli konuşmasında, sistemdeki temel eksikliğin bir muhalefet partisi olduğunu ve memleketin ihtiyaçları doğrultusunda başka siyasi partilerin de kurulması gerektiğini ifade etmiştir (Ahmad, 2004). Bu doğrultuda 1945’te Nuri Demirağ tarafından kurulan “Milli Kalkınma Partisi” (MKP), ekonomik liberalizm ilkesi temelinde kurulsada, kontrolsüz oluşumlara sıcak bakılmadığından, muhalefet partisi olarak dikkate alınmamıştır (Seydi, 2014).

CHP tarafından gerçekleştirilen değişim ve yeniliklerden bir diğeri Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’dur. Bu yasa, Meclis’te oy çoğunluğuyla kabul edilmekle birlikte parti içerisinde muhalif kanadın oluşmasına neden olmuştur. C. Bayar, A.

Menderes, F. Köprülü ve R. Koraltan'ın oluşturduğu bu muhalif grup (Ahmad, 2004), “Dörtlü Takrir” vererek parti içi muhalefet etmiştir. Bunun sonucunda CHP'den ihraç edilen bu dört isim 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi (DP) kurmuştur³⁶. Daha demokratik bir Türkiye, “Yeter! Söz milletindir.” sloganıyla yola çıkan DP kurmayları, siyasi gücün yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya gerçekleşeceğini ifade etmiştir (Yılmaz, 2010; Demirel, 2016).

Şekil 3.4: Demokrat Parti Seçim Afişi

Kaynak: www.wikipedia.org (18.05.2021).

Toplum nezdinde kısa sürede büyük destek kazanan DP'nin bu yükselişini gören CHP yönetimi ise daha fazla demokratik adımlar atmaya başlamıştır. Geçiş yılları olarak ifade edebileceğimiz 1946-1950 arası süreçte her iki parti oy oranını arttırabilmek amacıyla “yeni kimlikler” edinme çabasında olmuştur. Örneğin CHP,

³⁶ Türkiye Cumhuriyeti 1946 yılına kadar otoriter tek parti tarafından yönetilmiştir. Çeşitli nedenlerle geçici olarak böyle bir sistem tercih edilmiştir. Bu nedenlerden belki de en önemlisi, yapılmak istenen köklü toplumsal değişimlerin kısa sürede ve kolaylıkla gerçekleştirilmek istenmesiydi. Ancak sistemin meşruiyetinin her geçen gün azalması ve beklenmedik uluslararası gelişmeler bu otoriter sistemi değiştirmek zorunda bırakmıştır. Böyle bir konjunktürde demokrasi, otoriter sisteme bir yama olarak eklenmiştir. Bu demokrasi yaması ilk yıllarında halka bir soluklanma sağlasa da demokrasiyi bir yama olmaktan çok bir öz haline getirme amaçları çeşitli suçlamalarla etiketlenmiştir (Karadağ ve Öztolga, 2009).

1946 seçimlerinin hemen ardından İnönü'nün "Milli Şef" unvanını kaldırmış ve parti başkanlarının artık dört yılda bir toplanacak kongre tarafından seçileceği karara bağlanmıştır. Ayrıca halkevlerinin parti merkezlerinden ziyade halkın genel kullanımına uygun kültür merkezlerine dönüştürüleceği ifade edilmiştir (Shaw, 1993). Kemalizm'in ve partinin temel prensiplerinden biri olan laiklik hususunda dahi tavizler veren CHP, atmış olduğu bu adımlara rağmen 1950 genel seçimleri sonucunda iktidarı DP'ye kaptırmıştır.

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçilmesi, demokratikleşme yönünde atılan önemli bir adım olsa da, DP iktidarı döneminde de tam anlamıyla bir demokrasinin tesis edildiğinden söz etmek güçtür. Taşrayı batı ile bütünleştiren karayollarının yapımı, katılımcı siyasetin artmasına imkân verilmesi, tarımda makineleşmenin hızlandırılması gibi toplumsal kazançlar sunmakla birlikte DP'nin on yıl süren iktidarı, Türkiye siyasi tarihinde demokrasiyle bağdaşmayan birçok olayın yaşandığı bir dönem olmuştur. Örneğin CHP'ye bağlı bir örgüt olarak faaliyet gösteren Halkevlerini kaldıran DP hükümeti, (Göktepe, 2014), Köy Enstitülerini sadece öğretmen yetiştiren okullara dönüştürmüş, Türk Ocakları'nı ise yeniden açmıştır (Karpata, 2014). DP döneminde yaşanan önemli olaylardan bir diğeri ise "*Vatan Cephesi*" olayıdır. DP iktidarının, temsili demokrasiye sivil toplum üzerinden demokratik katkıyı maksimize etmek amacıyla ortaya koyduğu Vatan Cephesi, esasen dikkatleri demokrasi ve halk egemenliğine yöneltmek bakımından iyi bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır.

DP iktidarına karşı artan muhalefetin ülke içerisinde kurmaya çalıştığı "güç birlikleri"ni kırmak amacıyla oluşturulan Vatan Cephesi, temel olarak bir siyasal iletişim sürecidir. Ancak bu proje başarılı olamamıştır. DP açısından beklenen başarıyı veremediği ifade edilen Vatan Cephesi, ülkede sivil toplum anlayışının gelişip yerleşmesinde de umulan sonucu sağlayamamıştır (Yılmaz, 2010; Karpata, 1999; Ahmad, 2004). Gelişen süreç içerisinde giderek despot bir hal almaya başlayan DP iktidarı, ülke sathında bir bütünleştirme ve birleştirme amacıyla yola çıktığı halde, uygulamada zorlayıcı ve baskıcı bir yöntem izleyen bu cepheleşme hareketinin yükü altında kalmıştır. Ülke demokrasisinin ilerletilmesi adına katılımcı demokrasi iklimini hedefleyen, bu bağlamda sivil toplum ve siyasal iletişim girişimi olarak düşünülen

Vatan Cephesi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin gerekçelerinden biri olmuştur (Kaya ve Avşar, 2013).

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), 27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koymuştur. Askeri darbenin sebebi olarak DP'nin ülkeyi ekonomik, toplumsal ve siyasal açıdan krize sürüklediğini ileri süren ordu, Türkiye siyasal tarihinde darbe ve askeri müdahale geleneğini başlatmıştır. Erkanlı'nın (2002) ifadesiyle, "27 Mayıs sadece DP iktidarını yıkan bir hareket olarak değil, TSK'yı politikaya sokan, sık sık sivil iradeye müdahale arzu ve geleneği oluşturan bir olay olarak incelenmelidir." Sivil toplum açısından gözlemlenen ise STK'ların darbelere karşı net bir duruş gösteremedikleri, hatta aksine askeri yönetimden yana tavır takındıklarıdır (Ahmad, 2004; Akşin, 2000). Bu durumun STK'lar açısından korku, varlıklarını devam ettirebilme kaygısı, gücü ele geçirenlerin safında yer alma arzusu gibi birçok nedeni olabilir. Ancak sonuç itibarıyla bu durum ülkemizde güçlü bir sivil toplum anlayışının olmadığını göstermiştir. Örneğin darbenin hemen ardından Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) ve Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) temsilcileri, Milli Birlik Komitesi (MBK) Başkanı Org. Cemal Gürsel'e çektikleri telgraflarla darbeden duydukları sevinçli ifade etmişlerdir. Yine bu süreçte basın organlarının da askeri müdahaleyi meşrulaştırıcı rol oynadıkları bilinmektedir (Yılmaz, 2000). Örneğin darbenin hemen ertesi günü Hürriyet Gazetesi "*Türk Ordusu Vazife Başında, Silahlı Kuvvetlerimiz Bütün Yurtta İdareyi Fiilen Ele Aldı*", Tercüman Gazetesi "*Milletçe Bayram Sevinçli İçindeyiz*", Cumhuriyet Gazetesi "*Kahraman Türk Ordusu, Bütün Memlekette Dün Gece İdareyi Ele Aldı*" şeklinde manşet atmışlardır www.cumhuriyet.com, www.gazetearsivi.com, www.hurriyet.com.tr (28.10.2021). Gazete sahipleri ise Gazeteciler Cemiyeti'nde toplanarak basın beyannameyi yayınlamışlardır. Beyannamede, 27 Mayıs ihtilalinden övgüyle bahsedilerek, memleketin tüm idealistleri adına tahakkuk edilen bir inkılâp olduğu ifade edilmiştir.

27 Mayıs darbesi neticesinde DP kapatılmış, Yassıada Mahkemesi'nin aldığı kararlar doğrultusunda DP kurmaylarından A. Menderes, R.F. Zorlu ve H. Polatkan idam edilmiştir. Bu idam kararları Türkiye demokrasi tarihinde kalıcı izler bırakmıştır. Darbenin ardından MBK 1924 Anayasası'nın birçok hükmünü değiştiren geçici bir anayasal düzen tesis etmiştir. Yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini ise bakanlar aracılığıyla kullanan MBK, kurucu iktidar hüviyetinde hareket ederek yeni anayasa çalışmalarına başlamıştır. Bu doğrultuda

akademisyenlerden oluşan “*İstanbul Komisyonu*” kurulmuştur. Ancak komisyonun hazırladığı anayasa taslağının, kamuoyunca benimsenmediği gerekçesiyle yeni bir taslak hazırlamak üzere iki kanatlı (Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi) bir kurucu meclisin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kurucu meclis, siyasi parti temsilcilerinin yanı sıra yargı mensupları, akademisyenler, basın temsilcileri, gençlik örgütleri, esnaf kuruluşları, sendikalar, ticaret ve sanayi odaları gibi toplumun neredeyse tüm kesimlerini kapsayan bir çeşitliliği arz etmiştir. Bu durum Türkiye’de sivil toplum unsurlarının dikkate alınmaya ve karar süreçlerine katılmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim bazı siyaset bilimciler ve yazarlar, 27 Mayıs sürecini salt bir askeri darbe olmanın ötesinde Türkiye demokrasisinin ilerlediği bir dönem olarak ele almaktadır. Kuşkusuz bu saptama 1961 Anayasası’nın özgürlükçü niteliğine yöneliktir. 1924 Anayasası’nın sınırlı ve güvencesiz özgürlükler kataloguna karşın, 1961 Anayasası geniş ve sağlam temellere dayalı hak ve özgürlükler sunmanın yanı sıra bu özgürlüklerin sürekliliği için gerekli çoğulcu toplumsal düzeni de tesis etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda meslek grupları, sendikalar, siyasi partiler, üniversiteler ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) gibi kuruluşlar, birtakım hak ve dokunulmazlıklarla donatılmıştır. Ayrıca yükselen kentleşmenin de etkisiyle dernek türleri çeşitlenerek yaygınlaşmıştır. Öyleki 1938 yılında dernek sayısı 201 iken, 1971 yılına gelindiğinde derneklerin sayısı 41.000’i geçmiştir www.siviltoplum.gov.tr (24.06.2021).

Görüldüğü üzere 1961 Anayasası, sivil toplumun gelişimi için gerekli normatif temeli sunmakla beraber sivil toplumun güvence altına alınması konusunda yetersiz kalmıştır. Bu dönemde sivil toplum gelişim göstermesine rağmen, özellikle radikal siyasi kutuplaşmalar nedeniyle siyasi toplum içerisinde çözülmüştür. Çatışmaya varan bu siyasallaşmanın temelinde, başta AP olmak üzere iktidar partilerinin, muhalefeti siyasal sistemin dışına itme çabası ve belli ideolojileri hedef göstermesi yatmaktadır. Ayrıca mevcut sivil toplum dinamiklerinin, kendinden olmayanı dışlayan ve “*ideal toplumsal model*” olarak görülen katı-dogmatik ideolojileri benimsemesi çoğulcu sivil toplum geleneğinin oluşumunu engellemiştir.

1961 Anayasası’nın oluşturduğu özgürlük ortamı etkisini kısa sürede göstererek, Türk siyasi ve toplumsal yaşamında demokrasiye yöneliş başlamıştır.

Örneğin Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi sol cenahı temsil eden partilerin faaliyetlerine dahi izin verilmiştir. Bununla birlikte İslamcı sağ kesimin de parti kurabilme yolu açılmıştır. Böylece darbe sonra kapatılan DP'nin yerine Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) doldurmuştur. DP'nin mirasçısı olarak görülen AP, 1965 ve 1969 seçimlerini kazanmıştır. Parti politikasını antikomünizm ve İslami değerler üzerine temellendiren AP, kendisinden beklenen siyasi istikrar ve refah ortamını sağlamakta başarılı olamamıştır.

Anayasanın garanti altına aldığı özgürlükler bağlamında, radikal ve solcu eğilimli fikir kulüpleri, Türkiye'nin sorunlarını tartışıp ortaya koymak adına üniversitelerde örgütlenmiştir. Ayrıca siyasi alan yazının yayımlanması burjuva aydınların ve hatta işçi sınıfının siyasallaşmasına neden olmuştur. Giderek kutuplaşan siyasi ortamın sonucu olarak görece ılımlı bir konfederasyon olan Türk-İş'ten ayrılan bir grup, DİSK'i kurmuştur. Nihayetinde özellikle üniversite ve fabrikalarda artan siyasal kutuplaşma, sokak olaylarıyla sonuçlanmıştır³⁷. Yaşanan bu olaylar ülkede kriz ve istikrarsızlığa yol açmış, darbe heyulası yeniden ortaya çıkmıştır. Zaten bir eli sürekli sivil bürokrasi üzerinde olan askeri bürokrasi, siyasete yeniden müdahale etmiştir (Ahmad, 2004). 12 Mart 1971 tarihinde TSK tarafından yayınlanan bir muhtıra ile asker yönetime müdahale etmiştir. Anayasa'nın işaret ettiği reformları gerçekleştirebilecek bir hükümetin iktidara gelmesi gerekliliğinden bahsedilen Muhtıra'da, bunun olmaması halinde askerin yönetimi yeniden devralacağı ifade edilmiştir. Muhtırada deklare edilen hususlar bağlamında N. Erim tarafından, çoğunluğunu teknokratların oluşturduğu partiler üzeri bir hükümet kurulmuştur. Ankara ve İstanbul başta olmak üzere on bir ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, siyasi gençlik örgütleri kapatılmış, meslek grupları ve sendikaların siyasi içerikli toplantı yapmaları yasaklanmıştır. Ayrıca sebebi her ne olursa olsun grev ve lokavt hakkı ortadan kaldırılmıştır. Basına da sınırlandırmalar getirilerek, bazı gazeteler kapatılmış, gazeteci ve aydınlar (Y. Kemal, F. Baykurt,

³⁷ 1960'ların sonunda Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan "68 Öğrenci Olayları", Türkiye'ye de yansımıştır. Üniversite öğrencileri, değiştirilmesini istedikleri eğitim sisteminden, Batı ile ittifaka son verilmesine dek birçok hususta nümayişler düzenlemişlerdir. Örneğin Amerikan 6. Filo'suna mensup askerler, kendilerini devrimci olarak ifade eden gençler tarafından Dolmabahçe'de denize dökülmüşlerdir www.cumhuriyet.com.tr (23.10.2021).

T. Z. Tunaya, B. Savcı vd.) ise tutuklanmıştır (Ahmad, 2004; Akşin, 2000; Yılmaz, 2010).

Görüldüğü üzere 1971 Muhtırası sonucu, 1961 Anayasası'nın tesis ettiği özgürlükler ve demokrasi ortamından anayasal güvencelerin azaldığı bir döneme girilmiştir. Nitekim 20 Eylül 1971 tarihinde yapılan Anayasa değişikliği ile dernek kurma hak ve özgürlüğüne Cumhuriyet tarihindeki en sert sınırlandırmalar getirilmiştir. Cemiyetler Kanunu, toplum ve hukuk düzeninin koşullarına ve günün gerekliliklerini karşılayamadığı gerekçesiyle ilga edilerek, 1972 yılında 1630 sayılı Dernekler Kanunu yürürlüğe sokulmuştur. Dernekler Kanunu, daha reformist niteliklere sahip olmakla birlikte gerekli özgürlük ortamını sağlamakta yetersiz kalmıştır. Muhtıranın amacı, Anayasa'nın öngördüğü reformları gerçekleştirebilecek istikrarlı bir yönetimin iktidara getirilmesi olarak ifade edilse de bunun hayata geçirebilindiğini söylemek mümkün değildir. Ülkede yaşanan bu siyasi istikrarsızlık ve kutuplaşmanın bedelini ise Türkiye'nin en demokratik anayasalarından biri olarak kabul edilen 1961 Anayasası ödemiştir. Hatta Türkiye toplumuna böylesi özgürlükçü ve demokratik bir anayasanın fazla geldiği, ülkenin bu denli ileri demokrasiye henüz hazır olmadığı bazı kesimlerce dile getirilmiştir. Bu doğrultuda 1961 Anayasası'nda değişiklikler yapılarak özellikle sunduğu özgürlükler ortamına kısıtlamalar getirilmiştir (Yılmaz, 2010). Örneğin 1961 Anayasası'nda yer alan temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamayacağına dair madde, “özgürlüklerin kötüye kullanılmasını önleme” amacına yönelik bir maddeye çevrilmiştir. Ayrıca kamu görevlilerinin sendika kurma hakları kaldırılmış, üniversite özerklikleri kısıtlanmış, TRT'nin özerkliğini düzenleyen maddeden ise “özerklik” ifadesi çıkarılarak, yerine “tarafsızlık” ifadesi konulmuştur.

1971 Muhtırası STK'lar açısından değerlendirildiğinde ise özellikle sendikalar ve meslek kuruluşlarının birçoğu, askeri müdahaleden yani hâkim otoriteden yana tavır almışlardır. Muhtıranın AP hükümetine karşı verilmiş olması nedeniyle sol görüşlü gençlik örgütleri de muhtıraya destek vermişlerdir. Muhtıranın hemen ertesi günü bir araya gelen devrimci on beş dernek, Demirel hükümetini emperyalizmin işbirlikçisi olmakla suçlayarak, 12 Mart Muhtırası'nı halkın ileride yeniden emperyalizmin kucağına düşmemesi için atılmış bir adım olarak gördüklerini beyan etmişlerdir.

Türkiye Devrimci Gençlik Federasyon (DEV-GENÇ) lideri Ertuğrul Kürkçü, ordunun tutumunu olumlu karşıladıklarını, sorunların parlamento yoluyla çözülemeyeceğini bu nedenle çözümün parlamento dışında aranması gerektiğini ifade etmiştir. Sol görüşlü örgütlerin aksine sağ görüşlü örgütler ise muhtıraya daha temkinli yaklaşmıştır. Yapılan açıklamalarda açık destek beyanları yerine, muhtıranın solu dengelemesi temennisi dile getirilmiştir. Örneğin Din Görevlileri, İmam Hatip Okulları Mezunları, İslam Enstitüleri Talebeleri ve İlahiyat Fakültesi Mezunları Federasyonları yayınladıkları ortak bildiriye, muhtıranın anarşistlere “dur” işareti verdiğini belirtilip ordunun bu çevrelere karşı tutumunun dikkatle izleneceği açıklanmıştır. Misyonları itibarıyla bireyin hak ve özgürlüklerini siyasi otorite karşısında savunması gereken STK’lar, bir kez daha sisteme entegre olmayı kendi gelecekleri açısından daha uygun görmüşlerdir. Bu durum ise ülkemizdeki STK’ların varlık sebeplerinin sorgulanmasına ve bu yapılara olan güvenin azalmasına neden olmuştur (Tunç, 1998). Basın organlarında ise 12 Mart Muhtırası’na karşı farklı tavırların olduğu görülmektedir. Örneğin Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri muhtırayı beklenen bir gelişme olarak değerlendirip olumlu karşılarken, Son Havadis ve Tercüman gazeteleri, Demirel’in muhtırayı eleştiren demeçlerine manşetten yer vermişlerdir www.gazetearsivi.com (28.10.2021).

12 Mart 1971 Muhtırası ile başlayan “geçiş dönemi”, 14 Ekim 1973’te yapılan seçimlerle sonlanmıştı. Seçimler sonucunda, kapatılan MNP’nin halefi olan MSP ile CHP arasında koalisyon hükümeti kurulmuştur. N. Erbakan ve B. Ecevit’in liderliğindeki MSP-CHP koalisyonunun oluşumu yani ortanın solu ile siyasal İslam’ın iktidar ortaklığı başlamıştır. Ancak bu koalisyon da arzu edilen istikrar ortamını tesis edememiştir. Akabinde kurulan Milliyetçi Cephe koalisyonu da bekleneni karşılayamamıştır (Akşin, 2000). Ekonomik sorunlarla birlikte daha da gerginleşen siyasal olaylar ve çatışmalar, Türkiye’yi yeni bir askeri darbeye maruz bırakmıştır. Ülkede istikrarın bir türlü sağlanamadığı gerekçesiyle ordu tarafından yönetime yeniden el koyularak, 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştirilmiştir.

3.6.1.3.3. 1980-2000 Dönemi

1980’ler dünyada neo-liberal politikaların yükselişe geçtiği bir döneme karşılık gelmektedir. Neo-liberal düşüncenin temeli, devletin bir “gece bekçisi” olarak güven

ortamını sağlayıp, ekonomik faaliyetlere (pazara) müdahale etmemesi üzerine kuruludur. Bu ideolojiye göre devlet müdahalesi olmaksızın, piyasa kendini “*görünmez el*” tarafından düzenleyebilmektedir (Hayek, 1997). Sivil toplum zaviyesinden bakıldığında ise 1980 dönemi; liberalizm, siyasal İslam ve sivil toplumcu fikirlerin iç içe geçtiği bir süreci işaret etmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında neo-liberalizm, siyasal İslamcılık ve sivil toplumculuk düşünceleri aynı düzlemde ele alınmıştır.

12 Eylül 1980 darbesi Türkiye’de demokratik ve çoğulcu siyaseti bir kez daha kesintiye uğratarak, vesayet alanını pekiştirmiştir (Çimen ve Bakan, 2009). Darbenin tüm toplumsal alanlarda hissettirdiği büyük sarsıntı, ülkede siyaset yapma alanını daraltmış ve siyaset yapma tarzını bambaşka bir hale getirmiştir. Siyasi yelpazenin en solundan en sağına tüm siyasi oluşumlar pozisyon ve stratejilerini gözden geçirip, yeni şartlara uyum sağlamak zorunda kalmıştır (Bayraktar, 2005). K. Evren liderliğinde Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından gerçekleştirilen askeri darbenin amacı, iktidarı “demokratik, laik, sosyal hukuk kurallarına dayalı bir yönetime” devretmek olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda MGK ve Danışma Meclisi’nden teşkil olan iki kanatlı bir “*Kurucu Meclis*” kurularak ivedi bir şekilde yeni anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Türkiye toplumuna demokrasi bağlamında “*fazla lüks*” geldiği düşünülen 1961 Anayasası zaten birçok defa değiştirilerek “*yamalı bohça*” haline getirildiğinden, topyekün yeni bir anayasa oluşturulmak istenmiştir. Danışma Meclisi’nce hazırlanan yeni anayasaya son şeklini ise MGK vermiştir (Özbudun, 2012). MGK’nın anayasa metinlerine yönelik denetim ve düzeltmeleri, Türkiye’nin yeni demokrasi çabasının önceliklerden farklı olacağına göstergesi olmuştur. Nitekim ülkedeki istikrarsız yapının nedenlerinden biri olarak görülen 1961 Anayasası’na karşı tepki anayasası olarak hazırlanan 1982 Anayasası, özgürlükler ve otorite dengesinde otoritenin ağırlık kazandığı bir dönemi işaret etmektedir. Dolayısıyla toplum-devlet ilişkisinde devleti esas alan (yücelten) bir anayasa olan 1982 Anayasası, halkın siyasetten depolitizasyonunu amaçlamıştır. Devletin bir “*Leviathan*” (Ölümlü Tanrı) kasvetiyle kendini hissettirmesi, sivil toplum tartışmaları aracılığıyla, hem İslamcılığa hem de solculuğa, toplumsal olanın keşfedilmesi yönünde trajik bir terbiye edici etki yapmıştır. Nitekim bu dönemde solcular ile İslamcılar arasındaki devleti ele geçirme söylemi, devleti daha da

otoriterleştirerek kutsamıştır. Kutsanan devletin ütopyalardaki devlet olması, paradoksal olarak dönüp mevcut olanın kutsanması şeklinde devridaim etmiştir (Aktay, 2005).

Machiavelli ve Hegel'in formüle ettiği, her koşulda itaat edilmesi gereken yarı-Tanrısal devlet anlayışının hâkim olduğu 1982 Anayasası, siyasi faaliyetlerin sadece siyasi partiler (ciddi sınırlandırmalar dâhilinde) ve seçilmiş devlet organları eliyle yürütülmesini öngörmüştür³⁸ (Çaha, 2001). Bu bağlamda sendikaların ve derneklerin siyasi aktiviteleri mümkün olduğunca sınırlandırılmıştır.³⁹ Örneğin siyasi partiler yurtdışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamayacak, kadın ve gençlik kolları oluşturamayacak ve benzer şekilde ayrıcalık teşkil edebilecek yan kuruluşlar meydana getiremeyecekler ve vakıf kuramayacaktır. Ayrıca siyasi partiler, kendi siyasetlerini uygulayabilmek maksadıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği halinde bulunamayacaktır. Dernekler konusunda da siyasi partilere getirilen sınırlandırmalara benzer hükümler getirilmiştir. 1983 yılında kabul edilen 2908 sayılı Dernekler Kanunu'nda dernek kurma hakkının herkese sunulduğu ifade edilse de "ancak" diye devam eden hükümlerde dernek kuramayacaklar kişiler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Kurulması yasak olan dernekler ve sınırlanan faaliyetler ise kanunun 5. ve 6. maddelerinde hükme bağlanmıştır. Ayrıca derneklerin, uluslararası örgütlerle ilişkileri de yasaklanmış ya da bakanlar kurulunun iznine tabi kılınmıştır. Bu yasaklar ve kısıtlamalar 7. maddenin atıf yaptığı 11-12. ve 43. maddelerde devam etmiştir⁴⁰

³⁸ 1982 Anayasası uyarınca geniş yetkilerle donatılan MGK'ya, yeni siyasi partilerin üyelerini veto etme hakkı verilmiştir. Ayrıca 12 Eylül öncesi siyasi partilerin yöneticileri ve milletvekilleri için asgari beş, azami on yıl olmak üzere siyasi faaliyet yasağı getirilmiştir. Bu hükümlerle eski sivil siyasi kadroların en azından bir süre siyasi hayatın dışında tutulması amaçlanmıştır. Söz konusu bu siyasi yasakları içeren Anayasa'nın Geçici 4. Maddesi, 1987 yılında yapılan halkoylaması ile yürürlükten kaldırılmıştır (Özbudun, 200).

³⁹ Toplumdaki siyasallaşma ve kutuplaşmanın birinci derece sorumlusu olarak görülen siyasi partiler ve sendikalar, 12 Eylül döneminde işlevsiz hale getirilmiştir. Nitekim DİSK'e bağlı 39, MİSK'e bağlı 19, HAK-İŞ'e bağlı 8, Sosyal DEMOKRAT-İŞ'e bağlı 7, Toplum İş'e bağlı 4 sendika ve bağımsız 471 sendikanın faaliyetleri yasaklanmıştır. Sol eğilimli Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖBDER), Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÜM-DER), Barış Derneği gibi sendikalar ile Türkiye Yazarlar Derneği kapatılmıştır. Bu süreçte DİSK ve ona bağlı dernekler kapatılırken, resmi ideolojiyi savunan Türk-İş ve ona bağlı sendikalara ise faaliyet izni verilmiştir. Hatta TÜRK-İŞ genel sekreteri Sadık Şide, MGK tarafından bakanlık görevine getirilmiştir (Soner, 1998).

⁴⁰ 2908 sayılı Dernekler Kanunu, 1988, 1991 ve 1997 yıllarında yeniden düzenlense de, bu düzenlemeler diğer kanunlara yansıtılmadığından sorunlara çözüm olamamıştır. Örneğin, 1997 yılındaki değişiklikte derneklerin siyasi partiler, sendikalar ve meslek kuruluşları ile mali yönden ilişki kurmasına yönelik yasak kalkmıştır. Fakat karşılığında Siyasi Partiler Kanunu'nda (SPK) herhangi bir düzenleme olmadığından uygulamada farklılık doğurmamıştır.

(Eroğul, 2005). Sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıfların da bahsedilen bu saiklerle ortak hareket etmeleri yasaklanmıştır. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları için de benzer yasaklayıcı hükümler getirilmiştir. Tüm bunlara ek olarak; politik amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grevi ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, iş durdurma gibi eylemler de yasaklanmıştır⁴¹ (Ahmad, 2004).

12 Eylül döneminde uygulanan ve demokrasi ile bağdaşmayan bu denetim ve yasaklamalara karşı STK'lar duruş sergileyememiştir. Örneğin darbeden sonra çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2921 sayılı Toplu İş Sözleşmesi ile Grev ve Lokavt Kanunu'na, STK'lar ortak bir tepki verememiştir. Memurların toplu sözleşme hakkı hususunda da aynı durum yaşanmıştır. Yıllarca memur kuruluşları, toplu sözleşme hakkı için mücadele etseler de memurlara bu hak tanındığında nasıl bir toplu sözleşme düzeni olacağı konusunda, memurların hazırlıksız olduğu görülmüştür. Nitekim yapılan toplu sözleşme düzeni beklentileri karşılamamıştır. 1961 darbesi ve 1971 muhtırasında olduğu gibi korku, endişe, çıkar beklentisiyle hareket eden STK'ların pek çoğu darbeye karşı tavır almak bir tarafa, darbeyi destekler tavır takınmışlardır. Darbe sonrasında kapatılmayan STK'lar örgütsel ve kişisel menfaatlerin devamı bağlamında darbeyi destekleyici açıklamalarda bulunurken, darbe sonucu kapatılan STK'lar ise daha fazla yaptırım uygulanması endişesiyle hiçbir karşıt tavır sergilememiştir.

Konu, demokrasi ve özgürlükler olunca misyonları gereği tek vücut olması gereken STK'lar, ülkemizde siyasal kültürün de etkisiyle sağ-sol vb. ideolojik ve çıkar ayrılıkları doğrultusunda siyasal otoritelere karşı birlik oluşturamamıştır. Bu eksiklik darbe zamanlarında daha net bir şekilde görülmüştür. Örneğin 1960 Darbesi ve 1971 Muhtırası'nda, hedefteki iktidarlar sağ cenahtan olması sebebiyle sol ideolojilerdeki örgütler darbe ve müdahalelere destek vermiştir. Karatepe'ye (1993) göre 1960 İhtilali'ni yapanlar; bürokratlar, üniversite mensupları, gazeteciler ve sendikacılarla ittifak yapmışken, 12 Eylül'ü gerçekleştirenler ise sermaye ile işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Bireyin hak ve özgürlüklerini, siyasal otorite karşısında savunması gereken STK'lar, sistemle çatışmayı ya da sisteme muhalif olmayı göze

⁴¹ Söz konusu maddeler, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu (AT) ile olan ilişkileri doğrultusunda yumuşatılsa da Türkiye'nin, AB aday ülke statüsüne kabul edilmesine dek uygulamada herhangi bir demokratikleşme adımı atılmamıştır (Karakuş, 2006).

alamamıştır. Hatta sivil toplumun aleyhine bile olsa bazıları darbe yönetimini desteklemiştir. Bu durum Türkiye'deki STK'ların gerçekte ne kadar sivil oldukları ve toplumsal talepleri ne derece yansıttıkları konusunda kendilerine duyulan güvenin sorgulanmasına neden olmuştur.

12 Eylül askeri rejiminin yerini sivil bir hükümete bırakması, yalnızca hükümetin “sivillik” ile adlandırılmasını değil, askeri rejim haricinde gelişen her yapının, sivil toplum olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Bu süreçle birlikte gelişen muhafazakâr düşünce, siyasal İslam'ın gelişmesine de katkı sağlamıştır. Nitekim 1980'ler neo-liberal politikalarla birlikte başta siyasal İslam olmak üzere farklı dinsel ve etnik kimliklerin, kamusal alanda sivil toplum söylemiyle belirlediği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İslami hareketin 1980 sonrası aldığı yeni biçim, Göle'ye (1996: 218) göre, sivil toplumun özerkleşmesinin kültürel boyutunu temsil etmektedir. Yazara göre, batıda; feminist, eşcinsel ve çevreci hareketlerle gelişen yeni toplumsal hareketlerin Türkiye'ye yansması da baskı altındaki bir grup olarak İslamcıların kamusal alanda harekete geçmesi şeklinde cereyan etmiştir. Tıpkı o gruplar gibi, İslâmi hareket de modernitenin rasyonel ve evrensel yaklaşımlarını sorgulamıştır.

6 Kasım 1983'te yapılan seçimler neticesinde T. Özal liderliğindeki AnavatanPartisi (ANAP) iktidar olmuştur. Halktan teveccüh görerek 8 yıl boyunca iktidarda kalan ANAP'ı, başarıya götüren unsurlar arasında parti tarafından izlenen uzlaşmacı siyaset etkili olmuştur (Sarıbay, 2004). Ülkemizde 1970'li yıllarda görülen dogmatik ideolojilerin yerini pragmatik, uzlaşmacı bir anlayış almıştır. Nitekim ANAP, “teknokrat” kadrosuyla retorik ve kuramdan ziyade “icraat ve uygulama” odaklı siyaseti tercih etmiştir. Bu bağlamda 1980 sonrası dönem, dünya konjonktürünün de etkisiyle normatif düzeyde “depolitizasyon”u barındırmakla beraber toplumsal alanda, yeni bir siyasi anlayışın gelişmekte olduğu bir dönemi işaret etmektedir.

Türkiye siyasal tarihine bakıldığında; ülkedeki birçok değişimin, dünyadaki değişimlerin etkisiyle olduğu görülmektedir. 1980 sonrası dünyada yaşanan gelişmeler Türkiye'de sivil toplumu önemli bir konuma taşımıştır. Bilindiği üzere bu dönemde dünya genelinde; özelleştirme, liberal ekonomik politikalar, insan hakları, çevre hakları

ve sivil toplum gibi konular yaygınlık kazanmıştır⁴². Türkiye’de 1980 darbesi ile “*kutsal ve metafiziksel*” bir devlet anlayışı tesis edilmiş olsa da, pratikte bu anlayışın kısmen de olsa aşıldığını söylemek mümkündür. “24 Ocak Kararları” başta olmak üzere ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda dışa dönük pek çok politika geliştirilmiştir (Tuncel, 2011). Ayrıca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde (SSCB) “*glasnost*” ve “*perestroika*” olarak ifade edilen şeffaflık ve yeniden yapılanma süreci doğrultusunda, katı ideolojiler yerini kapitalizm, feminizm, çevrecilik gibi yumuşak ideolojilere bırakmıştır. Bu ideolojiler Türkiye’de de ilgi görmüştür.

ANAP’ın uyguladığı neo-liberal politikalar, başta Nakşibendilik, Süleymancılık ve Nurculuk gibi cemaat ve tarikatları da destekleyerek, İslami sermayenin artış göstermesini sağlamıştır. 1980’lerde Özal⁴³, tekelci sermayeye karşı Anadolu sermayesini öne çıkararak denge politikası kurmaya yönelik bir politika izlemiş ve muhafazakâr sermayeyi iktidara ortak etmiştir. Özal döneminde uygulanan; Kamu İktisadi Teşekküllerinin (KİT) özelleştirilmesi, belediyelere fon aktarımı, pazar ekonomisinin ön plana çıkarılması gibi politikalar sivil toplumun önemli edinimler elde etmesine neden olmuştur (Çaha, 2007). Böylece sayıları hızla artan vakıf ve dernekler; tarikat ve cemaatlerin kaynak edinebilecekleri ve amaçlarını gerçekleştirebilecekleri en önemli kurumlar haline gelmiştir. Bu dönemde sivil inisiyatifi harekete geçiren diğer dinamikler ise devleti temsil eden siyasi mekanizmalardaki yozlaşmanın meydana getirdiği huzursuzluk ve güvensizlik ortamıdır (Gönenç, 2001).

1980 Darbesi ile dernek, sendika ve bazı siyasi partilere getirilen yasaklar sonucunda toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda oluşan boşluk, ANAP iktidarı

⁴² Sivil toplumun piyasa ile özdeş görüldüğü ve devletin hem siyasi hem de ekonomik alanlarda etkisinin azaldığı bu dönem, ülkemiz açısından da sivil toplumun ön plana çıktığı bir dönemi işaret etmektedir. Nitekim Türkiye’deki STK’ların yarısından fazlası (%56) 1980’den sonra kurulmuştur (Ak, 2003). Bu dönemde Türkiye’de, neo-liberal politikalar sonucunda sivil topluma yönelik tartışmalar başlamıştır. Etnik haklar, çevresel girişimler, din özgürlüğü, sağlık sorunları kadın hakları ve insan hakları gibi alanlar başta olmak üzere STK’ların giderek arttığı bu yıllarda, türdeş ve tek tipe dayalı sosyal anlayış, yerini farklılıkların tartışılabilirdiği ve çoğulculuğu dikkate alan bir yaklaşıma bırakmıştır (Uluç, 2012).

⁴³ Özal’ın; liberal ekonomi politikası, bürokrasinin azaltılması ve devletçi zihniyete son verilip yerel yönetimlere daha fazla hareket alanı tanınması gibi düşünceleri ile halkın içinden biri olarak görülmesi ve sivil siyaseti temsil etmesi (Uluç, 2013) onu farklı kılan temel hasiyetleri olarak ifade edilebilir. Nitekim Özal’ın Cumhurbaşkanlığı makamına gelmesi, 1960’tan beri sürekli askerlerin cumhurbaşkanı olduğu yönündeki yerleşmiş statükoyu da kırmıştır (Uzgel, 1998). Özal döneminde, Çankaya Köşkü sadece siyasilerin mülki ve askeri amirlerin davet edildiği yer olmaktan çıkarak sanatçılar, basın mensupları, sporcular ve iş adamlarının fikir alışverişinde bulunduğu toplumsal bir alan haline gelmiştir.

tarafından ortaya konulan Türk-İslam sentezci düşüncenin de etkisiyle cemaat ve tarikatlarca doldurulmuştur. Öyle ki cemaatler başta kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, birçok sektörde kurumsal firmalara sahip olmuşlardır. İhlas Holding, Feza Matbaacılık, Al Baraka Türk, Anadolu Finans Kurumu, Tahtakale Ticaret Merkezi gibi firmalar bunlardan sadece birkaçıdır. Müslüman kapitalistleri bünyesinde toplayan MÜSİAD ise “*zenginler kulübü*” vasfına bürünmüştür (Bulut, 1995). Devlet desteğiyle hızla büyüyen gelişen tarikat-cemaat sermayesi, MÜSİAD gibi bünyesinde İslamcı sermayeyi toplayan bir kuruluşla güç kazanmış ve neo-liberalizm ile uyumlu bir hale gelmiştir.

Görüldüğü üzere Türk-İslam sentezci yaklaşım, 1980 sonrası İslamcı kimliğin oluşmasında önemli rol oynamıştır. İslamcı kimliğin bu denli yükselişi, cumhuriyetçi ulus projesinin dönüşümüne de işaret etmektedir. Nitekim bu durumu 1946’da DP’nin iktidar olmasıyla beraber, laiklikten verilen ödünlerle başlayan tarihsel sürecin devamı olarak gören yaklaşımlar söz konusudur. Bu tarihsel gelişmeler aynı zamanda neo-liberalizmin ulus devletlere yönelik politikasının da bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Neo-liberalizmin hegemonyası ile karakterize olan süreçte yükselen ekonomik ve siyasal liberalizm yanlısı görüşler doğal olarak devletin hareket alanının mümkün olduğunca daraltılmasını amaçlamıştır. Devletin rolünün ve faaliyetlerinin sınırlandırılması ise sivil toplumun kutsanmasını beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak küresel konjonktürün de etkisiyle sivil toplum kavramı 1980-1990’lar Türkiye’sinin politik söylemine yerleşen en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir (Odabaşı, 2005).

1990’ların Türkiye’sinde toplumsal ve siyasal gergin ortam bir süreliğine de olsa yerini ılımlı bir atmosfere bırakmış, sıkıyönetim uygulamaları ise gevşetilmiştir. Özellikle dünyada yükselmeye başlayan özgürlük, demokrasi, şeffaflaşma gibi unsurlar ülkemizde de etkisini göstermeye başlamıştır. Örneğin 1992 Rio Konferansı’nın ardından gerçekleştirilen Habitat Konferansları bağlamında Türkiye’de sivil topluma dikkat çekilmiştir. Zira Türkiye’de STK terimi resmi düzeyde ilk kez 1996 Haziran’ında İstanbul’da gerçekleştirilen Habitat II Zirvesi’nde kullanılmıştır (Çopur, 2009). Önceleri genellikle aydınların ilgi gösterdiği bir retorikten ibaret görünen sivil toplum kavramı, bu gelişmeler üzerine toplumsal karşılığını bulmaya başlamıştır. 1995 itibarıyla Türkiye’de, işçi sendikası sayısı 90 civarındadır. Bu sendikalar dönemin en önemli konfederasyonları olan TÜRK-İŞ, DİSK, Hak-İş çatısı altında

toplanmışlardır. 50 civarındaki işveren sendikalarının ise dörtte biri Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'na (TİSK) bağlı iken, diğerleri bağımsız sendikalar. Bunlar kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, odalar, borsalar ve barolar biçiminde örgütlenmiştir (Eroğul, 2005).

1990'lı yıllarda Türkiye'de üzerinde en fazla düşünülen hareketlerden biri "*İslamcılık*" olmuştur. Özellikle eğitim ve ekonomi alanlarında yükselen sınıfların ve kentleşen kesimlerin de desteğini alan İslamcılık, liberal hareketin pragmatik değerlerle donattığı politik kültürü, muhafazakar değerlerle donatmıştır. Siyasal alan dışında örgütlenmesi itibariyle sivil toplum kapsamına dâhil edilebilecek İslamcı hareket bununla birlikte sahip olduğu monolitik yapısı itibariyle devlete alternatif bir hegemonya oluşturma amacı güttüğü noktada sivil toplum ile başdaştırılmaz. Çünkü sivil toplum siyasi iktidarın dışındaki alanlara herhangi bir kutsallık atfedemez, alternatif bir hegemonya oluşturamaz. Nitekim 1990'lı yılların Türkiye'sinde İslam, siyasi bir sembol olarak kullanıldığı ölçüde yeni bir tehlike olarak görülmüştür. 1970'li yıllarda, sağ-sol ekseninde görülen kutuplaşma, 1990'larda İslamcı-Laik formunda yeniden ortaya çıkmıştır. Bu kutuplaşmanın sivil toplumu yok edici etkisi, 1980 döneminde olduğu gibi 1990'larda da sivil topluma büyük zarar vermiştir (Eroğul, 2005). 1990'ların başına kadar ANAP iktidarının izlemiş olduğu Türk-İslam sentezci politikalar, İslamcılığın yükselişinde önemli rol oynamıştır. 1990'lı yıllarda ise ülkemizde İslamcı düşüncenin temsilcisi Refah Partisi (RP) olmuştur. MNP ve MSP'nin selefi olan RP, İslami inancı doğrudan siyasi alana taşımıştır. Erbakan liderliğinde RP'nin yükselişi ile birlikte iktidara gelen siyasal İslam düşüncesi, Anayasa'ya aykırı olduğundan, "*Adil Düzen*" söylemiyle meşru bir zemine oturtulmak istenmiştir.

Erbakan, tüm görüşlere saygılı "çok hukuklu" bir sistem kurmak istediğini ifade etse de RP'nin politikaları cumhuriyet ve laiklik gibi değerlere tehdit olarak görülmüştür. RP'li politikacıların söylemlerinin yanı sıra yaşanan suikaslar ve Madımak Olayı ile Aczimendi Tarikati gibi radikal grupların ortaya çıkışı laik cumhuriyetçi değerlere tehlike olarak görülerek, ordunun yeniden siyasete müdahale etmesine neden olmuştur (Kongar, 2002). Siyasal tarihimize "*post-modern darbe*" olarak geçen 28 Şubat askeri müdahalesi sonucu RP iktidarına ultimatoma (kesin uyarı) verilmiş, parti

daha sonra ise kapatılmıştır⁴⁴. RP'nin kapatılmasında TÜRK-İŞ, DİSK, TOBB, TÜSİAD ve TESK gibi STK'ların, hükümetin iktidardan çekilmesi için orduyu destekleyici girişimleri olmuştur. Nitekim bu süreçte yeniden “şekillendirilen” sivil toplum anlayışı devletçi bir niteliğe bürünmüştür. Örneğin TÜSİAD'ın demokratik yollarla iktidara gelmiş bir hükümete karşı yapılan askeri müdahaleyi desteklemesi, sürecin anlaşılması bakımından önemlidir. Dönemin TÜSİAD Yüksek İdare Konseyi Başkanı B. Eczacıbaşı, kuruluşun yüksek istişare toplantısında, şeriat gayesinde olan grupların bilhassa bu dönemde siyasi partiler içinde konumlanabildiklerinden söz ederek, hükümetin bunlara karşı etkin mücadelede göstermediğinden yakınmıştır. Aynı toplantıda TÜSİAD Başkanı M. Kayhan ise liberal ekonomik düzenden faydalanarak, gelirlerini laik düzeni yıkmak için kullananların olduğundan bahsederek, bunlara karşı ağır yaptırımların uygulanılmasından yana olduklarını ifade etmiştir. Laik düzeni yıkma amacının RP'ye isnat edilen bir suç olduğu düşünüldüğünde, TÜSİAD'ın RP'ye uygulanacak yaptırımları desteklediği anlaşılmaktadır www.gazetearsivi.milliyet.com.tr (18.11.2021). Önceki askeri müdahalelere destek veren Türk-İş ise bilindik tavrını koruyarak orduya doğrudan destek vermiştir. MGK kararlarının ardından Erzurum'da bir açıklama yapan TÜRK-İŞ Genel Sekreteri Ş. Denizler'in “Eğer darbe gerekiyorsa, TSK devreye girer, biz de bunu destekleriz. Atatürk ilke ve inkılâplarından kimse taviz veremez” açıklaması, temsil ettiği işçi sınıfından çok darbe lobisini memnun etmiştir (Tunç, 1998).

28 Şubat sürecinde de STK'ların geneli orduya destek vermekle birlikte 1960 ve 1971 dönemleriyle kıyaslandığında 28 Şubat döneminde STK'ların askeri müdahaleye karşı daha dik duruş gösterdiği söylenebilir. Bu süreçte orduya tepki gösteren STK'ları iki grupta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilk grup, MGK'ya net bir tavır koymamakla birlikte bazı karar ve uygulamalarına tepki gösteren STK'lardır. Örneğin İnsan Hakları Derneği (İHD) başkanı A. Birdal, TSK'yı kaşısına almamakla birlikte MGK kararları arasında yer alan devrim kanunlarına karşı durduklarını açıklamıştır. HAK-İŞ ve İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'nin (MAZLUM-DER) başı çektiği ikinci grup ise doğrudan MGK'ya tavır almışlardır. Bu gelişmeler Türk

⁴⁴ 28 Şubat Post-modern darbesiyle Türkiye'de siyaset yeniden tasarlanmak istenilmiştir. Bu süreçte; Ankara Sincan'da tanklar yürütülmüş, “*demokrasiye balans ayarı*” verilmiş, bazı sendikalarla birlikte algı operasyonları yürütülmüştür. Nebati'nin (2014: 188) ifade ettiği gibi 28 Şubat'la vesayetçi anlayış kendisini bir bakıma güncellemiş, merkezin farklı kimliklere dair otoriter tavrı pekiştirilmiş, siyasetin içi boşaltılmış ve toplum siyasal alandan uzaklaştırılmıştır.

demokrasisi için umut verici olmakla birlikte STK'ların çoğunluğu askeri müdahaleye destek verip ya da karşı durmayıp, çözümün sivil toplum ve parlamento dışında aranması sakınca görmemiştir. Özetleyecek olursak, 1990'larda Türkiye'de birtakım sivil toplumun unsurları; bazı popüler simgeler, eylemler ve ritüeller vasıtasıyla devletin resmi ideolojisinin kamusal alanda yeniden üretilmesine imkân vermişlerdir. Dolayısıyla bu tarz sivil toplum oluşumlarının hem konum hem işlev bakımından devlet ve siyasete çok yakın olması, STK'ların demokrasiye katkı sunma potansiyellerini zayıflatmıştır (Bayraktar, 2005).

28 Şubat süreci, sivil toplum alanını daraltmış olmakla beraber 1990'lar ulusal ve uluslararası dinamiklerin etkisiyle Türkiye'de STK'ların gelişim gösterdiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu yıllarda insan hakları, kadın hakları, çevre gibi konularla ilgili birçok yeni STK kurulmuştur. Nitekim Haziran 1997 tarihi itibarıyla Türkiye'de toplam 69.385 faal derneğin olduğu görülmektedir (Radikal Gazetesi, 12.06.1997). Bu verilere göre Türkiye'de 1996 yılına kıyasla dernekler yüzde 12,6 oranında büyüme göstermiştir. Ayrıca İslamcı sermayenin etkisiyle vakıfların sayısında da yükseliş yaşanmıştır. Vakıfların özellikle din ve eğitim alanlarında etkin olmaları, RP'nin İslamcı politikalarının bir sonucu olarak ele alınabilir. AB'ye katılım sürecinin de etkisiyle ülkemizde demokrasi ve özgürlükler bağlamında sivil toplum önünün açılması için düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda dernek ve meslek örgütlerinin üzerindeki yasaklar kaldırılmıştır. Hatta kanunla yasaklanmış olmasına rağmen hükümetin inisiyatif alması sonucu 1996 yılında düzenlenen Habitat II Konferansı'nda, birçok uluslararası STK, Türkiye'de misafir edilmiştir (Gümüş, 2004). Bu konferansta ele alınan sivil toplum kavramı, ülkemizde de enikonu tartışılmaya başlamıştır. Türkiye'de 1990'lı yılların sonunda AB'nin Türkiye'yi üyelik için aday ülke ilan etmesinin de etkisiyle, demokratikleşme bağlamında önemli reformlar yapılmıştır. Bu reformları uluslararası insan hakları mevzuatının yürürlüğe girmesi, idam cezasının kaldırılması, kadın haklarının artırılması, cezaevi şartlarının ıslah edilmesi ve işkencenin önlenmesi olarak ifade edebiliriz (Pope, 2010). Tüm bu gelişmeler 1990'lar Türkiye'sinde sivil toplum adına olumlu gelişmeler olarak kaydedilebilir (Aslan, 2010).

Türkiye'de yaşanan 28 Şubat deneyimi, sivil toplum eksenli bir söylemin bir yandan nasıl devlet ideolojisinin aracı haline geldiğini diğer yandan nasıl bir alternatif

siyaset alanı şekline bürünebileceğini ortaya koymuştur. MGK sonradan post-modern darbe olarak adlandırılacak antidemokratik sürecin meşruiyetini sivil toplum ve STK'lar üzerinden kurgulayıp bu amaç için diğer toplumsal oluşumları harekete geçirmiştir (Bayraktar, 2005). Bu süreç STK'ların büyük çoğunluğunun henüz demokrasiyi içselleştiremediklerini ve kutsal devlet anlayışı geleneğinden kopamadıklarını göstermiştir. RP'nin kapatılmasının ardından, Fazilet Partisi (FP) kurulmuş lakin 2001'de Anayasa Mahkemesi (AYM) bu partiyi de kapatınca, İslamcılar ikiye bölünmüştür. Erbakan'ın Milli Görüş çizgisinden devam edenler Saadet Partisi'ni (SP) kurarken, kendilerini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan yenilikçi kanat ise AK Parti'yi kurmuştur (Akşin, 2000).

28 Şubat sürecinin ardından kurulan istikrarsız koalisyon hükümetleri, hem siyasi hem de ekonomik krizlere kapı aralayarak Türkiye'yi yeniden demokratik çıkmaza sokmuştur. Ecevit'in başbakanlığını yaptığı üçlü koalisyon hükümeti döneminde, siyasi ve ekonomik krizler yaşanmıştır. Bu krizler neticesinde Türkiye erken seçime gitme kararı almıştır. Kasım 2002'de yapılan erken genel seçimlerinde, yeni kurulan bir partinin (AK Parti) tek başına iktidara gelmesi, ekonomik krizden çıkış ve demokratik siyaset için yeni bir umudu doğurmuştur (Çimen ve Bakan, 2009). AK Parti, Türkiye'nin AB üyeliğini ilk hedef olarak kabul ederek, bu amaç doğrultusunda sivil-asker ilişkileri, insan hakları, devlet-toplum ilişkileri vb. alanlarda yeni bir gidişatı ortaya koyan, yeni bir "politik soluk" olarak ortaya çıkmıştır (Karadağ ve Göktolga, 2009).

3.6.1.3.4. 2000 Sonrası Dönem (2000-2020)

3 Kasım 2002 genel seçimleri sonucunda R. Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti, yüzde 34 oy oranıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni hükümeti olmuştur. Ülkede uzun süredir yaşanan ekonomik krizin derinleşmesi, halkın yoksullaşması ve önceki dönemlerde kurulan istikrarsız koalisyon hükümetlerinden duyulan rahatsızlık nedeniyle Türkiye toplumu, AK Parti'ye tek başına iktidar olabilme yetkisini tanımıştır.

Tablo 3.6: 3 Kasım 2002 Genel Seçim Sonuçları ve 1999 Seçimleri Göre Değişim Oranları

Siyasi Partiler	2002'deki oy oranı (%)	1999'daki oy oranı (%)	Fark (oy Kazancı veya kaybı)	2002'deki MV sayısı	1999'daki MV sayısı
AKP	34.3	-	34.3	363	0
CHP	19.4	8.7	10.7	178	0
DYP	9.6	12.0	-2.4	0	85
MHP	8.3	18.0	-9.7	0	129
GP	7.2	-	7.2	0	0
DEHAP	6.2	4.7	1.5	0	0
ANAP	5.1	13.2	-8.1	0	86
FP	2.5	15.4	12.9	0	111
DSP	1.2	22.2	-21	0	136
BBP	1.0	1.4	-0.4	0	0
YTP	1.0	-	1.0	0	0
Bağımsızlar	1.0	88	12	9	3
Katılım oranı	79	87			

Kaynak: (Gökçe vd., 2002).

R. Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklı olması nedeniyle Abdullah Gül tarafından kurulan AK Parti Hükümeti (58. Hükümet) programında demokratik, dinamik, bir Türkiye Vizyonu'nun hayata geçirileceği, bu itibarla siyasi iktidarın halkın talep ve beklentileri doğrultusunda kullanılacağı, halk iradesinin yönetime yansıtılacağı şu sözlerle belirtilmiştir (AK Parti Hükümet Programı, 2002):

“Yurttaşların ve idarenin çıkarlarının birleştiği, hak ve sorumlulukların yaşama geçirildiği mekanizmaları, kurumları ve süreçleri kapsayan yönetim ilkesinin hayata geçirilmesi, devlet, piyasa ve toplum arasında diyalogun sağlanmasının başlıca koşullarından birisi olarak görülmektedir. Böylece, bu unsurlar birbirlerinin alternatifi değil, tamamlayıcısı olarak işlev görecektir. AK Parti, yönetime katılımı engelleyen yasal ve idari etkenleri kaldırarak, kamu yönetimine sivil toplumun daha aktif katılımını sağlayacaktır. İş dünyası, sendikalar, meslek odaları, çiftçi örgütleri ve gönüllü kuruluşların, sorunlarını, hizmet alanlarındaki kamu görevlileri ile birlikte çözmelerini kolaylaştırıcı mekanizmalar geliştirilecektir.”

Türkiye'nin o dönemki hassasiyetlerinin ve ihtiyaçlarının farkında olan AK Parti kurucuları, 3 Kasım 2002 seçimlerine giden süreçte öncelikle toplumsal, siyasal ve ekonomik istikrar vurgusu yapmıştır. Aşışıl gelmiş siyasi yüzlerin yerine çoğunlukla yeni simalar, yeni politikalar ve yeni söylemlerle iktidara talip olduğunu ifade eden AK Parti elitleri, Türkiye'deki genel beklentilerin aksine büyük bir oy oranıyla tek başına

iktidar olmuştur. Gelenekçi söylemlerden temel almakla birlikte bu söylemleri revize edip iktidara gelmiş bir parti olan AK Parti ilk yıllarında “çevre” partisi olarak değerlendirilmiştir.

R. Tayyip Erdoğan ve yol arkadaşlarının “Milli Görüş” çizgisinden kayarak, kendilerini “Muhafazakâr Demokrat” olarak tanımlamaları onlara gerek ulusal gerek uluslararası ölçekte meşruiyet tabanı kazandırmıştır (Çimen ve Bakan, 2019). Nitekim iktidara gelir gelmez Türkiye’nin AB topluluğuna dâhil olması için politikalar üreten AK Parti, bu amaç doğrultusunda birçok reform yapmıştır (Gözen, 2006). İlk olarak Diyarbakır ve Şırnak gibi illerde uygulanan Olağanüstü Hal (OHAL) uygulamasını kaldıran AK Parti, ayrıca Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) ile özel yetkili mahkemelerin yetki ve görevlerine son vermiştir (4. Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu). “İşkenceye Sıfır Tolerans” ilkesiyle Türkiye’nin kronikleşmiş antidemokratik alışkanlıklarını terk etmesi adına açılımlar yapan AK Parti, AB’ye uyum çerçevesinde Anayasa ve yasalarda radikal değişikliklere gitmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran hükümler getirilmiş, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve Türk Ceza Kanunu’nda (TCK) değişiklikler yapılmıştır (Bikmen ve Meydanoglu, 2006). Esasen 2002 öncesi dönemde başlayan Türkiye ile AB ilişkilerini iktidara gelince olabildiğince benimseyen AK Parti Hükümeti döneminde, 2002-2004 yılları arasında sekiz adet uyum yasa paketi çıkarılmıştır.

Bu uyum paketleri neticesinde idam cezası kaldırılmış, Genelkurmay Başkanlığı’nın, Yüksek Öğretim Kurulu’na (YÖK) üye seçmesine cevaz veren hüküm değiştirilmiştir. Ayrıca bu süreçte Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması Hakkında Kanun, Bilgi Edinme Kanunu, Elektronik İmza Kanunu, Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun, Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, Kabahatler Kanunu ve Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu⁴⁵ ve Yeni Dernekler Kanunu gibi çok sayıda önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır (Güler, 2011; Altıntaş, 2008). AB uyum süreci zarfında gerçekleştirilen bu düzenlemelerde sivil

⁴⁵ 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile tesis edilen Ombudsmanlık Kurumu, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarının, insan hakları ve hukuk devleti ilkeleri çerçevesince yürütülüp yürütülmediğinin incelenmesi amacıyla kurulmuştur www.ombudsman.gov.tr (10.08.2022).

toplumun desteğinin önemine dikkat çeken R. Tayyip Erdoğan, Sivil Toplum Zirvesi konuşmasında şunları ifade etmiştir (Erdoğan'ın Ülke Konuşmaları Serisi 2, 2005):

“AB’ye lehtar olabilirsiniz, ya da aleyhtar olabilirsiniz. Fark etmeksizin bu süreçte katkılarınız ve destekleriniz olduğu gibi eleştirileriniz de bize rehber olacaktır. Bakınız, ülkemizde sivil toplum asla yeni bir unsur değildir. Tarihimize şöyle bir baktığımızda, başka hiçbir ülkede eşine rastlanmayan örgütsel unsurlara haiz olduğumuzu göreceksiniz. Ahilik örgütü, loncalar, sosyal yardımlaşma, bilhassa da vakıflarımız dünyaya ilham kaynağı olmuş unsurlarımızdır. Bu örgütler tarih boyunca milletimizi ayakta tutmuştur. Yönetim ile halk arasında sağlam köprüler tesis etmiştir. Günümüzde modern tezahürlerini hem Batı’da, hem de ülkemizde daha çeşitlenmiş ve daha işlevsel örneklerine şahitlik ediyoruz. Avrupa ülkelerindeki emsalleriyle kıyaslandığında, yakın geçmişte, ülkemizde STK’ların ciddi sıkıntıları vardı. Sivil toplum unsurlarımız faaliyetlerini gerçekleştirmede birçok engellerle karşılaşılıyordu. Biz bunların aşılması noktasında dernekler yasasını çıkardık. Vakıflar yasamız da yakın bir gelecekte çıkarılacak, vakıflarımızın sorunları da inşallah bu yolla çözülmüş olacaktır.”

Yeni Dernekler Kanunu bağlamında derneklerle ilgili işlemleri yürütme yetkisi Emniyet Genel Müdürlüğü’nden alınıp, İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Dernekler Daire Başkanlığı’na verilmiştir. Kurulması yasak olan dernekleri kuranlar ve yönetenler hakkında verilen beş yıl dernek faaliyetlerinde bulunamama yasağı bir yıla indirilmiştir. Derneklerin mal edinmelerindeki kısıtlamalar azaltılarak, yönetim kurulu kararıyla taşınmaz mal alış ve satışları serbest kılınmıştır. Deprem, sel, yangın vb. doğal afet hallerinde gerekli hazırlık çalışmalarının STK’lar tarafından yapılması uygun görülmüştür (2908 Sayılı Dernekler Kanunu). Dernek kurma hakkı hususunda olanaklar arttırılmış, dernek kuruculuğu ve üyeliği ile ilgili kısıtlamalar azaltılmıştır. Dernek kurma hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) 11. Maddesi uyarınca genişletilmiştir. Fiili ehliyete haiz gerçek ve tüzel kişiliklerin önceden izin almaksızın dernek kurabilmelerine imkân sağlanmıştır. Derneklerin usule uygun mahkeme kararı olmadan faaliyetlerinden el çektirilmesine dair hüküm kısıtlanmıştır. Dernek tüzüğü ve genel kurul toplantılarının gazetede yayınlanması hükmü kaldırılmıştır. Dernekler ile kamu kurum/kuruluşları arasında ortak proje yapılabilmesi noktasında devlet kurumlarının derneklere ayni ve/veya nakdi destek sağlayabilmesinin yolu açılmıştır www.panel.stgm.org.tr (21.08.2022).

Tüm bunlar bağlamında ifade edilecek olursa, AK Parti Hükümeti’nin ilk döneminde hukuk devleti ilkeleri ile demokrasi, insan hakları, özgürlükler, yönetim ve

sivil toplum konularında, AB üyelik sürecinin de etkisiyle olumlu gelişmeler yaşandığı söylenebilir. Nitekim 2003 yılında yayımlanan AB İlerleme Raporu'nda da Türkiye'nin reformları hayata geçirmek için çaba gösterdiği ifade edilmiştir (AB Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu, 2003). STK'ların da politika yapım süreçlerinde eskiye nazaran daha aktif role sahip oldukları ancak mali kaynak açısından sıkıntılarla karşılaştığı ve devlet kurumlarıyla ilişkilerinin olması gereken düzeye erişmediği belirtilmiştir (AB Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu, 2007). AK Parti iktidarı bu rapora, Türkiye'de demokrasinin daha da derinleşmesi ve yönetişimin sağlanabilmesi için sivil toplumun güçlenmesi gerektiğini, bu amaçla siyasal karar alma süreçlerinde STK'ların düşünce ve tavsiyelerinin alınmaya devam edileceğini (AK Parti Hükümet Programı, 2007; AK Parti Siyaset Akademisi Notları, 2007) ifade ederek karşılık vermiştir. R. Tayyip Erdoğan da (sırasıyla) 11.04.2003 tarihli Türkiye Enerji Su ve Gaz İşçileri Sendikaları (TES-İŞ) ve 30.07.2003 tarihli İktisadi Kalkınma Vakfı Kongresi'ndeki konuşmalarında şunları ifade etmiştir (Erdoğan'ın Ülke Konuşmaları Serisi 1, 2003):

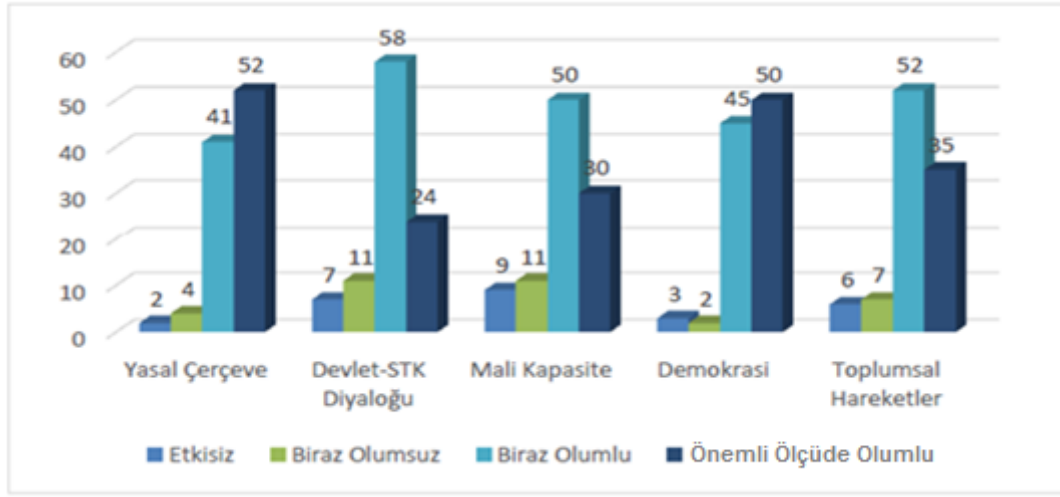
“Türkiye ne yazık ki, sivil toplum konusunda yeterli donanıma haiz olamamıştır. İtiraf edilmesi gerekmektedir ki, iktidarlar sivil toplumun gücünü ülkenin gücüyle bütünleştirememiştir. Uzun yıllar boyunca STK'lara kuşkuyla yaklaşılmıştır. Bunda şüphesiz merkezi devletçi politikaların payı vardır. Bunun neticesi olarak toplumsal dokuda zedelenmeler olmuştur. Bunlara rağmen Türkiye sivil toplum konusunda büyük tecrübe edinmiştir. Şimdi Türkiye yeni bir dönüm noktasındadır. Bu dönüm noktasını sağ salım aşacaktır.”

“Değerli arkadaşlarım, iktidara geldiğimizde, Türkiye'nin ertelenen özlemlerine kavuşacağını ifade etmiştik. Tedbiri hiçbir zaman elden bırakmadık. Popülist siyasi taahhütlere iltifat etmedik. Umutsuzluğa, gerilime, çatışmaya, kavgaya zerre kadar prim vermedik, vermeyeceğiz. İş başına gelir gelmez sarsılan dengeleri yerli yerine oturtmamızın zaman alacağını biliyorduk. Bu yüzden elimizde sihirli değnek olmadığını, Türkiye'yi kendi imkânlarıyla ve kendi kaynaklarıyla düzlüğe çıkaracağımızı söyledik. Allah'a şükürler olsun kısa zamanda içeriden ve dışarıdan esen kasırgalara rağmen eğilmeden, bükülmeden ülkemizin itibarına itibar kattık. Toplumla birlikte düşünmeye, kararlarımızı toplumla birlikte almaya özen gösterdik. Bu yüzden STK'larımızın neredeyse tüm etkinliklerine katıldık. Devletin de kapılarını STK'lara sonuna kadar açtık.”

Bu bağlamda STK'ların kamu politika yapım süreçlerinde daha etkin bir işleve sahip olmaları için 2004 yılında Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM) kurulmuştur. Ayrıca 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile vakıflara önemli kolaylıklar sağlanmıştır.

Örneğin isteyen herkesin vakıf kurucusu olabilmesinin yolu açılmış, vakıfların mal alım ve satım işlemleri için VGM’den izin alma şartı kaldırılmıştır. Vakıfların uluslararası işlemlerde de bulunabilmesini için yurtdışından bağış alabilmelerine izin verilmiş, AB’den gelen destekler başta olmak üzere vakıfların teşvik ve hibelerden olabildiğince yararlanmalarına dair yasal zemin oluşturulmuştur (Gürel, 2009). Nitekim Sivil Diyalogun Gelişmesi Projesi kapsamında AB tarafından, Türkiye’deki STK’lara önemli ölçüde maddi destek sağlanmıştır⁴⁶ www.stgm.org.tr (25.06.2022).

Grafik 3.3: Türkiye’nin AB Üyeliği Sürecinin Sivil Toplumun Gelişmesine Katkı Sunduğu Algısı

Kaynak: (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006).

AB üyelik süreci çerçevesinde gerçekleştirilen reformlar, yasal düzenlemeler, insan hakları, demokrasi, özgürlükler, sivil toplum alanlarında görülen iyileşmelerin etkisiyle AK Parti’ye olan ulusal ve uluslararası güven ve destek artmıştır (Çimen ve Bakan, 2019). Uluslararası düzeyde Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) Türkiye’yi “denetim ülke” listesinden çıkarmasıyla, AB yolunda ciddi bir mesafe katedilmiş olunmuştur www.t24.com (19.06.2022). Ulusal düzeyde ise Türkiye’nin statükocu, egemen merkezci devlet anlayışında değişim rüzgârları estiren R. Tayyip Erdoğan ve dava arkadaşlarına Türkiye toplumunun önemli bir kısmı teveccüh göstermiştir. Bununla birlikte AK Parti iktidarını, türban (başörtüsü) konusu başta

⁴⁶ AB, 2002-2014 yılları arasında Türkiye’deki sivil toplum örgütlerine yönelik “Katılım Öncesi Mali Yardım” çerçevesinde çeşitli hibe programları başlatmıştır. Bu kapsamda vakıflar, dernekler, odalar, yerel yönetimler, sendikalar, üniversiteler, kooperatifler ve özel idareler gibi kuruluşlara 461.710.638 Euro finansal destek sunulmuştur (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2014).

olmak üzere laik Atatürkçü Türkiye Cumhuriyeti'ne tehdit olarak gören kesimler de olmuştur. Örneğin Cumhuriyet'in kuruluşunun 80. yıldönümü nedeniyle 25 Ekim 2003 günü Ankara'da Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) tarafından düzenlenen ve 73 üniversite rektörünün katıldığı "Cumhuriyete Saygı" mitinginde Atatürkçü Düşünce Kulüpleri Federasyonu (ADKF) tarafından açılan "Ordu Göreve" pankartı açılmıştır www.trthaber.com (09.03.2022). Nitekim bu süreçten sonra yaşanan "367 Krizi" ve TSK'nın internet sitesinden yayınlanan 27 Nisan tarihli "e-muhtıra" Türkiye'de gerginleşen bir dönemi işaret etmektedir. Yaşanan bu gelişmeler sonrasında R. Tayyip Erdoğan ülkede erken seçime gitme kararı aldıklarını ifade etmiştir (Balcı ve Bal, 2008). Yapılan 2007 seçimleri sonucunda tepki oylarının da katkısıyla AK Parti oy oranını daha da arttırarak (yüzde 47) yeniden tek başına iktidar olmuştur. Bu durum bir anlamda AK Parti'nin merkezi konumunu güçlendirdiğinin bir göstergesi olmuştur. Laçiner (2007) bu yükselişi, AK Parti'nin İslam'ı katı kuralcılıkla uygulamak yerine moderniteyle bütünleşme süreci içerisinde titizlikle ele aldığını, mensubu olduğu Milli Görüş çizgisinden ayrıldığını ve Türkiye merkez sağının omurga ve tabanıyla birleşmesiyle açıklamaktadır.

AK Parti 2007 seçimlerinden zaferle çıkmasının ardından bir başka "laiklik" krizle karşı karşıya kalmıştır. AK Parti'nin üniversitelerde türbanın serbest kılınmasına yönelik düzenleme yapması sonrasında Yargıtay başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından, AK Parti'nin laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği gerekçesiyle kapatma davası açılmıştır (Yenişafak Gazetesi, 21.04.2008). Açılan dava AYM üyeleri tarafından görüşülmüş, AK Parti tarafından yapılan düzenlemenin hukuka aykırı olduğu karara bağlanmıştır. Bununla birlikte AK Parti'nin kapatılmamasına ancak Hazine gelirinin yarısının kesilmesine karar verilmiştir (Milliyet Gazetesi, 30.07.2008). Partinin kapatılması tehlikesinin son bulmasının ardından Türkiye'nin demokrasi, hak ve özgürlükler noktasında kronikleşen sorunlarına yönelik başlatmış olduğu çözüm politikalarını devam ettirmek isteyen AK Parti, 2008 yılında "Kürt Meselesi" olarak adlandırılan bir açılım süreci başlatmıştır⁴⁷ (Karakaş, 2015). Dönemin başbakanı R.

⁴⁷ 2008 yılında AK Parti kurucularından Abdullah Gül'ün, Kürt sorununun Türkiye'nin en yakıcı sorunu olduğunu söylemesi ve ardından da Erdoğan'ın "Kürt Açılımı"nı başlatacaklarını duyurması Türkiye'de yeni bir döneme işaret etmiştir. Bu doğrultuda dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay, bir basın açıklaması yaparak Kürt Meselesi ile ilgili gazetecilerden, akademisyenlerden, hukuk insanlarından ve STK'lardan teşkil edilen bir grupla kamusal tartışma sürecini başlatma kararını verdiklerini ifade etmiştir (Yeğen, 2015).

Tayyip Erdoğan, Diyarbakır ziyaretinde ifade etmiş olduğu şu sözlerle süreci başlatmıştır www.bbc.co.uk (17.06.2022):

“Kürt sorunu ne olacak diyenlere diyorum ki bu ülkenin başbakanı olarak o sorun herkesten önce benim sorunumdur. Bir büyük bir devletiz ve millet olarak bu ülkeyi kuranların bize miras bıraktığı temel prensipler ve cumhuriyet ilkesi, Anayasal düzen dâhilinde her sorunu, daha çok demokrasi, daha çok vatandaşlık hukuku, daha çok refahla çözeceğiz”

Türkiye’de yıllardan beri süregelen PKK terörünün sonlandırılması, ülkede güvenlik ve huzurun tesis edilmesi için “Çözüm Süreci” ya da “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” (Aslan, 2017) olarak da adlandırılan bir döneme girilmiştir. Bir yandan PKK terör örgütünün tedhişini bitirmek diğer yandan Kürt asıllı yurttaşlara yönelik demokratik açılımların yapıldığı bu süreçte birçok adım atılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Terörle Mücadele Kanunu’nda (TMK) ifade hürriyetini arttıran ve terörle mücadeledeki eksikleri tamamlayan değişiklikler yapılmış (Yayman, 2011), Cumhuriyet tarihinin ilk Kürdoloji Enstitüsü kurulmuş (Alptekin ve Köse, 2018), Kürtçe yayın yapan TRT 6 (TRT Şeş) yayın hayatına başlamıştır (Akdoğan, 2011). Ayrıca cezaevlerinde farklı dillerde görüş gerçekleştirilebilmesinin yasal yolları açılmış, siyasi partilerin Türkçe’den başka dillerde siyasi propaganda yapabilmesine cevaz verilmiş (Çetin, 2013), ilk defa bir Kürtçe eser (Mem u Zin), Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 13.12.2017).

AK Parti, başlattığı bu çözüm sürecinin amaç ve ilkelerini topluma iyi bir şekilde yansıtmak ve bu yolla toplumsal destek sağlayabilmek adına “Akil İnsanlar Heyeti” (AİH) ismiyle bir grup oluşturmuştur. Akademisyen, gazeteci, sivil toplumcu, aktivist ve sanatçı gibi geniş bir yelpazede oluşturulan bu heyet; prensip ve amaçlarını, çalışma programı ve çalışma takvimini Diyarbakır’da düzenlediği bir basın toplantısıyla kamuoyuna duyurmuştur. Özellikle doğu bölgelerinde yaşayan halkın, devletten talep ve beklentilerini Hükümet’e aktaran bu heyet, başta Diyarbakır olmak üzere doğu bölgelerindeki şehirleri dolaşarak, siyasi partilerle, belediyelerle, STK temsilcileriyle, tutuklu siyasi isimlerle ve kanaat önderleriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Kürt asıllı yurttaşların yoğun olarak yaşadığı Diyarbakır’daki STK’lar ile özel oturumlar düzenlenmiştir (Akil İnsanlar Heyeti Güneydoğu Raporu, 2013).

Söz konusu bu süreçte sadece Kürtlere yönelik değil Alevi yurttaşlar için de paketler hazırlanmıştır. Başbakanlık ve bakanlıklar düzeyinde Alevi STK’lar ve kanaat

önderleriyle görüşmeler gerçekleştirilerek, Alevilere yönelik demokratikleşme politikasında problemin tanımı ile kamu politikasının formülasyonu aşamaları devlet ve sivil toplum birlikteliğiyle gerçekleştirilmek amaçlanmıştır (Kurun, 2017). AİH, Türkiye’de toplumsal sorunların çözümünde toplumun bilgilendirilmesi ve katılımına dair önemli bir hamle olarak ifade edilmektedir. Öyle ki bu durum, bürokratik mekanizmalara havale edilmiş olan terör sorununun çözümünün sivil toplum aracılığıyla yapılabilineceğini öngören önemli bir paradigma değişikliğine işaret etmiştir (Güler, 2015).

Görüldüğü üzere Türkiye’de uzun yıllar boyunca ihmal edilen devlet ile toplum ilişkileri, AK Parti dönemi ile birlikte çehre değiştirmeye başlamıştır. AK Parti, toplumun ihtiyaç, şikâyet ve beklentilerine doğrudan bir şekilde vakıf olabilmek adına birçok önemli uygulamayı devreye koymuştur. Örneğin 2006 yılında temelleri atılan Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER) ve Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) uygulamaları, devletin sorgulanılabilirliği açısından önemli bir adım olarak gösterilebilir (Turan vd., 2015).

AK Parti, hayata geçirdiği bu demokratik açılımları Anayasal zeminde de somutlaştırmak için “sivil anayasa” oluşturulmasına yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Millet egemenliğini yansıtacak bir anayasa yapılmasının gerekliliğini ifade eden AK Parti yönetimi; Türkiye’nin kapsayıcı, kucaklayıcı, bütünleştirici, özgürleştirici bir anayasaya kavuşturulması gerektiğine vurgu yapmıştır (AK Parti Hükümet Programı, 2007). Bu bağlamda 12 Eylül 2010 günü yapılan halk oylaması sonucunda 1982 Anayasası’nda kapsamlı değişiklikler yapılmasının yolu açılmıştır. Yapılan bu değişikliklerle; darbecileri koruma altına alan geçici 15. Madde kaldırılmış, MGK Sekreterliği sivilleştirilmiş, Emniyet-Asayiş Yardımlaşma Protokolü (EMASYA) kaldırılmış, Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararlarına yargı yolu açılmış, AYM ve HSYK’nın üye seçimlerinde yüksek yargı ve Cumhurbaşkanı’nın belirleyici rolü sonlandırılmıştır www.cnn.com.tr (05.06.2022). Ayrıca AYM’nin görev ve yetkilerine “bireysel başvuruları karara bağlar” hükmü getirilerek bireysel hak ve özgürlükler alanında radikal düzenlemeler yapılmıştır (AK Parti 4. Olağan Büyük Kongre 2023 Vizyon Belgesi). Bu değişiklikler bağlamında Yayla (2014) Türkiye Cumhuriyeti tarihinde askeri vesayetin kırılması için en önemli adımların AK Parti tarafından atıldığını ifade etmiştir.

2010 Anayasa değişikliği ile insan hakları ve sivil toplum hususlarıyla ilgili anayasal düzenlemeler de yapılmıştır. Bunların başında kamusal alan içerisinde insan hak ve hürriyetlerini koruma ve geliştirmeye yönelik yeni kurumsal mekanizmaların tesis edilmesi gelmektedir. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı ile il ve ilçe insan hakları kurulları ve insan hakları birimlerinin teşkil edilmesi bu mekanizmalara örnek olarak gösterilebilir www.akparti.org.tr (08.06.2022). Sivil toplum zaviyesinden ise çalışanların kolektif sosyal hakları genişletilerek güvence altına alınmıştır. Özellikle kamu görevlilerine “toplu görüşme” hakkı yerine “toplu sözleşme” hakkının getirilmesi önemli bir gelişme olarak sayılabilir (Sunar, 2021). Ayrıca aynı iş kolunda faaliyet gösteren birden fazla sendikaya üye olunmasına imkân tanınması da sivil topluma dair getirilen önemli değişikliklerden bir diğeridir (Özdemir, 2012). Yapılan bu değişiklikler, toplumsal ihtiyaç ve talepleri tam olarak karşılamasa da toplum ile devlet ilişkilerini rahatlatması ve sivil katılımı arttırması zaviyesinden Türkiye siyasi tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur (Sunar, 2021). Özetle 2010 yılındaki kapsamlı Anayasa değişiklikleri doğrultusunda 1982 Anayasası’nın birçok maddesi değiştirilmiş; insan hakları, demokrasi ve sivil toplum alanlarında düzenlemeler yapılmıştır (Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013).

2010 Anayasa referandumundan kısa bir süre sonra Türkiye’de yeniden genel seçimler yapılmıştır. 12 Haziran 2011 tarihinde yapılan genel seçimler neticesinde AK Parti oyunu yüzde 49,9 oranına çıkararak yeniden tek başına iktidar olmuştur www.sabah.com.tr (16.06.2022). AK Parti’nin oyunu arttırmasında, yukarıda bahsedilen demokratik açılımların önemli pay sahibi olmuştur. Nitekim AK Parti, iktidarda oldukları dokuz yıllık dönemde siyaset kurumunun tekrar itibar kazanarak vatandaşların gerçek muhatabı haline geldiğini, siyaset kurumunun kendi sınırlarına çekildiğini, asker-sivil ve yargı bürokrasisindeki vesayetçi anlayışın kırılmaya başladığını belirtmiştir (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2011). AK Parti lideri R. Tayyip Erdoğan da 2013 yılında yapmış olduğu konuşmasında bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir (Milliyet Gazetesi, 03.09.2013):

“Devlet şeffaf olabilir, kanunlara uyabilir, eşit, tarafsız olabilir. Devlet, kağıt üzerinde en modern, en ileri hakları vatandaşına temin edebilir. Ancak devletin işleyişini sağlayan bürokrasinin zihniyeti değişmiyorsa, toplum demokratikleşirken, bürokrasi köhnemiş geleneklere sıkı sıkıya bağlı kalıyorsa, işleyiş mutlaka eksik kalacaktır. Türkiye’de son 11 yılda çok önemli reformlar yaptığımız halde, zihniyet devrimi çok geriden geldiği için reformlarımız tam

manasıyla, topluma, bireye, vatandaşa yansımamaktadır. Zihniyet değişiminin vakit alacağını elbette biliyoruz ancak zihniyet değişiminin er ya da geç mutlaka gerçekleşeceğine inanıyoruz. Bu anlayışla yavaşlamadan, hız kesmeden reformlarımızı sürdürüyoruz. Bürokrasinin de yenilikleri hızla benimsemesi, yani topluma ayak uydurabilmesi için kararlılığımızdan asla taviz vermiyoruz. Hükümet olarak birçok kararımızın önünde bürokratik oligarşiyi bulmamıza rağmen, bugüne kadar kararlılıktan hiç taviz vermedik. Bundan sonra da reformlarımızı hız kesmeden sürdüreceğiz, bürokrasinin de toplumun hızına yetişebilmesi için samimiyetle ve cesaretle mücadele edeceğiz.”

AK Parti'nin üçüncü döneminde Türkiye siyasetinde görülen en çarpıcı durumlardan biri sivil-asker ilişkilerinde yaşanan kırılmadır. Ergenekon ve Balyoz davaları olarak siyasi tarih alanyazınına geçmiş olan davalar sürecinde Genel Kurmay Başkanı dâhil olmak üzere askeri bürokrasinin önemli isimleri darbe teşebbüsünde buldukları iddiasıyla yargılanmıştır. Sivil-asker ilişkilerinin yeniden formüle edildiği bu dönemde Yüksek Askeri Şura (YAŞ) ve MGK yapısında radikal değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca TBMM ile Dolmabahçe Sarayı'nda nöbet tutma yetki ve vazifesi askerden alınarak, emniyet teşkilatına verilmiştir (Arıkan, 2011). Ülkede böylesine radikal dönüşümlerin yaşanmasına rağmen Türkiye ekonomisinde ilerlemelerin olması da dikkat çekicidir. Nitekim 2011'nin ilk çeyreğinde ülke ekonomisinde yüzde 8,2'lik bir büyüme gerçekleşerek, Türkiye ekonomisi, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ardından en fazla büyüme gösteren ekonomi olmuştur www.utikad.org.tr (08.07.2022).

İlk on yılında Türkiye siyasetinde önemli izler bırakan AK Parti iktidarı, girmiş olduğu tüm genel seçimleri kazanmıştır. Halk nezdindeki desteğini iyiden iyiye arttıran AK Parti'nin egemen/hegemonik bir iktidar niteliği kazandığına dair tartışmalar başlamıştır. AK Parti'nin böyle bir konum elde etmesinde; ileri demokrasiye, yerel yönetimlere, gelişkin sivil topluma ve katılımcı yönetim yaklaşımına dair uyguladığı ya da uygulamak istediği politikalar önemli pay sahibi olmuştur. Nitekim 2012 yılı itibarıyla Türkiye'deki dernek sayısının son on yıla oranla yüzde 44 artarak 91.935 sayısına ulaşması, ülkede artan siyasal katılım ve gelişen demokrasi düzeyinin nicel örneklerinden biri olarak gösterilebilir www.stgm.gov.tr (12.06.2022). Özetle on yıllık süreçte AK Parti, bürokrasi ve siyaset ilişkilerinde “yüksek siyaset” olarak ifade edilen bir anlayışa sahip olmuş, bürokrasinin, sivil toplumun denetimine açılmasını sağlayıcı adımlar atmış, siyaset kurumunu toplumsal problemlerin çözüm odağı haline getirerek, bürokrasi karşısında siyasetin etkisini ve güvenilirliğini sağlamlaştırmıştır.

R. Tayyip Erdoğan tarafından kurulan 60. Hükümet, demokratik adımların atılmasına devam edileceğini, yeni anayasanın en geniş toplumsal uzlaşısı ile hazırlanacağını, hak ve özgürlükler, hukuk devleti ilkeleri, sivil toplum ve demokrasiden taviz verilmeyeceğini belirtmiştir (AK Parti 60. Hükümet Programı). Bu bağlamda sivil toplum ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesine ağırlık veren AK Parti, 2012 yılında 6360 sayılı yasayla il özel idarelerinin yetkileri belediyelere devredilmiştir. Bu düzenlemeyle kamu yönetimi reformunda önemli bir aşama kaydedilmiştir (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2011). 2011 AB Komisyonu Değerlendirme Raporu'nda da, hükümetin 2005 yılında çıkardığı 5393 sayılı Belediye Kanunu (Yıldırım ve Öztoprak, 2014) ile bu konuda ilerleme gösterdiği ifade edilmekle birlikte kamu yönetimi ve yerinden yönetim reformunu yapabilmek adına siyasi desteğin daha fazla olması gerektiği şu sözlerle vurgulanmıştır (AB Komisyonu Değerlendirme Raporu, 2011):

STK'ların politik süreçlere dâhil edilmesi, henüz erken seviyede olmasına karşın, ilerleme kaydetmiştir. STK'lar kapatma davalarına ek olarak orantısız idari denetim ve cezalara maruz kalmaya devam etmiştir. Derneklere üye olmak için Türkiye'de ikamet iznine haiz olma şartı devam etmektedir ve yabancı STK'lar spesifik düzenlemelere tabidir. 2010 Anayasa değişiklikleriyle, bilgiye ulaşma anayasal bir hak halini almıştır. Yerinden yönetim ve kamu yönetimi reformu adına daha fazla siyasi destek gerekmektedir. Kamu reformu henüz tam anlamıyla sağlanamamıştır. Bahse konu reform; şeffaflığı ve özellikle üst düzey görevlerde liyakate dayalı terfi ve atamalar yapılmasına imkân verecektir. Kamu kurum kuruluşlarındaki aşırı bürokrasi, istenilen düzeye çekilmemiştir.

Yine bu dönemde DB verileri ve Freedom House'un ortaya koyduğu uluslararası endeksler ile Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) çerçevesinde gerçekleştirilen STK anketine göre de Türkiye'de STK'ların nicelik olarak artmakla birlikte, işlevsellik ve derinlik zaviyesinden sınırlı kaldığı, çünkü "Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal şartların, sivil toplumun gelişimi için "kısmen elverişli" olduğu sonucuna ulaşılmıştır (İçduygu vd., 2011).

Türkiye'de başlatmış olduğu demokratikleşme hareketine 2013 yılında çıkardığı kapsamlı demokratikleşme paketiyle devam eden AK Parti, ordu, emniyet ve yargı krizleri hariç tüm kamu kurum ve kuruluşlarında başörtüsü yasağını kaldırmıştır. İlerleyen süreçte (2015-2017) tüm kamu ve kuruluşlarındaki başörtüsü yasağı kaldırılarak, Türkiye'nin kronik sorun alanlarından biri daha çözüme kavuşturulmuştur.

Yine bu kapsamda 28 Şubat sürecinde başörtüsü nedeniyle okullarından uzaklaştırılan öğretmenlerin mesleklerine geri dönüşleri sağlanmıştır (Tekin, 2017; Aktürk, 2018). AK Parti'nin uygulamak istediği demokratikleşme hamleleri, ülkede yaşanan bazı olaylar nedeniyle belli aralıklarla kesintiye uğramıştır. Bu olayların başında İstanbul Taksim'de yaşanan "Gezi Olayları" ve "17-25 Aralık Operasyonları" gelmektedir. Bazı kesimlere göre çevreci protest bir sivil toplum direnişi olarak görülen bu olaylar bazı kesimlere göre ise iktidarı yıkmaya yönelik dış destekli bir şiddet eylemi olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte sivil toplumun ise hem farklı yüzleri ortaya çıkmış hem de ayrışma belirginleşmiştir. Başlangıçta toplumun birçok kesiminden destek gören bu olaylar örgüsü, iktidarı düşürmeye yönelik provakatif bir yapıya dönüşerek mecra değiştirmiştir (Topbaş ve Işık, 2014). AK Parti iktidarı, kendisine yönelen bu tehdide karşı devletin bazı korumacı mekanizmalarını devreye koymuştur. Gezi Olayları'ndan birkaç ay sonra ülkede daha büyük bir siyasi kriz patlak vermiştir. 17-25 Aralık Operasyonları olarak ifade edilen bu süreçte başta R. Tayyip Erdoğan olmak üzere AK Parti'nin önemli isimlerine ve bürokratlara, yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle soruşturma açılmak istenmiştir. Bu operasyonlar aslında "2011 Oslo Krizi" ve "dersaneler" (Milliyet Gazetesi, 14.09.2021) konusu başta olmak üzere bir süredir anlaşmazlık halinde olan AK Parti iktidarı ile o dönemlerde Hizmet Hareketi olarak da bilinen Gülen Cemaati arasında yaşanan çatışmanın artık açık bir şekilde görüldüğü bir süreci işaret etmiştir. AB uyum süreçlerinin de katkısıyla Türkiye'de darbelerin bir daha yaşanmaması için yasal reformlar gerçekleştiren AK Parti Hükümeti, 17-25 Aralık operasyonlarıyla "sivil darbe" (Aydın, 2017) tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Önce Gezi Olayları, ardından da 17-25 Aralık operasyonları neticesinde özgürlükçü ve demokratik kimliğinden zaman zaman uzaklaştıkları görülen AK Parti'li siyasetçiler ideolojik dayatmaların ve ideolojik tanımlamaların yoğunlukta olduğu öfke söylemlerine başvurmuştur (Çiğdem, 2014). Bu söylem değişikliğinden endişe eden bazı STK'lar Türkiye'nin sorunlarını kendi mecrasında tartışması, bu yapılar ve sorunlarla mücadelenin gayrimeşru zeminlere çekilmemesi, yeni vesayetler tesis edilmemesi, şahsi ve zümrevi kaygı ve çıkarların toplumun, ülkenin ve demokrasinin önüne geçmemesi hususunda bildiri yayımlamıştır.

Görüldüğü üzere 2013 yılı Türkiye ve AK Parti Hükümeti için siyasi krizlerin sıkça yaşandığı bir yıl olmuştur. Bir yandan devlet içerisinde yapılanmış Paralel Devlet

Yapılanması (PDY) ile mücadele edilirken, diğer yandan demokratik açılımlar mümkün olabildiğince sürdürülmek istenmiştir. Bu bağlamda sivil toplumun güçlendirilmesine yönelik çalışmalar eski yoğunluğunda olmamakla birlikte devam etmiştir. 25-26 Nisan 2013'te Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi ve Sivil Toplum-Kamu İşbirliğinin Güçlendirilmesi Projesi" kapsamında "Sivil Toplum Kamu İşbirliği" konferansı düzenlenmiştir. AK Parti her ne kadar 2013-2014 döneminde kamuda sivil anlayışı hâkim kılmaya yönelik adımlar attığını ifade etse de 2013 ve 2014 yıllarındaki AB ilerleme raporlarında geniş kapsamlı bir kamu hizmeti reformuna ihtiyacın hala sürdüğü şu sözlerle vurgulanmıştır (AB Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu, 2013-2014):

"Geleneksel siyaset anlayışı, sivil toplumu meşru paydaş olarak kabul etmemektedir. Türkiye'de gelişim gösteren etkin bir sivil toplum bulunmaktadır. Bununla birlikte yasal zemin, STÖ'lerin işleyişine engel olmaktadır. Aşırı bürokrasi, sivil toplumun katılımı hususunda sorunlar üretmektedir. STK'ların mali açıdan sürdürülebilirliğine sekte vuran hukuki ve bürokratik sorunlar varlığını devam ettirmektedir. STK'ların istek ve ihtiyaçlarını duyurabilmelerini ve politika yapımına entegre olabilmelerine yardımcı olacak katılımcı yapısal mekanizmalar gerektiği ölçüde tesis edilmemiştir."

Türkiye 2014 yılına gelindiğinde, 2007 yılında yapılan Anayasa değişikliği referandumu bağlamında Cumhurbaşkanı'nın ilk defa halk tarafından seçileceği bir seçim dönemi yaşamıştır. Seçimlerde AK Parti lideri R. Tayyip Erdoğan, "çatı aday" Ekmeleddin İhsanoğlu ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) başkanı Selahattin Demirtaş'ı geride bırakarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 12. Cumhurbaşkanı olmuştur www.haberturk.com (05.06.2022). Cumhurbaşkanı olan R. Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin kronikleşen sorunlarına vurgu yaparak, 2002'den bu yana sürdürülen demokratik hamlelere, açılımlara devam edileceğini ifade etmiştir. Bu açılımlardan biri olan çözüm sürecinde katedilen mesafenin gerisine düşülmemesi için açılımlara devam edileceği vurgulanmıştır. Ancak 2009 Habur ve 2011 Oslo krizleriyle yıpranmış olan bu süreç, Diyarbakır yaşanan 7-8 Ekim Olayları neticesinde büyük yara almıştır. Buna rağmen devam ettirilmeye çalışılan çözüm süreci, artan terör olayları nedeniyle 2015 yılında askıya alınmıştır www.cnnturk.com (22.06.2022).

Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı seçimlerden kısa bir süre sonra 7 Haziran 2015 günü genel seçimler olmuştur. Geçmiş seçimlere göre oy oranı düşen AK Parti, tek

başına hükümet kuramayınca ülkede koalisyon kurulması için görüşmeler süreci başlamıştır. Ancak yapılan görüşmelerde partiler koalisyon hükümeti kurulması noktasında uzlaşa sağlayamayınca genel seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. AK Parti yenilenen seçimler için başlattığı seçim kampanyasında, on üç yıllık iktidarı boyunca demokrasiyi, kişi hak ve özgürlüklerini, kamu-STK işbirliklerini ve sivil toplum alanını arttırdığını, bunun bundan sonrada böyle olacağını sıklıkla dile getirmiştir⁴⁸ (AK Parti 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi):

STK'lara yönelik müspet idari ve yasal düzenlemeler gerçekleştirerek, örgütlenme hak ve hürriyetine daha geniş olanak sağlayan bir ortam tesis ettik. Dernek ve vakıflarla alakalı mevzuatı geliştirerek, kamu kesimi ile STK'lar arasındaki işbirliğinin ilerlemesine dair politikalar uyguladık. Önemli kanun reformların hazırlanması noktasında, sivil toplum unsurlarıyla ilişki halinde olduk. Bu durum, bundan sonrada devam edecektir. STK'lar vasıtasıyla yaygın dil ve kültürel eğitimlerin verilmesi uygulanması noktasında destekler vereceğiz. Gerekli görülen şehirlerde yerel yönetimler, STK ve özel teşebbüslerin kurduğu sanatsal mekânlara katkı sunacağız. STK ve kamu işbirliğinin genel muhtevasını belirleyen bir yasa tasarısı hazırlayacağız.

1 Kasım 2015 tarihinde yapılan genel seçimlerde AK Parti yüzde 49,49 oy oranına çıkarak, 317 milletvekiliyle yeniden tek başına iktidar olmuştur www.sabah.com.tr (17.06.2022). AK Parti, yeniden tek başına iktidar olduğu dördüncü döneminde, devletin içerisinde paralel bir devlet yapılanması oluşturduğu ifade edilen Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensuplarına karşı kapsamlı bir temizleme operasyonu başlatmıştır. Özellikle Ortadoğu toplumlarına yönelik yaratılan radikal İslam algısı karşısında ılımlı İslam hareketi (Hizmet Hareketi) olarak faaliyet gösterdiği düşünülen Gülen Cemaati'nin, Türkiye Cumhuriyeti devletine tehdit arz etmesi neticesinde ortaya çıkan iktidar-cemaat krizi sonrasında örgüt mensuplarının kamu kurumlarından tasfiye edilmesi süreci başlamıştır. Emniyet teşkilatı başta olmak üzere bürokrasiden uzaklaştırılmaya başlanan PDY mensupları, 15 Temmuz 2016 tarihinde askeri darbe kalkışmasında bulunmuştur. Yönetime doğrudan el koyma şeklinde gerçekleştirilmek istenen bu darbe kalkışması gecesinde Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan'ın, bir televizyon programına görüntülü görüşme yoluyla bağlanarak, "halkın

⁴⁸ Yaşanan toplumsal ve siyasal krizlere rağmen BM Kalkınma Raporu verilerine göre 2015 yılı itibarıyla Türkiye'nin insani gelişim endeksinde (İGE) yükseliş olduğu görülmektedir. Öyle ki Türkiye'nin 2000 yılında 0.653 olan İGE değeri, 2015 yılında 0.767 puana çıkmıştır (UNDP, 2016).

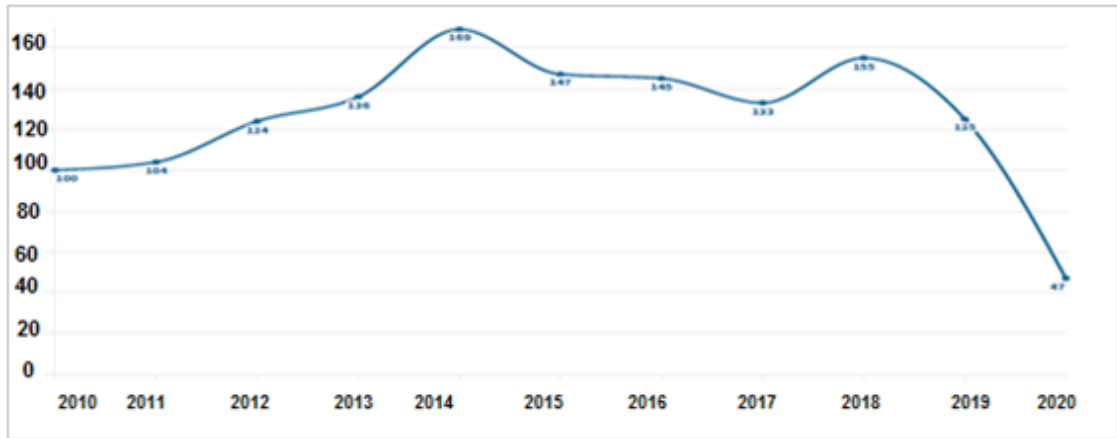
gücünün üstünde bir güç tanımadığını” dile getirmiş ve demokrasi için tüm toplumu meydanlara davet etmiştir. Bazı medya organlarının, STK’ların ve özellikle de halkın desteği ve dik duruşuyla önlenen bu darbe girişimi sonrasında Türkiye’de yeni bir kritik döneme girilmiştir.

Türkiye üzerine yapılan birey, toplum, sivil toplum ve demokrasi analizlerinin bir kısmı 15 Temmuz 2016 gecesi ve ondan sonraki süreçte yaşananlar bağlamında geçerliliğini yitirmiştir. Demokrasi ve sivil toplum konularında geri kaldığı ifade edilen Türkiye toplumunun aslında düşünüldüğü kadar apolitik olmadığı, özgürlükler noktasında son derece duyarlı olduğu ve demokrasiyi içselleştirdiği görülmüştür. Cumhurbaşkanı’nın çağrısı üzerine ülkede adeta demokrasiye sahip çıkma seferliği ilan edilerek, millet egemenliğinin üzerinde hiçbir gücün olmadığı yönünde net mesaj verilmiştir. Sivil toplumun önemli rol oynadığı bu süreçte 538 STK, darbeye karşı bildiri yayınlamış, neredeyse tüm kent meydanlarında “demokrasi nöbetleri” tutulmuştur. STK perspektifinde önemli bir dönüm noktasını işaret eden 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonucunda; Türkiye’de her şeyi devletten bekleyen vatandaş modelinden, aktif vatandaş modeline geçiş süreci başlamıştır. Toplumdaki bu müspet gelişme, STK’ların gelişimini de pozitif yönde etkilemiştir (Belli ve Aydın, 2018). Darbeler konusunda kötü tecrübeleri olan (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 27 Şubat) Türkiye halkının, darbecilere karşı ilk defa tek vücut halinde direniş göstermesi, bir anlamda AK Parti’nin ilk üç döneminde ülkede demokrasi anlayışının geliştiğine işaret etmektedir. Nitekim iktidar olduktan sonra AB’nin de etkisi ve desteğiyle sivil toplum, demokrasi, özgürlükler, insan hakları vb. kavramların geliştirilmesi yönünde açılımlar yapan AK Parti’nin bu politikalarının karşılığını aldığına dair görüşler ortaya konulmuştur. Bununla birlikte FETÖ gibi cemaat ve/veya tarikat yapılarını birer STK olarak ele alan yaklaşımlar bağlamında ifade edilecek olursa toplumun STK’lara olan katılımında ve güveninde düşüş yaşandığını da söylemek gerekmektedir (İLKE 2010-2020 Alan İzleme Raporu, 2021).

Darbe kalkışmasının ardından 16 Temmuz 2016’da Türkiye’de OHAL uygulaması başlamıştır. Bu dönemde çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ile 70.689 kişi tutuklanmış, 135.856 kişi kamu görevinden ihraç edilmiş, birçok STK kapatılmıştır. Ayrıca 158 televizyon kanalı, radyo ve gazete kapatılmış ya da el değiştirmiştir. Bu uygulamalar demokrasi, sivil toplum ve özgürlükler noktasında

kısıtlamaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. OHAL döneminde milletin ve ülkenin bekası maksadıyla çıkarıldığı ifade edilen bu KHK'lar bağlamında devletin yetki alanı genişlemiş, bu oranda sivil alan daralmıştır (Uzun ve Akgün, 2018). Nitekim Türkiye'deki STK'ların son on yıldaki nicel verilerine bakıldığında 2014 yılına dek STK sayılarında düzenli bir artışın olduğu gözlemlenmekle birlikte 2015-2017 yılları arasında aşamalı bir azalışın olduğu görülmektedir. STK sayılarındaki artışta ekonomik ve sosyal refahın yükselişinin yanı sıra siyasal kültürdeki gelişim de etkili olmuştur. 2014-2017 yılları arasındaki düşüşte ise FETÖ darbe girişimi sonrasında çıkarılan KHK'lar, atanan kayyum idareleri ve sivil toplum faaliyeti yapılmasına yönelik getirilmiş olan sınırlayıcı önlemler sebep olarak gösterilebilir. Grafikte 3.4'te yer alan Türkiye'de yeni kurulan vakıflara dair veriler bu duruma örnek olabilecek niteliktedir.

Grafik 3.4: Türkiye'de Yeni Kurulan Vakıfların Yıllara Göre Değişim Oranı

Kaynak: www.vgm.gov.tr (17.06.2022)

AB Komisyonu 2016-2018 İlerleme Raporları verilerine göre de 15 Temmuz darbe girişiminden sonraki süreçte bazı STK'ların uzun ve tekrarlı bir şekilde denetime tabi tutularak işlevsiz hale getirildiği, bunun sonucu olarakta Türkiye'de sivil toplumun kırılğan bir hal aldığı ifade edilmiştir. Ayrıca sivil toplumla işbirliğine dair genel bir hükümet stratejinin bulunmadığı, STK'ların politika oluşturma süreçlerinden uzaklaştığı belirtilmiştir (AB Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu, 2016-2018).

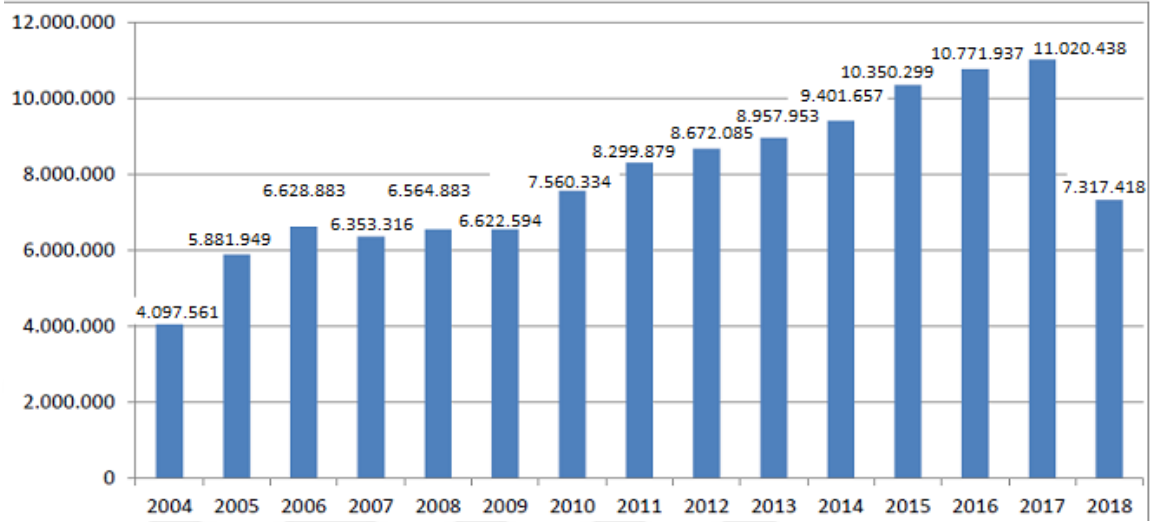
Türkiye halkının vermiş olduğu bu demokrasi mücadelesinin anayasal zemindedeki sağlamlştırılması amacıyla 16 Nisan 2017 tarihinde Anayasa değişikliği referandumu yapılmıştır. Bu dönemde, 16 STK'dan oluşan Türkiye Anayasa Platformu tarafından "Yeni Anayasa İçin Hep Birlikte" çağrısına 250 STK'dan destek gelmiştir.

Referandumdan yüzde 51,4 oranında “Evet” oyu çıkmasıyla Türkiye’de, parlamenter hükümet sisteminden, partili cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir (Alkın, 2018). 15 Temmuz darbe kalkışmasının toplum ile siyaset kurumunun dayanışması bağlamında engellenmesi ve sonrasında yapılan Anayasa değişikliği referandumu, Türkiye demokrasisi için umut vadeden durumlar olarak görülmüştür. Bu zaviyeden 15 Temmuz, Türkiye’de toplumsal uzlaşa ve diyalogun tesis edilmesinde büyük fırsat sunmuştur. Ancak 15 Temmuz sonrası yaşanan süreç bu fırsatın tam anlamıyla değerlendirilememesine neden olmuştur. AK Parti iktidarı, yaklaşan 2018 Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerle birlikte ülkede daralan sivil toplum ve özgürlükler alanının yeniden ihdas edileceğini ifade etmiştir. Seçim bildiğinde STK’ları demokratik hukuk devletinin en önemli unsurlarından biri olarak ifade eden AK Parti, katılımcılığın her düzeyde daha kurumsal boyutta işlerliği için devletin düzenleyici rolünün güçlendirilerek daha aktif, şeffaf ve hesap verebilir bir sivil toplum alanının varlığından gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda STK’lara Sosyal Destek Programı (SODES) vb. projelerle verilen desteğin artarak devam edeceği belirtilmiştir. Ayrıca STK’ların hukuki statüleri, kurumsal yapıları, faaliyetleri, kamu kurumları ile ilişkileri, mali kaynakları gibi alanların düzenleneceği çerçeve mevzuatın da 2023’e kadar hazırlanacağı vaat edilmiştir (AK Parti 2018 Seçim Bildirgesi).

24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlere MHP ile kurmuş olduğu Cumhuriyet İttifakı çatısı altında giren AK Parti oyların yüzde 42,6’sını alarak yeniden tek başına iktidar olurken, R. Tayyip Erdoğan ise yüzde 52,6 oy oranıyla yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir www.sabah.com.tr (23.06.2022). AK Parti’nin yeni dönemde sivil toplum alanında yaptığı ilk düzenlemelerden biri Dernekler Dairesi Başkanlığı’nın yapısının değiştirilmesi olmuştur. 13 Eylül 2018 tarihli 30534 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu değişiklikle kamu ile STK’lar arasında koordinasyonun güçlendirilmesi, STK’ların etkinliğinin daha da artırılması ve hizmet kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır (2019 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı). Ancak yapılan bu değişiklik bağlamında getirilen, tüm dernek üyelerinin İçişleri Bakanlığının bilgi sistemine kaydedilmesi zorunluluğu Avrupa Komisyonu’nun örgütlenme özgürlüğüne ilişkin kılavuz ilkeleriyle uyumlu olmadığı gerekçesiyle STK’lar nezdinde hoş karşılanmamıştır (AB Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu, 2019). Nitekim Türkiye’de

2018 yılı itibariyle dernek sayılarındaki artışa rağmen dernek üye sayılarında ciddi bir azalma yaşanmıştır www.siviltoplum.gov.tr (23.06.2022).

Grafik 3.5: Türkiye’de Yıllara Göre Dernek Üye Sayıları

Kaynak: www.siviltoplum.org.tr (23.06.2022).

AK Parti Hükümeti'nin sivil toplum, özgürlükler ve demokrasi alanlarında devam ettiği reform ve düzenlemelerin özellikle 2016-2017 yıllarından itibaren söylem ya da yasa (kâğıt) üzerinde sınırlı kaldığı, uygulamaya tam anlamıyla yansıtılmadığı hususunda eleştiriler vardır. Türkiye’de sivil toplum alanının giderek daraltıldığı, özgürlüklerin kısıtlandığı bir sürece girildiği, partili Cumhurbaşkanlığı sisteminin ülkede merkezîyetçiliği arttırdığı, STK’ların yerini bürokratik mekanizmaların aldığı ifade edilmektedir (İLKE 2010-2020 Alan İzleme Raporu, 2021). Başbakanlık makamı ve alt birimlerinin lağvedilmesini içeren yeni Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin, kamu yönetimini aşırı derece politikleştirdiği, denge ve denetleme mekanizmalarının yok edildiği, TBMM’nin işlevsiz hale getirilerek Cumhurbaşkanı’nın kararnamelerle ülkeyi yönettiği, sivil toplum alanında ise ciddi bir gerilemenin olduğu eleştirisi yoğunluk kazanmıştır. Nitekim Avrupa Komisyonu 2019 İlerleme Raporu’na göre de Türkiye’de sivil toplum alanında ciddi bir gerilemenin yaşandığı belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu 2019 Türkiye İlerleme Raporu). Yine bu süreçte muhalif medyayı kısıtlayan sansürlerin artması, bazı sivil toplum aktörlerinin tutuklanması ülkede demokrasiyi gerileten durumlar olarak görülmüştür (Çaylak vd., 2017).

2019-2021 döneminde Türkiye’de sivil toplumu etkileyen bir diğer durum ise tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını olmuştur. Pandemi ile mücadele

bağlamında devletler tarafından uygulanmaya konulan tedbirler, temel hak ve özgürlüklerin dahi kısıtlanmasına sebep olmuştur. Ülkemizde de uygulanan sokağa çıkma yasakları, izolasyon ve karantina süreçleri, sosyal örgütlenmeler olan STK'ların faaliyetlerini durma noktasına getirmiştir. Sosyal mesafe uygulaması kapsamında bir araya gelemeyen STK gönüllüleri arasındaki örgütsel bağlarda zayıflama olduğu görülmüştür. STK'lar hem yapıları gereği uzaktan işlev görmeye uygun unsurlar olmadığından hem de uzaktan faaliyet gösterecek teknik altyapıya haiz olmadıklarından bu süreçte sivil toplum alanında ciddi gerileme yaşanmıştır. Kapanma süreçleri nedeniyle yaşanan ekonomik sıkıntılar, aksayan eğitim hizmetleri ve sağlık hizmetleri konularında devletin etkinlik ve müdahale alanı artmış, STK'ların hareket alanı ise bu oranda daralmıştır. Küresel çapta yaşanan bu pandemi bağlamında artan ekonomik ve sağlık sorunları nedeniyle insanlar demokrasi, katılım, sivil toplum gibi unsurlardan ziyade önceliklerini hayatta kalmaya ve temel ihtiyaçlarını gidermeye yöneltmişlerdir. Bu durum sivil topluma olan ilginin azalmasına, devletçi reflekslerin ise artmasına neden olmuştur. 2022 yılının başlarından itibaren, Covid-19 salgını etkisinin tedricen azalması ve ülkede üst seviyede uygulanan sıkı güvenlikçi politikaların gevşetilmesiyle birlikte sivil toplum yaralarını kısmen sarmaya başlamıştır (İLKE 2010-2020 Alan İzleme Raporu, 2021).

4. İLGİLİ ALANYAZIN

Bu bölümde araştırmanın sacayaklarını oluşturan sivil toplum, STK ve siyasal iktidar kavramlarıyla ilgili alanyazın incelenip, siyasal iktidar ile sivil toplum ilişkisinden bahseden ulusal ve yabancı literatür yazılmıştır.

Modern toplum modeli son iki asırlık dönemde enikonu artan bir biçimde toplumların ekonomik, politik ve kültürel yapılanmalarında belirleyici olmuştur. Geleneğe dayalı yapılandırılmış toplumlardaki tüm kurumsal yapıların yerine modern kurumların ikame edildiği modernleşme süreçleri hızla tüm yeryüzüne yayılırken, devlet ile birey, aile, sınıf ve çeşitli temsil grupları arasındaki tüm ilişki tarzları yeniden biçimlenmiştir. Yine bu süreçte iktidarın temel dayanakları, yapısı ve işleyişi yeniden tasarlanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte demokrasinin, modern dünya sistemini nitelendiren başlıca kavramlardan biri haline gelmesiyle, “*iktidar*”, “*STK*” ve “*sivil toplum*”a dair tartışmalar, pek çok bilim sahasının başlıca temalarını teşkil etmeye başlamıştır (Cohen ve Arato, 1992).

Sivil toplum kuruluşları ile siyasal iktidar ilişkileri kapsamında sivil topluma dair tartışmalarda (Cohen ve Arato 1992; Fitzgibbons, 1997; Oakeshott, 1991; Novak, 1999; Fraser, 1992), ideolojiler ve sivil toplum (Barry, 1993; Gray, 1993; Tumlin, 1989), devlet ve sivil toplum (Beckman, 1999; Chehabi, 2001; Foucault, 1986; Lewis, 1990; Walzer, 1995), demokrasi ve sivil toplum (Cohen ve Arato, 1992; Derrida, 1979; Habermas, 2014), sivil toplum ve kamusal/özel alan (Dagger, 1998; Habermas, 2014; Axtmann, 1997), liderlik, örgütsel değerler, örgütsel ortak karar alma (Jaskyte, 2004; Özmutaf ve Kayalar, 2008), gönüllülük (Mook vd., 2005), stratejik karar verme (Krug ve Weinberg, 2004) gibi konular öne çıkmaktadır.

“Sivil Toplum Kuruluşları” (Fransızca “*organisations non gouvernementales*” ve İngilizce “*non governmental organizations*”) sahip olduğu önem ve işlevsellik bağlamında onlarca yıldır kendisine yöneltilen muğlaklık ve sınırlılık odaklı eleştirilere rağmen hala konumunu korumaktadır (Ryfman, 2006). Öyle ki STK’lar, dünyada ve Türkiye’de çeşitli isimlerle tanımlanmaktadır. Avrupa ve Amerika’dan sonra Türkiye’de de bir güç odağı haline gelmeye çalışan STK’lar; yasama, yürütme, yargı ve medyadan sonra “*Beşinci Güç*”, kamu ve özel kesimden sonra ise “*Üçüncü Sektör*” olarak adlandırılmaktadır (Yatkın, 2008).

Althusser'in (2003) ideoloji kavramını ele aldığı ve özgün düşüncelerini açıkladığı "*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*" eserinde, STK'ların, devletin ideolojik aygıtlarından biri olduğunu savunması, STK ile ideoloji kavramlarının bir arada tartışılmasına sebep olmuştur. Habermas'ın, II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde Avrupa politik sisteminin idealize edilmiş ilkeler çerçevesinde yeniden tasarlanabilmesi için ihtiyaç duyulan düşünsel dayanakları temin etmeye yönelik gayretleri ise "*kamusal alan*," "*kamuoyu*" ve "*diyalog*" kavramlarının iletişim ve politika sahasında sürdürülen akademik tartışmalarda sıklıkla incelenmesine yol açmıştır. Bu süreçte sivil toplumun modern politikadaki işlevinin ne olduğu ve ne olması gerektiği problemine dair tartışmaların ideoloji kavramıyla birlikte ele alınması problemin muhtevasını genişletmiştir. Nitekim günümüzde STK'lara yönelik araştırmalar çeşitli konularda yoğunlaşmaktadır.

Gellner'e (2012: 121) göre de sivil toplum, birey veya aile ile devlet arasındaki boşluğu tamamlayan bir yapıdır. Yani bireysel ya da kolektif alandan devlete uzanan ve o mesafede aradaki boşluğu tamamlayan siyasal, sosyal, sendikal, dinsel örgütlenmeler ile ara kurumlar STK olarak anlaşılmalıdır. Konjonktür bağlamında "ekonomik değişim yahut göçler toplumsal yapıyı değiştirdiğinde henüz değişim tarafından kuşatılmamış veya değişime karşı durabilmiş kitleleri kapsamına dâhil edecek bir örgütlenme şekli bulunmadığında" STK'lar bir köprü vazifesi görmektedir. Bu çerçevede sivil toplum; sendikalar, dinsel örgütlenmeler, baskı grupları ve dernekler gibi ara kurumlardan teşkil edilmiş bir mekanizmadır. White'a (1999: 32) göre ise sivil toplum: "Devlet ile devletten ayrı, devletle ilişkide özerkliğe sahip olan ve toplum üyeleri tarafından kendi menfaatlerini ya da değerlerini muhafaza etmek amacıyla gönüllü olarak tesis edilen örgütlenmelerin oluşturduğu ara birliktelik alanı"dır.

Giner (1985), "*The Withering Away of Civil Society*" isimli çalışmasında, sivil toplumu özgür bir alan olarak hem aile etkisi hem de siyasal iktidarın haricinde yer alan "*bireycilik*," "*piyasa*" ve "*çoğulculuk*" kavramlarıyla formüle etmiştir. Giner bu üç başat niteliğin yanı sıra ferdi dokunulmazlık ve sınıf ilişkilerini de sivil toplumun kapsamına dâhil etmiştir. Giner'in bu sivil toplum kavramsallaştırmasını piyasa ve çoğulculuğun gelişimi üzerinden değerlendirdiğimizde bu unsurların durumunu politik, iktisadi ve kültürel gelişme düzeylerine bakarak belirlemek gerekmektedir. Yani politik, ekonomik ve kültürel anlamda gelişim ileri seviyedeysse söz konusu bu unsurlar da

gelişmiş sayılarak, sivil toplum da gelişmiş kabul edilecektir. Aksi durumsa ise sivil toplum gelişmemiş ya da az gelişmiş olarak kabul edilecektir. Yerasimos ve Seufert'e (2001: 76) göre ise sivil toplum, iktidar temelli arayışlardan uzak durmaktır. Sidney de (1998: 239) "*Demokrasi için Örgütlenme: STK'lar ve Sivil Toplum*" eserinde sivil toplumun iktidarı ele geçirme amaçlı tahayyüllerden azade olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Sidney'e göre sivil toplum, kendi kendini üreten, gönüllü, siyasal iradeden otonom bir alandır. Sivil toplumun tanımsal çerçevesini politik toplum üzerinden ele alan Taylor (1998) ise sivil toplumu siyasal iktidarın tahakkümünde bulunmayan, organize ve koordine olmuş toplulukların olduğu yer olarak konumlandırmıştır. Devlete alternatif ya da mütemmim cüz bir aktör olarak, devletin politikasını yönlendirebilen örgütlerin STK olarak anılabileceğini ifade eden Taylor'a göre sivil toplumun, devlet iktidarını kısıtlamakla birlikte meşrulaştırıcı bir niteliği de bulunmaktadır. Bu bağlamda sivil toplum, devletten otonom olmakla birlikte ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmayan yani iktidara karşı ihtiyatlı olmakla birlikte ona saygı duyan bir oluşumdur.

Yabancı literatürde sivil topluma dair önemli çalışmalarından biri Keane'in (2004) "*Demokrasi ve Sivil Toplum*" eseridir. Demokrasinin karşılaştığı tehditlerden birinin demokratik hayal gücünün tükenmesi olduğunu ifade eden Keane, sivil toplum ve iktidar ilişkisi bağlamında demokrasiyi incelemiştir. Sivil toplum ile siyasal iktidar ayrımının ortadan kaldırılmasını değil, aksine korunması gerektiğini ifade eden Keane'e göre otonom kamusal alanlardan teşkil edilmiş bir sivil toplum sayesinde devlet iktidarı keyfiyete dönüşmeyecektir. Bu doğrultuda toplumu, devlete hesap sorma yetkisiyle donatan Keane, bununla birlikte "kamu vicdanı"nın somut hali olan devletten de vazgeçilemeyeceğini belirtmiştir. Keane (2004) bir diğer eseri olan "*Sivil Toplum ve Devlet*" isimli çalışmasında da sivil toplum ile yakından ilişkili olan yurttaşlık, kimlik, kamusal alan, demokrasi ve siyasal iktidar kavramları bağlamında sivil toplum ile siyasal iktidar arasındaki ilişkileri incelemiştir. Cohen ve Arato (1992) ise "*Sivil toplum ve Siyasal Teori*" adlı çalışmalarında sivil toplumu; demokrasi ile kişi hak ve hürriyetlerinin arttırılması bağlamında ele alarak, sivil toplumun, devlet karşısındaki durumunun normatif ve sistematik bir anlayışla yeniden konumlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Habermas (2014) ise sivil toplumun, devlet karşısındaki yeni

konumlanışını “devletin toplumsallaşması” ve “toplumun devletselleşmesi” ifadeleriyle açıklamıştır.

“Sivil Toplum: Bir Fikrin Eleştirel Tarihi” isimli eserinde sivil toplumun fonksiyon ve faydalarıyla birlikte sınırlarını inceleyen Ehrenberg (2000) ise enikonu artan eşitsizlikler bağlamında sivil toplum, demokrasi ve siyasal iktidar ilişkisini ele almıştır. Sivil toplumun bir yandan demokrasiyi geliştirebileceğini ancak diğer yandan ona engel de olabileceğini ifade eden Ehrenberg’e göre “Siyasal hayatta hiçbir şey otomatik değildir. Bu nedenle varsayımlardan uzak durak gerekmektedir.” Yani sivil toplum özgürlüğü arttırabileceği gibi eşitsizliğe de yol açabilir. Çünkü sivil toplum onu sarmalamış birçok dinamiğe bağlıdır. P. Dürr (1997) ise sivil toplumu, “entelektüel ve zihinsel olarak üretken, etik ve moral boyutları olan ve birbiri ile iletişim halindeki özgür bireyler arasındaki birliktelik” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Dürr’e göre sivil toplum, devletin hiyerarşik yapısını onayan bir araç değil, aksine bireylerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri yapıların meşrulaştırıcı aracıdır. Ancak söz konusu bu sosyal birimlerin yüzde yüz demokratik olduğu da söylenemez. Çünkü bu sosyal birimlerde katılım ve etkinlik bireyden bireye değişmektedir.

Sivil toplumu; sosyal çatışmaların sivil ve medeni bir yaklaşımla çözüme ulaştırıldığı, bireysel hak ve hürriyetlere saygı gösterilen liberal bir alan olarak tanımlayan Dahrendorf ise (1991), sivil toplumu cisimlendirebilmek için STK’ların özerklik ve çeşitlilik arz etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bireylerin de sivil erdemlere haiz olması gerekliliğini ifade eden Dahrendorf’e göre sivil toplum üç ana unsurdan oluşur. Bunlar; serbest piyasa ekonomisi, anayasal demokratik devlet ve siyasal hürriyetlerdir.

Sivil toplum, STK ve iktidar kavramları bağlamında Türkiye’deki alanyazın ise Şinasi ve Namık Kemal gibi düşünürlerin öncülüğünde 1880’lere kadar geri götürülebilir. Bununla birlikte yakın dönem zaviyesinden bakıldığında sivil toplum dendiğinde akla gelecek isimlerin başında İ. Küçükömer ve Ş. Mardin gelmektedir. Türkiye’de ilk defa 1960’larda bilimsel bir tarzda ortaya konan sivil toplum kavramı, Küçükömer (1994, 2004, 2012) tarafından Türkiye’nin kendine has koşullarıyla ele alınmıştır. “Türkiye batılaşmaz” tezini ortaya koyan Küçükömer, bir yandan geleneksel doğulu anlayışının eksiklerini ortaya koyarken diğer yandan Türkiye’deki köksüz “Batılılaşma” hamlelerine eleştiri getirmiştir. Modernleşmeyi, Batı’ya ait

değerlerin Batı dışı birimler tarafından model hatta ideal olarak görülüp benimsenmesi olarak ifade eden Küçükömer, bu doğrultuda Türkiye'nin batılılaşmasının mümkün olmayacağını savunmuştur. Türkiye'de sivil toplumun önündeki engellerden birinin ülkenin "ilerici" olarak nitelendirilen güçleri olduğunu ileri süren Küçükömer'e göre felsefe geleneğinden yoksun olan Türkiye toplumunda, sivil toplumun yeşermesi mümkün olmamıştır. Bölünmüş iktidar yapısı, sınıf hareketleri ve bireysel özerklik öğelerinin de zayıf olduğu Türkiye'de etkin bir sivil toplumun var olmadığını ifade eden Küçükömer, bu eksikliğin nedenlerini Osmanlı Devleti'nden başlayarak ele almış ve burjuvaziye vurgu yapmıştır. Bu bağlamda sivil toplum hususunda Batı ile Türkiye'ye karşılaştıran Küçükömer (1994: 35) şunları ifade etmiştir:

"Batı'da feodalite kurumları, burjuvanın sermaye birikimini ve daha büyük üretimi engelleyici ve feodalite düzeninin kapitalist düzene dönüşünü engelleyici rol oynadı. Fakat kapitalist sistemin gelişimini durduramadı. Batı kurumları bu engelleme ve çekişmelerin neticesinde ortaya çıktı. Bizim tarihimizde ise bahsi geçen yapılar arası, değil çatışmaların yaşanması, yapılar bile mevcut değildi. Nitekim bu durum Batılılaşma ve sivil toplum hareketlerimizin köksüzlüğünü ortaya çıkarmaktadır."

"*Düzenin Yabancılaşması*" isimli eserinde, Türkiye'nin hantal ve statükocu bürokratik yapısının sivil toplumun gelişimini engellediğini iddia eden Küçükömer, bireyi modern toplumun olmazsa olmaz bir koşulu olarak ele almıştır. Nitekim "*Türkiye'de neden "civil" yok?*" sorusuna, "tebaa", "memur", "militan", "mürit" kavramlarıyla cevap arayan Küçükömer, bireyin bir başkası tarafından yönlendirilip, bağlı değişken haline getirildiğini ve iktidar yolunda dolgu malzemesi olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir. Oysaki sivil toplumun eşit yurttaşlık prensibiyle hareket ettiğini ifade eden Küçükömer, Türkiye'de sivil toplumun tesis edilememesinin bir diğer nedeninin insan sorunu olduğunu belirtmiştir⁴⁹. Küçükömer (1994) STK'ların, toplumun kendi dinamiklerinden temellenmesi gerektiğini ve bu dinamikler üzerine kurulan örgütlenmeler ile bireylerin, grupların, sınıfların politik hayata katılımının sağlanabileceğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda devlete sarılmak ya da onu ele geçirmek

⁴⁹ Çoğu merkezi kavramını Marx'tan alan Küçükömer'in oluşturduğu "Yabancılaşma" kavramında da Marx'tan esintiler görmek mümkündür. Bununla birlikte Marx'ın kavramsallaştırmasında yabancılaşan, toplumsal sınıf mensubu bireyler iken, Küçükömer'de ise düzendir. Bu bağlamda bazı yazarlar, Küçükömer'in "Düzenin Yabancılaşması" tezinin Ak Parti döneminde sonlandığını ileri sürerken, bazıları ise bu tezin bizzat AK Parti döneminde doğrulandığını iddia etmektedir (Duvar Dergisi, 2013: 26).

yerine halkın politik alana eklenmesine cevaz veren modern bir devletin tesis edilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Türkiye’de sivil toplum denildiğinde akla gelen bir diğer önemli isim Ş. Mardin’dir. Mardin’e (2002) göre sivil toplum kavramı açıklanırken sivil toplumun karşıtının ne olduğunu bakmak gerekmektedir. Nitekim etimolojik anlamda sivil toplum kavramının karşıtı sanıldığı gibi “*askeri toplum*” değildir. Mardin’e göre kavramın vurgusu “*şehir adabı*” olup karşıtı da “*gayri medeni*” olabilir. Yani sivil toplumdaki “sivil”in kökü, şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade etmektedir. Sivil toplum hakkındaki düşüncelerini ortaya koyduğu “*merkez-çevre*” kuramı bağlamında ele alan Mardin (2000), sivil toplum ile devlet arasında organik bir bağ olduğunu dile getirmiştir. Mardin, “merkez” olarak kodladığı yönetici seçkinler ile “çevre” olarak kodladığı sivil toplum arasındaki ilişkinin temeline, Aydınlanma ile Muhafazakârlık arasındaki çelişki çerçevesinde Türkiye’nin toplumsal ve siyasal tarihinin kendine has olaylarını yerleştirmiştir. Türkiye’de yukarıdan aşağıya gerçekleşen ve elit kesimin yürütücülüğünü üstlendiği modernleşme projesinin başarısız olma sebeplerini açıklayan Mardin, Türkiye’deki yönetim sisteminin kendine rakip hiçbir siyasal, ekonomik ya da toplumsal gücün ortaya çıkmasına müsaade etmediğini söylemiştir. O nedenle Mardin’e göre Türkiye’de sivil toplum ancak merkeze uyum sağladığı ölçüde hareket alanı bulabilmiştir.

Günümüzde sivil toplum alanında önemli çalışmalar ortaya koyan bir diğer isim Ö. Çaha’dır. Çalışmalarında Türkiye’de ve dünyada sivil toplumun ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisinde geçirdiği aşamaları değerlendiren Çaha, Türkiye’de Batı’daki anlamıyla özdeş bir sivil toplumun var olup olmadığını sorgulamıştır. Sivil toplumu; Türkiye’deki “ceberut” devlet geleneğini aşındıran bir özlem ve “gelecek toplum projesi” olarak ifade eden Çaha, demokrasinin ön şartı olarak sivil toplumu göstermiştir. Ayrıca demokrasilerdeki çoğunluk diktatoryasının, azınlık olanlar üzerinde tahakküm kuramaması için de sivil topluma önemli rol düştüğünü ifade eden Çaha’ya (2000) göre sivil toplumun iki başat işlevi vardır. Bunlardan ilki; toplumsal farklılaşmaya katkıda bulunmak iken diğeri ise; bireyleri politik iradeye karşı korumaktır. Bu bağlamda STK’lar, devlet müdahalelerine karşı bireylerin hak ve hürriyetlerinin korunmasında en önemli unsurlardan biridir. Ayrıca STK’lar örgüt içi yapıları ve bizzat kendi varlıklarıyla toplumda çoğulculuğun sağlanması görevini de görmektedir. Sivil toplum

üzerine; “*Sivil Toplum Sivil Toplum’a Karşı*”, “*Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi*”, “*Sivil Toplum ve Devlet*”, “*Aşkın Devletten Sivil Topluma: Transandantal*”, “*Açık Toplum Yazıları*”, “*Osmanlı’da Sivil Toplum*”, “*Sivil Toplum Üstüne*” gibi eserler ortaya koyan Çaha (1996, 1999, 2000, 2003, 2007), Türkiye’deki STK’ların bir fay hattının iki ucunda nasıl konumlandıklarını açıklamıştır. Türkiye siyasal yaşantısındaki en kült kavramlardan biri dediği devlet ile STK’lar arasındaki değişken ilişkileri ele alan Çaha, “Gökte Allah, yerde devletimiz” prensibi doğrultusunda sivil toplumun neden ve nasıl sürekli arka plana atıldığını betimlemiştir.

Sivil toplum ile iktidar ilişkisi üzerinde çalışan bir diğer isim Y. Sarıbay’a (1994: 141) göre sivil toplum ile devlet arasındaki demokratik ilişki, mantıksal olarak ancak hiçbir toplumsal kesimin muktedir olmamasıyla; yani hiçbir hâkim ideolojinin yol göstericiliğine gereksinim duyulmamasıyla mümkün kılınabilir. Bu bağlamda “*Sivil Toplum Devlet İlişkisi veya Demokrasinin Etiği*” ile “*Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum*” çalışmalarında “*toplumun kim tarafından yönetilmesi ideal olandır?*” sorusuna cevap arayan Sarıbay, “*hâkim ideolojisiz*” bir toplumsallık biçimini ideal yönetim tarzı olarak belirlemiştir. Nitekim Sarıbay’a göre kamusalılık, çoğulculuk ve kanunilik, sivil toplumun modern kapsamını teşkil eden başat unsurlardır.

Türkiye’de sivil toplumla ilgili önemli çalışmalardan bir diğeri 2010 yılında gerçekleştirilen “*Sivil Toplum Platformu Projesi*”dir. Bu projeye, başta dernekler olmak üzere diğer STK’ları da kapsayan ve onların ihtiyaçlarına karşılık veren bir web sitesi oluşturulmuştur. Bu proje ile STK’ların dünyada meydana gelen sosyal ve hukuki yenilik, değişim ve gelişmelerle ilgili bilgi edinebilecekleri bir ortam tesis etmek; bu değişim ve yenilikleri kısa sürede sunmak; STK ile kamu diyalogunun geliştirilmesi sağlamak istenmiştir www.dernekler.gov.tr (09.06.2022). Türkiye’de devlet ile sivil toplum diyalogunu arttırmak adına yapılan bir başka proje ise TÜSEV tarafından yapılan ve AB destekli bir girişim olan Sivil Toplum Kamu İşbirliği Projesi’dir. STK’lar ile siyasal iktidar arasında demokratik işbirliğinin sağlanmasını hedefleyen bu proje 2005 yılında yürütülmüş olup, on dört aylık bir süreci kapsamıştır. Türkiye genelindeki STK’ların, siyasal iktidarla olan ilişkileri bağlamında yaşadıkları sorunlar ortaya konarak, çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla “*Ortak Anlayış Belgesi*” oluşturulmuştur. Proje kapsamında gerçekleştirilen anket ve araştırma verilerinde, hukuki düzenlemelerin de etkisiyle Türkiye’de sivil toplumun geçmişe kıyasla daha çok

özerlik kazanmakla birlikte devlet elitlerinin henüz bu durumu tam anlamıyla benimsemediği ifade edilmiştir www.tusev.org.tr (11.06.2022). Yapılan bir başka araştırmada ise Türkiye’de on kentinde, en etkin olan 78 STK yöneticisiyle görüşülmüştür. Bu araştırma projesinin bulgularına göre, STK yöneticileri kendilerini ve sivil toplumu tanımlarken, siyasi irade olarak devleti merkezi almışlardır. Devlete muhalif ya da yandaş olarak, STK’lar üzerine yorumlar yapılmıştır (Akşit ve Serdar, 2002). Bu araştırmanın bulguları politik iradenin, dominant bir olgu olarak sivil toplum içinde var olduğunu göstermiştir. Öte yandan 1990’lı yıllardan sonra Türkiye’de sivil toplumun yeni bir kamusal alan üreterek, içinde farklı kimliklerin ve yaklaşımların rekabet ettiği yeni bir çoğul tartışma alanı yarattığına da dikkat çekilmiştir (Göle, 1996).

Türkiye’de STK’lar ile siyasi iktidar ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların (Çelebi, 2002; Kalaycıoğlu, 2008; Özdalga, 1996; Tosun, 1998; Tekeli, 1999; Keyman, 1996; Çaha, 2000; Erdoğan, 2004) büyük bir bölümü, siyasi iktidarların sivil aktörlere karşı genellikle ağır bastığını ortaya koymuştur. Türkiye’de STK’ların, siyasi iktidar karşısında konum kazanıp, hareket alanını genişlettiği dönemler olmakla birlikte, demokrasinin azalıp, devlet otoritesinin arttığı her dönemde STK’lar konum ve güç kaybetmiştir. Bu bağlamda sivil toplum ile siyasi iktidar arasında şu noktada ters bir ilişki vardır: Siyasal iktidar, alan genişlettikçe, sivil toplumun alanı daralmaktadır. Sivil toplum alanı genişledikçe, siyasi iktidarın sınırları geriye çekilmektedir. İfade edilen bu çalışmaların yanı sıra literatürde yer alan diğer çalışmaların özeti, aşağıdaki tabloda sunulmuştur (Tablo 4.1).

Tablo 4.1: Sivil Toplum ve İktidar İlişkisine Dair Literatür Özeti

Yazar/ Yazarlar	Çalışmanın Adı	Çalışmanın Türü	Çalışmanın Konusu	Yayın Yeri
Akpınar (1997)	Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi.	Doktora Tezi	Türkiye’deki sivil toplumun ortaya çıkışı ve geçirdiği düşünsel aşamalar	Ankara
Tosun (1998)	Demokratikleşme Sürecinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Türkiye Örneği	Doktora Tezi	Türkiye’de devlet ile sivil toplum ilişkilerinin demokrasi bağlamında değerlendirilmesi	İzmir

Gönenç ve Keyman (2004)	Sivil Toplum, STK ve Türkiye	Bildiri Kitapçığı	Türkiye’de sivil toplum hakkında tartışmalar	İstanbul
Arslan (2001)	Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği	Makale	Türkiye’de sivil toplumun yeri ve faaliyetleri	İstanbul
Aslan (2010)	Sivil Toplum ve Demokrasi	Makale	Sivil toplum ile demokrasi arasındaki ilişki	Isparta
Onbaşı (2013)	Sivil Toplum	Makale	Sivil topluma dair kuramsal açıklamalar	İstanbul
Gözübüyük (2010)	Tarihsel Süreçte Sivil Toplum	Makale	Sivil toplum kavramının gelişim süreçlerine dair açıklamalar	İstanbul
Erdoğan (1998)	Sivil Toplum: Bir kavramın anatomisi	Makale	Sivil topluma dair kuramsal açıklamalar	Ankara
Beckman (1999)	Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar	Makale	Sivil toplum ile demokrasi arasındaki doğrusal ilişki	İstanbul
Hendriks (2006)	Müzakereci Demokraside Toplumun İkili Rolü	Makale	Müzakereci demokrasi bağlamında sivil toplumun rolü	Amsterdam
Karadağ (2003)	Demokratikleşme ve Sivil Toplum: LDT Örneği	Makale	Demokratikleşme süreçlerinde sivil toplumun rolünün LDT hareketi üzerinden değerlendirilmesi	İstanbul
Kukathas (1998)	İslam Demokrasi ve Sivil Toplum	Makale	İslam medeniyetinde sivil toplum ve demokrasi ilişkilerine dair açıklamalar	Ankara

Berkes (2002)	Türkiye’de Çağdaşlaşma	Kitap	Demokratikleşme sürecinde Türkiye’de uygulanmak istenen politikalar	İstanbul
Diamond (1999)	Demokrasinin Üç Paradoksu	Kitap	Demokrasinin başat unsurları ve çelişkileri	İstanbul
İnalçık (1997)	Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar	Kitap	Sivil toplumun tarihsel süreç içerisinde tarikatlar bağlamında değerlendirilmesi	Ankara
Locke (2002)	Sivil Toplumda Devlet	Kitap	Sivil toplum ile devlet ilişkilerinin değerlendirilmesi	İstanbul
Rfyman (2006)	Sivil Toplum Kuruluşları	Kitap	Sivil toplum kuruluşlarının yetki ve sorumlulukları	İstanbul
Seufert (2001)	Milliyetçilik Söylemlerinin Sivil Toplum Üzerindeki Etkisi	Kitap	Milliyetçilik ideolojisi ve söylemlerinin, sivil toplumdaki yansımaları ve etkisi	İstanbul
Tekeli (2000)	İ. Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları	Kitap	İ. Küçükömer’in Türkiye’de devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilere getirdiği yaklaşımların değerlendirilmesi	İstanbul
Poulantzas (1992)	Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar	Kitap	Türkiye’de devlet ile toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi	İstanbul
Keyder (1989)	Türkiye’de Devlet ve Sınıflar	Kitap	Türkiye’de devlet ile toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi	İstanbul
Tuncel (2011)	Sivil Toplum ve Devlet	Kitap	Sivil toplum ile devlet ilişkilerinin değerlendirilmesi	Malatya

(2000-2018)	Tema Vakfı Faaliyet Raporları	Rapor	Türkiye’de sivil topluma yönelik gerçekleştirilen faaliyetler	İstanbul
(2000-2020)	Tüsev Vakfı Faaliyet Raporları	Rapor	Türkiye’de sivil topluma yönelik gerçekleştirilen faaliyetler	İstanbul
(2000-2008)	Tesev Vakfı Faaliyet Raporları	Rapor	Türkiye’de sivil topluma yönelik gerçekleştirilen faaliyetler	İstanbul
(2000-2006)	Sivil Toplum Dergisi	Bilimsel Dergi	Türkiye’deki sivil toplum anlayışlarının örnek olaylar üzerinden değerlendirilmesi	İstanbul
(2000-2008)	Birikim Dergisi	Bilimsel Dergi	Türkiye’deki sivil toplum anlayışlarının örnek olaylar üzerinden değerlendirilmesi	İstanbul

Demokrasi çalışmalarına paralel olarak dünyada ve Türkiye’de sivil toplum üzerine yapılan çalışmalarda da artmıştır (Tosun, 1998; Keyman ve İçduygu, 2003; Karadağ 2003; Aslan, 2010). Özellikle son otuz yılda yapılan akademik çalışmalar, genellikle devlet ile sivil toplum ilişkisini irdelemekle birlikte kadın, çevre ve kimlik konularında faaliyet gösteren STK’ların artan sayıları ve gerçekleştirdikleri faaliyetlerin bu ilişkiyi ne şekilde dönüştürdüğünü tartışmaktadır (Kaliber ve Tocci, 2010; Adaman ve Arsel, 2005). Sivil toplumun kurumsal özelliklerinin tartışıldığı çalışmalar ise genellikle bu konular üzerine uzmanlaşmış STK’lar tarafından raporlanmaktadır (İçduygu vd., 2011; Lermioğlu ve Varon, 2015).

Uluslararası ve ulusal literatür incelendiğinde sivil toplum ile ilgili yapılan akademik çalışmaların çoğunlukla nitel veri analizlerine dayanan vaka çalışmaları olduğu görülmüştür. Ulusal literatürde ağırlıklı olarak Türkiye geneli üzerine odaklanılan çalışmalarla karşılaşmıştır. Yerel ve bölgesel ölçekli çalışmaların ise nicelik olarak yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yerel anlamda yapılan

çalışmaların tamamına yakınının ise İstanbul, Ankara ve İzmir gibi anakentleri kapsadığı görülmüştür. Oysa demokratik rejimlerde sivil toplumun etkisinden bahsedebilmek için sivil toplumun farklı büyüklüklerdeki kentlerde etkili olması gerekmektedir. Nitekim sivil toplum kavramı farklı kurumsal hasiyetlere haiz birçok STK'yı, bunların farklı etkinlik alanlarını, birbirleriyle ve siyasi/bürokratik aktörlerle olan ilişkilerini de kapsar. Bu nedenle siyasal iktidar ile STK ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların, farklı şehirlerde faaliyet gösteren STK'lar üzerine yapılacak çalışmalarla artırılması gerekmektedir.

Türkiye özelinde siyasal iktidar, sivil toplum-STK ve demokrasi ilişkisine yönelik yapılan akademik çalışmalar büyük oranda, politika oluşturmada merkezi hükümetin ağır bastığını göstermiştir. Öyle ki hükümetlerin politika yapım süreçlerinde son derece muktedir olması (Nohutçu, 2002; Yüksel vd., 2005; Göymen, 2000) diğer aktör ya da paydaşların rollerinin ne olduğunu ve politika oluşturma sürecine dahil edilip edilmedikleri sorusunu beraberinde getirmektedir.

5. DİYARBAKIR'DA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLE İKTİDAR İLİŞKİSİ ARAŞTIRMA BULGULARI

Sivil toplum aktörleri ile yürütülen bu çalışma; STK'ların temsilcileri ile fiziki irtibatlarının kesilmiş olduğu, proje ve çalışmaların aksadığı, Covid-19 etkisinin hala yoğun bir şekilde hissedildiği bir dönemde yürütüldü. Araştırma verilerinin toplanmasına Haziran 2022'de başlandı ve süreç Ekim 2022'de tamamlandı. Bu kapsamda ulusal çapta faaliyet gösterip, Diyarbakır'da şubesi olan sivil toplum örgütlerinin temsilcileri ile görüşüldü. STK temsilcilerinin yanı sıra AK Parti merkez teşkilatı ile Diyarbakır il teşkilatında görev alan yetkililerle görüşüldü. AK Parti'li yetkililerin haricinde bazı muhalefet partilerinin Diyarbakır il başkanlarıyla da görüşmeler gerçekleştirildi. Görüşme yapılacak bu yetkililere telefon ve/veya e-posta yoluyla ulaşıldı. Dönüş sağlayan yetkililerle iletişime geçilerek, araştırma hakkında bilgi verildi. Dönüş sağlamayan ancak görüşme yapılması araştırma adına önem arz eden kişilere ulaşabilmek için diğer katılımcılardan destek alındı. Görüşme yapılan STK temsilcilerden bazıları bu konuda destek sağlayarak, ulaşmakta güçlük çekilen diğer STK temsilcilerine ulaşılmasını sağladı. Hatta araştırma konusunun güncel siyaseti içermesi nedeniyle görüş bildirmek istemeyen bazı katılımcılar, diğer STK temsilcileri ya da il başkanları tarafından görüşme yapması noktasında ikna edildi. Buna rağmen iki STK temsilcisi ile görüşme yapılamadı. Bunlardan biri kuruluşun genel merkezinden izin alamadığını ifade ederken diğeri ise araştırmanın ismini duyunca "Beni bu işlere karıştırmayın" cevabını vererek görüşmeyi kati bir şekilde reddetti.

Araştırma kapsamında AK Parti merkez teşkilatında görev alan üst düzey bir yetkili ile AK Parti Diyarbakır il teşkilatında görev alan bir yetkiliyle görüşme gerçekleştirildi. Ayrıca muhalefet partilerinden beşinin il başkanlarıyla görüşüldü. Görüşülen il başkanlarının tümünün geçmişte STK tecrübesine haiz kişiler olmasına dikkat edildi. AK Parti'li politikacılar ile muhalefet partileri il başkanlarının yanı sıra on altı STK temsilcisi ile görüşme yapıldı. Görüşme yapılan bu kişilerden bazıları, iki ya da üç STK'nın daha temsilciliğini ya da dönem sözcülüklerini yaptıklarını ifade ettiler. Ancak bu kişilerin araştırma kapsamında önceden belirlediğimiz STK temsilcilikleri dikkate alındı. Yani örneğin A STK temsilcisi olarak araştırmamıza katkı sunacağı düşünülen bir katılımcının sadece A STK temsilciliği çalışma kapsamına dâhil edildi.

İl başkanlarıyla gerçekleştirilen görüşmelerin biri hariç, diğerlerinin tümü il başkanlığı ofislerinde gerçekleştirilirken, bir il başkanıyla görüşme ise kendisinin iş yerinde gerçekleştirildi. AK Parti'nin yerel teşkilatında görev alan yetkiliyle AK Parti Diyarbakır il başkanlığı binasında görüşme yapılırken, AK Parti merkez teşkilatında görevli üst düzey yetkiliyle ise Ankara'daki AK Parti genel merkez binasında görüşme gerçekleştirildi. Görüşme gerçekleştirilen on altı STK temsilcisinden on ikisiyle STK ofislerinde görüşme yapıldı. Geriye kalan dört temsilciden, ikisiyle kendi iş yerlerinde, biriyle restoranda, biriyle ise Covid-19 virüsüne yakalanmış olmasından dolayı görüntülü bağlantı yoluyla (WhatsApp, WP) görüşüldü.

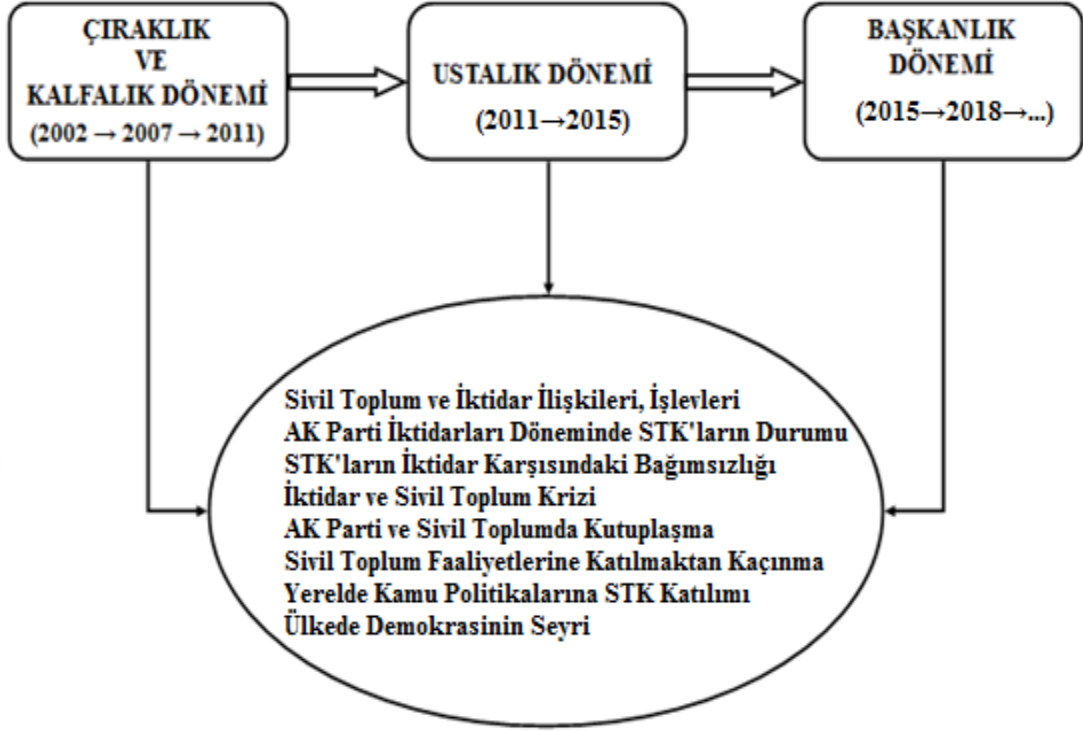
Görüşülen STK temsilcilerinden on dördü erkek, ikisi ise kadındı. İki STK ile görüşmeye, STK'da görev alan ve sivil toplum konusuna hâkim olan başka yetkililer de katıldı. Bu bağlamda bazı STK'larla görüşmeler iki ya da üç kişiyle gerçekleştirildi. Görüşme yapılan STK temsilcilerinden biri hariç, diğerlerinin tümü Diyarbakır misafirperverliğini görüşme sırasında şahsıma gösterdi. Bir STK temsilcisi ise nezaketsiz bir ev sahipliği örneği göstermenin yanı sıra kendisine yönelteceğim sorulara, basın müşaviri aracılığıyla yazılı bir şekilde cevap vereceğini ifade etti. Görüşülen AK Partili yetkililer ile muhalefet partileri il başkanları ise son derece nazik bir şekilde ev sahipliği yaptılar. Görüşme yapılan STK temsilcilerinden biri hariç diğerleri soruları önceden görmeyi talep etmedi. Ancak üç STK temsilcisi bazı soruları yanıtsız bırakmayı tercih etti. Esasen araştırmanın güncel siyasete yönelik olması nedeniyle STK temsilcilerinin çoğunluğu, görüşmeye temkinli yaklaşmakla beraber, bunun bir bilimsel araştırma olduğu (doktora tezi) ve isimlerinin kesinlikle saklı tutulacağı kendilerine beyan edilince, sorulara net cevap vermekten çekinmediler. Bu doğrultuda AK Parti yetkilileri, bazı muhalefet partileri il başkanları ve STK temsilcileriyle yarı yapılandırılmış nitel görüşmeler yüz yüze gerçekleştirildi. Daha erken bir tarihte yapılması planlanan görüşmeler, Covid-19 küresel salgını nedeniyle zorunlu olarak ertelendi. Nitel görüşmeler başlamadan önce araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında katılımcılar bilgilendirilerek onamları alındı. Yaklaşık 45-60 dakika arası süren görüşmelerin ikisi hariç tümünde ses kaydı alındı ve bire bir deşifre edildi. Ayrıca araştırmada katılımcıların kimliklerini açığa çıkaracak detaylı bilgiler verilmeyerek, katılımcıların gizliliği sağlanmaya çalışıldı. Bu amaçla örneğin birinci katılımcıyı belirtmek için STK temsilcisine (STK-T1), iktidar partisi yetkilileri ve

muhalefet partileri il başkanlarını belirtmek için ise (SP-T1), (SP-T2) gibi kodlar verildi. Katılımcılarla gerçekleştirilen tüm görüşmeler birebir deşifre edildikten sonra nitel veri analizi programına (NVIVO-11) kodlanarak analizi yapıldı. STK temsilcileri ve siyasetçilerle yapılan görüşmelerde tekrar eden anlam örüntülerinin tespit edilmesi ve derinlemesine bir şekilde analizinin yapılması için prosedürü Braun ve Clarke (2006) tarafından ortaya konulan tümevarımsal tematik analiz kullanıldı.

İlk aşamada, katılımcılara ait deşifreler bir kodlama yapılmaksızın baştan sona okunarak verilere aşına olundu. Ardından ikinci aşamada, veri seti tekrar okunarak siyasal iktidar ile sivil toplum kuruluşları ilişkileri bağlamında otuz adet ilk kodlar oluşturuldu. Daha sonra bu otuz kod arasında birleştirmeler ve düzenlemeler yapılarak, sekiz koda indirildi. Bu kodlar, “çıraklık ve kalfalık dönemi”, “ustalık dönemi” ve “başkanlık dönemi” olmak üzere araştırmanın potansiyel üç teması altında birleştirildi. Üç tema arasında da karşılıklı ilişki ve bağlantıların olmasına dikkat edildi. Oluşturulan aday temalar, kodlanmış veri içeriği ve tüm veri setiyle uyumu yönünden kontrol edilerek yeniden gözden geçirildi. Tematik analizin ilkelerine uygun olarak oluşturulan her temanın veri setini zengin içeriğiyle kapsayacak şekilde, temanın adı ve tanımı belirlendi. Veri seti ve temalar son defa kontrol edildikten sonra araştırmada kullanılacak, katılımcılara ait çarpıcı, ayrıntılı ve inandırıcı ifadeler belirlendi. Tematik analiz sonucunda elde edilen veriler, araştırma sorusu ve literatürle ilişkilendirilerek tezin yazımı tamamlandı.

Araştırmada geçerliği sağlamak üzere nitel araştırmalarda kullanılmakta olan, analizcilerin üçgenlemesi ve zengin yoğun betimleme (Creswell, 2018) geçerlik stratejileri kullanıldı. Analizcilerin üçgenlemesi birçok araştırmacının aynı veriyi incelemesi ve verilerin her bir araştırmacı tarafından birbirlerinden bağımsız olarak analiz edilerek sonuçların karşılaştırılmasıdır (Patton, 2018). Bu kapsamda araştırmacının doktora tez danışmanı ile deşifreler üzerinde hangi veri bloklarının, hangi koda en iyi uyduğuna ilişkin tüm kodlamalar birlikte gerçekleştirildi. Buna dayalı olarak kodlayıcılar arasında tam bir uzlaşa sağlandı.

Şekil 5.1: Araştırma Bulgularının Modelleme Yoluyla Gösterim Diyagramı

5.1. Çıracılık ve Kalfalık Dönemi: İlk İki Dönemde AK Parti ile Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi (2002→2007→2011)

Kasım 2002 genel seçimleri neticesinde tek başına iktidara gelen AK Parti'nin, 2002'den 2011'e uzanan ilk iki dönemi, AK Parti seçkinlerince çıracılık ve kalfalık dönemi olarak adlandırılmıştır. 2002-2007 yılları arası çıracılık dönemi, 2007-2011 yılları arası ise kalfalık dönemi adlandırılmakla birlikte genel itibariyle bu iki dönem çıracılık ve ustalık dönemi olarak tek bir süreçte değerlendirilmektedir. Nitekim görüşme yapılan katılımcıların çoğunluğu da bu iki dönemi, tek bir dönem olarak ifade ettiler. Bu bağlamda, araştırmada AK Parti'nin ilk iki dönemi (2002-2011), çıracılık ve kalfalık dönemi şeklinde temalaştırıldı. Bununla birlikte araştırmada, söz konusu iki dönem arasındaki belirgin farklar, gerekli görülen noktalarda belirtildi. Bu başlık altında, AK Parti iktidarı ile Diyarbakır'daki STK'ların ilişkisine dair katılımcı görüşlerine yer verildi.

5.1.1. Sivil Toplum ve İktidar İlişkileri, İşlevleri

AK Parti'nin öncelikle çıraklık ve kalfalık dönemi (ilk iki iktidar dönemi) kapsamında başladığımız görüşmelerde, katılımcıların tümünün sivil toplum ve STK'lara büyük önem verdiğini ifade edebiliriz. Demokrasi ile hak ve hürriyet kavramlarının ilerleyebilmesi için sivil toplum kavramına ihtiyaç duyulduğu tüm katılımcılar tarafından dile getirildi. İktidar ile sivil toplum ilişkileri bağlamında STK'ların işlevlerini açıklayan katılımcılar, bu konuda hem olan durumdan hem de olması gerekenden bahsettiler. Örneğin bu katılımcılardan biri, sivil toplum ile iktidar ilişkileri bağlamında STK'ların haiz oldukları işlevi şu şekilde ifade etti.

“Demokratik hukuk devletinde STK'ların yeri gerçekten çok önemlidir. Sivil toplum örgütleri toplumsal sorunları veya toplumsal hedefleri en kılcaldan başlayıp merkeze taşımakla ilgili bir gönüllü vakıflık durumu içerisinde misyon ifade ediyorlar. Dolayısıyla bu anlamda demokratik yönetim süreçlerinde bu kılcal damarlardaki etkileşimi beyne taşıyan unsurlardan ilk başta gelenlerden birisi sivil toplum örgütleridir” (SP-T1).

Siyasal iktidar ile STK'lar arasındaki ilişkiler bağlamında katılımcılara yöneltilen “Sivil toplum ile devlet karşıtlığı gibi bir durum söz konusu mudur?” sorusuna farklı cevaplar alındı. Bazı katılımcılar STK'ların devletle birlikte hareket etmesini gerektiğini ve bunun son derece normal olduğunu ifade etti. Kamu yararının sağlanması amacıyla STK'ların devletle işbirliği yapması gerektiğini ifade eden katılımcıların yanı sıra sivil toplumun özü itibarıyla devlet karşıtı olduğunu, bu nedenle de devlet ile STK ilişkilerinin protest bir kimliğe sahip olması gerektiğini belirten açıklamalar da oldu. Örneğin STK'lar ile devletin kamu faydası için birlikte hareket etmesi gerektiğini ifade eden bir katılımcı şunları ifade etti:

“Sivil toplumun amacı devletin karşısında olmak değil, halk mücadelesinin yanında olmaktır. Biz sivil toplumu bu anlamda ele alıyoruz. Eğer kişinin hakkı yukarıdan, yani devlet tarafından çiğneniyorsa biz STK olarak, işte o zaman devletin karşısında yer alırız. Sivil irade tarafından yeniyorsa, sivil iradenin de karşısında dururuz. Devlet idaresi ve sivil irade eğer doğruları yapıyorsa biz bu ilişkiyi sonuna dek destekleriz.” (STK-T15).

Başka bir katılımcı da bu ifadelere paralel bir şekilde şunları dile getirdi:

“Sivil toplumun, her ne olursa olsun devlet karşısında yer alması gerektiği düşüncesine katılmıyorum. Çünkü STK'ların amacı topluma hizmet etmektir. Toplumun önünü açmaktır. Topluma bir vizyon oluşturmaktır. Sivil toplumun, toplumu dönüştürmekle ilgili görevlerinin

yanı sıra devleti dönüştürmekle ilgili görevleri de vardır. Dolayısıyla hükümetin veya devletin doğru işleyen yönlerini geliştiren bir bakışı olmalıdır” (STK-T3).

Bu düşüncelerin aksine bazı katılımcılar ise STK’ların tam anlamıyla işlevsel olabilmesi için devletten tamamen bağımsız bir şekilde hareket etmesi gerektiğine vurgu yaptılar. Diyarbakır’da meslek odası olarak faaliyet gösteren bir STK temsilcisi bu konudaki görüşünü şu şekilde aktardı:

“Mesele aslında şu, şimdi biz meslek örgütleri ya da sivil toplum örgütleri olarak, muhalefet merkezleriyiz. O yüzden iktidar her kim olursa olsun, görüşleri bize uzak ya da yakın olsun, fark etmez, ortada bir yanlış varsa eleştiririz. Çünkü bizim varlık amacımız budur. Ortada iyi, güzel yapılmış bir şey varsa ise alkışlamayız. Çünkü iyi yapmak iktidarın vazifesidir. 80 yıldır iyi işler yapan bir iktidar yoktu, şimdi biraz iyi şeyler yapıldı ya da yapılacak diye hep beraber iktidarı alkışlayalım, yanında duralım diye bir düşünceyi doğru bulmuyorum. Bizlerde burada STK yöneticisi pozisyonundayız. İyi bir şey yaptığımızda kimse bizi alkışlamıyor. Zaten bizim de böyle bir talebimiz ya da beklentimiz olmuyor. Biz sadece görevimizi yapıyoruz. Tabi bu söylemlerimden, iktidar alaşağı edelim, yıkalım düşüncesi çıkmamalıdır. Aksine iktidarı daha ileriye, daha iyiye götürmek için iktidara karşı pozisyonumuzu sağlam almamız gerekmektedir. Biz odamız olarak hiçbir dönem, hiçbir iktidarla işbirliği yapmaya ya da iktidarların yanında durmamaya özen gösteriyoruz. Çünkü olur da iktidarın yapacağı bir yanlışın sorumlularından bizi olmak istemiyoruz” (STK-T10).

Katılımcıların tümü, sivil toplumun iktidarla ilişkileri ve işlevleri hususunda kamu faydasını dikkate aldı. Bu bağlamda katılımcıların önemli bir kısmı, kamu yararına yönelik çalıştığı görülen bir siyasal iktidarın yanında olunması gerektiğini ifade etti. STK’ların, siyasal iktidara ya da daha genel anlamıyla devlete, yetersiz kaldığı noktalarda yardım etmesi gerektiği sıklıkla dile getirildi. Sivil toplumun sadece muhalefet ya da eleştiri alanı olmadığını söyleyen STK temsilcilerinin çoğunluğu, *“iktidar iyi işler yapıyorsa, bizlerde ona destek olur, yanında yer alırız”* ifadelerini kullandı. Bununla birlikte STK’ların varlık amacının muhalefet olduğunu ve iktidara muhalif olmanın kötü bir şey olmadığını belirten görüşler de oldu. Katılımcılar, bu konu ile görüşlerini ifade ettikten sonra AK Parti iktidarları döneminde STK’ların durumuna yönelik görüş ve değerlendirmede bulundular.

5.1.2. AK Parti İktidarları Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Durumu

STK temsilcileri ile yapılan görüşmelerde, AK Parti'nin çıraklık ve kalfalık dönemi olarak ifade edilen ilk iki iktidar döneminde, STK'lar ile olan ilişkilerin müspet yönde geliştiği ortak kanı olarak ortaya çıktı. Katılımcılar bu gelişimin sebeplerini; AK Parti'nin demokratik kimliği, AB ile kurulan ilişkiler, toplumsal talep, mecburiyet gibi nedenlere dayandırmakla birlikte 2002-2011 yılları arasında iktidar ile STK'lar arasında ilişkilerin arttığı, bu artışın ülke demokrasisini geliştirdiği, gelişen demokrasinin ise sivil toplumu ilerlettiği ifade edildi. Örneğin Diyarbakır'da hak temelli çalışan STK'lardan birinin temsilcisi konuyla ilgili şu açıklamalarda bulundu:

“1990'lı yıllar ve önceki dönemlerde hak temelli STK'lara ve hak savunucularına uygulanan baskı, 2002 yılından itibaren azalış göstermiştir. Bu durumu, o dönemki AK Parti iktidarının demokratik ve özgürlükçü birtakım politikalarının yansıması olarak görmek gerekmektedir. Nitekim AKP'nin 2002, 2007, 2009 ve 2011 seçimlerinde genel anlamda Türkiye'de, özel anlamda ise Güneydoğu Anadolu bölgesinde aldığı oy oranına bakıldığında, AKP iktidarının politikalarına halk tarafından destek verildiği anlaşılmaktadır. O dönem kamu politikalarını uygularken, sivil toplumla iç içe olan AKP'nin bu anlayışı ülkede demokrasinin ve sivil toplum alanının artmasını sağlamıştır” (STK-T9).

Bu görüşe paralel açıklamalarda bulunan başka bir STK yetkilisi ise, AK Parti'nin ilk iki dönemi için, “*O dönemlerde hukuk yollarını işleterek sonuç almak kıyasla daha kolaydı. Dolayısıyla o dönemde STK'lar işini daha rahat, daha özgür bir şekilde yapabiliyordu.*” ifadesini kullandı (STK-T10). Başka bir STK temsilcisi de, “*2000'li yıllarda Türkiye'de çok ciddi demokratik açılımlar yapıldı, özellikle sivil toplumculuğun önü açıldı. AB üyeliği bağlamında gerçekleştirilen demokratik açılımlar ülkemizde umudu yeşertmişti*” (STK-T7) şeklinde görüş bildirdi. Bir muhalefet partisi il başkanı ise AK Parti'nin çıraklık ve kalfalık döneminde, sivil toplumun durumu hakkında şunları dile getirdi:

“1990'lı yıllarda hep faili meçhul ölümler duyardık, cezaevlerinde işkenceler duyardık. Haksız ve hukuksuz uygulamalara şahit olurduk. 2002'de AK Parti'nin iktidara gelişiyle önemli demokratik adımlar atıldığını söylemek gerekiyor. Özellikle “işkenceye sıfır tolerans” ilkesiyle hareket eden AK Parti, o dönemlerde gerçekte bizler de dâhil toplumun çok büyük bir kesiminin teveccühünü almıştı. Örneğin başörtüsü gibi ülkede kronikleştirilmiş bir meselenin çözümü noktasında elini taşın altına koyan AK Parti'nin ilk iki dönemini gerçekten güzel işlerin yapıldığı bir süreç olarak değerlendirebiliriz. Gerçekleştirdiği faaliyetlerde tek aktör olarak devleti

öncelemeyen AK Parti, devletin gücünü sivil unsurlarla paylaşarak, toplumu da alınan kararlara dâhil ediyordu. Bunlar Türkiye için son derece olumlu gelişmelerdi” (SP-T6).

Katılımcılar, AK Parti'nin ilk iki döneminde (çıraklık-kalfalık dönemi) gerçekleştirilmek istenen demokratik hamleler neticesinde sivil toplumun gelişim gösterdiğini, bu durumun ise demokrasinin derinleşmesini sağladığını ifade ettiler. Nitekim katılımcılar, demokrasi ile sivil toplum arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ve AK Parti'nin ilk iki döneminde bu denklemi çok iyi kurduğunu dile getirdiler. AK Parti'nin ilk iki döneminde önlerinin açıldığını belirten STK temsilcileri, idari ve mali açıdan bağımsız hareket etmeye başladıklarını ifade ettiler. Bu bağlamda üçüncü başlığımızı STK'ların iktidar karşısındaki bağımsızlığı oluşturmaktadır.

5.1.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının İktidar Karşısındaki Bağımsızlığı

STK'lar, devlet ya da başka güç odaklarına karşı bağımsız olmaları gereken yapılardır. STK'ların, iktidar vb. güç odaklarına bağımlı olmaları, sivilliklerinin sorgulanmasına neden olur. Bu noktada görüşme yapılan katılımcıların çoğu, STK'ların iktidar karşısında bağımsız birer unsur olması gerekliliğinin altını çizirken getirirken, bazı STK temsilcileri ise iktidardan bağımsız olmanın mümkün olmadığını ve esasen buna gerek de olmadığını dile getirdi. Örneğin bir katılımcı, şu ifadelerle STK'ların bağımsız olma durumlarını değerlendirdi:

“İktidarın ne düşmanınız ne de sorgusuz sualsiz yanında yer alan, onu destekleyen bir yapıyız. Hükümetin iyi politikalarını ve faaliyetlerini desteklerken, yanlış politikalarını da eleştiren bir sivil toplum kuruluşuyuz. Nitekim bence bir sivil toplum kuruluşunda olması gereken, hassasiyet ve nitelik budur” (STK-T14).

Bununla birlikte bir başka katılımcı ise halkın refahı ve mutluluğu için hizmet eden iktidarlara karşı bağımsız olup olmamanın çokta önemli bir durum olmadığını şöyle açıklamıştır:

“AK Parti gibi halkının hizmetinde olan bir iktidarın yanında yürümenin ne gibi bir sakıncası olabilir? AK Parti; özgürlükler, demokrasi ve hizmet noktasında adeta bir devrim gerçekleştirmiştir. Halkına vermiş olduğu hizmet noktasındaki güvenin yanı sıra özgürlüklerin ve demokrasinin önünü açması, sağlık ve eğitim alanında yaptığı hizmetler, tarım alanında yapmış olduğu devrimler ortadadır. STK olarak böyle bir iktidar ile işbirliği yapılmasında, böyle bir iktidarın desteklenmesinde ne gibi bir sakınca vardır?” (STK-T16).

STK'ların, siyasi iktidar karşısında bağımsız olmaları gerektiği, katılımcıların çoğunluğunun ortak düşüncesi olmakla birlikte bu düşüncenin, dönem ve şartlara göre değişiklik arz ettiği görüldü. Örneğin bazı STK temsilcileri, kendilerine yakın gördükleri bir siyasi iktidara karşı bağımsız olmayı prensipte “olması gereken” bir durum olarak ele alırken, pratikte ise bağımsızlığı elzem bir unsur olarak ele almadılar. Öyle ki bazı katılımcılar, güçsüz, etkisiz ama bağımsız bir STK olmaksızın, devletle yoğun ilişki halinde olan, kısmen devlete bağımlı ama etkin STK'ları tercih edebileceklerini ifade ettiler. Kamu faydasının tesis edilmesi için devletle yakın işbirlikleri geliştirmenin gerekli olduğunu ifade eden bazı STK temsilcileri, bunun hem devlete hem millete hem de sivil topluma yarar sağlayacağını dile getirdiler. Bazı katılımcılar Türkiye’de devletten bağımsız olmanın, devletin karşısında yer almak ve ona muhalif olmak manasında anlaşıldığını, bunun da iktidar ile sivil toplum krizine yol açtığını ifade ettiler. Buna karşılık bazı katılımcılar ise iktidar ile STK'lar arasında bağımlı ve taraflı ilişki ağlarının olmasının, sivil toplumda asıl krize neden olacağını ile sürdürdüler.

5.1.4. İktidar ile Sivil Toplum Krizi

AK Parti'nin ilk iki döneminde, AB uyum sürecinin de etkisiyle atılan demokrasi adımları bağlamında, sivil toplum ile ilişkiler pozitif yönlü bir eğilim göstermiştir. Bu nedenle 2002-2011 yıllarını kapsayan süreçte, iktidar ile sivil toplum arasında ciddi bir krizin yaşanmadığını ifade edebiliriz. Öyle ki görüşme yapılan STK temsilcileri ile bazı muhalefet partilerinin Diyarbakır il başkanları, AK Parti'nin ilk 5-10 yıllık iktidar sürecine dair görece olumlu değerlendirmeler yaptılar. Örneğin Diyarbakır faaliyet gösteren hak temelli STK'lardan birinin yetkilisi konuyla ilgili şu ifadelerde bulundu:

“2000’li yılların ortasına kadar hatta 2015 yılına kadar, Türkiye’de sivil toplum açısından önemli aşamalar kaydedildiğini düşünüyorum. Yani sivil toplum nispeten özgür bir şekilde düşüncelerini ifade edebiliyordu. Gerekli araştırmaları yapabiliyordu. Kamuoyu oluşturabiliyordu. Bu oluşturduğu kamuoyu üzerinden siyasi iktidara, muhalefete, karar alıcılara gerekli doneleri sağlamak açısından önemli bir avantajı vardı ve bu giderek yükseliyordu.” (STK-T9).

Bununla birlikte AK Partinin ilk iki döneminde STK'lar ve muhalefet ile tamamen süt liman bir ilişkinin olduğunu söylemek güçtür. Nitekim AK Parti'yi, laik Atatürkçü Türkiye Cumhuriyeti'ne tehdit olarak gören kesimler de olmuştur. Örneğin Cumhuriyet'in kuruluşunun 80. yıldönümü nedeniyle 2003 tarihinde Ankara'da ADD tarafından düzenlenen "Cumhuriyete Saygı" mitinginde "Ordu Göreve" pankartı açılmıştır. Geçmişte yaşanan bu olayları değerlendiren bir STK temsilci şunları ifade etti:

"AK Parti'yi bugün kıyasıya eleştirip, Sayın Erdoğan'ın otoriterleştiğini iddia edenler aslında geçmişte de eleştiriyordu. Özgürlük yok, demokrasi yok, tek adamlık var, otoriterlik var diyorlardı. Çünkü onlar dış mihrakların maşalarıdır. O nedenle, onlar tabii ki bizde özgürlük yok, bizde demokrasi yok diye haykıracaklardır. Onlara her şeyi altın yapıp versen yine bu söylemlerinden vazgeçmezler. Niye? Çünkü onların derdi başkadır. İfade ettikleri düşünceler kendilerine ait değildir. Başkalarının empoze ettiklerini, onlar ifade ediyorlar" (STK-T16).

AK Parti'nin ilk iki dönemini iktidar-sivil toplum krizi bağlamında değerlendiren katılımcılar, o dönemlerde hükümetin her kesimden STK'ya eşit mesafede durup, hepsinin görüşlerini dikkate aldığını, demokrasi ve sivil topluma hareket alanı açmak için politikalar ürettiğini ifade ettiler. Bu nedenle iktidar ile sivil toplum arasında ciddi bir krizin yaşanmadığını belirten katılımcılar, AK Parti'nin iktidara gelmeden önce çatışma ve kutuplaşmanın hâkim olduğu sivil toplum ile iktidar ilişkilerinde, AK Parti'nin iktidara gelmesinden sonra uzlaşma ve diyalogun hâkim olduğunu dile getirdiler.

5.1.5. AK Parti ve Sivil Toplumda Kutuplaşma

Türkiye toplumu tarafından bir destek görerek tek başına iktidara gelen AK Parti'nin iktidara gelişi, ülkede pek çok kesim için sürpriz olmuştur. Milli görüş gömleğini çıkardıklarını ifade edip, kendilerini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan AK Parti elitlerinin bu söylemleri, ülkede "laiklik elden gidecek" heyulasının yeniden doğmasına engel olmamıştır. Erbakan'ın Milli Görüş düşüncesinden gelmeleri nedeniyle AK Parti iktidarına temkinli hatta önyargılı yaklaşan kesimler, bu yeni iktidarı, Cumhuriyet rejimi adına tehlike olarak görmüştür. Nitekim iktidarın görevden uzaklaştırılması için kimi zaman ordu kimi zaman yargı göreve davet edilmiştir. "Çevre"nin temsilcisi olduklarını ifade etmelerine rağmen "merkez"i de doğrudan karşısına almayan AK Parti elitleri ise kendilerine karşı oluşturulan

önyargılara karşı özellikle ilk iki iktidar döneminde ekonomik ve demokratik kalkınma odaklı hareket etmeye çalışmıştır. AB uyum sürecinin de etkisiyle Türkiye’de çatışma ikliminin yerine uzlaşa ve çoğulculuk ikliminin tesis edilmesi gerektiği, parti yöneticileri tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu bağlamda siyasi ideolojisi ne olursa olsun, tüm sivil toplum yapılarına belli bir özgürlük alanı tanınan ilk on yıllık iktidar döneminde, devlet ile sivil toplum arasında ciddi bir kutuplaşmanın olduğu söylenemez. Nitekim sivil toplum unsurlarının tarafsız olması gerektiğini ifade eden bir STK temsilcisi şunları ifade etti:

“Sivil toplum örgütleri, bağımsız ve tarafsız yapılardır. Onların yegâne amacı toplumun faydasıdır. Bu bağlamda STK’lar arasındaki tek çatışmanın, tek rekabetin halka hizmet noktasında olması gerekmektedir. Şahsi rantlar bağlamında iktidarlara ya da başka yapılara yandaşlık yapmak sivil toplumun haysiyetiyle bağdaşmayan durumlardır. Türkiye’de sivil toplum bugün 2000 öncesi durumdan çok daha güçlü bir konumdadır. Çünkü hem Avrupa Birliği çerçevesinde verilen fonlar hem de hükümetin açmış olduğu fonlar ve hem hükümetin sivil toplumun önünü açması hasebiyle sivil toplum ciddi manada yol almıştır. AK Parti iktidarı, STK’lara yandaş ya da muhalif gözüyle değil, toplum için fayda üretiyor mu gözüyle baktığı için milletin iyiliği için ortaya proje koymuş hangi STK olursa olsun, devlet bu konuda elinden geldiğince destek olmaya çalışıyor.” (STK-T15).

Bununla birlikte Milli Görüş çizgisinden gelen AK Parti seçkinlerinin birçok defa tecrübe ettikleri askeri darbe ya da parti kapatılmaları doğrultusunda iktidara geldikleri ilk günden itibaren kendilerini her şartta destekleyecek bir sivil toplum oluşturma amacı güttüklerini ifade eden STK temsilcileri de olmuştur. Örneğin bir katılımcı, *“AK Parti, edindiği tecrübeler bağlamında parti kapatmaları ya da askeri müdahalelere karşı kendini koruma altına alabilmek için daima arkasında duracak bir sivil toplum yaratma amacında olmuştur. AK Parti’nin böyle bir amacı gütmesi belki etik değildir ancak pragmatist ve rasyonel bir politik davranış göstermiştir”* (STK-T14) ifadesinde bulundu.

Görüşmelerde katılımcıların çoğu, AK Parti’nin ilk iki döneminde sivil toplum alanında dikkat çekici bir kutuplaşmanın yaşanmadığını dile getirdiler. Çıraklık ve ustalık döneminde, sivil alana olabildiğince yakınlık gösterdiği ve STK’lara tarafsız bir şekilde yaklaşarak, çözüm odaklı hareket ettiği ifade edilen AK Parti’nin, sivil alanda kriz ya da çatışmaya neden olabilecek politikalarından kaçındığı belirtildi. Nitekim görüşülen STK temsilcilerinin neredeyse tümü, muhalefet partileri il başkanlarının ise

önemli bir kısmı, AK Parti'nin ilk iki döneminde, sivil toplum alanında yaptığı düzenlemeleri beğeni ile karşıladıklarını ve o dönem destek verdiklerini ifade ettiler.

5.1.6. Sivil Toplum Faaliyetlerine Katılmaktan Kaçınma

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından küçülerek büyüyen bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti, merkezi otoritenin her şeye muktedir olduğu, gücün farklı güç unsurlarına paylaştırılmadığı bir yönetim yapısına sahip olmuştur. Her kararın tek bir merkezden alındığı yani tekçi bir yönetimin uygulandığı Türkiye'de, "merkez" her şeye ve herkese hâkim olma düşüncesiyle hareket etmiştir. Güçlü merkezi bürokratik yapı, çoğu zaman "çevre"yi göz ardı etmiştir. Buradan hareketle Türkiye'deki siyasal yapının değişmesi gerektiğini belirterek, "çevre"nin temsilcisi olduklarını ifade eden AK Parti elitlerine, toplum teveccüh göstermiştir. Ülkedeki vesayet odaklarının ve bürokratik oligarşinin kırılması gerektiğini ifade eden AK Parti, tek güç olarak milleti gördüğünü sıklıkla dile getirmiştir. Bu bağlamda gücün tek bir merkezde toplanmayıp, paylaştırılacağını, bunun için de sivil topluma önem verdiklerini belirten AK Parti'li politikacılar, özellikle ilk iki dönemlerinde bu söylem ve vaatlerine yönelik uygulamalarda bulunmuşlardır. Özellikle AB üyelik sürecinin de vermiş olduğu rüzgârla demokrasi ve özgürlükler noktasında önemli adımlar atan AK Parti, bu adımların sağlam bir temele oturması için sivil toplum aktörlerini sürece dâhil etmiştir. Bu bağlamda Türkiye toplumunda korku duyulan bir alan olan sivil topluma katılımlar artmış, STK'ların etki alanı genişlemiştir. Nitekim katılımcılardan biri, bu duruma tanıklık ettiğini şu sözlerle dile getirdi:

"AK Parti döneminde STK faaliyetlerinden kaçınmak bir tarafa dursun, aksine bu dönemde sivil toplumun canlandığını söylemek gerekmektedir. O yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nde, sivil topluma en fazla önem veren ve STK'larla en fazla işbirliği geliştiren hükümet olarak AK Parti hükümetini örnek gösterebilirim. Çünkü AK Parti hükümeti, STK'lar ile sürekli istişare halinde bulunmuş, işbirliği ve bilgi paylaşımı yapmıştır. AK Parti hükümeti, STK'ların şikâyet, istek ve ihtiyaçlarına hiçbir zaman kayıtsız kalmayarak, devamlı karşılık vermiştir. Örneğin bir bakanımız, başbakanımız, Cumhurbaşkanımız Diyarbakır'a her gelişlerinde STK temsilcisi olan bizlerle görüşmüşlerdir. STK'ların projelerini, isteklerini ve ileriye dönük düşüncelerini dikkate almışlardır" (STK-T16).

Bir başka katılımcı da bu görüşlere benzer şekilde şu şekilde açıklamalarda bulundu:

“STK’ların hareket kabiliyetinin artırılması, tabi ki çok kıymetlidir. AK Parti döneminde bu konuda çok önemli gelişimler kaydedilmiştir. Eskiden gelen militarist ve jakoben mantık, yerini daha özgürlükçü bir duyguya ve tutuma bırakmıştır. Sivil toplumun eli önemli derecede rahatlamıştır. Sivil toplumun korku ve kaygıları büyük oranda giderilmiştir. 1960 darbesi, 1971 Muhtırası, 12 Eylül Darbesi ve 28 Şubat Süreci gibi badirelerden geçen ülkemizde, sivil toplumunun hafızasına kazanan derin yaralar AK Parti iktidarı döneminde sarılmıştır. AK Parti’nin bu husustaki atılım ve açılımları takdire şayandır” (STK-T3).

Bazı katılımcılar ise AK Parti’nin ilk iki döneminde, STK’lara yönelik artan katılım oranını kabul etmekle birlikte bu artışı, “yanlı bir artış” olarak adlandırdı. Öyle ki bir STK başkanı, AK Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte kendilerinin hareket alanının genişlediğini kabul etmekle birlikte, gelişen süreç içerisinde başkalarının hareket alanının daraltıldığını şu şekilde ifade etti:

“AK Parti’nin ilk zamanlarında özellikle demokratik açılımlar bağlamında özgürlükçü, demokratik ve liberal olduğunu ifade edebilirim. Öyle olduğunu da hakikatten düşünüyordum. AK Parti iktidarı öncesinde dindar kesimler, sürekli denetim ve gözetim altındaydı. AK Parti, iktidara geldiği zaman ise daha özgürlükçü, daha demokratik bir ortamın tedricen sağlandığını rahatlıkla söyleyebilirim. Hakkını teslim etmek gerekirse, AK Parti iktidara geldiğinde bizim sivil topluma dair etkinliklerimizi engellemedi, kesmedi. Ancak AK Parti’nin de özellikle son yıllarda engelleyici ve yasaklayıcı politikalara başvurduğunu görmekteyiz. Bilhassa kendisi gibi düşünmeyenlere karşı, devletin olanaklarının kullanılarak sınırlandırmalar getirildiğini ifade edebilirim. Dolayısıyla bugün baktığımız noktada sanki bu özgürlükler ya da yasaklayıcılar el değiştirdi gibi görünüyor. Çünkü bazı kesimlere büyük imkânlar ve hareket alanı sağlanırken, bazı kesimlere ise yasaklar getiriliyor” (STK-T14).

Yapılan görüşmelerde katılımcıların büyük çoğunluğu, AK Parti’nin ilk iki döneminde oluşturulmak istenen demokratik ortam doğrultusunda sivil toplumun canlılık kazandığını ve sivil alana dâhil oluşların hızla arttığını dile getirdiler. Diyarbakır’da sivil toplum faaliyetine katılmanın bir suç olarak görüldüğü OHAL döneminden, AK Parti’nin demokrasi şölenu sunduğu bir döneme geçildiğinin altını çizen bir STK başkanı, “*Diyarbakır’da iki kişi yan yana yürümeye korkardık. Acaba başımıza bir iş gelir mi diye endişe ederdik. Türkiye’de hak ve hukukun az olduğu, Diyarbakır’da ise hiç olmadığı yılları gördük. Sonra AK Parti bir umut ışığı olarak iktidara geldi. Özellikle ilk iki dönemlerinde çok iyi işler yaptılar. Biz çiraklık dönemlerinde böylelerse, ileriki dönemlerde kim bilir nasıl olurlar dedik*” şeklinde ifadeye bulundu (STK-T16).

5.1.7. Yerelde Kamu Politikalarına Sivil Toplum Kuruluşlarının Katılımı

AK Parti'nin ilk iki döneminde gerçekleştirilmek istenen demokratik açılımlar bağlamında, geleneksel tekçi yönetim modelinden, yönetim modeline geçmek için bazı adımlar atılmıştır. Dünyada ve Türkiye'de merkezi idarelerin toplumsal ihtiyaçlara cevap veremediğini gören AK Parti iktidarı, devlet haricindeki kurum ve kuruluşları da kamu politikası yapım süreçlerine dâhil etmek istemiştir. Bu itibarla STK'ların kamusal alandaki hareket alanı genişletilmiştir. AK Parti'nin ilk iki dönemindeki bu gelişmeleri yani STK'ların kamu politikalarına katılım sürecini, iki farklı şekilde değerlendiren katılımcılar olmuştur. Katılımcıların bir kısmı bu durumu gerek ülke demokrasisine gerekse STK'lara son derece yarar sağlayan bir gelişme olarak ele alırken, diğer kısmı ise STK'ların devlet tarafından desteklenmesi, önünün açılması ve kamu politikalarına katılımının sağlanması gibi gelişmeleri bazı noktalarda olumlu bulmamıştır. AK Parti'nin “çiraklık ve ustalık” dönemlerinde Örneğin STK'ların yerel politika süreçlerine etkin olarak katılabilmesini bir meslek odası temsilcisi şu şekilde yorumladı:

“Türkiye’de aslında daha önce alışık olmadığımız bir şekilde mevcut iktidar döneminde gerek sivil toplum gerek özgürlükler noktasında gerçekten önemli adımlar atıldı. Özellikle hukuki anlamda yani yasal olarak birçok düzenlemeler yapıldı. Örneğin kentteki bürokratik yapının belli hak alanlarındaki çalışmalarına bir örnek verecek olursak, valilik bünyesinde birçok yerel unsurun yer aldığı “İl İnsan Hakları Kurulu” ihdas edildi. Bu durum, yerel anlamda iktidar tarafından yapılan önemli pozitif adımlardan biriydi. Yani sivil toplumun, bürokratik işleyişte söz sahibi olmasına imkân veren önemli düzenlemeler yapılmıştı” (STK-T1).

Bir başka katılımcı ise AK Parti'nin ilk yıllarında, STK'ların konum ve güç elde edip, yerel siyasete katılımını şu sözlerle açıkladı:

“AK Parti'nin ilk zamanlarında başta yerel anlamda daha sonra ise ulusal ölçekte hareket alanı kazanan STK'lar politika üretme mekanizmalarına dâhil olmaya başladılar. Tabi ki STK'lara yönelik bu gelişimler çok önemliydi. Ancak sivil iradenin ve sivil duruşun nasıl belirlenebileceği ve nasıl korunacağı noktasında ciddi handikaplar da yaşandı. Tabi bu noktada, şunu da takdir ediyorum ki bütün alanlarda sivil toplum kuruluşlarının önü açıldı. Faaliyet yapma sıklıkları arttı. Nicelik olarak da arttılar. Özellikle proje destekleri noktasında imkânlar çok genişletildi. Ancak işte dediğim gibi bu aynı zamanda sivil toplumun, sivil tarafının yara almasına neden oldu. STK'lar yarı resmi kuruluşlar mesafesine taşındı. Oysaki sivil toplumun öncülü sivil olmasıdır.” (STK-T3).

STK temsilcileri ile yapılan görüşmelerde, AK Parti'nin ilk iki döneminde

STK'ların yerel anlamda, kamu politikalarına etki edip edemediklerine dair sorumuza, STK temsilcilerinin önemli bir kısmı olumlu görüş bildirdi. Yani AK Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte Diyarbakır ve Diyarbakır halkıyla ilgili alınacak kararlarda, sivil toplumun da görüşünün alındığını belirten STK temsilcileri, alışık olmadıkları bu vb. birçok demokratik açılımın AK Parti iktidarı döneminde gerçekleştirildiğini dile getirdiler. Katılımcıların çoğu, AK Parti'nin hükümetinin ilk dönemlerinde, sivil toplumla istişare edildiğini ve bu istişarelerin “sembolik ya da göstermelik” olmadığını, iktidarın hakikatten sivil toplumun düşüncelerine dikkat ettiğini vurguladılar.

5.1.8. Ülkede Demokrasinin Seyri

Türkiye’de istikrarsız koalisyon dönemlerinin ardından yapılan 2002 seçimleri neticesinde tek başına iktidar olan AK Parti, ülkenin kronikleşmiş demokrasi ve özgürlükler konularında önemli açılımlar yapacağını seçim beyannamelerinde ifade etmiştir. Ülkede artık “geleneksel” bir hale gelmiş olan her on senede bir askeri darbe yaşanmasının nedenlerinden biri, ülke demokrasisinin eksikliğinde görülmüştür. Geçmiş dönemlerdeki askeri vesayet anlayışından kendileri de mağdur olan birçok AK Parti seçkini, buradan hareketle demokrasi ile hak ve özgürlükler odaklı birçok reform yapmayı amaçlamıştır. Nitekim iktidara gelir gelmez Türkiye’nin AB topluluğuna dâhil olması için politikalar üreten AK Parti, özellikle ilk iki iktidar döneminde yasal, toplumsal ve siyasal birtakım düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Demokratik açılımlar ortaya koyan AK Parti, bazı kesimlerce eleştirilse de toplumun çoğunluğu tarafından destek görmeye devam etmiştir. Yapılan görüşmelerde de katılımcıların büyük çoğunluğu AK Parti’nin ilk iki dönemine dek demokratik bir hasiyete sahip olduğunu, önemli demokratik reformlara imza attığını bu nedenle de toplumun birçok farklı kesiminden destek aldığını belirttiler. Örneğin bir meslek örgütü temsilcisi bu hususta şunları ifade etti:

“AKP, muhafazakâr bir gelenekten gelmekle birlikte liberal bir demokrasi anlayışına sahip olduğunu ifade edip, bu ifadesini de ilk dönemlerinde doğrulayan bir çizgiyi takip etmiştir. Söz konusu bu dönemlerde başörtüsünden tutun da Alevi ya da Kürt kimliği nedeniyle mağdur edilen kişilere karşı özgürlük alanlarının açıldığı adeta bir demokrasi şöleni vardı. Yani AKP’nin çıkış kodları son derece doğru bir şekilde belirlenmişti. Bu çıkış kodları, kadroları ve ilkeleri sivil topluma da yansımıştı. O yüzden AKP’nin ilk dönemlerinde gerçekleştirmiş olduğu değişimler hakikatten önemli bir başarıydı. Öyle ki bugünkü AKP’yi eleştirdiğimizde, onlara kuruluş

kodlarına dönmesi çağrısı yapıyoruz. Çünkü hükümet bugün o kodlardan uzaklaştığı için belki de böylesine kan kaybediyor” (STK-T1).

Bir başka STK temsilcisi ise AK Parti'nin ilk iki dönemine vurgu yaparak, *“2000'lere doğru ve 2000'lerden sonra yani şuan ki mevcut iktidarın ilk dönemlerinde demokrasi ve sivil toplum açısından kısmen bir gelişimden söz edebiliriz. Yani çok üst düzeyde olmasa da rahatlama dönemi yaşanmadı değil”* (STK-T13) açıklamasında bulundu. Hak temelli çalışan iki ayrı STK temsilcisi de bu görüşe yakın bir tutumla, *“AK Parti açısından 2002'den 2015 yılına kadar yer yer çatışmalar olmakla birlikte demokratik teamül ve politikaların, AB kriterlerinin, AİHS ve BM İnsan Hakları Komiserliği prensiplerinin benimsendiği politikalar ön plandayken, 2015 yılı ve sonrasında bunun tümüyle değiştiğini söyleyebiliriz”* (STK-T9), *“AK Parti iktidarının ilk dönemlerinde her şeyden önce hak ve özgürlüklerinin arttırılması noktasında çok büyük bir yasal çalışma vardı. Ayrıca kolluk kuvvetlerinin topluma nasıl davranacağına ilişkin ciddi bir eğitim faaliyeti söz konusuydu. Yani 1990'larda gördüğünüz polis ve asker tipi gitmişti. Hak ihlalleri ciddi oranda azalış göstermişti”* (STK-T2) şeklinde beyanatlar verdiler. Bir konfederasyon temsilcisi ise bu dönemde gerçekleştirilen demokratik açılımlar bağlamında 2002-2011 yılları arasında ülkedeki demokrasinin seyrini şu şekilde değerlendirdi:

“Tabi ki AK Parti'nin de eksik ve yanlışları muhakkak olmuştur. Ancak eski Türkiye ile 2002 sonrasındaki Türkiye'yi karşılaştırdığımızda gerek hak ve özgürlükler gerek demokrasi noktasında önemli ilerlemenin olduğunu belirtmeliyim. OHAL dönemlerini, köy yakma olaylarını, sokağa çıkma yasaklarını anımsayıp, bugüne baktığımda tabiri caizse Türkiye'nin çağ aldığını söyleyebilirim. Bu ülkede kimse ben Kürt'üm diyemiyordu. Bu noktada Sayın Erdoğan'ın, Kürt meselesini sahiplenip, bir çözüm süreci başlatması çok önemli bir politik adımdı. Süreç her ne kadar sekteye uğramış olsa da Kürtlerin dert ve sıkıntısının en yüksek düzeyde dikkate alınmış olması dahi çok önemli bir gelişmeydi. Bunun gibi pek çok örnek vermek mümkün. Bu önemli gelişmelere rağmen ülkemizde hala hak ve özgürlükler, demokrasi, hukuk ve ekonomik anlamda bazı sorunların devam ettiğini söylemek mümkün” (STK-T8).

Bu görüşlerin yanı sıra bazı siyasi partilerin Diyarbakır il başkanları ise AK Parti'nin ilk dönemlerinde demokratik adımlar attığını kabul etmekle birlikte bu durumun AK Parti'nin demokratik bir kimliğe sahip olmasıyla alakalı olmadığını, tamamen dönem şartlarının getirdiği mecburiyetlerden kaynaklandığını şu şekilde ifade ettiler:

“AKP’nin ilk yıllarını; ötekileştirilmiş, yabancılaştırılmış ve aslında ezilmiş tüm kesimlerin, biz bu dönemde artık biraz nefes alabiliriz ve haklarımızı biraz da olsa elde edebiliriz düşüncesinin ortaya çıktığı bir dönem olarak ele alabiliriz. Belki bu dönemdeki bu düşünceler, Anayasa’ya girmedi fakat daha önceki siyasetçilerin dile getiremediği bu konular artık hükümet nezdinde açık bir şekilde tartışılmaya başlandı. Bu bile önemli bir gelişmeydi. Bu bağlamda AKP’nin ilk dönemlerini olumlu şekilde değerlendirebiliriz. Ancak bu noktada şunun da ifade edilmesi gerekir ki, AKP iktidara yeni gelmişti ve henüz bir güce dönüşmemişti. Henüz bir güce dönüşmediği için de çok yapıcı, çok hassas bir politika izliyor görünmekteydi. Hatta ülkenin yıllardan beri süre gelen kronikleşmiş sorun alanlarına dikkat eden, oralara yönelen ve oraları çözmeye çalışan bir siyasal düşünce olarak Türk toplumunun önüne çıkmıştı. Böylesine bir siyaset tarzı ve üslubuyla ortaya çıkan AKP, halk nezdinde de karşılık görerek tek başına iktidar olabilmeye şansını elde etti. Bu şansını elde ettikten sonra büyüdü, serpildi ve bir güce dönüştü” (SP-T5).

Bir başka siyasal parti Diyarbakır il başkanı ise bu konu hakkında, “*Doğrudur, hani İbn-i Haldun’un devletler için geliştirdiği bir teori vardır ya. İşte AK Parti iktidarı sürecini o teoriyle ele alabiliriz. AK Parti’nin ilk dönemlerinde toplum travmatik sorunlardan kurtulur gibi oldu, gerçekten ciddi bir rahatlama ortamı tesis edildi ancak bir de ondan sonraki sürece bakmak gerekmektedir*” (SP-T6) ifadesinde bulundu.

Görüşmelerde katılımcıların, AK Parti’nin ilk iki döneminde ülke demokrasisinde önemli gelişmeler yaşandığı noktasında hemfikir olduklarını ifade edebiliriz. Bazı katılımcılar bu demokratik gelişmelerin AB uyum süreci ya da toplumsal talepler bağlamında gerçekleştiğini ifade etse de sonuç olarak AK Parti’nin çiraklık ve kalfalık dönemlerinde ülke demokrasisini ilerletmeye yönelik önemli adımlar attığını söyleyebiliriz. Nitekim bazı muhalefet partileri il başkanları dahi, AK Parti iktidarının o dönemlerde genel olarak olumlu işler yaptığını dile getirdiler.

5.2. Ustalık Dönemi: AK Parti ile Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi (2011→2015)

12 Haziran 2011 seçimlerinin ardından iktidara yeniden tek başına gelen AK Parti’de çiraklık ve kalfalık döneminin sona erip, ustalık dönemine geçildiği parti elitlerince ifade edilmiştir. Bu başlık altında AK Parti’nin üçüncü dönemi olan ustalık döneminde, siyasi iktidar ile Diyarbakır’daki STK ilişkileri, katılımcı görüşleri üzerinden değerlendirildi.

5.2.1. Sivil Toplum ve İktidar İlişkileri, İşlevleri

AK Parti lideri R. Tayyip Erdoğan, 2011 yılına gelindiğinde geçen dokuz yıllık süreçten edindikleri tecrübeler bağlamında “ustalık dönemi”ni başlattıklarını ifade etmiştir. 2011 yılı itibarıyla, 2002-2011 arası dönemi “çiraklık ve kalfalık dönemi” olarak adlandıran Erdoğan, 12 Haziran 2011 seçimleri sonucunda kurulan üçüncü AK Parti iktidarı dönemini ise “ustalık dönemi” olarak nitelendirmiştir (Hürriyet Gazetesi, 03.04.2011). “İstikrar Sürsün, Türkiye Büyüsün” sloganıyla 12 Haziran seçimlerine giren AK Parti, ilk iki dönemde başlatmış olduğu demokratik açılımların bu dönemde de artarak devam edeceği vurgusu yapmıştır (Milliyet Gazetesi, 10.05.2011). İlk iki iktidar döneminde gerçekleştirdiği politikaların sonucunda oy oranını daha da arttıran AK Parti, Türkiye’de her iki seçmenden birinin oyunu (yüzde 50 oy oranı) almıştır (Sabah Gazetesi, 13.06.2011). Buna ek olarak AK Parti siyasetçilerinin gerçekleştirmek istedikleri anayasal reformların sağlanması için yapılan Anayasa değişikliği referandumlarında da seçmenin çoğunluğu “evet” oyu vererek, iktidarın yasal anlamda önünü açmıştır.

Türkiye halkı tarafından üçüncü defa tek başına iktidara getirilen AK Parti, ustalık döneminde Türkiye’nin kronik sorunlarına karşı başlatmış olduğu demokratik açılımların kapsamını daha da genişletmiştir. Bu bağlamda AK Parti, Kürt meselesi başta olmak üzere, ülkenin yıllardan süregelen birtakım toplumsal sorunlarını çözmek amacıyla hareket etmiştir. Gerçekleştirmek istediği demokratik açılımlar konusunda sivil toplumu olabildiğince dikkate almaya çalışan AK Parti, STK’lar ile Cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanlar düzeyinde görüşmelerde bulunmuştur. Nitekim iktidar partisi merkez teşkilatında ve Diyarbakır il teşkilatında görev yapan iki yetkili, kendileriyle yapılan görüşmelerde sırasıyla şunları ifade ettiler:

“Demokratik hukuk devletlerinde STK’ların yeri gerçekten çok önemlidir. Sivil toplum örgütleri toplumsal sorunları veya toplumsal hedefleri en kılcaldan başlayıp merkeze taşımakla ilgili bir gönüllülük durumu içerisinde misyon ifade ederler. Dolayısıyla bu boyutuyla baktığımız zaman demokrasilerde de tüm mesele toplumsal katmanların, taleplerin, hedeflerin hayata geçmesine ilişkin alan açmaya dönük temsilciler oluşturmak olduğundan STK’lar bu anlamda bir nevi bir temsil görevi ifade ediyorlar. Dolayısıyla demokratik yönetim süreçlerinde bu kılcal damarlardaki etkileşimi beyne taşıyan unsurlardan birisi sivil toplum örgütleridir” (SP-T1)

“Sivil toplumla olan ilişkiler liderimiz Sayın Erdoğan’ın da üzerinde hassasiyetle durduğu konuların başında gelmektedir. Halkın yansıması olan sivil toplum ve STK’lar partimiz için

önemli veri kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Çünkü biz sivil toplumdan edindiğimiz veriler bağlamında, toplumun şikayet, istek ve beklentilerinin neler olduğunu sivil toplum üzerinden öğreniyoruz. Bu bağlamda saha çalışmaları gerçekleştiriyoruz. Tüm il ve ilçe teşkilatlarımızda STK'ları ağırlayıp ya da sık sık ziyaretlerine gidip, toplumun yansıması olan bu yapıları dinliyoruz. Onlardan haftalık ve aylık raporlar istiyoruz. Eleştiriler sunuyorlar, önerilerde bulunuyorlar. Bunlar bizim için son derece katkı veren veriler oluyor” (SP-T2).

AK Parti'nin ustalık döneminde de STK'lara öncelik verdiğini ifade eden bir STK temsilci de iktidar partisi yetkililerinin görüşlerine yakın açıklamalarda bulundu. AK Parti'nin çıraklık-kalfalık ve ustalık dönemlerinde sivil toplumun önünü açtığını ifade eden STK temsilcisi şunları dile getirdi:

“Benim AK Parti iktidarı döneminde gördüğüm sağına soluna bakmadan ciddi bir proje getirmiş ve toplum yararına bir proje ortaya koymuş STK'ların desteklendiğidir. Nitekim buna şahit de oldum, oluyorum. O yüzden öyle kafamızı kuma gömüp şöyle oldu, böyle oldu desteklenmedik, hükümet bize karşı çıktı dememeliyiz. Eğer AK Parti doğru işler yapmışsa, alkışlamasını bilmeliyiz. Yanlış yapıyorsa da tenkit edebilmeli, karşısında durabilmeliyiz. İktidarı o noktada uyarabilmeliyiz. Biz STK'lar olarak bu görevi yapma noktasında üzerimize düşeni yaptık, yapıyoruz” (STK-T15).

Sivil toplumun varlık amacının toplumla iç içe olarak toplumsal sorunların ve taleplerin dile getirilmesi olduğunu ifade eden bir STK temsilcisi de *“Diyarbakır il temsilciliği olarak halkımızla sürekli istişare halindeyiz. Onlardan aldığımız verileri, iktidara iletmekle mükellefiz. Nitekim derneğimizin kapısı sabah 08:00'dan akşam 19:00'a kadar herkese açıktır. Hangi kesimden olursa olsun ihtiyaç sahipleri ve mağdurlar dertlerini, istek ve şikâyetlerini bizlere aktarmaktadır”* (STK-T4) ifadesinde bulunmuştur. Konuyla ilgili görüş bildiren bir vakıf temsilcisi ise şunları dile getirmiştir:

“Sivil toplum bir siyasi parti değildir. Her zaman bir muhalefet partisi gibi hükümetin her yaptığının karşısında olmaz. STK'lar, iktidarın doğrusunu destekler, yanlışını eleştirir. Nitekim bana göre sivil toplum, devletlerin yapamadığını yapar. Sivil toplum, devletlerin tıkanıdığı noktada yol açmaya çalışır. Örneğin biz bir yardım kuruluşuyuz. Dolayısıyla bir yardım çalışması üzerinden örnek verebiliriz ancak başka faaliyetler yürüten bir vakıf başka bir faaliyetinde bunu örneklendirebilir. Örneğin eğitim derneği, eğitim faaliyetleri yapabilir, raporlar sunabilir. Faaliyetlerimizi nasıl daha iyi yapabiliriz diye, nasıl geliştirebiliriz, nasıl daha ileriye götürebiliriz diye bu çalışmaları gerçekleştirebilir. Bu, iktidara ya da hükümete karşı olmak demek değildir. Lakin hükümetlerin belirgin bir yanışı varsa da STK'ların onu dile getirmesi

gerekmektedir. Yoksa her yapılanı bir parti gibi, muhalefet gibi düşünmek doğru değildir” (STK-T5).

Sivil toplumun işlevleri hususunda katılımcılar arasında görüş birliği olduğu görülmekle birlikte, STK’ların faaliyetlerini gerçekleştirirken devletin ya da iktidarın karşısında nasıl konumlanacakları noktasında katılımcılar arasında görüş ayrılıklarının olduğu görüldü. Kimi STK temsilcileri, sivil toplumun tamamen özerk bir alan olduğunu ve bunun korunması amacıyla iktidarlara olabildiğince az ilişki kurulması gerektiğini ifade ederken, kimi STK temsilcileri ise sivil toplumun faaliyetlerini arttırmak ve bu bağlamda kamusal faydayı en yükseğe çıkarmak için iktidarla yakın ilişkiler geliştirilmesinde herhangi bir sakıncanın bulunmadığını ifade ettiler. AK Parti’nin çiraklık-kalfalık ve ustalık dönemlerinde iktidar ile STK’lar arasındaki yakın ilişkiler bağlamında bir yandan sivil toplumun canlılık kazandığını ifade eden bazı katılımcılar, diğer yandan devletin üzerindeki yükün azaltıldığını ve böylece kamusal faydanın azami düzeye çıkarıldığını dile getirdiler.

5.2.2. AK Parti İktidarı Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Durumu

R. Tayyip Erdoğan’ın ifadesiyle ustalık dönemine giren AK Parti iktidarı, ilk iki dönemde sivil topluma yönelik başlatmış olduğu özgürlük ortamının daha da artırılması için adımlar atacağını seçim beyannamesinde ve söylemlerinde sıklıkla ifade etmiştir. Ancak görüşme yapılan STK temsilcileri ile muhalefet partileri il başkanları arasında bu konuda görüş birliği olduğu söylenemez. Nitekim bazı STK temsilcileri ve muhalefet partileri il başkanları, AK Parti’nin üçüncü döneminde de STK’ların konum ve güç elde ettiğini ifade etmiş, bazıları ise bu dönemle birlikte STK’ların devlet karşısında güç kaybettiğini ve iktidarın her alana hâkim olmak istediğini belirttiler. Bazı STK temsilcileri ise AK Parti’nin üçüncü dönemini, demokrasi ile otoriterleşmenin ara dönemi olarak adlandırdı. Örneğin bir katılımcı, *“Demokrasi, insan hakları, sivil toplum açısından ilk 10 yılda hatta ilk 15 yılda çok önemli gelişmeler oldu bu ülkede. Ama bunu koruyamadık. Sosyal, siyasal ve kültürel ve hukuki alanında çok gerilere gittik. Bu ülke için aslında olmaması gereken, kazanılmış değerlerin tekrar kaybı oldu”* (STK-T6) şeklinde durumu açıkladı. Görüşme yapılan bir başka STK temsilcisi ise AK Parti’nin ustalık döneminde sivil toplumun durumunu şu sözlerle dile getirdi:

“Bakanlar veya AK Parti genel merkez düzeyinde yöneticiler Diyarbakır’a geldiğinde, sivil toplumla muhakkak buluşurlardı. Özellikle de görmek istedikleri sivil toplum örgütleri, tıpkı bizler gibi hak ve hukuk temelli çalışan sivil toplum unsurları olurdu. O dönem için demokrasi, insan hak ve özgürlükleri gibi değerlerin benimsenmesi iddiasındaydılar. O yüzden Kürt meselesi başta olmak üzere bizden konu ile ilgili görüş ve veriler almak istiyorlardı. Bizler de bu buluşmalarda hem Diyarbakır hem bölge üzerindeki politikaları eleştiren ama aynı zamanda da öneri sunan bir STK olarak görüşlerimizi ifade ediyorduk. Bugün iktidar ile ilişkilerimiz eskiye nazaran son derece düşük düzeyde seyretse de, 2005, 2010, 2013 dönemlerinde AKP genel başkan ve genel başkan yardımcıları, Sayın Başbakan ve bakanlar şehrimize her geldiklerinde muhakkak bizimle bir buluşma gerçekleştiriyorlardı” (STK-T9).

AK Parti’nin üçüncü dönemi ile bugünü arasında zamansal bir süreç değerlendirmesi yapan bir vakıf temsilcisi ise şunları ifade etti:

“AK Parti’nin demokrasi, özgürlükler ve sivil toplum alanındaki değerlendirmesini yapacak olursam, çıkarılan bazı kanunlar bağlamında AK Parti’nin giderek otoriter bir hale geldiğini düşünebiliriz. Lakin bu anlayışı ya da yasaları AK Parti hükümeti ya da Cumhurbaşkanı mı getirdi diye baktığımız zaman aslında bu yasaların bir kısmı AB uyum yasası şartlarında dayatılmış bir yasadır. BM’nin tüm üye ülkelerine aldırıldığı bir karardır. Hatta işin doğrusu ben AK Parti’nin bu yasalarının bir kısmını 2011 yılından beri beklediğini, yürürlüğe koymadığını biliyorum. Dile getirdiğim bu konu haricinde birebir açılım yapan, birebir özgürlükler getiren ve STK’ların sayısını çoğaltan hükümetin, bilinçli bir şekilde hadi demokratik anlamda daralmaya gidelim, özgürlüğü, demokrasiyi ve sivil toplumu engelleyelim dediğine inanmıyorum. Ancak gelinen noktada, işte artık üçüncü dönem mi dersiniz ya da son beş yıl mı dersiniz demokrasi hususunda ülkenin biraz geriye gittiğini söylemek mümkün” (STK-T5).

AK Parti’nin ustalık döneminde STK’ların durumunu değerlendiren bir başka STK temsilcisi ise iktidarın demokratik açılımları ile rahat bir hareket alanı kazanan sivil toplumun bir yandan gelişip diğer yandan konum kaybetmesi durumunu şu şekilde özetledi:

“AK Parti döneminde sivil toplum kuruluşlarına ciddi destekler verildiğini ifade edebilirim. Ancak şöyle bir paradoksu da ifade etmek isterim ki, iktidar tarafından sivil toplum kuruluşları güçlendirilmeye çalışılırken, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının hareket alanı kısıtlandı. Aslında bu kısıtlamalar devlet eliyle, yasalarla olmadı. Aksine devlet tarafından sivil topluma çok büyük fırsatlar sunuldu. Çok büyük imkânlar getirildi. Ancak bu büyük fırsat ve imkânlar sivil toplumun devletle çok daha ilişkili olmasına, politikalarla uğraşmasına neden oldu. Bu durum ise STK’ların, sivil toplum alanındaki duruşunu zayıflattı. Evet, bir taraftan çok büyük fırsatlar ve imkânlar sağlandı. Lakin bu imkânlar, kamusal yaşam içerisinde pozisyon almakla,

oradaki makamlara gelmekle, oralara kanalize edilen bir sürece dönüştürüldü. Bu durum, STK'ların kendisine bu kadar imkân sunan hükümetle olan mesafesinin azalmasına ve STK'ların konularını kaybetmelerine neden oldu" (STK-T3).

AK Parti'nin üçüncü döneminde, STK'ların durum ve konularıyla ilgili farklı görüşlerde bulunan STK temsilcileri, yine bu dönemde STK'ların siyasal iktidar karşısındaki bağımsızlıkları ile ilgili de ipuçları verdiler. Kimi STK temsilcileri sivil toplum aktörlerinin, AK Parti iktidarı karşısında bağımsız yapılar olmaya devam ettiğini ifade ederken, kimi STK temsilcileri ve bazı muhalefet partisi Diyarbakır il başkanları ise AK Parti iktidarının gelişen süreç içerisinde STK'lara yönelik baskısını arttırdığını ve bu bağlamda STK'ların iktidarlar karşısında bağımsızlıklarını giderek yitirdiklerinin altını çizdiler. Bu doğrultuda bir sonraki başlıkta katılımcıların bu konudaki ifadelerine yer verilmiştir.

5.2.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının İktidar Karşısındaki Bağımsızlığı

STK'ların iktidar karşısındaki bağımsızlıkları tek taraflı ele alınabilecek bir durum değildir. Yani STK'lar ne kadar bağımsız olmak isterse istesin, iktidarın bu yöndeki tutumu da belirleyicidir. Nitekim kadın hakları temelinde çalışan bir vakıf temsilcisi bu konuda "*Sivil toplumun durumunu birazda iktidar noktasından ele almak lazım. Çünkü Türkiye'de sivil toplum iktidarın esnetebildiği kadar genişleyebiliyor ya da kök salabiliyor. Yoksa sivil kültür Türkiye'de çok yeni bir kültür değil. Sivil alan da yeni bir alan değil*" (STK-T11) ifadesinde bulundu.

Yapılan görüşmeler bağlamında AK Parti'nin üçüncü döneminde STK'ların iktidar karşısındaki bağımsızlıklarına dair getirilen görüşler, farklılık göstermektedir. Bazı STK temsilcileri ile muhalefet partileri il başkanları, AK Parti'nin üçüncü dönemiyle birlikte otoriterleşme eğilimi gösterdiğini, bu doğrultuda STK'ların bağımsız yapılar olma özelliklerinin zarar gördüğünü ifade ettiler. Buna karşılık olarak bazı STK temsilcileri ile iktidar partisi yetkilileri ise tıpkı ilk iki dönemde olduğu gibi iktidarın, STK'lara geniş hareket alanı sağlamaya devam ettiğini söylediler. Bu noktada ortaya çıkan bir başka görüş ise iktidarla yakın ilişkiler kurulması bağlamında bağımsızlıkları kaybeden STK'ların, rant elde etmek amacıyla iktidarın sözcüsü haline gelmiş olma durumlarıdır. Bu farklı görüşleri birkaç katılımcının ifadeleriyle ele alabiliriz. Örneğin

görüşme gerçekleştirilen AK Parti Diyarbakır il teşkilatında görev alan bir yetkili, STK'ların iktidar karşısındaki bağımsızlık durumunu şu sözlerle ifade etti:

“İktidarımız döneminde birçok devlet desteği ve projelerle STK'lar ekonomik yönden güçlendirilip, bağımsız bir şekilde hareket edebilmeleri için çalışmalar yapıldı. Biz hükümetiz ancak bir yandan da devlet adamlığı prensibi ve tarafsızlığıyla hareket etmek zorunda olduğumuzu her zaman bildik. Hiçbir STK'yı bize yakındır diye desteklemediğimiz gibi bize uzaktır diye de yok etmeye çalışmadık. Sivil toplum unsurları yeter ki, varlık amaçlarına uygun hareket etsinler. Art niyetleri olmasın. Bu dediklerim dâhilinde; görüşü ve ideolojisi ne olursa olsun, vatanın ve milletin hayrına kim taş üzerine taş koymak istemişse, biz onun arkasında olmaya özen gösterdik, gösteriyoruz” (SP-T2).

Yukarıda ifade edilen bu görüşe benzer ifadelerde bulunan STK temsilcileri olduğu gibi, bu durumun aksini savunan görüşler de oldu. Örneğin muhalefet partilerinden birine yakınlığıyla bilinen bir dernek temsilcisi, projeler bağlamında hükümet tarafından desteklenmenin, STK'ların bağımsız kimliğine zarar vermeyeceğini şu sözlerle dile getirdi:

“AK Parti dönemiyle beraber projeler bazında STK'ların desteklendiğini ifade edebilirim. Hatta bizim de destek aldığımız projelerimiz oldu. O yüzden bence bu projelerle desteklenmek durumu iktidara yakın olmaktan ya da bağımsız olmamaktan ziyade projelerin hakikatten kamu yararına olup olmadığıyla alakalı bir konudur. Yani kamu yararına olan bir projeyi hangi STK olursa olsun, hükümetin destekleyeceğini düşünüyorum. Bu noktada AK Parti'nin görece iyi olduğunu ifade edebilirim. Şunu da ifade etmem gerekirse, evet belki de biz, 20-25 tane projeyi götürüp 5-6 tanesinden kabul almışızdır. Buna karşılık AK Parti'ye yakın olan STK'lar desteklenmek üzere kaç tane proje götürmüştür? Götürdükleri tüm projeleri desteklenmiş midir? Bunun da tabii ki sorgulanması gerekmektedir. Ancak yineleyecek olursam biz de AB destekli veya SODES destekli projelerle, devlet kurumlarına gidip başvurduk. Hepsine kabul alamasak da birtakım projelerimize devlet nezdinde kabul aldığımızı aldık” (STK-T14).

Kadın hakları alanında faaliyet gösteren bir vakfın temsilcileri de bu görüşe yakın ifadelerle şunları belirttiler:

“Bugün bir kadına destek sağlanması amacıyla başvurulacak tüm mekanizmaları biliyoruz. Nitekim taleplerimiz devlet tarafından kolay kolay karşılıksız kalmıyor. Tabii ki bunda vakfımızın geçmişteki tanınırlığının ve çalışmalarının büyük etkisi var. Ancak bununla birlikte günümüz politikalarının da etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Yani örneğin bugün hükümetten bir randevu almak, bizim için çok zor olmuyor. Bu konuda AK Parti iktidarının ilgili olduğunu söyleyebilirim. Tabii ki birkaç yıl öncesi ile mukayese edildiğinde sivil toplumun bugün biraz

gerilediğini söyleyebiliriz. Sivil toplum ile devlet diyalogu maalesef azaldı. Bundan birkaç yıl öncesine kadar örneğin Fatma Şahin hanımın bakanlığı döneminde çok daha ileri düzeyde ilişkilerimiz varken bugün o seviyede olduğumuzu söyleyemem. Bununla birlikte AK Parti iktidarının bizi dün de bugün de birçok projemizde geri çevirmediğini söyleyebilirim” (STK-T11).

Hükümete yakın STK’ların projeler bağlamında diğer STK’lara göre daha fazla destek aldığını ifade eden STK temsilcileri ile muhalefet partileri Diyarbakır il başkanlarından bazıları ise benzer açıklamalarda bulundular. Örneğin bir muhalefet partisi Diyarbakır il başkanı, STK’ların rant sağlayabilmek için hükümete yakın durduğunu ve bu bağlamda bağımsızlıklarını yitirdiğini şu sözlerle ifade etti:

“Sivil toplumun amacı üretmektir. Ürettiğini karar vericilere sunmak ve karar vericilerin daha doğru, daha yönetilebilir bir ülke yolunda yol almasını sağlayabilmektir. Bunun dışındaki ilişki türleri ne yazık ki rant ve çıkar ilişkilerinin olduğu bir sisteme dönüşmektedir. AB ya da devlet tarafından desteklenen projeler, sivil toplumda belli kesimlerde bir rant mekanizması haline geldi. Kendi sivil toplumunu oluşturmak isteyen AK Parti iktidarının yanında yer alıp güç devşirmek, rant elde etmek isteyen bir sivil toplum yapısı oluşmaya başladı. Ne yazık ki herhangi bir şekilde üretime dayanmayan, sadece kağıt üzerinde iş yapan STK’lar ortaya çıktı” (SP-T4).

Bu görüşleri paylaşan bir meslek odası temsilcisi ise konuyla ilgili “Özellikle kamu tarafından sağlanan bazı fonların yandaş STK’lara tahsis edildiği, hatta dış kaynaklı fonların bile yandaş STK’lara peşkeş çekildiğini söyleyebilirim. Muhalef STK’lara ise tam tersi bir uygulama ile bu kaynaklardan yararlanmalarının önünü kesecek baskıcı politikalar uygulanmaktadır. Bu da hem Diyarbakır’ın hem de Türkiye’nin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimine zarar vermektedir” (STK-T7) açıklamasında bulundu. AK Parti iktidarının ilk iki dönemine kıyasla STK’ların özellikle devlet destekli projeler bağlamında iktidara karşı bağımsızlıklarını yitirmeye başladığını belirten katılımcılar oldu. Ancak bunun yanı sıra bu projelerle sivil toplumun daha güçlü hale gelerek, idari ve mali açıdan daha bağımsız bir nitelik kazandığını ifade eden katılımcılar da oldu. Bilhassa mali anlamda devlet olanaklarından yararlanmak isteyen STK’ların, sivil kimliklerinden uzaklaşarak iktidarla yakın ilişkiler kurduğunu, bunun da STK’ların bağımsızlığına gölge düşürdüğünü ileri süren bazı katılımcılar, iktidarın ustalık döneminin ortalarından itibaren gücünü pekiştirmek amacıyla STK’ları araç haline getirmeye başladığını dile

getirdiler. Buna karşılık iktidarın tıpkı ilk iki döneminde olduğu gibi ustalık döneminde de etkin bir sivil toplum yapısı oluşturmak için ekonomik ve yasal yönden STK'ları desteklediğini belirten bazı katılımcılar ise AK Parti'nin ustalık döneminde de sivil toplumun bağımsız bir hasiyete haiz olduğunu vurguladılar.

5.2.4. İktidar ve Sivil Toplum Krizi

AK Parti'nin üçüncü dönemi her ne kadar ustalık dönemi olarak adlandırılmış olsa da, bu dönem iktidar ile sivil toplum krizlerinin yaşanmaya başladığı bir süreci işaret etmektedir. Yaşanan bu sivil toplum krizlerini, görüşme yapılan STK temsilcileri farklı nedenlere bağladılar. Kimi STK temsilcileri, AK Parti'nin üç dönem üst üste tek başına iktidar olmasının iktidarda bir güç zehirlenmesi ve yozlaşmaya yol açtığını ifade ederken, kimi STK temsilcileri ise hükümet ile Gülen Cemaati (FETÖ) arasında yaşanmaya başlayan kriz halinin genişleyerek iktidar ve sivil toplum krizine yol açtığını ifade ettiler. Nitekim Gezi Olayları, 17-25 Aralık Süreci, Oslo Krizi gibi siyasi krizlerin yaşandığı bu dönem, iktidar ile sivil toplum krizlerinin de sıklıkla yaşanmaya başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konu ile ilgili görüş sunan STK temsilcilerinden biri, bu dönemdeki siyasi iktidar ile sivil toplum krizi hakkında şunları dile getirdi:

“AK Parti, ilk iki döneminde sivil topluma dikkat kesilip, STK'lardan gelen veriler doğrultusunda hareket edebiliyordu. Ancak geline süreçte AKP bu hassasiyetini yitirmeye başladı. Hükümet, sivil toplumdaki gelen eleştirilere kulağını tıkamaya başladı. Benim dediğim her şey doğrudur anlayışı geliştirildi. Böyle olunca da sivil toplumun bir anlamı ve rolü kalmadı. Hükümetin siyasetine, görüşlerine, politikalarına hiçbir şekilde hayır demeyecek, onları eleştirmeyecek bir sivil toplum anlayışı oluşturulmaya çalışıldı. Hükümete karşı görüş getiren STK'lar dikkate alınmamaya başlandı. Fakat bu doğru değil çünkü sivil toplumun en önemli özelliği iktidarın yanlışlarını gündemleştirip, aslında yine iktidara katkı sunmaktır. İktidarın eleştiriye açık olma kültürünü yaygınlaştırmaktır” (STK-T1).

AK Parti'nin üçüncü döneminde tedricen otoriterleştiğini, bunun bir sonucu olarak da sivil toplum ile iktidar arasında krizin baş gösterdiğini ifade eden bir muhalefet partisi Diyarbakır il başkanı ise şu ifadelerde bulundu:

“AK Parti'nin ilk dönemlerinde sivil topluma dair olumlu durumlardan bahsetmekle birlikte Türkiye'de sivil toplum hiçbir zaman istenilen düzeye gelmedi. Çünkü iktidarlar bir şekilde sivil toplumun kendilerine bağlı olmasını ve onların tahkim ettiği alanın dışına çıkmamasını isterler.

AK Parti, sivil alana yönelik yasal düzenlemeler yaptı. Ancak uygulamada, yasalara uygun olarak hareket etmemeye başladı. Bu durum devletin gölgesini hissettirmesi yani yaptıklarınızı biliyoruz, görüyoruz, farkındayız ve istediğimiz zaman istediğimiz şekilde müdahale ederiz düşüncesinin tezahürüdür. Bu durum, elinde sopayla kendinize dikkat edin, yaptıklarınıza dikkat edin mesajıdır. Bu bir baskı ve güç gösterisidir. Bu nedenle Türkiye’de iktidar ile sivil toplum ilişkisi yeniden sorunlu bir ilişki alana dönüştü. Diyarbakır’a yönelik eskiden beri devam eden, AK Parti’nin ilk iki döneminde ise yumuşama gösteren sivil topluma karşı geliştirilen kriminal yeniden ortaya çıktı” (STK-T4).

Sivil toplum ile iktidar krizi üzerine yukarıda belirtilen ifadelerin aksi yönünde görüş bildiren STK temsilcileri de oldu. Örneğin bir STK temsilcisi, AK Parti’nin ustalık döneminde genel olarak iktidar ile sivil toplum krizinin yaşanmadığını şu sözlerle ifade etti:

“Diyarbakır’daki sivil toplumun yüzde 80’i kendini muhalif olarak konumlandığı için bir muhataplık ya da derdini anlatmak noktasında sıkıntılarla karşılaştıklarını dile getiriyorlar. Ancak dediğim gibi sivil toplumun görevi sadece muhaliflik değildir. İsmi üzerinde, sivil toplum... Dolayısıyla STK’lar, toplumun sıkıntı ve taleplerinin üste taşınmasının bir köprüsü olmalıdır. Bunun için STK’ların muhalif kimliklerinden sıyrılıp, çözüm odaklı hareket etmeleri gerekmektedir. Nitekim böyle bir sivil toplum olsaydı, bugün gerek şehrimizde gerekse ülkemizde pek çok şey daha farklı olabilirdi. Ben, Diyarbakır’daki sivil toplum kuruluşlarına bunu tavsiye ediyorum. Ama dediğim gibi Diyarbakır’daki STK’ların yüzde 80’i kendilerini muhalif olarak kabul etme eğiliminde olduklarından, herhangi bir şekilde dertlerini iktidara taşıma noktasında problem yaşadıklarından sitem edip, iktidar ile sivil toplum arasında kriz olduğunu söylüyorlar” (STK-T15).

AK Parti’nin ustalık döneminde iktidar ve sivil toplum krizinin sıklıkla yaşanmaya başladığı eleştirilerine, AK Parti merkez teşkilatında görev alan bir yetkili ise şu şekilde karşılık verdi:

“Bir noktada ayırım yapmak elzemdir. O da şudur ki, STK dendiğinde hangi unsurlar, hangi oluşumlar, hangi yapılar kastedilmektedir? Hakikatten ülkenin, toplumun, vatanın ve milletin yararı için hareket eden her oluşum bizim için kıymetlidir. Ancak örgüt yapılarının himayesinde olan, dertleri ve amaçları başka olan, ülkenin refahı, milletin huzuruyla ilgisi olmayıp, başka güç odaklarına hizmet eden oluşumları biz STK olarak görmüyoruz. Özellikle 2011’li yıllardan sonra bir kısım angaje olmuş, dışarıdan fonlanan STK’ların, Gezi Olayları gibi ya da Kürt meselesi gibi birçok konuda “*derin batının*” projelerine aracılık ettiklerini biliyoruz. Biz de bu aracı unsurlara karşı bazı tedbirler alıyoruz, almak zorundayız. Bunun sonucu olarak karşımıza çıkan

özgürlük ve güvenlik denkleminde, bazen güvenlik denklemine doğru yöneldiğimizden, özgürlükler alanında bazı daralmalar yaşanabiliyor” (SP-T1).

2002-2011 dönemine göre, daha fazla siyasi krizlerin yaşanmaya başladığı 2011-2015 dönemi, iktidar ile sivil toplum arasında krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Gerçekleştirilen görüşmelerde bazı STK temsilcileri, sivil toplum ile AK Parti iktidarı arasında kriz olmadığını ifade etseler de katılımcıların önemli bir çoğunluğu bu dönemde iktidar ile STK’lar arasındaki ilişkilerin bozulmaya başladığını belirttiler. Katılımcılara göre, iktidar ile STK’lar arasındaki ilişkilerin bozulmaya başlaması, sivil toplumda ayrışmaya ve gelişen süreç içerisinde kutuplaşmaya sebebiyet vermiştir.

5.2.5. AK Parti ve Sivil Toplumda Kutuplaşma

AK Parti’nin ilk iki dönemiyle karşılaştırıldığında daha fazla görülmeye başlayan sivil toplum ile iktidar krizleri, sivil toplumda bölünmeleri de beraberinde getirmiştir. İktidarın ilk iki dönemde STK’larla kurulan yoğun ilişkiler, üçüncü dönemde de bazı STK’larla devam ettirilirken, bazı STK’larla ise ilişkiler asgari düzeye indirilmiştir. Türkiye sivil toplumunda, yandaş ve muhalif STK kavramlarının dile getirilmesine neden olan bu durum, sivil toplumda kutuplaşmanın başladığı düşüncesini akıllara getirmiştir. Esasen varlık amaçları ve ilkeleri benzer olan STK’lar arasında ciddi düşünce farklılıkları oluşmaya başlamıştır. Öyle ki görüşme yapılan STK temsilcilerinden bazıları da birbirlerini “rantçı” (STK-T10), “yandaş” (STK-T13), “dış mihrakların piyonu” (STK-T15), hatta “hain” (STK-T16) olarak adlandırdılar. Bu konuda görüş sunan bir STK temsilcisi şunları ifade etti:

“AK Parti’nin ilk iki dönemi ve hatta üçüncü döneminin başlarına dek sivil toplumla iktidar arasında ciddi bir sorun olduğunu düşünmüyorum. Bununla birlikte üçüncü dönemin ilk çeyreğinden itibaren, iktidar ile STK’lar arasında yaşanan sorunlar, sivil toplumda kutuplaşmaya neden oldu. Maalesef olumlu gidişat tersine döndü. Sivil toplum ve STK’lar ile olan etkileşimde sıkıntılar görülmeye başladı. Bununla birlikte bazı STK’larla yakın ilişkiler devam etti ancak bizler gibi hak ihlalleri konusunda faaliyet gösteren sivil toplum unsurlarıyla olan ilişkiler asgari seviyeye indi” (STK-T2).

AK Parti’nin ustalık döneminde sivil toplumda kutuplaşmanın oluşmaya başladığını ifade eden bir başka STK temsilci ise şunları dile getirdi:

“Ne yazık ki ülkemizde şu an bir kutuplaşma söz konusudur. Bu kutuplaşmanın getirdiği çatışmacı bir iklim söz konusudur. Sivil toplumu topyekûn değerlendirmemiz zor. Çünkü bazı sivil toplum unsurları bugün bahsettiğim bu iklimden dolayı kabağuna çekilmiş durumda. Bazılarının ise hareketi engelleniyor. İktidar tarafından desteklenen ve her şartta iktidarı destekleyen bazı sivil toplum kuruluşları bugün daha bir ön planda çıkmış/çıkarılmış durumdadır. Nitekim onların önündeki tüm engeller kaldırılıyor, destekleniyorlar. Ne yazık ki bugün siyasal iktidar, sivil topluma eşit mesafede durmuyor” (STK-T14).

Aynı faaliyet alanında birbirlerine “muhalif” oldukları bilinen iki sendika ise, AK Parti’nin üçüncü döneminde sivil toplumda kutuplaşmanın görülmeye başlandığını sırasıyla şu sözlerle ifade etti:

“Gerek hükümetin politikaları gerekse de ulusal ve uluslararası konjonktür nedeniyle sivil toplum alanında farklı bir dönem dönemece girildi. Gelişen süreç içerisinde STK’ların, toplum yerine daha çok siyasal öğelerle entegre haline geldiğini ve siyasal yapılara daha fazla angaje olduğunu düşünüyorum. Bence bu durum STK’ların en büyük handikaplarından biridir. Etiketlenmeye ve kutuplaşmaya doğru giden bir algı bağlamında sivil toplumun içi boşalmaya başladı. Çünkü sivil toplum, siyasal yapıların çizgisine kaydırıldığı ölçüde STK’ların birbirleriyle olan mesafesi açılır. Dolayısıyla toplumsal anlamda ortak zeminin yakalanması fırsatı da ıskalanıyor” (STK-T3).

“İktidarlar her dönem kendilerine yakın kendi politikalarını hayata geçirebilmek bazı STK’ları yanlarına çekerler. Tabi ben bu örgütlere tırnak içinde STK diyorum. Çünkü onların gerçek bir sivil toplum unsuru olduklarını düşünmüyorum. Örneğin bu duruma örnek olarak “...” gösterebilirim. AKP iktidara gelmeden evvel çok az bir üye sayısına sahip olan bu STK, bugün ülkenin en fazla üyesine sahip STK’lardan biri haline geldi. Bu hormonal bir büyüme ya da büyütme. Çünkü bu durum iktidarın da işine geliyor. En fazla üyeye sahip STK’lardan biri olarak onunla muhatap oluyor. Bu STK tarafından zaten iktidara tepki gösterilmiyor, karşı durulmuyor. Gerçek anlamda sivil toplum mücadelesi yürütenlerin de önü de bu noktada tıkanıyor” (STK-T13).

Konuyla ilgili görüş sunan bir muhalefet partisi il başkanı ise sivil toplumda kutuplaşmanın her zaman var olduğunu ancak AK Parti’nin özellikle ikinci döneminden sonra bu durumun büyük oranda artış gösterdiğini şöyle dile getirdi:

“Ülkede AKP Hükümeti yüzünden son derece kutuplaşmış ve ayrıştırıcı bir hava hâkimdir. Hükümet bunu bilerek yapıyor. Sen-ben, siz-biz bu ayrıştırıcı siyasetle ülke ve sivil toplum kutuplara ayrılarak yönetilmek isteniyor. Toplumda tamamen hamaset siyaseti hâkim. Kendinden olan STK’lar kamu yararına STK olarak ifade edilirken, kendinden olmayan STK’lar ise illegal, kanun dışı ve tehdit içeren STK’lar olarak adlandırılıyor” (SP-T5).

2007-2011 arası dönemde sivil toplumda ciddi bir kutuplaşma yaşanmadığını, yaşanmışsa bile bunun sorumlusunun iktidar değil, STK'lar olduğunu ifade eden katılımcılar da oldu. Örneğin bir katılımcı konuyla ilgili şu ifadelerde bulundu:

“Bazı STK'lar kendi düşünceleri, ideolojileri ve çıkarları doğrultusunda bazı noktalarda hükümetle anlaşamıyor olabilirler. O nedenle de hükümete yönelik böyle eleştiriler getirebilirler. Ancak dediğim gibi AK Parti'nin ve Sayın R. Tayyip Erdoğan'ın ümmet ve hizmet anlayışıyla hareket ettiğini, sivil toplumu asla baskı altına almadığını, aksine özgürleştirmek istediğini, demokrasiyi de daha ileri seviyelere götürmek istediğini biliyor ve düşünüyorum. Nitekim hem Diyarbakır özelinde hem de Türkiye genelinde bugün sivil toplum alanı son derece genişlemiş, STK'lar ise önemli rollere haiz hale gelmişlerdir. Bazı malum STK'lar iktidara karşı sürekli bağırıp çağırıyorlar ama onların amacı halka hizmet değildir. Onların amacı özgürlük veya demokrasi değildir. Eğer onların gerçek amacı özgürlüğün önünü açmaksa 1980'leri ve 1990'ları düşünsünler. O dönemlerle bugünü mukayese etsinler” (STK-T16).

Görüşme yapılan katılımcılar AK Parti'nin üçüncü dönemini farklı şekillerde değerlendirmekle birlikte, STK temsilcileri ile muhalefet partileri il başkanlarının çoğunluğu, bu dönemin özellikle sonlarına doğru sivil toplum alanında kutuplaşmanın yaşanmaya başladığını ifade ettiler. Sivil alanda yaşanan bu kutuplaşmalar neticesinde, insanların bir yandan sivil topluma olan güvenlerinin sarsıldığını diğer yandan ise sivil toplum faaliyetlerine katılmaktan korkar hale geldiklerini ifade eden STK temsilcileri bu durumun sivil topluma güç kaybettiğini belirtti.

5.2.6. Sivil Toplum Faaliyetlerine Katılmaktan Kaçınma

Sivil toplum alanında oluşan kutuplaşma iklimi, bireylerin sivil toplum faaliyetlerine katılım gösterme düzeyinin düşmesine zemin hazırlamıştır. Çünkü STK'ların birbirleri ve devletle olan ilişkileri bağlamında başlayan kötüye doğru gidişat, insanların bir yandan sivil alanı ve STK'ları sorgulamasına diğer yandan “başımıza bir şey gelir mi?” endişesiyle sivil toplum alanına mesafeli durmasına neden olmuştur. Nitekim bir STK temsilcisi bu konuda şunları ifade etti:

“Eskiden, özellikle 2002-2011 arası dönemde, AK Parti karşıtı kişiler dahi görüşlerini kamuoyunda rahatlıkla ifade edebiliyordu. İnsanlar hükümeti rahat bir şekilde eleştirebiliyordu. İstişareler ediliyor, toplantılar ve konferanslar düzenleniyordu. İktidarın eksik kaldığı ya da yanlış olduğu yerler rahatlıkla dile getiriliyordu. Gelişen süreçte bu özgürlükler ve hassasiyetler giderek azalmaya başladı. Örneğin ifade özgürlüğü konusunda sivil toplumun, hatta direkt

toplumun kendini ifade etmesi noktasında büyük sıkıntılar yaşanmaya başladı. Artık insanlar kendi görüşlerini ifade etmekten çekinir, korkar hale geldiler” (STK-T14).

Çevre (ekoloji) odaklı faaliyet gösteren bir STK temsilci de bu görüşe paralel bir şekilde şunları dile getirdi:

“Geçmişte Diyarbakır’ın çevre sorununun minimize edilmesi, özellikle kent merkezindeki çöp sorununun çözülmesi gibi birçok faaliyetimiz oldu. Özellikle yerel yönetimlerle birlikte çalışıyorduk. Gayet iyi sonuçlar da elde ettik. Ancak zamanla pasif duruma düştük. Bunun nedeni nedir diye soracak olursanız, Türkiye’deki genel uygulamalar biliyorsunuz, sivil toplum üzerinde çok yoğun baskılar oluşmaya başladı. İnsanlar alabildiğine, sivil toplum örgütlerinden uzaklaşmaya başladılar. Bizim derneğimizin birçok üyesi akademisyendi. Özellikle barış bildirgesine imza atan akademisyenlerin görevden uzaklaştırılmaları üzerine başta akademisyenler olmak üzere birçok kişi çok hızlı bir şekilde sivil toplum örgütlerinden kaçır hale geldi. Bu nedenle derneğimiz faaliyetlerini gerçekleştirecek aktivist bulamaz hale geldi” (STK-T6).

Bir başka STK temsilcisi de Türkiye’de insanların sivil toplum alanına katılmaktan endişe duyduğunu ve bunun da çok doğal bir refleks olduğunu şu sözlerle ifade etti:

“Türkiye’de sivil toplumculuk yapmak çok zor bir hale geldi. 2015-2016 dönemi öncesinde de belli sıkıntılar vardı. Ancak AKP’nin üçüncü döneminin sonlarına doğru sivil topluma yönelik baskılar giderek arttı. Bu dönem öncesinde de örneğin biz açık alanda bir etkinlik yapacağımız zaman güvenlik şube ekipleri gelir, etkinlik yapılacak alanın güvenliğini alırlardı. Günümüzde ise yapacağımız en ufak bir üye toplantımız dahi sorgulanır hale geldi. Biz bu durumu esasında bir baskı ve denetim aracı olarak görüyoruz. Bu durumun hükümete yakın STK’lara yapıldığını düşünmüyorum. Bize gösterilen bu “ilginin” [katılımcı burada her iki elinin işaret ve orta parmaklarıyla tırmak işaret yapmıştır] onlara gösterildiğini düşünmüyorum. Bu durum üyelerin sendikaya rahat bir şekilde gelmesine engel oluyor ve endişe oluşturuyor” (STK-T13).

Türkiye’de vatandaşların sivil toplum faaliyetlerine katılmaktan korkar hale geldiğini ifade eden bir muhalefet partisi Diyarbakır il başkanı da şunları dile getirdi:

“İnsanlarımız bugün içerisinde olduğumuz internet çağı doğrultusunda sosyal medya üzerinden dertlerini, taleplerini, şikâyetlerini ifade ediyorlar. Ancak geline bu noktada sivil toplum kuruluşlarının da veya toplumun da artık korktuğunu çekindiğini düşünüyorum. Çünkü ülkemizde oluşturulan baskı ortamı nedeniyle insanların endişe ettiğini ve gerçek düşüncelerini ne şahsen ne de sivil toplum düzeyinde yansıtamadıklarını düşünüyorum” (SP-T7).

AK Parti'nin üçüncü dönemine dair getirilen bu eleştirilere, AK Parti merkez teşkilatında görev alan bir yetkili *“Bu durum Türkiye'deki siyasetin maalesef hala kamplara bölünmüş derin bir görünüm arz etmesi ile yakından ilintilidir. Yoksa şu anda iktidar açısından veya devlet açısından veya yasal düzenlemeler açısından sivil topluma yönelik hiçbir engel olmadığı gibi birçok teşvik de vardır”* (SP-T1) şeklinde karşılık verdi. Görüşme yapılan katılımcılar ekseriyetle, AK Parti'nin üçüncü döneminin sonlarına doğru yaşanmaya başlanan siyasi kriz ortamının, sivil toplumda ayrışmaya, bu ayrışmaların ise sivil topluma katılım noktasında korku duyulmasına neden olduğunu ifade ettiler. Sivil toplum alanında faaliyet göstermek hususunda duyulan endişe hali, gerek ulusal gerek yerel anlamda kendini hissettirmiştir. Öyle ki görüşme yapılan Diyarbakır'daki STK temsilcileri ile muhalefet partileri Diyarbakır il başkanlarının önemli bir çoğunluğu, yerelde kamu politikalarına katılım konusunda AK Parti'nin ilk iki dönemi ile üçüncü dönemi arasında ciddi farkların olduğunu ifade ettiler.

5.2.7. Yerelde Kamu Politikalarına Sivil Toplum Kuruluşlarının Katılımı

AK Parti elitlerince “ustalık dönemi” olarak adlandırılan 2011-2015 döneminde yaşanan birtakım siyasi krizler, sivil toplum unsurlarının hareket alanının kısmen daralmasına neden olmuştur. Özellikle ilk iki dönemde (2002-2011) gerçekleştirilmek istenen demokratik reformlar bağlamında önemli işlevler yerine getiren STK'lar, gelişen süreç içerisinde etkinlik alanlarını yitirmeye başlamıştır. Özellikle çözüm sürecinde, Diyarbakır'daki STK'lar başta olmak üzere birçok sivil toplum unsuruyla ilişkiler geliştiren AK Parti iktidarı, 2015 yılına doğru yaşanmaya başlayan terör olayları ve siyasi krizler neticesinde çözüm sürecini askıya almıştır. Söz konusu süreçte etkin rol oynayan pek çok yerel STK, sürecin akamete uğraması sonucunda yerelde kamu politikalarına katılım noktasında işlevlerini yitirmeye başlamıştır. AK Parti'nin 1 Kasım 2015 Seçim Beyanname'si'nde, partinin on üç yıllık iktidarı boyunca kamu-STK işbirliklerinin arttırıldığı, yeni dönemle beraber ise sivil alanın daha da genişletileceği vaat edilmiştir. Bununla birlikte görüşme yapılan STK temsilcilerinin çoğunluğu, çiraklık ve kalfalık dönemlerinde daha geniş hareket alanı bulduklarını, kalfalıktan ustalığa geçiş döneminde bu alanın daraltılmaya başlandığını, ustalık döneminin sonlarında ise ciddi boyutta sınırlamalarla karşılaştıklarını ifade ettiler. Örneğin Türkiye

çapında yaygın bir örgütlenmeye sahip olan bir STK'nın temsilcisi, AK Parti'nin üçüncü döneminde yerel STK'ların durumuna ilişkin şu ifadelerde bulundu:

“Diyarbakır'da şubemiz kurulduğundan bu yana bizi AK Parti milletvekilleri arasından sadece bir kişi ziyaret etti. Onun haricinde çözüm sürecinde, Akil İnsanlar Heyeti'nin yapmış olduğu toplantılara bizi sadece bir defa davet ettiler. Onun dışında şu an AK Parti'nin merkez teşkilat halkla ilişkiler ve sivil toplumdan sorumlu başkanının ismini dahi bilmemekteyiz. Çünkü bizimle hiçbir iletişimleri olmadı” (STK-T14).

Kürt meselesi bağlamında yerel STK'ların kamu politikalarına katılımını değerlendiren bir başka STK temsilcisi ise şunları dile getirdi:

“Çözüm sürecine iki noktadan bakmak lazımdır. Bunlardan ilki, toplumun Kürt meselesinin çözümüne hazırlanması süreci iken diğeri ise çözüm sürecini gerçekleştiren aktörler arasındaki görüşme trafiğidir. Bu iki noktaya odaklanmak gerekmektedir. Hatırlarsanız çözüm süreci ile ilgili ilk etapta Akil İnsanlar Heyeti oluşturulmuştu. Bu heyetin, topluma ve meseleye dair bilgi aktarımında sivil toplumdan destek alındı. Sivil toplum da bu konuya olumlu yaklaştı. Ancak süreç sorunun aktörler tarafından görüşülmesi noktasına geldiğinde ise sivil toplum devre dışı bırakıldı. Nitekim bana göre sürecin başarıya ulaşmamasının sebeplerinden biri de buydu. Süreç olumsuz bir şekilde sonuçlandığında, taraflar birbirini suçlarlarken, kimin haklı kimin haksız olduğunu değerlendirebilecek bir “üçüncü göz” olarak sivil toplum devrede değildi. Belki böyle bir mekanizma olsaydı, kamuoyunu tatmin edecek ve ileride yeni süreçler açısından o dönemden ders çıkaracak bir çalışmayı ortaya koyabilirdi” (STK-T1).

Görüşme gerçekleştirilen katılımcıların geneli AK Parti'nin üçüncü döneminde yerel STK'ların, kamu politikası üretim süreçlerinden uzaklaştırıldığını ifade etmekle birlikte bazı STK temsilcileri bunun sorumlusu olarak AK Parti merkezi teşkilatından ziyade yerel teşkilatları ve bürokratları sorumlu tuttu. Örneğin bir STK temsilcisi yerel STK'ların kamusal alandan uzaklaştırılmasına şu şekilde eleştiri getirdi:

“AK Parti'nin gelişen süreç içerisinde bizlere yani yerel STK'lara eskisi kadar önem vermediğini düşünüyorum. Düşüncelerimiz, istek ve şikâyetlerimiz eskisi kadar dikkate alınmıyor. Bu da sivil toplum alanında daralmaya yol açıyor. Ancak bu durumun sorumlusu olarak Sayın Erdoğan'ı değil, yereldeki siyasetçi ve bürokratları görüyorum. Yani örneğin bizden, birer STK olarak görüş alınmıyor. Yerel politikaları etkileme ya da yönlendirme noktasında bir rol oynamıyoruz. AK Parti'nin Diyarbakır'daki temsilcilerinin ve bürokratların hak, adalet ve liyakatten uzak bir yönetim sergilediklerini düşünüyorum. Diyarbakır'daki sivil toplum verilerinin, Ankara'ya doğru bir şekilde ulaştırılmadığını düşünüyorum. Cumhurbaşkanımız hak, özgürlükler ve sivil toplum hususlarında bizlere böylesine bir imkân tanıdıktan, yerel

seçkinlerin ya da bürokratların böyle bir tavır içerisinde olmaları kabul edilebilir bir durum değil” (STK-T12).

Bir başka katılımcı da bu eleştiriye benzer bir şekilde şunları ifade etti: *“Bazı bürokratların, Sayın Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ve hükümetin, emir ve direktiflerine bazı noktalarda uymadıklarına şahit oldum ve yerel bir STK aktörü olarak onları AK Parti genel merkezine şikâyet ettim. Hükümet olsun, muhalefet olsun, merkez olsun yerel olsun fark etmeksizin, kim iyi şeyler yapıyorsa destekler, kim yanlış yapıyorsa eleştiririz”* (STK-T4). Bu noktada başka bir STK temsilcisi ise, *“sorunun ilk olarak yerel demokrasiden başladığını ve bu durumun sivil topluma sürekli patinaj çektirip, Diyarbakır’a ciddi kan kaybettiğini”* belirtti (STK-T2). Konu ile ilgili görüş sunan bir muhalefet partisi Diyarbakır il başkanı ise şunları ifade etti:

“Gerek STK yöneticiliği yaptığım dönemlerde gerek il başkanlığı yaptığım bu süreçte, Diyarbakır’a ve bölgeye bakışın, her zaman kriminal bir bakış olduğunu gördüm. Diyarbakır’daki STK’ların büyük çoğunluğu “bölücü ve illegal” olarak görülüyordu. Bu durum AK Parti’nin ilk dönemlerinde değişim gösterse de gelinen noktada yine eski bakış açısının hâkim olduğunu söyleyebilirim. O yüzden yerel STK’ların politika süreçlerine katılması bir yana dursun, Diyarbakır’daki bir STK’nın yapacağı bir etkinlik, soruşturmalarla terbiye edilmeye çalışılıyor. Oysaki bana göre Türkiye’de siyaset, İstanbul-Diyarbakır hattı üzerinden yapılıyor. Diyarbakır ve İstanbul’a hâkim olan siyasi partiler, Türkiye’de iktidar olabiliyor” (SP-T4).

AK Parti’nin ustalık döneminde, yerel STK’ların kamu politika süreçlerinden uzaklaştırıldığına hatta yerel STK’lara baskı uygulandığına dair getirilen eleştirilerin yanında, AK Parti’nin ilk iki döneminde olduğu gibi bu dönemde de sivil toplumun önünü açıp, STK’ları politika yapım süreçlerine dâhil ettiğine yönelik görüşlerle de karşılaştı. Örneğin bir konfederasyon temsilcisi bu konuda şunları dile getirdi:

“AK Parti iktidara gelmeden önce Diyarbakır’da sivil toplumun çok dar bir hareket alanı olduğunu düşünüyorum. Uzun soluklu bir sivil toplum tecrübesine haiz biri olarak söyleyebilirim ki AK Parti öncesi dönemde, bir STK olarak hükümetle görüşme imkânımız yok denecek kadar azdı. Merkezi idare nezdinde dikkate alınmıyorduk. O dönemler Diyarbakır OHAL ile yönetiliyordu. Baskıların en fazla olduğu dönemdi. Kamu politikalarına katılmak şöyle dursun, söz söylemekten bile çekiniyorduk” (STK-T8).

Bir başka STK temsilcisi de AK Parti dönemlerinde Diyarbakır’da yerel sivil toplumun her dönem daha fazla gelişip, söz sahibi olmaya devam ettiğini şu sözlerle ifade etti:

“Diyarbakır gibi bir şehirde STK faaliyeti yürütmek tabii ki zor. Bizler için söylenen güzel bir söz vardır: STK yetkililerinin eşi dul, çocuğu ise yetimdir derler. Hele ki Diyarbakır gibi bir şehirdeyseniz bu durum ikiye katlanıyor diyebilirim. Çünkü Diyarbakır her açıdan politik bir şehirdir. Nitekim verilere bakıldığında da Diyarbakır, ülkemizde oransal olarak en yüksek STK oranına sahip illerimizden biridir. Diyarbakır’daki STK’ların sadece nicelik olarak değil, nitelik anlamında da büyük gelişim gösterdiğini ifade edebilirim. Bunda tabii ki AK Parti iktidarlarının büyük katkısı vardır. Bugün şehrimizde birçok kişi ve kuruluş, hiçbir baskı altında kalmadan kendini ifade edebilmektedir. Bu bağlamda Diyarbakır sivil toplumu Türkiye’nin birçok sivil toplum kesimine de yön vermektedir” (STK-T15).

Görüşme yapılan STK temsilcileri ile muhalefet partileri Diyarbakır il başkanları, AK Parti’nin üçüncü (ustalık) döneminde yerel STK’ların kamusal alana girebilip-giremediği ya da ne kadar girebildiğine dair görüşlerini ifade ettiler. İfade edilen görüşlerin çoğunluğu 2011-2015 arası süreçte, yerel STK’ların, kamu politikası yapım sürecinden uzaklaştırılmaya başladığı yönünde olmakla birlikte, bazı STK temsilcileri AK Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte sahip olmaya başladıkları hak ve özgürlüklerin üçüncü dönemde de devam ettiğini belirttiler. Bu görüşler, AK Parti’nin üçüncü döneminde ülke demokrasinin nasıl bir süreç izlediğine dair bizlere bir öngörü sundu.

5.2.8. Ülkede Demokrasiin Seyri

Yukarıda yer verilen katılımcı görüşleri bağlamında AK Parti’nin üçüncü döneminde demokrasiin gelişim hızının ilk iki döneme (2002→2007→2011) oranla düşüş eğilimi gösterdiği ifade edilebilir. İktidarın, STK’larla kurduğu ilişkiler, STK’ların birer bağımsız aktör olabilmesi ve iktidar ile sivil toplum arasında yaşanan kriz süreçleri bağlamında, Türkiye’de sivil toplumun etkinlik oranının, AK Parti’nin ilk iki dönemine göre durağanlık gösterdiği sonucuna varabiliriz. Nitekim görüşme yapılan STK temsilcileri ile muhalefet partilerinin il başkanlarının çoğunluğu bu minvalde ifadelerde bulundular. Bununla birlikte bazı STK temsilcileri ile iktidar partisi yetkilileri, AK Parti’nin üçüncü döneminin gerçekten ustalık dönemi olduğunu, ilk iki dönemde atılan adımların, olumlu dönüşlerinin sağlandığını ve ülkede demokratik açılımlara kalındığı yerden devam edildiğini ifade ettiler. Örneğin muhalefet partileri Diyarbakır il başkanları, AK Parti’nin üçüncü iktidar döneminde, ülkedeki demokrasi gelişim sürecini sırasıyla şu şekilde değerlendirdi:

“2010’lu yılların ortasına kadar Türkiye’de demokrasi ve sivil toplum açısından önemli aşamalar kaydedildiğini düşünüyorum. Yani sivil toplum nispeten özgür bir şekilde düşüncelerini ifade edebiliyordu. Ancak 2013’ten sonra bir güç zehirlenmesiyle birlikte kendi parti programlarına koydukları ya da kendi seçim vaatlerinde ifade ettikleri hak, özgürlük ve adalet bağlamında söylemiş oldukları tüm sözlerin aksine hareket etmeye başladılar. Dolayısıyla şöyle bir kronoloji oluşturduğumuzda, Türkiye 2002-2013 yılları arasında bir hukuk devletiydi, 2013-2019 yılları arasında bir kanun devletiydi, 2019 yılından sonra ise bir polis devletine evirildi diyebilirim” (SP-T4).

“Muhafif olmamıza rağmen, AK Parti’nin ilk dönemlerinde ortaya koymuş olduğu politikaların bazılarını takdir ediyorduk. Demokrasi, hak ve hürriyetler ile sivil toplum alanlarında hakikatten olumlu gelişmeler yaşanmaktaydı. Ancak özellikle Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde otoriterleşmeye başlayan Sayın Erdoğan ve partisi; sivil toplumu, demokrasiyi ve özgürlükleri genişletmek bir kenara dursun, aksine kendinden olmayanları baskı altına almaya yönelik birtakım politikalar uygulamaya başladı” (SP-T5).

“Sayın Cumhurbaşkanı Erdoğan, özellikle Kürt meselesinin çözümü için bir irade ortaya koydu. Kürt meselesi, benim meselemdir dedi. Bu özgürlükçü bir yaklaşım mı? Bana göre evet. Kan ve gözyaşı dursun diye biz çözüm süreci başlatıldı. Demokratik adımlar atıldı. Süreç içerisinde uygulanan yöntemler doğru mudur, yanlış mıdır? Bu tartışılır. Ancak ben o çözüm süreci bağlamında atılan adımları, demokratik açılımları doğru buluyorum. Bugün itibarıyla ülkede demokrasinin azaldığını söylemek mümkün ancak o dönemde atılan adımların da olumlu adımlar olduğunu ifade etmek gerekmektedir” (SP-T6).

Bir STK temsilcisi ise 2011-2015 dönemi için “2015 yılına kadar bizim de mevcut iktidardan çok büyük umutlarımız vardı ve kendim de şahsen bu ülkenin birçok sorununun mevcut iktidar tarafından çözülebileceğine inanıyordum. Ama ne yazık ki gelişen süreç içerisinde iktidarın ciddi baskıları oluştu. Devlet eski kodlarına geri döndü” (STK-T6) ifadesinde bulundu. Bir başka STK temsilcisi de bu görüşe benzer bir şekilde, “2005-2010 arası dönemde çok üst düzey olmamakla beraber kısmi bir rahatlama dönemi yaşandığını söyleyebilirim. Ama 2012-2013 sonrasında bugüne kadar geldiğimiz süreç, 1980 darbesini anımsatan uygulamalarla karşılaşılan bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır” açıklamasında bulundu (STK-T13). Hak temelli faaliyet gösteren bir STK temsilcisi de AK Parti’nin kuruluşundan itibaren hak ve hürriyetler noktasında müspet politikalar uyguladığını ancak 2015 yılının olumsuz manada bir milat sayılması gerektiğini şu sözlerle dile getirdi:

“Örneğin kendi derneğimiz açısından ifade etmem gerekirse, 2015 öncesinde rahatlıkla randevu alıp, eleştirilerimizi ve önerilerimizi sunduğumuz, sivil toplum ile siyasal iktidar ilişkisi ortadan kaldırıldı. Bu da muhakkak ki AK Parti’nin yeni dönem politikasının bir stratejisiydi. Özellikle 2010’lu yıllardan itibaren Ortadoğu’daki çatışma süreçlerinin Türkiye’ye yansımaları, özgürlüklerin daraltılması noktasında oldu. Bununla birlikte başlatmış olduğu çözüm sürecinin kendisine oy olarak dönmediğini gören AK Parti, o döneme dek uyguladığı birçok olumlu politikadan vazgeçti. Daha çok güvenlikçi ve merkezi otoriteyi güçlendiren bir döneme geçildi. Bu durum ise ne yazık ki iktidar ile sivil toplum arasındaki ilişkiye ciddi hasar verdi” (STK-T9).

Bu görüşlerin aksine AK Parti’nin ustalık (üçüncü) dönemini, ilk döneminden farklı görmeyip, hükümetin ilk günden beri demokratik adımlar attığını belirten STK temsilcileri de oldu. Örneğin bir STK temsilcisi şunları ifade etti:

“AK Parti’nin veya Sayın Cumhurbaşkanımız Erdoğan’ın otoriterleştiğini, baskıcı bir yönetim sergilediklerini bu bağlamda da demokrasi ve sivil toplum alanının daraltıldığını düşünmüyorum. Hükümete, muhalif olan veya hükümetle aynı düşünmeyen bazı odaklar sivil toplum alanının daraldığını, özgürlükler ve demokrasinin azaldığını ifade edebilirler etmektedirler. Ancak Türkiye’de binlerce üyeye sahip iki ayrı STK’nın temsilcisi olarak ben bu görüşlere kesinlikle katılmıyorum” (STK-T16).

Bir başka STK temsilcisi de AK Parti’nin demokratik ve özgürlükçü niteliklerinden ödün vermediği görüşünü paylaşarak şunları dile getirdi:

“AK Parti’nin kuruluş felsefesi, misyon ve vizyonuna ilk günden beri riayet ettiğini söyleyebilirim. O nedenle AK Parti’nin dün demokratik olup, bugün antidemokratik olduğu düşüncesine katılmıyorum. Ülkemizde maalesef toplumu manipüle ve demoralize etmek isteyen bir muhalif kesim var. AK Parti’nin önünü tıkamaya çalışıyorlar. AK Parti’nin ve Sayın Cumhurbaşkanının giderek otoriterleşen, özgürlükleri daraltan bir hale büründüğünü iddia ediyorlar. Bir kere her şeyi bir kenara bırakın. AK Parti’yi bir kenara bırakın. Sayın Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan üzerinden gittiğimizde bile şunu vicdanım rahat bir şekilde söyleyebilirim ki bu ülkede R. Tayyip Erdoğan diktatör olmuş olsaydı, şu anda ana muhalefet partisi lideri ekranlara çıkıp söylemiş olduğu lafları söyleyemezdi” (STK-T4).

AK Parti’nin ustalık (üçüncü) dönemi ile ilgili son görüş AK Parti merkez teşkilatında görev alan bir üst düzey yetkiliden alındı. AK Parti’li yetkili konu ile ilgili şu ifadelerde bulundu:

“Bu ülkede Cumhuriyet tarihi boyunca en özgür ortam AK Parti döneminde tesis edilmiştir. AK Parti dönemlerinde resmi ideolojiler değil, toplumsal dinamikler söz sahibi haline gelmiştir. Ülke adına alınacak kararlarda, bize muhalif olduğunu bildiğimiz halde pek çok sivil toplum

unsuruyla toplantılar yapıp, onların görüşlerine değer veren bir partiyiz. Bizim dönemimiz, birbirine muhalif sivil toplum örgütlerini dahi bir araya toplayarak, toplumsal ihtiyaçlar bağlamında yasama faaliyetlerinin yapıldığı bir dönemdir. Bu demokratik açılımlar, hak ve hürriyetler bağlamında atılan adımlar hala da devam etmektedir ve edecektir. Bununla birlikte özellikle 2011’li yıllardan sonra “*derin batı*”, daha açık bir ifadeyle “*derin NATO*” adına çalışan bazı yapıların ülkemizde öncü kuvvet rolü oynaması, Türkiye’de birtakım sorunlara neden oldu. Bu bağlamda karşımıza çıkan özgürlük ve güvenlik denkleminde, devlet olarak öncelikle güvenlik denklemine yöneldik. Bundan dolayı bazı daralmaların yaşandığı söylenebilir ancak bu daralma, bahsettiğim bu yapıların iddia ettikleri boyutta kesinlikle değildir” (SP-T1).

5.3. Başkanlık Dönemi: AK Parti ile Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi (2015→2018→...)

AK Parti’nin dördüncü dönemi olan ve başkanlık dönemi olarak temalaştırdığımız süreç, 2015 seçimleri ile başlamıştır. 7 Haziran seçimleri bir kenara bırakılırsa, dört dönem üst üste tek başına iktidar olan AK Parti, Türkiye’de sistem değişikliğine gidilmesi gerektiğini sıklıkla ifade etmiştir. Bu bağlamda yapılan referandum sonucunda, parlamenter hükümet sisteminden, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine (diğer ismiyle partili Cumhurbaşkanlığı sistemi ya da ülkemizdeki yaygın ifadesiyle başkanlık sistemi) geçilmiştir. Bizzat R. Tayyip Erdoğan tarafından “büyük ustalık” dönemi olarak da adlandırılan bu dönemin başlangıcı 2015 seçimlerine uzandığı için, bu dönemin başlangıç tarihini 2015 olarak belirledik. Araştırmanın yapıldığı tarih itibarıyla, AK Parti’nin hala tek başına iktidar oluşu ve başkanlık sisteminin kullanılmaya devam ediyor olması nedenleriyle, bu dönemin bitiş tarihi açık bırakılmıştır.

5.3.1. Sivil Toplum ve İktidar İlişkileri, İşlevleri

2015 yılına gelindiğinde önce Cumhurbaşkanlığı sonra da genel seçimlerin yapıldığı Türkiye’de, R. Tayyip Erdoğan halk tarafından seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Erdoğan’ın kazandığı seçim zaferinden kısa bir süre sonra yapılan 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde ise AK Parti kurulduğundan bu yana ilk defa tek başına iktidar olabilecek oyu alamamıştır. AK Parti’nin oy oranındaki bu düşüş, iktidarın son dönemlerde demokrasi, hak ve hürriyetler ile sivil toplum alanlarında gerilemelerin bir sonucu olarak gösterilmiştir. Genel seçimler sonrası ülkede, hükümet kurulamayınca yeniden seçimlere gidilmiştir. 1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler

sonrasında AK Parti yeniden tek başına iktidar olabilecek oyu alsa da 7 Haziran seçimleri, iktidarın politikalarını yeniden gözden geçirmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda iktidar, sivil toplum alanının yeniden istenen düzeye getirilmesi için hem kendilerine hem de STK'lara önemli görevler düştüğünü dile getirmiştir. Görüşme yapılan STK temsilcileri ve muhalefet partileri il başkanları arasında AK Parti'nin başkanlık dönemine giden süreçte STK'ların önünün açılıp, işlevsel hale getirildikleri hususunda görüş birliği olmamakla birlikte katılımcıların çoğu, ustalık döneminde yoğunlaşan kısıtlayıcı politikaların başkanlık döneminde daha fazla arttığını belirttiler. Örneğin bir STK temsilcisi bu konuda şunları ifade ettiler.

“AK Parti öncesi dönemlerde olduğu gibi ne yazık ki bugün de iktidarın gözünde sorunlu yapılar olarak görülüyor. Oysaki bizim derdimiz hükümeti devirmek ya da hükümetle mücadele etmek değil, hükümetin göremediği noktalarda hükümete kaynak sağlamaktır. Çünkü hükümetlere tek yönden bir kaynak gidiyor. Güvenlik bürokrasisinden bilgi gidiyor. Bizim bunu düzeltip, bu durumun aksini gösteren ya da farkını gösteren verileri sunmamız lazım. STK'lar olarak bunu yapabilmemiz için ise her şeyden önce mali özerkliğimizi korumamız gerekmektedir. Bizlerin mali açıdan devletle hiçbir işi olmamalıdır. Kendi mali ve insan kaynağımızı kendimizin oluşturması gerekmektedir” (STK-2).

Ekonomik bağımsızlığın tek başına yeterli olmayıp hukuki açıdan da reformların yapılması gerektiğini vurgulayan bir başka STK temsilcisi ise şu şekilde görüş belirtti:

“Ekonomik boyutu haricinde yasal anlamda STK'ların hareket kabiliyetinin artırılması, tabii ki çok kıymetlidir. Ak Parti döneminde bu konuda çok önemli gelişimler kaydedildi. Eskiden gelen o militarist ve jakoben mantık, yerini daha özgürlükçü bir duyguya ve daha özgürlükçü tutuma bırakmıştır. Bu 20 yıllık süre boyunca sivil toplumun eli önemli derecede rahatlamıştır. Sivil toplumun korku ve kaygıları büyük oranda giderilmiştir” (STK-T3).

STK'ların en önemli işlevlerinden birinin muhalefet etmesi olduğunu ifade eden bir başka STK temsilcisi ise şunları dile getirdi:

“Bizim işimiz iktidara, muhalefet etmektir. Eksiği ve yanlışı söylemektir. Bir sivil toplum örgütü niye var olur? Bir sorun vardır ki o problemin çözümü için bir araya gelmeye ihtiyacı doğmuştur. Sivil toplum örgütlenme alanıdır, hak arayışı alanıdır ve hatta merkezidir. Mesela bizlerin yani sendikalar, odalar ve meslek örgütlerinin geliri, üyelerden alınan aidatlarla karşılanıyor. Bizde bunun karşılığında onların haklarını savunuyoruz. Dolayısıyla bizim öncelikli görev ve sorumluluğumuz budur. Ancak bugün o kadar hukuksuz bir ortamda yaşıyoruz ki, bu

hukuksuzluklarla boğuşmaktan üyelerimizin sorunlarıyla dahi hakkıyla ilgilenemiyoruz” (STK-T10).

STK’ların işlevinin muhalefet etmek değil devlete destek sunmak olduğunu bir STK temsilcisi ise şunları ifade etti:

“Ben sivil toplumun devlete karşı olduğunu ya da olması gerektiğini düşüncesini paylaşmıyorum. Ayrıca öyle olsa bile STK’lar tarafından devletin karşısında yer almak, devlete muhalif olmak anlamına gelmemektedir. Aksine devletin eksik kaldığı noktalarda devleti uyandırıp, harekete geçirerek vatandaş ile iktidar arasındaki köprü vazifesinin sağlanması ve bu bağlamda da vatandaş ile devlet arasında herhangi bir kopukluğa mahal verilmemesi faaliyetidir. Yani STK’lar devleti, vatandaş karşısında çalıştırmalı, devlete görevlerini anımsatmalıdır. Vatandaşa hizmet verilmesinin zorunlu olduğunu, devletin böyle bir zorunluluğa sahip olduğunu ve vatandaşın küstürülmemesi gerekliliğini hatırlatmalıdır” (STK-T4).

Görüşme yapılan STK temsilcilerinin, sivil toplum ile iktidar ilişkileri bağlamında STK’ların işlevlerine yönelik görüşlerinde farklılıklar bulunduğu görüldü. Bazı katılımcılar, STK’ların ana muhalefet merkezleri olduğunu ifade edip, ne olursa olsun iktidarın karşısında yer alınması gerektiğini, böylece hem sivil alanın hem de iktidarların daha fazla gelişim göstereceğini ifade ettiler. Buna karşılık bazı katılımcılar ise STK’ların sadece muhalefet merkezleri olarak işlev görmesinin indirgemeci bir yaklaşım olduğunu, gerekli görülen durumlarda STK’lar tarafından iktidarlara destek verilmesi gerektiğini, ancak bu yolla kamu faydasının optimize edileceğini dile getirdiler. STK’ların işlevleri hususunda katılımcılar arasındaki bu görüş farklılıklarının, AK Parti iktidarları döneminde iktidarın STK’larla olan ilişkilerine etki eden bir unsur olarak karşımıza çıktı.

5.3.2. AK Parti İktidarları Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Durumu

Haziran 2015 seçimlerinde beklediği oy oranına ulaşamayıp, tek başına iktidar olamayan AK Parti, Kasım 2015 seçimlerine hazırlanmıştır. Bu dönemde ülkenin var oluş mücadelesinden geçmekte olduğunu söyleyen AK Parti seçilmişleri, devlet içerisine sızmış olan paralel yapılanma ile mücadelenin arttırılarak devam edeceğini ifade etmişlerdir. Kasım 2015 seçimlerinde AK Parti’nin yeniden tek başına iktidar olmasıyla girmiş olduğu siyasi krizi aşan Türkiye’yi yeni bir kriz beklemektedir: 15 Temmuz Darbe Kalkışması.

Görüşme yapılan STK temsilcileri ile muhalefet partileri il başkanlarının büyük bir çoğunluğunun ortak düşüncesi, 15 Temmuz'dan sonra sivil toplum unsurlarının iktidar karşısında konum kaybettiğidir. Bu tarihten sonra ülkede güvenlikçi politikaların yükselişe geçtiğini ifade eden katılımcıların büyük bir kısmı, iktidar ile sivil toplum arasında zaten bir süredir iyi gitmeyen ilişkilerin daha da bozulduğunu ifade ettiler. Nitekim iki muhalefet partisi il başkanı sırasıyla bu durumu şu şekilde açıkladı:

“2015 yılına değin Türkiye’de sivil toplum adına olumlu adımlar atıldığını söyleyebilirim. Sivil toplum tam anlamıyla olmasa da düşüncelerini bir şekilde aktarabiliyordu. Lakin özellikle Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi’nin öldürülmesi ve 15 Temmuz darbe kalkışmasının ardından baskıcı politikalar aşırı şekilde yoğunlaştı. Bu doğrultuda sivil toplum herhangi bir üretim yapamaz hale geldi. Darbe teşebbüsünden sonra geçilen OHAL döneminde, yüzlerce STK tek bir kanun hükmünde kararnameyle kapatıldı. Ayrıca bunların hiçbiri için yargı yolunun açılmasına da müsaade edilmedi” (SP-T4).

“AKP’nin sivil toplum alanını genişlettiği, demokrasiyi artırdığını ifade etmek mümkün değil. Sadece kendisine yakın daha olanların “sivil toplumunu” arttırdığını söyleyebiliriz. Zaten AKP, kendisi gibi düşünen bir sivil toplum alanı istiyordu ve bunu oluşturdu. Hükümete yakın olan birçok STK başkanı, devlet kurum ve kuruluşlarında önemli yerlere atandı. Bir anlamda kendilerine ödül verildi. Özellikle de çözüm sürecinin sonlandırılmasından itibaren kendisine muhalif olan tüm STK’lara karşı hükümetin bakış açısı değişti. Öyle ki, gerek uygulamalarda gerekse söylemlerde yüz seksen derecelik bir değişimin olduğunu söylemek herhalde abartıya kaçmış olmayacaktır. Sadece Kürt sorunu veya çözüm sürecinin sonlanmasından sonra değil, 15 Temmuz sürecinden sonra toplumun tüm dinamiklerine karşı sınırlama politikalarına başvuruldu” (SP-T5).

Bir STK temsilcisi ise darbe kalkışması sürecinden sonra STK’ların durumunu şu sözlerle ifade etti: “*AK Parti döneminin ilk on yılında geçmişe göre önemli rahatlama yaşanmakla birlikte özellikle 15 Temmuz sonrasında tam tersi bir uygulama devreye sokularak sivil toplum bitirilmeye çalışıldı*” (STK-T7). Bir başka STK temsilcisi de bu görüşe benzer bir şekilde, “*Hükümet politikalarına karşıt tavır geliştiren STK’ların terörle bağdaştırılıp müeyyidelere uğradığına şahit oluyoruz. Hukuksal yollardan bu suçlamaların hiçbir somut delili olmadığını ispatlasak dahi değişen pek bir şey maalesef olmuyor*” (STK-T9) ifadesinde bulundu. 15 Temmuz sürecinde STK’ların durumunu kendi sivil toplum örgütü üzerinden ifade eden bir katılımcı ise şunları dile getirdi:

“15 Temmuz’un ardından sivil topluma yönelen baskılar, ciddi boyuta geldi. Belki bu dönemde direk faili meçhul bir şekilde canımızdan olmadık ama 130 binin üzerinde kamu çalışanı işinden edildi, ekmeği elinden alındı. Yine yüzlerce arkadaşımız bu süreçte gözaltına alındı. Onlarcası aylarca cezaevinde tutuldu. Yine bu süreçte yaşadığı mağduriyetleri sindiremeyip ruhsal ve fiziksel hastalıklara maruz kalan arkadaşlarımız oldu. Bugün bazı arkadaşlarımız görevine iade ediliyor ancak maalesef bugün onlar yoklar, yaşamlarını yitirdiler” (STK-T13).

AK Parti’nin, demokrasi, özgürlükler ve sivil toplum alanlarına yönelik değişen bakış açına yönelik getirilen eleştirilerin yanı sıra OHAL döneminde dahi iktidarın demokrasiden mümkün olduğunca ödün vermediğini ifade eden STK temsilcileri de oldu. Örneğin bir STK temsilcisi şunları dile getirdi:

“Bence bugün STK’lar yeterince hareket alanına sahipler ama hareket alanına sahip olmadıkları veya hareket edemedikleri noktalar nerededir diye bakacak olursak, eğer ki siz devletin ve milletin birliğine, bütünlüğüne, kamunun yararına karşı hareket etmek istiyorsanız ancak devlet bunu engelliyorsa bundan doğal bir şey yoktur. STK’lar vatandaş ile iktidar arasındaki köprüdür. Dolayısıyla bizler bu köprüyü yakıp yıkmadan hareket etmeliyiz. Bu şekilde olursak hiçbir STK benim hareket alanım dar veya kısıtlı demeyecektir. Sonuçta ben de bir STK yöneticisiyim. Ben de konuşuyorum. Hatta bazen ben de iktidarın hoşuna gitmeyecek açıklamalar yapıyorum. Fakat bunu yaptım diye iktidar tarafından baskılanmış olmuyorum. Sen niye bunu dedin diye bir tepki almıyorum. Gerçek manada haklı bir mücadelede yeri gelince bizde eleştiriyoruz lakin hükümetten herhangi bir tepki görmüyoruz” (STK-T4).

Bir başka STK temsilcisi de bu görüşe yakın bir ifadeyle şunları dile getirdi:

“AK Parti’nin yapmış olduğu uygulamalar ve atmış olduğu adımlar, Türkiye’de sivil toplum alanını genişletmiş ve geliştirmiştir. Hem maddi yönden hem manevi yönden hem de yasal güç açısından sivil toplum ciddi manada mesafe kat etmiştir. Ancak bu, sivil toplumun sonsuz yetkilerle donatıldığı ve sonsuz bir özgürlüğe haiz olduğu manasına gelmemelidir. Çünkü hiçbir yerde sonsuz özgürlük ya da sonsuz yetki olmaz, olmamalıdır. Devletin varlığına ve bütünlüğüne yönelik bir tehdit hâsıl olmuşsa, devlet tabii ki öncelikle halkın güvenliği ve refahı doğrultusunda politikalar üretecektir. Bana göre AK Parti, güvenlik ve demokrasi dengesini iyi bir şekilde sağlayabilmiştir. Nitekim bunu başardığı sürece zaten halk tabanına kendini anlatabilmiş, halktan teveccüh görmüştür” (STK-T15).

AK Parti yerel teşkilatında görev alan bir yetkili ise 15 Temmuz darbe kalkışmasının ardından yaşanan süreci sivil toplum bağlamında şu şekilde ifade etti:

“AK Parti iktidara gelmeden evvel Türkiye; hak, özgürlükler, demokrasi ve sivil toplum alanlarında çok gerilerde olan bir ülkeydi. Zaten ülkede kronikleşmiş hak ihlalleri gibi

antidemokratik uygulamalar, baskının zirve yaptığı OHAL dönemleri söz konusuydu. AK parti iktidara geldikten sonra AB'nin de bazı olumlu etkileriyle, bahsettiğim bu alanlarda adeta bir çığır açıldı. Nitekim gerek Diyarbakır'daki gerekse ülkemizdeki STK'lar bugün eskiye nazaran çok daha ileri düzeydeler. Düzenli bir hükümet, halktan yana bir iktidar, sağlam bir devlet bürokrasisi demokrasiyi, özgürlükleri ve refahı getirdi. Geçmişte yaşanan OHAL süreçlerini hatırlayalım. Vatandaşların maruz kaldığı durumlar hala hepimizin hafızasındadır. AK Parti, ülkenin ve milletin bekası için ilan ettiği OHAL döneminde dahi toplumun kötü manada etkilenmemesi için, özgürlükler ve demokrasinin gerilememesi için elinden gelen tüm çabayı göstermiştir" (STK-T2).

Yapılan görüşmelerde katılımcıların çoğu, AK Parti'nin dördüncü döneminde, STK'ların durumunun, özellikle 15 Temmuz darbe kalkışması sonrasında devletin güvenlikçi politikalara başvurması nedeniyle gerilediğini ifade etti. Bununla birlikte böylesine zorlu bir dönemde dahi hükümetin olabildiğince demokratik ilkelerle hareket ettiğini belirten STK temsilcileri de oldu. Söz konusu bu katılımcılar, iktidarın terör odaklarıyla mücadele ederken bile hak ve hürriyetleri göz önünde bulundurarak hareket ettiğini ifade ettiler. Bazı STK temsilcileri ve muhalefet partileri il başkanları 15 Temmuz sonrasındaki sürecin demokrasi, özgürlükler ve sivil toplum adına bir fırsat olduğunu ancak bu sürecin değerlendirilemediğini dile getirdiler. STK temsilcilerinin, iktidara yönelik görüşlerindeki bu büyük farklılık, Türkiye sivil toplumunun bağımsız ve tarafsız bir yapıya haiz olup olmadığı sorusunu akla getirdi.

5.3.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının İktidar Karşısındaki Bağımsızlıkları

16 Nisan 2017'de yapılan Anayasa değişikliği referandumu neticesinde Türkiye'de hükümet sistemi değişmiştir. Parlamenter sistemden, partili Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. Referandumun ardından 24 Haziran 2018 tarihinde yapılacak olan genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde halktan "büyük ustalık" (başkanlık) için icazet isteyen Erdoğan'ın bu talebine, halk olumlu karşılık vermiştir www.ntv.com.tr (12.09.2022). Böylece yeni sistemin ilk Cumhurbaşkanı olan Erdoğan, daha güçlü, daha demokratik ve daha istikrarlı bir Türkiye için bir yandan ülkeye sızmış olan tüm habis yapıların temizleneceğini ifade ederken diğer yandan demokrasi, özgürlükler ve sivil toplum adına reform ve düzenlemelere devam edileceğini vurgulamıştır.

Yapılan görüşmelerde, katılımcıların bir kısmı AK Parti'nin başkanlık döneminde, sivil toplum alanını genişletmeye devam ettiğini ifade ederken, bazı STK temsilcileri ile muhalefet partisi il başkanları ise başkanlık dönemine geçişin tek adamlık sistemine yol açtığını ve bu bağlamda ülkedeki demokrasi, özgürlükler ve sivil toplumun yok olma noktasına geldiğini ifade ettiler. Görüşmelerde katılımcıların iktidara yönelik birbirlerinden çok farklı görüşlere sahip oldukları, birbirlerini yandaş, omurgasız, muhalif, dış düşmanların işbirlikçisi ifadeleriyle nitelendirdikleri görüldü. STK temsilcilerinin büyük bir çoğunluğu, kendilerinin bağımsız ve tarafsız olduklarını ancak “karşı” tarafın iktidar yandaşı-yanlısı ya da dış güçlerin işbirlikçisi olduklarını belirttiler. Örneğin iki STK temsilcisi konu ile ilgili birbirinden tamamen farklı görüş ifade ettiler:

“Diyarbakır’ın geçmiş dönemlerdeki sivil toplum anlayışı ile şimdiki anlayış arasındaki değişim ve dönüşüm somut olarak görülüyor. İktidar, kendi arka bahçesini oluşturma anlayışı hareket ediyor. Şehirdeki sivil toplum yapısı yandaş ve muhalif olarak iki cenaha ayrılmış vaziyette. Özellikle kamu tarafından sağlanan bazı fonların yandaş STK’lara verildiği, hatta dış kaynaklı fonların bile yine bu kuruluşlara aktarıldığı bir dönemden geçiyoruz. Bu desteklerden faydalanan sivil toplum unsurlarının bağımsız olabilmesi mümkün müdür? Bu da kentin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimine zarar vermekte, STK’lara olan güveni azaltmaktadır” (STK-T7).

“Benim AK Parti iktidarı döneminde gördüğüm, sağına soluna bakmadan ciddi bir proje getirmiş ve toplum yararına bir proje ortaya koymuş STK’ların desteklendiğidir. Nitekim buna şahit de oldum, oluyorum. Şunu da belirtmek isterim ki biz bugüne kadar iktidar tarafından sağlanan herhangi bir desteğe sahip olmadık. Böyle bir talebimiz de olmadı. Açıkçası talepte bulunmaya niyetimiz de yok. Biz bir şekilde kendi yağımızla kavruluyoruz. STK’ların, AB fonlarını kullanmaları AK Parti’nin bir lütfü değildir. Kaldı ki kendine “muhallif” [STK temsilcisi muhalif sözcüğünü tırnakla belirttiğini vurgulamıştır] sıfatı yükleyen birçok STK da bu fonlardan yararlanmaktadır” (STK-T15).

STK’ların iktidar karşısındaki bağımsızlıkları konusuna farklı bir görüş getiren bir katılımcı ise şunları dile getirdi:

“Hem Diyarbakır’da hem de Türkiye’de siyasal iktidara yakın bazı STK’ların desteklendiği gibi bir algı oluşturulmakta. Ben iktidarın STK’lara yakın olduğunu değil, bazı STK’ların iktidarlara yakın olduğunu düşünüyorum. Çünkü rant elde etme peşinde olan bazı sivil toplum unsurları, iktidardan elde etmek istedikleri rantı elde edemeyince o zaman tam tersine iktidara karşı bir tutum sergilemektedirler. Bu amaçla da potansiyellerini, iktidara karşı yanlış bir şekilde yönlendirmektedirler. Oysaki sivil toplum kuruluşlarının objektif olması lazımdır. Hiçbir iktidar

devlet ve millet odaklı hizmetlere, projelere yok diyemez. İktidarın, STK'lara müdahale edip, bağımsız yapılar olma niteliklerine zarar verildiğini ifade eden STK'lar acaba neden böyle düşünüyorlar? Projelerine neden destek alamadılar ya da devletçe desteklenen projelerinde bir rant mı elde etmeye çalıştılar diye sorgulamak gerekmektedir” (STK-T4).

Bu görüşe yakın iki STK temsilcisi de şunları ifade etti:

“Özellikle AB fonları bağlamında sivil toplum örgütü üzerinden verilmeye başlayan fonlar, bir süre sonra amacının dışında kullanılmaya başlandı. Bir rant ve gelir kapısı haline getirildi. Ekonomik bir alan yarattı. Tabi buna tüm STK'ları dâhil etmiyorum. Hakikatten toplum için çalışıp, kaynak alan ve bu kaynağı toplum için kullanan STK'lar da var. Ancak projeciliği meslek edinip, nemalanmak isteyen pek çok sivil toplum örgütünün olduğunu da biliyorum” (STK-T1).

“STK'ların daha ileriye gitmesi amacıyla STK'lara belli zamanlarda projeler, belli zamanlarda resmi destekler sunuldu. Ancak bu projeleri alan STK'larımız doğru bir şekilde, hakkıyla çalışmalar yürütmediğinde bunun zararları da görüldü. Yani bir anlamda iyi niyet, yanlış sonuçlar doğurdu diyebiliriz. Şuan zannediyorum ki, hükümet de bunun farkına vardı. Nitekim bu anlamda desteklerde kesintiye gidildi” (STK-T5).

AK Parti'ye muhalif sayılabilecek bir dernek temsilcisi ise hükümet destekleri bağlamında STK'ların bağımsızlığını şu şekilde değerlendirdi:

“AKP dönemiyle beraber projeler bazında STK'ların desteklendiğini ifade edebilirim. Hatta bizim de destek aldığımız projelerimiz oldu. O yüzden bence bu projelerle desteklenmek durumu iktidara yakın olmaktan ziyade, projelerin hakikatten kamu yararına yönelik olup olmadığıyla alakalı bir konudur. Yani kamu yararına olan bir projeyi hangi STK olursa olsun, hükümetin destekleyeceğini düşünüyorum. Bu noktada AKP'nin iyi olduğunu söyleyebilirim” (STK-T14).

Son olarak iki muhalefet partisi il başkanı ise konuya biraz daha gerçekçi yaklaşılması gerektiğini belirtip, şunları ifade etti:

“Sivil toplumunun bağımsız olduğu söylemini ya bırakmak ya da tam olarak hakkını vermek gerekmektedir. Sivil toplumun, siyasi partilerle olan ilişkilerini gözden geçirmesi gerekmektedir. Bugün sivil toplum istediği çalışmayı yapsın, dünyanın en hakkaniyetli çözümlerini bulsunlar. En adil çalışmalarını yapsınlar. Nihayetinde karar vericiler siyasilerdir. Dolayısıyla siyasal alanla ilişkilerini bu minvalde konumlandırmaları gerekmektedir. STK'lar bir yerden sonra siyasi partilere uzak durulması gereken bir odak gibi bakıyorlar. Ben de sivil toplum içerisindeyken, siyasi partilerle çalışırsak bağımsızlığımıza gölge düşer diye düşünüyordum. Bu düşüncenin

haklı tarafları olmakla beraber kendinizi siyasal alandan tamamen izole ederseniz karar vericilere nasıl ulaşacaksınız? sorusu muğlak kalıyor” (SP-T4).

“Uzun süredir sivil toplum içerisinde aktif bir şekilde yer almış biri olarak söyleyebilirim ki ben, AK Parti zamanında, hükümet yanlısı olduğu için hükümetten projeler bağlamında destek gören STK’lar olduğu düşünmüyorum. İktidarın da sırf kendisini destekliyor diye yakın gördüğü sivil toplum örgütlerine maddi destek sağladığına ihtimal vermiyorum. Evet, her siyasal iktidar, kendisini destekleyecek, kendisini topluma net bir şekilde aktaracak sivil toplum unsurları ister. Bu geçmişte de, bugün de geçerli olan politik bir gerçektir. Etik boyutu itibariyle tartışılabilir ama durum bu. Ancak dediğim gibi ben iktidarın, kendisine yakın STK’lara kaynak aktardığı, doğrudan ya da dolaylı yollardan desteklediği iddialarına katılmıyorum. Çünkü kendilerini iktidara karşı muhalif olarak gösteren, öyle olduklarını söyleyen birçok STK, biliyorum ki projeler kapsamında devletin kurum ve kuruluşlarından önemli ölçüde destek aldılar” (SP-T7).

Yapılan görüşmelerde katılımcıların çoğu, kendileri haricindeki neredeyse tüm STK’ları bağımlı ve taraflı yapılar olarak değerlendirdi. Varlık amaçları gereği bağımsız yapılar olması gereken STK’ların, bunu başaramamasının nedeni olarak; bazı STK’lar AK Parti iktidarını, bazı STK’lar ise doğrudan Türkiye’deki sivil toplum yapısını ya da STK yöneticilerini sorumlu tuttular. Bazı katılımcılar, iktidar ile STK’lar arasındaki sorgusuz sualsiz yandaşlık ya da şartsız kayıtsız muhaliflik durumunun, AK Parti’nin özellikle başkanlık döneminde azami düzeye çıktığını, bu durumun ise ülkede iktidar ve sivil toplum krizine yol açtığını ifade ettiler.

5.3.4. İktidar ve Sivil Toplum Krizi

AK Parti’nin başkanlık döneminde gerek ülke içinde gerekse ülke dışında yaşanan siyasi krizler nedeniyle hükümet stratejisinde değişimler olduğunu, bunun da ülkedeki sivil toplumu etkilediğini belirten katılımcıların çoğunluğu, 2015’ten süregelen iktidar ile sivil toplum krizinin, başkanlık dönemine geçişle birlikte ciddi bir boyuta ulaştığını ifade ettiler. Bununla birlikte bazı STK temsilcileri ile AK Parti yetkilileri ise bunun gerçeği yansıtmadığını, bu iddiayı savunan kesimlerin bunu 2002’den bu yana söylediklerini ifade ettiler. Hatta AK Parti yetkililerinden biri bu konu da “*Bizi bugün otoriterleşmekle itham edenler, AK Parti zamanla baskıcı bir iktidar oldu, eskiden böyle değildi diyenlerin eski açıklamalarına bir göz atın. Bu kesimler bizi iktidar olduğumuz ilk günden beri eleştiren, itham eden kesimlerdir. Çünkü bunların dertleri ve hesapları*

başkadır” (SP-T1) görüşünde bulundu. Bazı STK temsilcileri de, AK Parti yetkilisiyle benzer ifadelerle sırasıyla şunları dile getirdi:

“Diyarbakır’daki sivil toplumun büyük bir kısmı kendini muhalif olarak konumlandığı için bir muhataplık ya da derdini anlatmak noktasında sıkıntılarla karşılaştıklarını dile getiriyorlar. Böyle olunca da iktidarla sivil toplum arasında kriz var diyorlar. Sivil toplum, ismi üzerinde toplumun dert ve önerilerin üste taşınmasının bir köprüsü, bir mekanizması olmalıdır. Bunun için STK’ların muhalif kimliklerinden sıyrılıp, çözüm odaklı hareket etmeleri gerekmektedir. Nitekim böyle bir sivil toplum olsaydı, bugün gerek şehrimizde gerekse ülkemizde pek çok şey daha farklı olabilirdi” (STK-T15).

“Bazı STK’lar kendi düşünceleri, ideolojileri ve çıkarları doğrultusunda bazı noktalarda hükümetle anlaşamıyor olabilirler. O nedenle iktidar ile sivil toplum arasında bir krizin olduğunu iddia ediyor olabilirler. Ancak dediğim gibi AK Parti’nin ve Sayın R. Tayyip Erdoğan’ın ümmet ve hizmet anlayışıyla hareket ettiğini, sivil toplumu asla baskı altına almadığını, aksine özgürleştirmek istediğini, demokrasiyi de daha ileri seviyelere götürmek istediğini biliyor ve düşünüyorum. Nitekim hem Diyarbakır özelinde hem de Türkiye genelinde bugün sivil toplum alanı son derece genişlemiş, STK’lar ise önemli rollere haiz hale gelmişlerdir” (STK-T16).

Bu görüşlere karşılık AK Parti iktidarı ile sivil toplum arasında ciddi bir krizin yaşandığına dikkat çeken bazı katılımcılar ise Çözüm (Barış) Süreci’nin bitmesi ve Gülen Cemaati’ne karşı başlatılan tasfiyeler bağlamında, sivil toplumun büyük yara aldığını ifade ettiler. Örneğin bir STK temsilcisi bu konuda şunları dile getirdi:

“Diyarbakır’daki sivil toplum yapısını, Türkiye’deki siyasal atmosferden bağımsız düşünmek mümkün değildir. İktidar 2015’ten bu yana giderek artan bir şekilde güvenlikçi politikalara başvurmaktadır. Mesela Kürt meselesi salt bir güvenlik sorunu olarak ele alındığı için sivil toplumla siyasal alan arasında bir çatışma zemini ortaya çıkmış oluyor. Sivil toplumun meselenin özüne karşı söylediği her şey, iktidar tarafından kendisine karşıtlık olarak algılanıyor ve sivil topluma yönelik sert müdahalelerle sonuçlanıyor. Güvenlikçi politikalar arttıkça bir yandan demokrasi ve özgürlükler azalırken diğer yandan hak ihlalleri genişliyor. Bu ihlaller arttıkça, sivil toplum buna ses çıkarmaya başlıyor ve iktidar ile sivil toplum arasındaki çatışmalar bu zeminde gerçekleşiyor” (STK-T1).

Bir başka STK temsilcisi de AK Parti’nin başkanlık döneminde STK’lar ile iktidar arasındaki kriz durumunu *“Bugün gelinen süreçte 1990’lı yıllardaki gibi devletin ya da ona bağlı çalışan paramilitier güçlerin şiddet içerikli fiili eylemleri artık yaşanmıyorsa da ağır bir yargısal baskının olduğunu söyleyebilirim. Yargı, siyasal iradenin yönlendirmesiyle sivil toplumun susturulması adına kararlar vermektedir. Bu*

durum ise iktidar ile STK'lar arasında krize neden olmaktadır” (STK-T9) şeklinde ifade etti.

Görüşmelerde bazı katılımcılar, iktidar ile sivil toplum unsurları arasındaki herhangi bir krizin olmadığını, iktidar tarafından herhangi bir baskıyla karşılaşmadıklarını, derdi memleket ve kamu yararı olan hiçbir STK'nın, AK Parti döneminde kötü bir uygulamaya maruz kalmadığını dile getirdiler. Bununla birlikte bazı STK temsilcileri ile muhalefet partileri il başkanları ise zaten bir süredir devam eden iktidar ile sivil toplum arasındaki kriz ikliminin, AK Parti'nin başkanlık (büyük ustalık) döneminde yoğunlaştığını ifade ettiler. Nitekim gelişen süreç içerisinde iktidar ile sivil toplum arasındaki bu krizin sivil toplumda kutuplaşmaya neden olduğunu belirttiler.

5.3.5. AK Parti ve Sivil Toplumda Kutuplaşma

Gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların bir kısmı AK Parti'nin başkanlık döneminde de iktidar ile STK'lar arasındaki ilişkilerin olumlu bir zeminde devam ettiğini ifade ederken, diğer kısmı ise iktidar ile olan ilişkilerin son derece olumsuz bir sürece girdiğini belirtti. Görüşmelerde STK temsilcilerinin, iktidar ile sivil toplum ilişkileri hususundaki görüş farklılıklarına rağmen özellikle başkanlık dönemiyle birlikte sivil toplumda kutuplaşma olduğuna dair görüş birliğinde oldukları görüldü. Birbirlerine karşı ağır ithamlarda bulunan STK temsilcilerinin bu söylemleri bağlamında sivil toplumda kutuplaşmanın olduğu gözlemlendi. Nitekim katılımcıların ifadelerinde de sıklıkla kutuplaşma vurgusu yaptıkları görüldü. Örneğin bir STK temsilcisi bu konuda şunları ifade etti:

“Türkiye sivil toplumunda ve aslında toplumda şu an bir kutuplaşma söz konusudur. Bu kutuplaşmanın getirdiği çatışmacı bir iklim söz konusudur. Bazı sivil toplum unsurları bugün bahsettiğim bu iklimden dolayı kabuğuna çekilmiş durumdadır. Her şartta iktidarın yanında yer alan STK'lar ise bugün ön planda gözükmeğe. Onlar protokolde, kurum ve kuruluşlarda önceliğe sahip hale geldiler. Bu durum yandaşların daha yandaş, muhaliflerin ise daha muhalif olmasına neden oluyor. Dolayısıyla kutuplaşma giderek artıyor” (STK-T14).

Bir başka STK temsilcisi ise sivil toplumdaki kutuplaşmayı, kayyum belediyeleriyle ilişkilendirerek şunları dile getirdi:

“Kayyum yönetimleri, haksız ve liyakatsiz uygulamalarla Diyarbakır sivil toplumunda bir ayrışmaya yol açmaktadır. Çıkar ilişkileri, usulsüzlükler bağlamında kayyum yönetimlerini

eleştiriyorum. Bana göre kayyum belediyelerinin, HDP belediyelerinden tek farklı vardır: Onlar dağa adam yolluyordu. Bunlar yollamıyor. HDP belediyeleri kendi cenahı haricindekilere herhangi bir alan açmıyor, görüş almıyor, görmezden geliyordu. Bunlar da aynısını yapıyor. O yüzden hem toplumda hem de hükümette kan kaybına neden oluyorlar. Yeni gelen vali bey, umarım bu sıkıntıları görüp, ona göre hareket edecektir” (STK-T12).

Bir başka katılımcı ise STK’lar arasındaki kutuplaşmanın doğrudan iktidar eliyle gerçekleştirildiğini şu sözlerle ifade etti:

“Bildığınız üzere ülkemizde “yetkili sendika” [katılımcı burada el işaretiyle sözcüğü tırnak içerisine aldı] diye bir kavram var. Hangi sendika en fazla üye sayısına sahipse, o yetkili sendika oluyor. Bu doğrultuda da iktidar ile maaş pazarlığı gibi görüşmeler yetkili sendika arasında yürütülüyor. İktidar, kendi eliyle büyüttüğü bu yetkili sendikalarla tek taraflı bir pazarlık gerçekleştiriyor. Çünkü bu sendikalar, hükümetin sözünden çıkmayan yapılardır. Bunlar hükümeti zorlayacak bir talepte bulunmuyorlar”

Bir başka STK temsilcisi ise, *“İktidarın, İslami camiaya yakın bazı STK’lar ile ilişkisinin devam ettiğini ancak sol sosyalist camianın sivil toplumu ile olan ilişkilerin tamamen kesildiğini ve bu durumun da sivil toplumda kutuplaşmaya neden olduğunu”* savundu. Bir muhalefet partisi il başkanı da bu görüşe paralel bir şekilde şunları dile getirdi:

“Ülkede bugün AKP Hükümeti yüzünden son derece kutuplaşmış ve ayrıştırıcı bir hava hâkimdir. Hükümet bunu bilerek yapıyor. İşte son olarak, şiddete karşı çıkan doktorların, bir cami imamı tarafından nasıl hedef gösterildiğine hepimiz gördük. Sen-ben, siz-biz bu ayrıştırıcı siyasetle ülke kutuplara ayrılarak, yönetilmek isteniyor. Toplumda tamamen hamaset siyaseti hâkim. Kendinden olan STK’lar kamu yararına STK olarak ifade edilirken, kendinden olmayan STK’lar ise illegal, kanun dışı ve tehdit içeren STK’lar olarak ilan ediliyor. Örneğin AKP, birilerine dinsiz diyor. Bunu duyan STK’lar ya da Diyanet, hemen Fetih Suresi okutuyor. Toplumda öylesine bir kutuplaştırıcı iklim söz konusu ki, hemen bir düşman yaratılıyor. Bu durum doğrudan sivil topluma da yansıyor” (STK-T5).

Bu görüşe karşılık bir STK temsilcisi ise sivil toplumdaki kutuplaşmanın sorumlusunun iktidar değil, bazı STK’lar olduğu şu sözlerle belirtti:

“Başkanlık döneminde sivil toplum alanının daraldığına ya da AK Parti’nin sivil topluma dizayn vermek istediği düşüncesine kesinlikle katılmıyorum. Bu ithamlarda bulunanlar, geçmişte de aynı şeyleri diyorlardı. Bunlar STK değil, toplumu karıştırmak isteyen yapılardır. Bunlar belli muhalefet odaklarının temsilciliğini yapan, belli “odalar” ve “meslek kuruluşları”dır. Asıl bu

unsurlar, sivil toplumda kutuplaşmanın olması için ellerinden gelen her şeyi yapıp sonra da kutuplaşma var diye şikâyet ediyorlar” (SKT-T4).

AK Parti merkez teşkilatında görev alan bir yetkili de bu görüşe benzer bir şekilde sivil toplumdaki kutuplaşmanın muhalefet odakları tarafından yapılmak istendiğini şu sözlerle ifade etti:

“Muhalefetin dilini daha güçlü kılmak, muhalefet partilerinin söylemlerini daha etkili hale getirmek için çalışan bazı STK görünümlü siyaset araçları var. Örneğin Türkiye’de insan hakları adına çalıştığını ifade eden bir dernek var. Bana göre bu derneğin sivil toplumculukla alakası yoktur. Çünkü tamamen muhalif illegal örgütlerin sorunlarına veya onların siyasetlerine ilişkin bir araç, bir argüman oluşturma merkezine dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla bu yapılar sivil toplum kimliğinden öte siyaset kimlikleri önde olan aslında siyasetin parametresi unsurlardır. Tabi doğal olarak bizim de bu dezenformasyonlara ve algı yönetimlerine karşı geliştirdiğimiz alternatiflerimiz olmaktadır” (SP-T1).

Yapılan görüşmelerde katılımcıların neredeyse tamamı, AK Parti’nin başkanlık döneminde sivil toplumda kutuplaşmanın olduğunu aktardılar. Bu kutuplaşmanın sebebini, iktidara, muhalefete, dış güçlere ya da doğrudan STK’ların kendisine yükleyen görüşler ifade edildi. Bununla birlikte Diyarbakır’da merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki siyasi rekabet ve kutuplaşmanın sivil alanı daralttığını ifade eden görüşler de oldu. Nitekim bazı STK temsilcileri, sivil toplumun taraf olmaya mecbur bırakıldığı vurguladılar. Kayyum idarelerinin ise sivil toplum ile yerel yönetimler arasındaki görece dinamik ilişkiyi durma noktasına getirdiğini ifade eden katılımcıların önemli bir kısmı, kayyum idarelerinin toplumsal meşruiyetinin tartışmalı olmasından dolayı onlarla yapmaktan kaçındıklarını dile getirdiler.

5.3.6. Sivil Toplum Faaliyetlerine Katılmaktan Kaçınma

AK Parti’nin başkanlık dönemi olarak ele aldığımız son döneme (2015-) dair görüşlerde bulunan katılımcıların bir kısmı, başkanlık dönemiyle birlikte ülkeye istikrarın hâkim olduğunu ve bu bağlamda sivil toplum alanında gelişimlerin yaşandığını ifade ederken, bazı katılımcılar ise başkanlık dönemiyle birlikte ülkeye istikrarın değil, tek adam yönetiminin hâkim olduğunu dile getirdiler. Çözüm sürecinin bitmesi, terör olayları ve son olarak 15 Temmuz darbe kalkışmasının ardından ülkede giderek artan baskıcı ve güvenlikçi politikaların etkisiyle, insanların sivil toplum faaliyetlerine katılmaktan endişe duyduğunu belirten katılımcıların büyük bir kısmı,

Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan'ın “büyük ustalık” olarak ifade ettiği dönemi, “büyük hayal kırıklığı” olarak adlandırdı. Bununla birlikte AK Parti'nin başkanlık döneminde de “gerçek” yani vatani ve milleti için fayda üretme amacıyla olan sivil topluma hiçbir müdahalede bulunmadığını, aksine destek verdiğini savunan görüşler de oldu. Örneğin bir STK temsilcisi, başkanlık döneminde, sivil toplum faaliyetlerinden kaçınma konusunu “*Diyarbakır'da ve Türkiye genelinde sivil toplum ciddi anlamda geriye gitti. Demin de bahsettiğim gibi insanlar artık sivil toplumdaki kaçır duruma geldiler. Eskiden insanlar çok rahat bir şekilde faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri varken özellikle 15 Temmuz'dan sonraki süreçte artan baskılar ve güvenlik politikaları bağlamında sivil toplumun hareket alanı son derece daraldı*” (STK-T6) sözleriyle açıkladı. Bir başka STK temsilcisi ise yaşanan durumu, “*Bugün itibariyle üye sayımız yaklaşık iki bin kişiye ulaşmış olmasına rağmen etkinliklerimize çok az sayıda üye katılmaktadır. Bundan 8-10 yıl öncesinde yapacağımız bir etkinliğimize yüzlerce üyemiz katılırken, bugün insanlar sivil toplum içerisinde yer almaktan endişe ediyor. Sivil toplum bir tarafa, insanlar artık yan yana durmaktan bile çekinir hale geldi*” (STK-T10) şeklinde örneklendirdi. Konu ile ilgili görüş bildiren bir başka katılımcı da şunları ifade etti:

“STK temsilcisi arkadaşlarımdan bu son dönemlerde sıklıkla duyduğum bir ifade var. Bin kişilik toplantılarımız, yüz kişiye hatta on kişiye düştü diyorlar. Evet, maalesef bugün neredeyse tüm gruplar sivil topluma mesafeli duruyor. Öyle ki eskiden AK Parti'de önemli pozisyonlarda yer almış kişiler dahi bir derneği ziyaret etmekten korkar hale geldiler. Çünkü özellikle 15 Temmuz'un ardından devletin sivil topluma yönelik sert bir tavrı var. İnsanlar, iktidar tarafından bugün zararsız görülen bir STK'nın yarın ne olacağını, iktidarın ona nasıl yaklaşacağını kestiremiyor. Bu bağlamda sivil toplum günden güne güç kaybediyor” (STK-T2).

Konuyla ilgili görüş bildiren bir muhalefet partisi il başkanı ise şunları dile getirdi:

“Sivil toplum unsurları, iktidar tarafından derdest edilmeye çalışıldı. Ne yazık ki başarılı da olundu. Sivil toplum alanında önemli faaliyetlere imza atan sembol isimler, iktidar tarafından cezalandırılınca bu alanda çalışan diğer kişilere ciddi bir gözdağı verilmiş oldu. Ben sivil topluma yönelik başkanlık dönemiyle artan bu baskıların 2022 yılıyla birlikte tedricen azaldığını düşünüyorum. Ancak sivil toplumun aldığı hasar maalesef çok ağır olduğu için toparlanması bir süreci gerektirmektedir” (STK-T4).

Konuya daha farklı açıdan yaklaşan bir STK temsilcisi ise şunları ifade etti:

“Eskiden idarecilik gibi makamlara atamalar sınavla yapılıyorken, daha mülakat sisteminin getirilmesiyle, hükümete yakın sendikalar cazibe merkezi haline geldi. Bunun yanı sıra özellikle 2016’dan sonra ihraç olma endişesiyle AK Parti’ye yakın STK’lara büyük bir yönelim oldu. Biz bu endişenin gereksiz olduğunu ifade ettik. Nitekim ihraç edilenlerin büyük bir kısmı o geçiş yapılan STK’lardan çıktı. Tabii kendileri bunu dile getirmekten kaçındılar. Hatta ihraç edilen üyeleri de dışladılar, destek olmadılar” (STK-T13).

Başkanlık dönemi olarak ele aldığımız süreçte hak ve özgürlükler ile demokrasi alanlarında istikrarlı bir ilerlemenin olduğunu ifade eden katılımcılar da oldu. Bu bağlamda AK Parti’nin yirmi yıllık iktidar sürecinde sivil topluma yönelik herhangi bir tehdit ya da baskının olmadığını ifade eden bazı katılımcılar, bu dönemde STK sayılarındaki artışın bunun bir göstergesi olduğunu ifade ettiler. AK Parti’den önce STK’ların gerek nicelik gerek nitelik olarak çok düşük seviyede olduğu savunan bazı STK temsilcileri, AK Parti’nin sivil topluma verdiği büyük destek sonucunda STK’ların bir yandan sayılarının arttığını, diğer yandan etkinliklerinin son derece üst düzeye çıktığını dile getirdiler. Örneğin bir STK temsilcisi bu konuda şunları ifade etti:

“AK Parti’nin ve Sayın Cumhurbaşkanımız Erdoğan’ın son birkaç yıllık süreçte ya da son iki iktidar döneminde iddia edildiği üzere otoriterleştiğini düşünmüyorum. STK’ların özgür hareket edebilmesi noktasında Sayın Erdoğan hep aynı düşünceye sahip olmuştur. Nitekim hem Diyarbakır özelinde hem de Türkiye genelinde bugün sivil toplum alanı son derece genişlemiş, STK’lar ise önemli rollere haiz hale gelmişlerdir. Kendimizden örnek verecek olursam, evet biz AK Parti iktidarı öncesinde de vardık ama böylesine bir etkinliğe ve üye ağına sahip değildik. Bugün Türkiye’nin en önemli STK’larından biri haline geldiysek, bunda iktidarın sivil toplum alanına sunduğu imkânların büyük payı vardır. O nedenle AK Parti döneminde sivil topluma baskı uygulandığı ve insanların STK’lara katılmaktan korktuğu düşüncesine katılmam mümkün değil” (STK-T16).

Bir başka STK temsilcisi de bu görüşe benzer bir şekilde şunları dile getirdi:

“AK Parti iktidara gelmeden önce Diyarbakır’da ve Türkiye’de sivil toplumun çok dar bir hareket alanı olduğunu düşünüyorum. 2000 sonrası dönemde yani AK Parti’nin iktidara gelişiyle ise sivil toplum örgütlerinin sayısı ve etkinliği çok fazla arttı. Bu artış, iktidarın STK’lara hareket zemini sağladığını göstermektedir. Siyasal iktidar, sivil topluma karşı engelleyici bir tutum içerisinde olsa STK sayıları bu derece artmazdı” (STK-T8).

Görüldüğü üzere sivil toplum alanında faaliyet göstermekten endişe duyulduğuna dair birtakım görüşler olmakla birlikte başkanlık döneminde sivil

toplumun ilerleme kat ettiğini savunan görüşler de vardır. İnsanların STK'lara katılmaktan korktuğunu ileri süren görüşler, STK'ların faaliyetlerindeki düşüşü örnek gösterirken, STK'lara katılım konusunda herhangi bir baskı ya da endişenin olmadığını savunanlar ise STK sayılarındaki artışı örnek gösterdiler. Bu iki farklı görüşü dile getirenlerin gösterdikleri başka bir örnek ise yerelde kamu politikalarına STK'ların katılım durumları oldu. Sivil toplum faaliyetlerine katılmaktan endişe duyulduğunu ileri sürenler, STK'ların iktidar tarafından kamu politika süreçlerinden uzaklaştırılmasının yanı sıra insanların da “başımıza bir şey gelir, işimizden oluruz” korkusuyla sivil toplum alanı içerisinde yer almak istemediklerini dile getirdiler. Bu görüşlere karşılık söz konusu dönemde STK'ların nicelik ve nitelik olarak yükseliş gösterdiğini ifade edenler ise STK'ların, yerelde kamu politikalarına etkilerinin önemli ölçüde arttığını savundular.

5.3.7. Yerelde Kamu Politikalarına Sivil Toplum Kuruluşlarının Katılımı

STK'ların yerelde kamu politikalarına katılım düzeyleriyle ilgili farklı görüşlere sahip olan katılımcılar, Diyarbakır sivil toplumuna yönelik farklı değerlendirmelerde bulundular. Bazı katılımcılar, AK Parti'nin ilk iki (çiraklık-kalfalık) döneminde Diyarbakır'da sivil toplumun devlet tarafından dikkate alınarak, kamu politikalarında söz sahibi haline geldiğini ancak gelişen süreç içerisinde Diyarbakır sivil toplumunun işlevsiz hale getirilmek istendiğini ifade ettiler. Buna karşılık bazı katılımcılar ise AK Parti iktidarından önceki dönemle AK Parti iktidarlarını karşılaştırarak, AK Parti'nin her dönemde sivil toplum alanını genişletmek için politikalar ürettiğini, bu bağlamda Diyarbakır sivil toplumunun 2002'den 2022'ye sürekli gelişim gösterdiğini ve devlet karşısında konumunu sağlamlaştırdığını ifade ettiler. Örneğin bir STK temsilcisi konu ile ilgili olarak şunları dile getirdi:

“Ben Türkiye'nin önde gelen STK'larından birinin temsilcisi olmakla beraber otuz yıldır kamuda da görev alan biri olarak rahatlıkla söyleyebilirim ki AK Parti kadar, sivil toplumun düşüncelerine değer veren, onların hizmetlerine ve faaliyetlerine destekte bulunan bir hükümet görmedim. Tabi ki bazı noktalarda AK Parti'nin de birtakım eksiklikleri muhakkak vardır. Ancak AK Parti'den önceki hükümetlerle kıyasladığımızda AK Parti'nin sivil toplum, özgürlükler ve demokrasi alanında yaptıkları ortadadır. Mükemmel faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır'da, bırakın sivil toplum faaliyeti yürütmeyi, Kürtçe şarkı dinlemenin yasak olduğu dönemleri gördük. Bu nedenlerle hapse girenleri, işkenceye uğrayanları

gördük. Bugün sivil toplum alanında Kürtlerin sesi duyuluyor, mecliste ve bürokraside birçok Kürt var” (STK-T16).

Bir başka katılımcı ise STK’ların, yerel politikalara katılım sağlamakla birlikte yozlaşan bir yapı arz ettiklerini şu sözlerle ifade etti:

“Türkiye’de 2000 öncesi dönemde sivil toplum yaygın değildi. Diyarbakır’da da örnek gösterilebilecek birkaç STK haricinde sivil toplumdan bahsetmek mümkün değildi. Çalışma yapan belli başlı kuruluşlar, dernekler, vakıflar, cemiyetler vardı. Nitekim biz de bunlardan biriydik. Ancak bu çalışmalar istenen düzeyde değildi. Sivil toplum kuruluşlarının yaygın olmamasının bir sebebi aslında anayasal bağlamda desteği olmamasından kaynaklanıyordu. Yasal, siyasi ve ekonomik olarak zorlu şartlar söz konusuydu. AK Parti iktidarları döneminde STK’ların konumu ekonomik ve anayasal anlamda çok iyi bir noktaya geldi. Ancak bu durum maalesef STK’ların mücadele ahlakını kaybetmesine sebep oldu. STK’lar bugün Diyarbakır’da her yerde varlar, gerek toplum nezdinde gerek devlet nezdinde güçlüler ancak varlık amaçlarını ve prensiplerini unuttular” (STK-T5).

Bu görüşlerin yanı sıra AK Parti’nin başkanlık döneminde STK’ların yerel siyaset alanından uzaklaştırıldığını ileri süren görüşler de oldu. Özellikle kayyum yönetimlerinin atanmasıyla birlikte yerel siyasetin çok daha dar bir kapsama alınmak istendiğini savunan bazı STK temsilcileri şunları dile getirdi:

“Bildığınız üzere şehrimize bir kayyum yönetimi atandı. AK Parti’ye yakın olan kuruluşlar veya kişiler belediyelerde iş başına getirildi, makam sahibi edildi. İşte bu noktada iktidar ile sivil toplum ilişkilerine ciddi zarar geldiğini düşünüyorum. Evet, belki belediyecilik anlamında Diyarbakır’a belli noktalarda faydalar sağlandı, hizmet edildi. Buna itirazım olamaz ancak dediğim gibi iktidarın ya da aslında devletin imkânlarını, hükümetin yanında yer alanlar biraz fazla kullanmaya başladı. Burada bir sıkıntı olduğunu düşünüyorum” (STK-T14).

“Diyarbakır’a atanan kayyumlar, yerel demokrasi anlamında Diyarbakır’ın gerilemesine neden oldu. Örneğin eskiden doğrudan diyaloglar vardı. Belediyeler ile çeşitli iletişim kanalları mevcuttu. Yerel yönetimler ile sivil toplum görüş alışverişinde bulunabiliyordu. En önemlisi bir Kent Konseyi ve yerel meclis vardı. Maalesef bunların hepsi kaldırıldı. Hem meclis üyeleri işlevsiz hale getirildi hem de Diyarbakır’ın tüm paydaşlarının bir araya gelerek bu kentin sorunlarını tartıştıkları Kent Konseyi ortadan kaldırıldı. Hani amiyane tabirle “*kraldan çok kralcı olmak*” diye bir durum vardır ya işte biz bugün, Diyarbakır’daki yerel yönetimler noktasında aynen onu yaşıyoruz. Gerek merkezi idare gerek yereldeki temsilcileri, toplumun neler düşündüğünü, beklentilerini göremez hale geldiler. Tek tip politika uyguluyorlar. Her şeyi ben bilirim politikası, bu ülkeyi her geçen gün demokrasiden, insan haklarından, sivillikten uzaklaştırdığı gibi ekonomiyi de dibe vuruyor” (STK-T6).

Gerçekleştirilen görüşmelerde konuyla ilgili farklı görüşler ifade edildi. Bazı katılımcılar AK Parti'nin başkanlık döneminde, Diyarbakır'daki STK'ların bağımsız ve etkin bir şekilde hareket edebildiğini dile getirdi. Buna karşılık bazı katılımcılar ise Türkiye'de özellikle 2015 yılından sonra uygulanmaya başlanan baskıcı politikaların Diyarbakır'da daha yoğun olarak hissedildiğini belirterek, STK'ların yerel politikalara etki etmesi gibi bir "lükslerinin" [görüşülen bazı katılımcılar ifadelerini vurgulamak adına lüks ifadesini kullandı ve parmak hareketiyle tırnak işareti yaptı] kalmadığını ifade ettiler.

5.3.8. Ülkede Demokrasinin Seyri

AK Parti'nin "başkanlık dönemi" şeklinde temalaştırdığımız son dönemde (2015-), ülke demokrasinin seyri hakkında görüş bildiren katılımcıların önemli bir kısmı, özellikle son 5-6 yıldır yaşanan krizler bağlamında demokrasinin ulusal ve yerel anlamda giderek azaldığını ve bu durumun doğrudan sivil toplum alanına yansıdığını ifade ettiler. Katılımcıların neredeyse tümü AK Parti'nin ilk dönemlerinde demokrasi, hak ve hürriyetler ile sivil toplum alanlarında ilerlemeler olduğunu kabul etmekle birlikte ustalık döneminin sonlarından itibaren geriye doğru gidişin başladığını dile getirdiler. Başkanlık dönemiyle birlikte sivil toplum, özgürlükler ve demokrasi gibi kavramların iktidar tarafından tamamen görmezden geldiğini ifade eden katılımcıların bir kısmı, bu bağlamda ülke demokrasisinin seyrini azalan bir grafik eğrisine benzettiler.

Bazı katılımcılar ise egemen bir parti haline geldiğini belirttikleri AK Parti'nin yozlaşmış, otoriterleştiğini ileri sürdü. İki katılımcı ise AK Parti'nin gerçek yüzünün zaten bu olduğunu, ilk dönemlerdeki demokratik söylem ve uygulamaların bir aldatmaca olduğunu iddia ettiler. Bununla birlikte AK Parti'nin başkanlık dönemine giden süreçte ve başkanlık döneminde, hükümetin demokratik adımlar atmaya devam edip, sivil toplumun da önünü açtığını ifade eden katılımcılar da oldu. Ancak bir karşılaştırma yapılacak olursa, AK Parti'nin 20 yıllık iktidar sürecinde demokrasi, özgürlükler ve sivil toplum alanlarında gerilemenin olduğunu ifade eden katılımcıların çoğunlukta olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. AK Parti'nin ilk dönemlerini (çıraklık-kalfalık ve kısmen ustalık) büyük bir takdir ve beğeni ile anlatan bazı STK temsilcileri, başkanlık dönemine doğru giden süreçte AK Parti iktidarını eleştiren söylemlerde

bulunmaya başladılar. Örneğin bir muhalefet partisi il başkanı konu ile alakalı olarak şunları ifade etti:

“AKP, 80 yıllık statükonun kırıldığı, devlet tarafından dışlanan muhafazakâr ve mütedeyyin kişilerin, sistemle birleşmeye başladığı bir süreçte iktidar olmuştur. AKP mevcut statükonun karşısında yer alıp, tüm toplumsal kesimlerin sisteme dâhil edilmesi gerektiğini ifade eden bir söylemle ortaya çıkmıştı. Nitekim bu yaklaşımıyla toplum nezdinde iltifat görmüştü. Fakat AKP daha sonraki süreçte, uzun süredir tek başına iktidar olmanın getirdiği güç zehirlenmesinin de etkisiyle baskıcı ve dışlayıcı bir politika izlemeye başladı. Statükoya karşı olduğunu ifade eden AKP, gelişen süreç içerisinde aslında o statükodan da daha kötü bir statüko oluşturmaya başladı. Nitekim bugün gelinen noktada tekçi bir zihniyetle ittifak kuran ve herkesi dışlayan yönetim sergiliyorlar” (SP-T5).

Bir STK temsilcisi ise AK Parti'nin yirmi yıldır devam eden iktidarı sonucunda ülke demokrasisinde gelinen noktayı şu sözlerle açıkladı:

“20 yıllık süre boyunca sivil toplumun eli önemli derecede rahatlamıştır. Sivil toplumun korku ve kaygıları büyük oranda giderilmiştir. 1960 Darbesi, 1971 Muhtırası, 12 Eylül Darbesi ve 28 Şubat süreci gibi badirelerden geçen ülkemiz sivil toplumunun hafızasına kazınan derin izler, AK Parti hükümetleri döneminde silinmeye başlamıştır. O nedenle AK Parti'nin bu husustaki atılım ve açılımları takdire şayandır. Öyle ki AK Parti hükümetlerinin, gerek Türkiye genelinde gerekse Diyarbakır özelinde sivil toplum ile olan ilişkileri naif bir tutum içerisinde gidiyordu. Ancak siyasal iktidarların her şeye muktedir olmayı istemeleri sonucunda, sivil toplum ile iktidar arasındaki ilişki himaye ve hamilik edici tutuma dönüştüğünde sorunlar baş gösteriyor. İşte ülkemizde demokrasi ve sivil toplumun karşılaştığı durumu bu şekilde ele alabiliriz” (STK-T3).

Bir başka STK temsilcisi ise ülke demokrasisinde gelinen noktayı sadece AK Parti'nin doğru ya da yanlış politikaları üzerinden değerlendirmenin yanlış ya da eksik olacağını, dışsal şartların da göz önüne alınması gerektiğini şu sözlerle dile getirdi:

“AK Parti biraz da dışsal şartların ve konjonktürün etkisiyle böyle bir değişime gitmek zorunda kaldı. Yani her şey güzel giderken, AK Parti her geçen dönem oylarını da arttırırken, neden bu düzeni bozmak istesin? Yirmi yıllık bir iktidar sürecinden bahsediyoruz. Cumhuriyet mitingleri, parti kapatma davası, çözüm sürecinin kilitlenmesi, PKK terörü, komşu ülkelerdeki çatışmalar ve Türkiye'ye yansımaları, Gülen Cemaati ile olan mücadele ve 15 Temmuz darbe kalkışması... Bunlar gibi birçok olay daha sayılabilir. Siz hükümet olarak bir şey yapıyorsunuz bunu bozmak için sabotaj yapıyor. Hükümet ya da devlet kendisine yönelik her hamleden sonra bir koruma mekanizması ve kalkan geliştirdi. Daha doğrusu geliştirmek zorunda kaldı. Biri evimizi taşlarsa, kendimizi koruma amaçlı önlemler alırız. Ancak işte bu koruma kalkanları toplumdaki

uzaklaşmaya neden oldu. İktidarın, sivil toplumla olan ilişkileri azaldı. Demokrasi, hak ve özgürlüklerde geriye düşüldü. İlişkiler bugün itibariyle yeniden toparlanma sürecine girdiyse de alınması gereken çok yol var” (STK-T2).

AK Parti merkez teşkilatında görev alan bir yetkili de AK Parti'nin başkanlık sürecinde, ülke demokrasisindeki durumu şu şekilde değerlendirdi:

“Bazı muhalefet odakları sivil topluma baskı uygulandığı ya da demokrasinin telafi edilemez derecede geriye gittiğine dair verileri nereden çıkarıyorlar bilemiyorum. Her devlet, ülkesine yönelik bir tehdit gördüğünde güvenlikçi politikalara başvurur. Amerika'ya bakın, adamların iki binası bombalandı diye, üç ülkeyi (Afganistan, Irak ve kısmen Yemen) yok ettiler. Ülkemize ve milletimize ciddi zarar verecek bir darbe girişimiyle karşılaştık. Beka mücadelesine girdik. Kalkışılan darbe sonucunda güvenlik politikaları ön plana çıkmışsa, bunu eleştirenler önce Amerika'ya veya İngiltere'ye baksınlar. Bu ülkelerde en ufak bir terör olayı yaşandığında uygulanan yasaları incelesinler. O zaman diğer devletlere göre çok daha fazla toleransa sahip olduğumuzu belki görürler. Doğrudur, gelinen süreçte Türkiye kendini korumak adına bir savunma kalkanı geliştirdi. Bu da güvenlikçi politikaların öne çıkmasına neden oldu. AK Parti'yi kendinden önceki dönemlerle mukayese ettiğimizde, Türkiye Cumhuriyeti'nin en demokratik, en özgürlükçü hükümeti olduğumuzu rahatlıkla ifade edebilirim. AK Parti'yi kendisiyle, yani bundan önceki dönemlerimizle mukayese ettiğimizde ise demin de belirttiğim üzere güvenlikçi politikalara yönelmek zorunda kaldığımız için demokrasi, özgürlükler ve sivil toplum alanlarında, önceki dönem AK Parti hükümetlerine göre biraz geride kaldığımızı ifade edebilirim. Ancak bu geçici bir dönemdir” (SP-T1).

Yapılan görüşmeler bağlamında, AK Parti'nin başkanlık dönemi olarak temalaştırdığımız son dönemde, ülke demokrasisinde gerilemenin yaşandığı, STK temsilcilerinin çoğunluğu tarafından ifade edildi. Katılımcıların büyük kısmı, başkanlık dönemine giden süreçte ve başkanlık döneminde, AK Parti'nin önceki dönemlerindeki demokratik kimliğinden uzaklaştığını belirtmekle birlikte bu durumu farklı nedenlere dayandırdılar. Bazı STK temsilcileri ve muhalefet partileri il başkanları bunu doğrudan AK Parti'nin yozlaşmasına ya da güç zehirlenmesine bağlarken, bazı STK temsilcileri ise bu durumu ülke ve dünya konjonktürünün zorunlu kıldığı mecburiyetlere dayandırdılar. AK Parti merkez teşkilatında görev alan üst düzey bir yetkili de AK Parti'nin son dönemde güvenlikçi politikalara yöneldiğini ve bu bağlamda bazı demokratik değerlerin arka plana alındığını kabul etmekle birlikte bu durumun zorunlu ve geçici bir dönem olduğu vurguladı.

6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

6.1. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada, 2000 sonrası dönemde siyasal iktidar ile Diyarbakır'daki STK'ların ilişkisi ele alındı. Bu bağlamda tezin ana araştırma sorusu, “Diyarbakır'daki STK'lar ile AK Parti iktidarı arasındaki ilişkilerin, nasıl ve hangi yönde geliştiği” şeklinde belirlendi. Bu soruya cevap verebilmek adına ilgili literatür ile katılımcı görüşlerinden yararlanıldı. Nitel araştırma deseninin kullanıldığı bu araştırmada, Diyarbakır'daki STK temsilcileri, muhalefet partileri Diyarbakır il başkanları ve AK Parti merkez ve yerel teşkilatında görev alan yetkililerle yarı yapılandırılmış, yüz yüze görüşmeler gerçekleştirildi. Görüşmeler birebir deşifre edildikten sonra nitel veri analizi programına (NVIVO-11) kodlanarak, analizi yapıldı. Görüşmelerde tekrar eden anlam örüntülerinin tespit edilmesi ve derinlemesine bir şekilde analizinin yapılması için prosedürü Braun ve Clarke (2006) tarafından ortaya konulan tümevarımsal tematik analiz kullanıldı. Veri seti ve temalar kontrol edildikten sonra araştırmada kullanılacak, katılımcılara ait çarpıcı, ayrıntılı ve inandırıcı ifadeler belirlendi. Tematik analiz sonucunda elde edilen veriler, araştırma sorusu ve literatürle ilişkilendirilerek araştırmanın alan yazındaki yeri belirlenmeye çalışıldı.

3 Kasım 2002 tarihinde, bir anlamda “çevrenin” temsilcisi (Vergin, 2007) olarak tek başına iktidara gelen AK Parti, Türkiye'nin kronik sorunları olan hak ve özgürlükler, demokrasi ve sivil toplum alanlarında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. İktidarının özellikle ilk on yılında gerçekleştirdiği demokratik açılımlarla; bireysel özgürlükler, hak ihlalleri, etnik kimlikler ve başörtüsü meselesi gibi konularda “beyaz devrim” (Yayman, 2012) olarak ifade edilen hamleler yapan AK Parti, ülkede vesayet odağı haline gelmiş yapıları, toplumun denetimine açmıştır (Yayla, 2014; Nebati, 2014; Bakan ve Çimen 2009). AB'ye uyum çerçevesinde, hukuki reformlar yapan AK Parti, STK'ların önündeki birçok engeli kaldırmıştır (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006). Nitekim 2003 yılında yayımlanan AB İlerleme Raporu'nda da, Türkiye'nin reformları hayata geçirmek için çaba gösterdiği ifade edilmiştir (AB Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu, 2003). Bu demokratik adımlar neticesinde, 2004 yılında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından “denetimli ülke” olmaktan çıkarılan Türkiye'de, aynı yıl içerisinde Sivil Toplum Geliştirme Merkezi kurulmuştur. Bu merkez sayesinde

STK'lar, kamu politikaları yapım süreçlerinde daha etkin hale getirilmiş, siyasal iktidar ile STK'lar arasındaki ilişkiler ise artarak gelişmiştir (Gürel, 2009, Serenli, 2021). Siyasal iktidar ile STK'lar arasındaki ilişkilerin artması, Diyarbakır'daki sivil toplum yapısına da olumlu bir şekilde yansımıştır. Nitekim görüşülen katılımcıların neredeyse tümü, AK Parti'nin ilk dönemlerinde (çıraklık ve kalfalık dönemi), siyasal iktidar ile STK ilişkilerinin yoğun bir şekilde geliştiğini ifade ettiler. Katılımcılara göre AK Parti'nin çıraklık ve kalfalık döneminde artan iktidar ile sivil toplum ilişkileri, ülke demokrasisinin ilerlemesine de önemli katkı sağlamıştır. Türkiye'de böylesine bir demokratik iklimle daha önce karşılaşmadıklarını ifade eden katılımcılar, bu dönemi demokrasi ve sivil toplumun "altın yılları" olarak nitelendirdiler. Bu bulgu, Çaha'nın (2000), Türkiye'deki "ceberut" devlet geleneğini aşındıran bir özlem ve gelecek toplum projesi olarak nitelendirdiği sivil toplumu, demokrasinin ön şartı olarak değerlendirmesiyle uyumludur. Cohen ve Arato (1992) ile Derrida (1979) da demokrasi ile sivil toplum arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Tekeli (1999) ve Keyman (1996) da bu görüşe paralel bir şekilde, demokrasinin arttığı dönemlerde STK'ların, siyasal iktidar karşısında konum kazandığını vurgulamışlardır.

AK Parti'nin özellikle ilk iki döneminde artan sivil toplum ile siyasal iktidar ilişkileri bağlamında, Diyarbakır'daki STK'lar bir yandan sayıca artarken, diğer yandan faaliyet alanlarını genişletmiştir. Bu dönemde üye sayılarında da dikkat çekici bir artışın olduğu Diyarbakır'daki STK'lar, ulusal ve yerel kamu politikalarında daha fazla söz sahibi olmaya başlamışlardır (YADA, 2014). İLKE Alan Raporu'ndaki (2021) sayısal verilere göre de, Diyarbakır'daki STK'lar nicelik ve etkinlik bakımından büyük gelişim göstermişlerdir. Görüşülen katılımcılar da, AK Parti'nin özellikle çıraklık ve kalfalık döneminde, STK'ların kamu politikası yapım süreçlerinde etkili birer unsur haline geldiğini ve bu bağlamda ülke demokrasisinin gelişim kaydettiğini ifade ettiler. STK'ların kamu politikalarına etki edebilmeleri ile demokrasi arasındaki pozitif ilişki siyaset bilimi ve sosyoloji literatüründe de sıklıkla vurgulanmıştır (Diamond, 1994; 2000; Paxton, 2002, Kalaycıoğlu, 1984). Putnam'a (1995) göre de STK'lara katılım yoluyla ortaya çıkan sosyal sermaye, bireylerin ortak hedefler doğrultusunda kolektif bir biçimde hareket etmesini kolaylaştırarak, ortak faydayı takip etmelerine olanak verir ve demokratik bir sistemin kökleşmesini sağlar.

Katılımcı görüşleri ve ilgili literatür doğrultusunda; AK Parti'nin ilk iki döneminde (çıraklık ve kalfalık dönemi), siyasal iktidar ile Diyarbakır'daki STK'lar arasında son derece olumlu ilişkilerin yaşandığı ifade edilebilir. Nitekim katılımcıların neredeyse tümü, AK Parti'nin ilk iki döneminde sivil toplum, hak ve özgürlükler ile demokrasi alanlarında önemli ilerlemelerin kaydedildiğini dile getirdiler. Ersen (2016) de, Türkiye'de sivil toplumun durumunu değerlendirdiği makalesinde, AB üyelik süreciyle birlikte, 2002-2008 yılları arasında demokrasi ve sivil toplum alanlarını genişletecek düzenlemeler yapıldığını belirtmiştir. Yapılan bu düzenlemeler, toplumsal ihtiyaç ve talepleri tam olarak karşılamasa da, sivil toplum ile siyasal iktidar ilişkilerini arttırması ve sivil katılımın önünü açması zaviyesinden Türkiye siyasi tarihinin dönüm noktalarından biri olarak gösterilebilir (Sunar, 2021).

Çıraklık ve kalfalık döneminin ardından yeniden tek başına iktidara gelen AK Parti'de, ustalık dönemine geçildiği ifade edilmiştir. Ustalık döneminin ilk yıllarında da sivil topluma yönelik olumlu adımların atıldığı söylenebilir. Nitekim görüşülen katılımcıların çoğunluğu, siyasal iktidar ile kurulan ilişkilerin ustalık döneminin başlarında olumlu bir çizgiyi takip ettiğini dile getirdiler. 2012 yılı itibariyle Türkiye'deki dernek sayısının, son on yıla oranla yüzde 44 artarak, 91.935 sayısına ulaşması, ülkede gelişen sivil toplum anlayışı ve yükselen demokrasi düzeyinin nicel örneklerinden biri olarak gösterilebilir (STGM, 2013). Bununla birlikte ustalık döneminin ilerleyen süreçlerinde, ülkede yaşanan siyasi krizlerin de etkisiyle, iktidar ile sivil toplum alanında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Zira STK temsilcilerinin bir kısmı, AK Parti'nin ustalık dönemini demokrasi ile otoriterleşmenin ara dönemi olarak değerlendirdiler. AK Parti'nin ustalık döneminde, ülkede yaşanmaya başlayan siyasi krizlerin güvenlikçi politikaları beraberinde getirdiği, bu politikaların ise demokrasi ve sivil topluma olumsuz bir şekilde yansıdığını ifade eden katılımcılar, sivil toplum ile siyasal iktidar ilişkilerinde kriz ve kutuplaşma gibi durumların ortaya çıktığını dile getirdiler. Bu bulgu, Öner'in (2020), AK Parti'nin güvenlikçi politikalara ağırlık vermesi nedeniyle ülkedeki sivil toplum alanının daraldığı ve STK'ların işlevsiz hale geldiği değerlendirmesiyle uyumludur. Bakan ve Çimen (2009) de, AK Parti'nin özellikle üçüncü iktidar dönemi sonrasında yaşanan Gezi olayları, 17-25 Aralık Operasyonu ve çözüm sürecinin akamete uğraması gibi ülke güvenliğini doğrudan ilgilendiren olaylar silsilesi nedeniyle, hükümetin güvenlik temelli reflekslerini

arttırdığını belirtmişlerdir. Türkiye’de sivil toplumun son on yılının incelendiği alan İLKE alan izleme raporuna (2021) göre de, geline süreçte bürokratik sistemde STK’ların alanını genişletmeye yönelik ilgi ve isteğin azaldığı vurgulanmıştır.

AK Parti’nin dördüncü dönemi olan ve başkanlık dönemi olarak temalaştırdığımız süreç, 2015 genel seçimleri ile başlamıştır. Kasım 2015 genel seçimleri neticesinde yeniden tek başına iktidar olan AK Parti, seçim sürecinde paralel devlet yapılanması ya da diğer ismiyle Fethullahçı terör örgütüne karşı baskılı vurgulara yer vermiştir. Devlet kademelerinden uzaklaştırıldığını ve tamamen yok edileceğini gören paralel yapılanma mensupları, 15 Temmuz 2016 tarihinde askeri darbe kalkışmasında bulunmuştur. Bu darbe kalkışması, Türkiye’de devlet ile toplum ilişkilerinin değişimi açısından bir alan ve fırsat verdiği gibi sivil toplumun farklı kullanımlarını da göstermesi bakımından etki oluşturmuştur. Özellikle eğitim alanında örgütlenen ve kurmuş olduğu STK’ları da paravan olarak kullanan paralel devlet yapılanmasının bu yönelimi, sivil topluma dair güvensizlik oluşturmuştur. Ülke demokrasisi ve sivil toplum adına dönüm noktalarından biri olan 15 Temmuz’un ardından AK Parti iktidarı, zaten bir süredir uyguladığı güvenlikçi politikalarına tamamen ağırlık vermiştir. Bu bulgu, Williams’ın (2003), güvenlik sorunu beraberinde otorite ve özgürlüklerin kısıtlanmasını beraberinde getirerek, baskıcı politikaları meşrulaştırır ifadesiyle uyum göstermektedir. Nitekim AK Parti merkez teşkilatında görev alan bir yetkili de, yapılan görüşmede 15 Temmuz sürecinin ardından hükümetin güvenlikçi politikalara zorunlu olarak ağırlık verdiğini ifade etti.

Ulusal ve uluslararası konjonktür odaklı politika değişimleri bir noktaya kadar kabul edilebilir olmakla birlikte, hükümetin otoriter ve güvenlikçi uygulamalarının uzun süreleri kapsamaması ve OHAL sürecinde Anayasa referandumu ve seçimlerin yapılması, demokratik ilkelerle bağdaşmadığı gerekçesiyle yoğun eleştiri almıştır. Nitekim görüşülen katılımcıların çoğunluğu, 15 Temmuz darbe kalkışması sonrası sivil topluma yönelik bir baskı başladığını, KHK’larla kapatılan STK’ların alanda bir boşluk oluşturduğunu, ana akım medya kuruluşlarının sivil toplumun sesini topluma taşımadığını ve bu bağlamda sivil toplum faaliyetlerinin durma noktasına geldiğini dile getirdiler. AB Komisyonu 2016-2018 İlerleme Raporları verilerine göre de, 15 Temmuz sürecinde bazı STK’ların uzun ve tekrarlı bir şekilde denetime tabi tutularak işlevsiz hale getirildiği, bunun sonucu olarak da Türkiye’de sivil toplumun kırılğan bir hal aldığı

ifade edilmiştir. Ayrıca sivil toplumla işbirliğine dair, genel bir hükümet stratejinin bulunmadığı ve STK'ların politika oluşturma süreçlerinden uzaklaştırıldığı belirtilmiştir. Bu dönemdeki STK verilerine bakıldığında da, 2014 yılına değin STK sayılarında düzenli bir artışın olduğu gözlemlenmekle birlikte 2015-2017 yılları arasında aşamalı bir azalışın olduğu dikkat çekmektedir (Uzun ve Akgün, 2018).

Özellikle 2016 yılından sonra ulusal ve uluslararası ölçekte Türkiye'ye yönelen tehditler bağlamında, ülkenin beka mücadelesi verdiğini ifade eden AK Parti iktidarı, Türkiye'de sistem değişikliğine gidilmesi gerekliliğini sıklıkla vurgulamıştır. Bu çerçevede 2017 yılında yapılan referandum sonucunda Türkiye'de parlamenter hükümet sisteminden, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine (ülkemizdeki yaygın ifadesiyle başkanlık sistemi) geçilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından "büyük ustalık" dönemi olarak da adlandırılan başkanlık döneminde, AK Parti'nin iktidarının otoriterleşme katsayısının yükselmesi, Türkiye toplumuna da sirayet ederek toplumsal bir kutuplaşmaya yol açmıştır. Bir tarafta her durumda ve her şartta AK Parti iktidarına destek veren bir kesim oluşurken diğer tarafta iktidarın olumlu politikalarına dahi karşı çıkan bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu dönemde siyasetle kurulan angajman ilişkisi, sivil toplumun dokusunu bozmuştur. Avrupa Komisyonu 2019 İlerleme Raporu'na göre de Türkiye'de sivil toplum alanında ciddi bir gerilemenin yaşandığı belirtilmiştir. Nitekim katılımcıların da çoğunluğu, AK Parti'nin başkanlık döneminde iktidar ile Diyarbakır'daki STK ilişkilerinde kötüye gidişin hızlandığını ve siyasal iktidarın, sivil toplumu arkasından sürüklediğini dile getirdiler.

AK Parti iktidarının çiraklık-kalfalık döneminde başlatmış olduğu demokratik reformların, gelişen süreçte yerini kısıtlayıcı politikalara bırakması, konjonktürel şartların etkisiyle değerlendirilmekle birlikte, gerçekleştirilen reformların tam anlamıyla yerleşik hale getirilmemesi de bu politika değişimine zemin hazırlamıştır. Öyle ki Türkiye'deki vesayet unsurları bir noktaya kadar etkisiz hale getirilmişse de demokrasiyi derinleştirecek adımların tam anlamıyla atıldığını söylemek güçtür. Sarıbay'ın da (2012) ifade ettiği gibi AK Parti, Kasım 2002 seçimlerinde kendisinin düzenlemediği bir Seçim Kanunu ile iktidara geldikten sonra ülkede yıllardan beri süregelen ve siyasal iktidarlara avantaj sağlayan bazı antidemokratik uygulamaları tam anlamıyla kaldırmamıştır. İlk dönemlerinde bu amaçla birçok demokratik açılım yapsa da bunların yerleşik bir hal alması için gerekli adımlar atılmamıştır. Bu bulgu,

TÜSEV'in 2015 sivil toplum raporundaki, Türkiye'de devlet-STK ilişkilerinin kurumsallaşmasına katkıda bulunacak yasal bir çerçeve yoktur ifadesiyle uyumludur. Nitekim katılımcılardan bazıları da, AK Parti'nin ilk yapılan demokratik düzenlemelerin yasal bir zemine oturtulmadığı eleştirisinde bulunarak siyasal iktidar ile STK ilişkilerinin yasal bir çerçeveden ziyade konjonktür ve "keyfiyete" dayandığını ifade ettiler. Bazı katılımcılar ise AK Parti'nin demokrasi ve sivil toplum alanında gerçekleştirdiği reformların sağlam bir temele ve "samimiyete" dayanmadığını belirttiler. Bu bulgu Çaha'nın (2001), yeterince demokratikleşmemiş ülkelerdeki iktidarlar, gelişkin demokrasilere öykünerek sivil toplumun önünü açıyor gibi görünmelerine rağmen aslında toplumun tamamını şekillendirme arzusu içerisinde hareket ederler görüşüyle benzerlik göstermektedir.

AK Parti'nin ilk dönemlerinde, sivil toplumun katılımına yönelik oluşturulan kurumsal yapıların içinin doldurulmaması nedeniyle kamu-STK ilişkileri de olması gereken düzeye ulaşmamıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de sivil toplumun gelişimi muğlak bir süreçte cereyan etmiştir. Örneğin AK Parti iktidarı döneminde sivil toplum, yasal ve maddi anlamda desteklense de siyasal iktidar, resmi bir "bağışçı" olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca bu desteklerin süreklilik arz etmemesi nedeniyle sivil toplum, teorik olarak siyasal iktidardan bağımsız bir konuma gelmekle birlikte uygulamada aynı durum gerçekleşmemiştir. Hatta sivil topluma yönelik yapılan yasal düzenlemelerde geriye doğru gidişin olduğu dahi söylenebilir. Nitekim görüşülen bazı katılımcılar, AK Parti iktidarının başkanlık döneminde çıkarılan yasalar ve değişikliklerle [konu ile ilgili eleştiri getiren katılımcıların geneli 2020 yılında Dernekler Kanunu'nda yapılan değişikliği örnek gösterdiler] sivil alanın bilinçli bir şekilde daraltılmak istendiğini ifade ettiler. Bu bulgu, Danış ve Nazlı'nın (2019), AK Parti döneminde de siyasal iktidarın, STK'lar üzerindeki kontrolünden vazgeçmediği ve gerekli gördüğü hallerde STK'ların faaliyetlerini engellemeyi bir strateji olarak kullandığı ifadesiyle benzerlik göstermektedir. Yapılan bir araştırma verilerine göre de sivil topluma yönelik oluşturulan yasal mevzuat, STK temsilcilerinin yüzde 69'u tarafından kısıtlayıcı bulunurken, STK temsilcilerinin sadece yüzde 13'ü devletten bağımsız olduklarını ve meşru denetimlere tabi tutulduklarını belirtmişlerdir (Kaya, 2020).

Bir başka araştırmaya göre ise siyasi iktidar ile STK'lar arasındaki ilişkilerde "ayrımcılık" olduğunu vurgulanmıştır. AK Parti iktidarının, bazı STK'lar ile daha fazla işbirliği geliştirirken, özellikle insan hakları alanında faaliyet gösteren STK'larla ise daha düşük düzeyde ilişkiler kurulduğuna dair eleştiriler getirilmiştir (ner, 2020). Görüşme yapılan katılımcıların bir kısmı da özellikle başkanlık dönemiyle birlikte sivil toplumda oluşan kriz ve kutuplaşmanın iktidar ile STK ilişkilerinde tarafgirliğe neden olduğunu vurguladılar. Nitekim görüşmelerde bazı STK temsilcilerinin birbirlerini yandaş, rantı ya da işbirlikçi ve hain olarak adlandırdıkları gözlemlenmiştir. Tüm bunlar doğrultusunda AK Parti'nin başkanlık döneminde, Türkiye siyasetinde yaşanan değişimlerin, sivil toplum üzerinde büyük izler bıraktığı söylenebilir. STK'lar pek çok sosyal alandan çekilmiş ve bu alanlar bürokratik aygıtlarla doldurulmuştur. Görüşme yapılan STK temsilcileri ile muhalefet partileri il başkanlarının çoğunluğu, Diyarbakır'a atanan kayyum idareleri başta olmak üzere bürokratik aygıtların, Diyarbakır sivil toplumuna ve yerel demokrasiye zarar verdiğini dile getirdiler.

AK Parti'nin başkanlık döneminde, artan siyasi gerilimler doğrultusunda "yaşam tarzı sivil toplumculuğu" (Sunar, 2021) şeklinde nitelenebilecek yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu eğilim, sosyal bir mesele ya da siyasi katılım odaklı STK'lardan ziyade, sivil toplumu bir temsil alanı gibi ele almaktadır. Bu bağlamda siyasi alan genişlerken, sivil alan ise giderek daralmaktadır. Daha açık bir ifadeyle sivil toplum, siyasi alana eklenmektedir. Aslında bu durum, uzun vadede sosyal farkındalık ve katılımın zayıflaması ile sivil toplumun "sembolik" bir nitelik kazanması riskini de beraberinde getirmektedir. Nitekim katılımcıların bir kısmı AK Parti'nin yirmi yıllık iktidar sürecinde, STK'ların ıracılık-kalfalık döneminde önemli rollere sahip olduğunu ancak gelişen süreçte giderek işlevsiz hale geldiğini belirttiler. Bazı STK temsilcileri AK Parti'nin tüm dönemlerinde sivil topluma hareket alanı sağladığını ifade ederken, bazı STK temsilcileri ise özellikle başkanlık döneminde siyasi iktidara destek veren STK'ların ön plana çıktığını, siyasi iktidarı eleştiren STK'ların ise baskı altına alınmaya çalışıldığını dile getirdiler. Bu bulgu Doyle'nin (2015), siyasi iktidarlar eleştirel tutuma sahip STK'lara çeşitli yöntemlerle baskı uygular ifadesiyle uyum göstermektedir. Mardin'e (2000) göre de, Türkiye'de sivil toplum ancak merkeze uyum sağladığı ölçüde hareket alanı bulabilmiştir.

Başkanlık döneminde, AK Parti iktidarı ile Diyarbakır'daki STK'ların ilişkisine olumsuz etki eden bir diğer unsur Covid-19 pandemi süreci olmuştur. Bilindiği üzere küresel çapta yaşanan bu pandemi süreci bağlamında, artan ekonomik sıkıntılar ve sağlık sorunları nedeniyle insanlar demokrasi, katılım, sivil toplum gibi unsurlardan ziyade önceliklerini hayatta kalmaya ve temel ihtiyaçlarını gidermeye yöneltmişlerdir. Bu durum sivil topluma olan ilginin azalmasına, devletçi reflekslerin ise artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de, devletin hizmet ve etkinlik alanının genişlemesine yol açan pandemi sürecinde sosyal mesafe arttıkça, siyasal iktidarların öteden beri temel refleksi olan STK'lara alan bırakmama tavrı kendisine uygun bir zemin bulmuştur. Pandemi nedeniyle ortaya çıkan sorunların çözülmesinde, sivil toplum paydaş olarak görülmeyip, aksine kriz zamanlarında ilk vazgeçilen unsurlardan biri olmuştur. Nitekim pandemi sürecinde, STK sayılarında keskin bir düşüş yaşanmış ve yaklaşık iki yıl boyunca (Aralık 2018-Ağustos 2020) sadece 47 yeni vakıf ve dernek kurulmuştur. 2022 yılının başlarından itibaren, pandemi etkisinin tedricen azalması ve ülkede üst seviyede uygulanan sıkı güvenlikçi politikaların gevşetilmesiyle birlikte sivil toplum yaralarını kısmen sarmaya başlamıştır (İLKE Alan İzleme Raporu, 2021).

AK Parti iktidarının, Diyarbakır'daki STK'larla olan ilişkilerine dair elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, bu ilişkilerin dönemsel olarak değişim gösterdiği ifade edilebilir. Nitekim yapılan görüşmelerde de, Diyarbakır'daki STK'lar ile siyasal iktidar ilişkilerinin, çözüm süreci başta olmak üzere siyasi ve toplumsal gelişmelerle paralel seyrettiği görülmüştür. Çıraklık-kalfalık döneminden, başkanlık dönemine uzanan yirmi yıllık AK Parti iktidarının yaklaşık ilk on yılında STK'lar ile olumlu ilişkiler kurulduğu söylenebilir. AK Parti'nin ustalık dönemi olarak adlandırılan 2011-2015 yılları arasında ise yaşanan siyasi krizlerin de etkisiyle siyasal iktidar ile Diyarbakır'daki STK'lar arasındaki ilişkilerde sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Başkanlık dönemine geçişle birlikte bu sorunların kökleştiği, ülkede merkezîyetçiliğin arttığı ve STK'ların yerini bürokratik mekanizmaların aldığı ifade edilebilir. Bu bağlamda başkanlık döneminde, iktidar ile Diyarbakır'daki STK'ların ilişkisi giderek azalan ve bozulan bir eğilim göstermiştir. Görüşülen katılımcıların çoğunluğu da, sivil toplum alanını hedef alan baskılar sonucunda sivil toplum ve demokrasi alanının giderek daraldığını belirttiler. Nitekim Keck ve Sikkink de (1999), sivil topluma hareket alanı

birakmayıp, her alana egemen olmak isteyen bir siyasal iktidarın, sivil toplum ve demokrasinin gelişmesine imkân vermeyeceği görüşündedir.

AK Parti'nin çiraklık-kalfalık döneminden başkanlık dönemine uzanan iktidar sürecinde, STK'lar ile olan ilişkilerin zayıfladığı görülmekle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sivil topluma yönelik en demokratik reformların ve STK'lar ile geliştirilen en müspet ilişkilerin AK Parti döneminde gerçekleştirildiği ifade edilmelidir. Nitekim görüşme yapılan STK temsilcileri ile muhalefet partileri il başkanlarının neredeyse tümü, AK Parti'nin ilk dönemlerinde, sivil toplum alanında önemli başarılarla imza attığını, Diyarbakır'da sivil toplum alanının hiç olmadığı kadar etkinlik kazandığını ve STK'ların devlet nezdinde önemli ölçüde değer gördüğünü dile getirdiler. Bu bağlamda AK Parti, kendi iktidar dönemleriyle karşılaştırıldığında, Diyarbakır'daki STK'lar ile olan ilişkisinde ilk dönemlerdeki çizgisinden uzaklaşmış olsa da kendinden önceki iktidarlara kıyaslandığında sivil toplum alanında son derece önemli adımlar atmıştır.

6.2. Öneriler

Araştırmada elde edilen bulgulara dayalı olarak, siyasi iktidara, sivil toplum aktörlerine ve bu alanla ilgilenen araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir:

1. Siyasal iktidarın, sivil toplumu desteklemek amacıyla STK'lara vermiş olduğu destek, maddi kaynaklarla olmamalıdır. Çünkü iktidar ile maddi ilişkiler içerisine girmiş bir STK, sivillliğini yitirebilir. Siyasi iktidar, sivil toplumun önünü yasalarla açmalı, STK'ları anayasal düzenlemelerle güvence altına almalıdır. Ancak iktidar bunu yaparken sivil toplumu himaye etmeye çalışmadan, STK'ların kendi kendini geliştirmesine imkân tanımalıdır.
2. STK hukuku meselesi kapsamında çözüm bekleyen bir dizi sorun bulunmaktadır. STK'lara ait düzenleyici bir çerçeve yasa bulunmaması, STK tanımlamasının net olmaması, STK'ların bağış ve yardımlara muhtaç olması bu sorunlardan bazılarıdır. STK'lar için sivil hakları ve özgümleri öne çıkaran ve bu kuruluşların gelişimine katkı sağlayacak bir çerçeve sivil toplum yasası gerekmektedir. Bu yasa, STK'ların hukuki statülerini, kurumsal yapılarını, finans kaynaklarını, faaliyetlerini, kamu kurumları ve

diğer yapılar ile ilişkilerini bütünsel bir yaklaşımla ele almalıdır. STK'ların yasa yapım süreçlerinde sadece görüş bildiren taraf değil, aynı zamanda sürecin içinde etkin rol alan bir anlayışa geçmeleri gerekmektedir.

3. Siyasal iktidarın, sivil toplumun sesine daha fazla önem vermesi gerekmektedir. STK'lar ile iktidar arasında daha yoğun istişarelerin yapılması gerekmektedir. Sivil topluma önem vermek, STK'lara maddi destek vermek demek değildir. Sivil toplum faaliyetlerini gerçekleştirmesi noktasında geniş hareket alanı sağlanmalıdır. STK'ların rapor, analiz ve görüşlerine daha fazla dikkat verilmelidir. Çünkü istişare alanı olan STK'lar, toplum ile siyasal iktidar kanadı arasında veri köprüsüdür. Nitekim siyasal iktidarlar ancak bu yolla eksiklerini ve yanlışlarını görebilir. Bu bağlamda siyasal iktidar, istişare heyeti gibi bir mekanizma ihdas ederek, sivil toplumdaki gelen istek ve önerilerin dinamik olarak takip edildiği bir sistem oluşturabilir.
4. Siyasal iktidar, tüm sivil toplum aktörlerine olabildiğince eşit mesafede durmalı ve STK'ların varlık amaçlarına saygı duyarak, onları eleştirme ve talep iletme mekanizmaları olduğunu unutmamalıdır. Bu bağlamda siyasal iktidar, STK'lar tarafından kendisine yöneltilen eleştirileri bir tehdit olarak görmemeli, sivil toplum alanında kriz ve kutuplaşma ikliminin oluşmasına fırsat vermemelidir.
5. Sivil toplum, siyasi iktidar her zorda kaldığında akla gelen milli irade platformu ya da aracı olmamalıdır. İktidar tarafından, sivil toplumun her an bir milli irade platformunda görüşü alınan bir topluluk olarak görülmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda STK'larla müzakere edilecek mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir.
6. STK'lar, toplumsal sorunları çözüm merkezlerine ulaştırmada veya toplumsal sorunların farkındalığının oluşmasında etki gücünü yükseltmelidir. Bu itibarla STK'lar, iktidar karşısında bağımsız ve tarafsız bir konuma sahip olarak, iktidarın olumlu politikalarına destek verip, olumsuz politikalarına karşı eleştirel duruş gösterebilmelidir. STK'lar, iktidarı geliştirebilecek yapıcı eleştirilerle, onun politikalarını doğru yöne evirecek bir niteliğe haiz

olmalıdır. İktidarın bir yanlışı varsa, kamu faydası için bunu cesur bir şekilde ifade edip, kamuoyuyla paylaşabilmelidir.

7. Siyasal iktidar ile STK ilişkileri çıkar ilişkisine ya da hegemonyaya dönüşmemelidir. Sivil toplum ile siyaset arasında belli bir mesafenin olması gerekmektedir. Sivil toplum; ideoloji, rant ve çıkar ilişkilerinden azade bir şekilde toplumsal sorunları değerlendirip ve sorunları çözmeye çalışmalıdır.
8. Sivil toplum alanının genişletilmesi için öncelikle her aktörün (STK'lar, siyasal iktidar, siyasi partiler) kendini yeniden konumlandırması ve tanımlaması gerekmektedir. Sivil toplum, siyasi partiler ve iktidarın, geçmiş ezberlerini bırakması gerekmektedir. Örneğin STK'ların salt muhalif kimliklerinden sıyrılıp, çözüm odaklı hareket etmeleri gerekmektedir. Ancak bu şekilde, çözümler üretebilecek ve sıkıntılarına karşılık bulabilecek bir sivil toplum oluşturulabilir. İktidarın ise sivil toplumun önünün açılması noktasında elinden gelen her türlü çabayı vermesi gerekmektedir. Bu noktada sivil toplum ile siyasal iktidar işbirliğinin ve istişarelerin gerçekleşmesi elzem görünmektedir. Sivil toplum alanı bu doğrultuda çeşitlendikçe ve sivil toplumda faaliyet gösteren yapılar arttıkça, siyasal iktidarın politikaları daha nitelikli bir hale gelecektir.
9. Ülkemizde sosyal bilimlerin en önemli konularından biri olan sivil toplum kavramı, lisans ve lisansüstü düzeylerde daha geniş ölçekte ele alınmalıdır. Bu doğrultuda doğrudan sivil toplum ile ilgili program, bölüm ya da bilim dalları kurulabilir. Özellikle üniversitelerin sosyoloji ve siyasal bilimler alanlarında, sivil topluma dair araştırmalar arttırılarak, sivil toplum hakkında bilgilendirmeler yapılabilir. Türkiye'de genellikle İstanbul'da (İstanbul Üniversitesi Sivil Toplum ve Sosyal Sorumluluk Yüksek Lisans Programı, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sivil Toplum Örgütlerinin Yönetimi Yüksek Lisans Programı, Marmara Üniversitesi Yönetişim ve Sivil Toplum Kuruluşları Yüksek Lisans Programı) kurulmuş olan sivil topluma dair lisansüstü programlar, ülke çapında yaygınlaştırılabilir.
10. Sivil topluma ilişkin araştırma merkezlerinin sayısı ve kapsamı arttırılabilir. Türkiye'de faaliyet gösteren Marmara Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Koç Üniversitesi Sivil Toplum ve

Hayırseverlik Araştırmaları Merkezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi gibi merkezler ilke çapında yaygınlaştırılabilir.

- 11.** Bu araştırmanın örneklemi, Diyarbakır'daki STK'lar olarak belirlenmiştir. 2000 sonrası dönemde STK'ların siyasal iktidar ile olan ilişkilerinin değerlendirilmesi amacıyla başka kentlerdeki STK'ların iktidarla olan ilişkilerini kapsayacak araştırmalar yapılabilir. Bununla birlikte karşılaştırmalı bir analiz yapabilmek adına, birden fazla ildeki STK'lar ile siyasal iktidarın ilişkilerini kapsayan yeni araştırmalar ortaya konulabilir.
- 12.** Bu araştırma AK Parti iktidarı dönemiyle sınırlandırılmıştır. Karşılaştırmalı bir değerlendirme yapabilmek adına, AK Parti öncesindeki iktidarlara STK ilişkilerinin nasıl olduğuna dair araştırmalar gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda Türkiye'deki siyasal iktidarların STK'larla ilişkileri daha geniş bir süreçte değerlendirilebilir.

7. KAYNAKÇA

- Acar, Ü., “Uluslararası Siyasetin Belirlenmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının (NGO) Rolü ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2020, 2(2), ss.57-80.
- Acı, E., (2005), *Kalkınma Sürecinin Yeni Aktörleri Sivil Toplum Kuruluşları*, Günizi Yayıncılık, İstanbul.
- Adaman, F. ve Arsel, M., (2005), *Environmentalism in Turkey Between Democracy and Development*, 1. Baskı, Routledge, London.
- Ağaoğulları, M, A., vd., (1994), *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, (1. Baskı) İmge Yayınları, Ankara.
- Ahmad, F., (2004a), *Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğu’nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*, (Çev. Tansel Demirel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, F., (2004b), *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alogan), (14. Baskı), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Ahmad, F., (2015), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, (Çev. Ahmet Fethi), (5. Baskı), Hil Yayın, İstanbul.
- Akad, M., (1976), *Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- AK Parti 4. Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyon Belgesi, www.akparti.org.tr/media/272148/2023-vizyonu.pdf, (12.06.2022).
- AK Parti 2015 Genel Seçim Beyannamesi, www.akparti.org.tr/media/318795/7-haziran-2015-edited.pdf, (12.06.2022).
- AK Parti 58-66 Hükümet Programları;
www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_1.pdf
www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_2.pdf
www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_3.pdf, (12.06.2022)
- Akal, C. B., (1998), *İktidarın Üç Yüzü*, (1. Baskı), Dost Kitabevi, Ankara.
- Akatay, A. ve Yelkikalan, N., (2007), *Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllülük ve İnsan Kaynakları*, Ekin Yayınları, Ankara.

- Akay, H. ve Kurma, E., (2001), Sivil Toplum Tartışmaları, https://stk.bilgi.edu.tr/media/cd/01/doc/okuma_01-2.pdf, (12.07.2021).
- Akçeşme, F., “Sivil Toplum ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki Yeri”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2013, 4(2), ss.203-225.
- Akdoğan, Y., (2011), Kürt Meselesinde Paradigma Değişimi: Demokratik Açılım, (Der. Hüseyin Yayman) Türkiye’de Açılım Politikaları, Meydan Yayınları, İstanbul.
- Akil İnsanlar Heyeti Güneydoğu Raporu, Haziran 2013.
- Akşin, S., (2000), Essays in Otoman-Turkish Political History, Isis Press, İstanbul.
- Akşit, B. ve Tabakoğlu, B., Serdar, A., “Ulus-Devlet ve Cemaatçi Kültür Arasında Sıkışan/Gelişen Sivil Toplum: Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları,” Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme, 7. *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2002, ss. 401-425.
- Akşit, B., vd., (2003), Sivil Toplum ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, TÜBİTAK SBB, 3001, ss.1-326.
- Aktan, C. Can, “Siyasal ve Sivil Özgürlükler, Demokrasi ve Türkiye”, Yeni Türkiye Sivil Alan Yaklaşımları, Sosyolojik Düşün Dergisi, 2017, 2(1), ss.45-54.
- Aktay, Y., “Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire”, *Sivil Toplum Düşünce & Araştırma Dergisi*, 2003, 1(1), ss.52-60.
- Aktay, Y., (2005), Sivil Toplum ve Sıkıntıları, (Ed.). Sivil Toplum Farklı Bakışları, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Aktürk, Ş., (2018), “AK Parti ve Türkiye’nin Sivil Haklar Hareketi: Dindar Muhafazakarlığa ve Etnik Kimliklere Yönelik Siyasi Tecridin Kaldırılması”, (Ed. Nabi Miş ve A. Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı: Siyaset, içinde (297-314), SETA Yayınları, İstanbul.
- Akyol, E., (2013), “Merkez Çevre İlişkileri ve Modelin Geçerliliği”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat*, (1. Baskı), (Ed. Ahmet Karadağ), Orion Kitabevi, Ankara.
- Akyol, E., (2016), Siyasal Kültür, Kamu Politikaları Ansiklopesi, (Ed. Hatice Altunok, Fatma Gül Gedikkaya), Nobel Yayınları, Ankara, ss.315-318.
- Alagöz, M., Uçtu, R., Adodalı, M. B. F., (2004), “Teknolojik Değişimin Maliyeti Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeniden

- Yapılanması”, 1. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresinde Sunulan Bildiri, 4-6 Haziran, ÇOMÜ, Çanakkale.
- Alimoğlu, C. H., (2019), *Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Yönetimlerin Kalkınmasındaki Rolü: Bingöl Tavz-Der Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Bingöl.
- Alkın, K., (2018), “On Beş Yıllık ‘Sessiz Devrim’in Ekonomik Kodları”. (Ed. N. Gür, S. Ünay ve Ş. Dilek), AK Parti’nin 15 Yılı: Ekonomi, içinde (19-34), SETA Yayınları, İstanbul.
- Almond, G. ve Verba, S., (1980), *The Civic Culture Revisited: An Analytic Study*, Little Brown, Boston.
- Alptekin, H. ve Köse, T., (2018), “AK Parti’nin Kürt Politikası”, (Ed. Nabi Miş), AK Parti’nin 15 Yılı: Siyaset, içinde (315-338), SETA Yayınları, İstanbul.
- Althusser, L., (2003), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Alp Tümermetin), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Altıntaş, Ö. F., (2008), “Avrupa Birliği’ne Aday Ülke Olarak Türkiye’de AB Uyum Yasalarının İç Hukuka Etki ve Katkısı”, <www.abgm.adalet.gov.tr/ekutuphane/pdf>14.06.2022.
- Amerika Birleşik Devletleri’nde Silah Ticareti Savaşı Başlıyor, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abdde-silah-ticareti-savasi-basliyor-552581.html>, (12.11.2021).
- Anbarlı, Ş., “Küreselleşme Karşısında Ulus Devletin Yeni Konumu: Türkiye için Bir Perspektif”, *Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, 2(1), ss.127-146.
- Anbarlı, Ş., “Demokratikleşme Perspektifinden Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasi İktidara Etkileri”, 1. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresinde Sunulan Bildiri, ÇOMÜ, Çanakkale, 2004.
- Apter, D., (1965), *The Politics of Modernization*, University of Chicago Press, Chicago.
- Arabacı, A., “Küresel Sivil Toplum Ağlarına Doğru Küresel Düzlemde ve Avrupa Birliğinde Çevreci Gruplar”, *Sivil Toplum Dergisi*, 2003, 3(1).
- Ardhart, L., (2004), *Plato’dan Rawls’a Siyasi Düşünce Tarihi*, (Çev: Ahmet Kemal Bayram), Adres Yayınları, Ankara.

- Arı, A., “Bir Siyaset Sosyologu Olarak Şerif Mardin”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2004, 2(1), ss.493-510.
- Arıkan, R. (2013), *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles, (1990), *Politika*, (çev. Mete Tunçay), (10. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Arslan, O., (2001), *Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği*, (1 Baskı), Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Aslan, S., “Sivil Toplum ve Demokrasi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2010a, 15(2), ss.357-374.
- Aslan, S., “Türkiye’de Sivil Toplum”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010b, 9(31), ss.260-283.
- Association of Balkan Chambers; International Chamber of Commerce; Sivil Toplum Kuruluşları Rehberi 2005, <http://www.abcinfos.eu/>, (25.04.2022).
- Atiker, E., *Sivil Toplum Kuruluşlarında Örgüt İçi Demokrasi ve Gönüllülük, Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu IX*, , Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, Haziran 2002, ss.6-13.
- Avcı, E., (2003), *Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri ve Önemi*, İstanbul.
- Avcı, Y., “Devletinde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşme Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2007, 27, ss.1-18.
- Avrupa Birliği Komisyonu İlerleme Raporları (2001-2020), <https://www.avrupa.info.tr/tr/ilerleme-raporlari-744>, (18.06.2021).
- Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Medeni Kanun, Dernekler Kanunu ve Vakıflar Kanununda Getirilen Değişiklikler, www.panel.stgm.org.tr/vera/.../t/stgp-web-derneklerkanunudegisiklik, (21.08.2022).
- Avrupa’da Her Beş Kişiden Biri Kooperatif Ortağı, <https://www.indyturk.com/node/300806/ekonomi%CC%87/avrupada-her-be%C5%9F-ki%C5%9Fiden-biri-kooperatif> (21.05.2021).
- Avrupa Komisyonu 2019 Türkiye Raporu, www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-_tr.pdf (16.06.2021).

- Avrupa Birliği Uyum Süreci ve STK'lar, (2004), Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu XIV, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Axtmann, R., (1998), "Globalization, Europe and the State: Introductory Reflections", Globalization and Europe, (Ed. Roland Axtmann), Pinter Press, London.
- Azaklı, S., "Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi*, 1997, 18(3), ss.225-230.
- Azaklı, S., (1996), Devlet-Sivil Toplum ve Yerel Yönetimler, Türkiye Günlüğü, İstanbul.
- Bacık, G. (2003). "Devlet ve Birey Aşınırken Kamusal Alanı Düşünmek", Sivil Toplum, 1(2), ss.25-29.
- Baharçipek, A., "Hükümet Dışı Örgütler (NGO's) ve Demokratikleşme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, 18(2), ss.297-308.
- Balcı, Ş., Bal E., "22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde AKP ve CHP Reklamları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2008, (33), ss. 5-28.
- Barry, N., (1993), Klasik Liberalizm ve Sivil Toplum, Buckingham University, London.
- Başkale, H., "Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Elektronik Dergisi*, 2016, 9(1), ss.23-28.
- Baydar, O., (1996), Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C. I, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bayhan, V., "Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, 26(1), ss.1-13.
- Bayraktar, S., "Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990'ların Türkiye'sinde Sivil Toplum(lar)", Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, 2005, 3(9), ss.9-24.
- Beckman, B., (1999), Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Beetham, D., (2006), Democracy: A Beginner's Guide, Oneworld Publications, Oxford.

- Belli, A. ve Aydın, A., “Türkiye’deki Sivil Toplum Anlayışına 15 Temmuz Darbe Girişimi Üzerinden Bakış”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, 15(15), ss.63-78.
- Berkes, N., (2016), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Beykal, N., (2010), *Halkla İlişkiler Açısından Kooperatiflerle Kar Amacı Gütmeyen Diğer İşletmelerin Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Kooperatifçilik Bilim Dalı, İstanbul.
- Biber, A., (2006), *Sivil Toplum Örgütlerinde Halkla İlişkiler*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Biçer, Olgun, H., “Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett’in Kamusal Alan Yaklaşımları”, *Sosyolojik Düşün Dergisi*, 2017, 2(1), ss.45-54.
- Bikmen, F. ve Meydanoğlu, Z., (2006), *Sivil Toplum ve Hayırseverlik Araştırmaları 2004-2006 (Araştırma Bulguları ve Çözüm Önerileri)*, İstanbul.
- Binark, M. ve Löker, K., (2011), *Sivil Toplum Örgütleri İçin Bilişim Rehberi*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, Ankara.
- Birleşmiş Milletler Antlaşması, (24.10.1945), www.inhak.adalet.gov.tr/2220141836bm_01.pdf
- Boobbio, N., *Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı*, (1998), (Çev. Mehmet Küçük), Sivil Toplum ve Devlet, (Der. John Keane), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, Ö. ve Ergün, T., (1999), *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Braun, V. ve Clarke, V., (2006), *Using Thematic Analysis in Psychology*, *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), ss. 77-101.
- Browman, S. ve Willis, C., “We Media: How Audiences are Shaping the Future of News and Information”, The Media Center at the American Press Institute. 2003. <http://www.hypergene.net/wemedia/weblog.php> (08.11.2021).
- Buğra, A., (1997), *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bulut, F., (1995), *Tarikat Sermayesinin Yükselişi*, (1. Baskı), Öteki Yayınevi, Ankara.
- Bumin, K., (1981), *Sivil Toplum ve Devlet*, (2. Baskı), Yazko Yayınları, İstanbul.
- Buran, H., (1993), *Baskı Grupları, Türkiye’de Dernekleşme ve Balkan Göçmen ve Mülteci Dernekleri Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, İstanbul.

- Butkevičien, E., Vaidelytė, E., Šnapštienė, R., “Role of Civil Society Organizations in Local Governance: Theoretical Approaches and Empirical Challenges in Lithuania”, *Public Policy and Administration*, 2010, (33), ss. 35-44.
- Caniklioğlu, M.D., (2007), *Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri*, (1.Baskı), Seçkin Yayınları, Ankara.
- Cengiz, K., (2005), *Türkiye ve Ortadoğu’da Sivil Toplum Tartışmaları*, (Ed: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Cıranoglu, M., (2011), *Sivil Toplum Kuruluşlarında Örgüt İklimi: Türk Ocakları Derneği Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Gaziantep.
- Cin H. ve Akgündüz A., (1990), *Türk-İslam Hukuku Tarihi*, C.2, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Cin H. ve Akyılmaz, G., (1995), *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Cipriani, R., “The Sociology of Legitimation”, *Current Sociology*, 1987, 35(2), ss.1-20.
- Cohen J. L. ve Arato A., (1992), *Civil Society and Political Theory*, MITT Press, USA.
- Coşar, S. ve Gençoğlu, Onbaşı, F., “Women’s Movement in Turkey at a Crossroads: From Women’s Right Advocacy to Feminism”, *South European Society and Politics*, 2008, 13 (3), (doi: 10.1080/13608740802346585): 325-244.
- Council of Europe, *Avrupa Konseyi’nin Avrupa’da STK’ların Statüsüne İlişkin Kabul Ettiği Temel İlkeler*, <https://www.coe.int/tr/web/ankara/the-council-of-europe>, (25.03.2021).
- Cox, A. ve Furlong, P., (1985), *Power in Capitalist Societies*, St. Martin's Press, New York.
- Creswell, J. ve W., Poth, C. N. (2018), *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (4. Ed.). Sage Publications, California.
- Creswell, J. W. ve Creswell, J. D. (2018), *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (5. Ed.), Sage Publications, California.
- Cumhuriyet Gazetesi, “Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı”, (28.05.1961).
- Çaha, Ö., “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 1997, 18(3), ss.28-64.

- Çaha, Ö., “Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 1999, 16(4), ss.104-133.
- Çaha, Ö., “Mahrem Kamusal Alan Sivil Toplum”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2003, 2 (1), ss.79-88.
- Çaha, Ö., “Osmanlı’da Sivil Toplum”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 1994, 49(3), ss.79-99.
- Çaha, Ö., (2005a), *Sivil Toplum Üstüne*, (Editor: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Çaha, Ö., (2005b), *Sivil Toplumun Türkiye’deki Sorunları*, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), Aktüel Yayınları, İstanbul.
- Çaha, Ö., (2008), *Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi*, Plato Film Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Çaha, Ö., (2012), *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, (5. Baskı), Orion Yayınları, Ankara.
- Çaha, Ö., (2016), *Sivil Toplum ve Devlet*, Orion Kitabevi, Ankara.
- Çarkçı, A., “Üç Açıdan Kentsel/Yerel Politika Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları”, *Sivil Toplum Dergisi*, 2007, 17-18.
- Çaylak, A., Dinç, G., (2017), *Ak Parti Döneminde Türkiye’de Siyaset ve Muhafazakar Siyasetin Serencamı: 2002’den Günümüze*, (1 Baskı), Savaş Yayınevi, Ankara.
- Çelik, A. ve Aykanat, Ş., “Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 16(2), ss.215-226.
- Çetin, B., (2013), “Manşetlerin Efendisi, Muhtar Olamaz Dediler Başbakan Oldu”, Elips Kitap, Ankara.
- Çetin, H., (2011), *Siyasal İktidar ve Meşruiyet*, H. Çetin (Ed.), Orion Kitabevi, Ankara.
- Çiçek, C., (2004), *Demokratikleşme Sürecinde Sivil Toplum Örgütleri Bir Alan Araştırması Örneği Olarak Güneydoğu*, Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV) Yayınları, İstanbul.
- Çiğdem, A., (2014), *Geleceği Eskitmek AKP ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çimen, H. ve Bakan, S., “Türkiye’de Demokrasinin Gelişim Süreci Bakımından Dönemsel Kritisiz”, *Birey ve Toplum Dergisi*, 2009, 9(17), ss. 121-156.

- Çizakça, M., (2005), *Sivil Toplum Kuruluşları-İslam Dünyası ve Demokrasi, Sivil Toplum ve Demokrasi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Çoban, B., “Küreselleşme Sürecinde Demokrasi Mücadelesi: Sivil Toplum Kuruluşları ve yeni Toplumsal Hareketler”, *IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Çanakkale, 2007, ss.159-166.
- Çopur, H., *Teoriden Pratiğe Sivil Toplum*,
<www.ekopolitik.org/public/page.aspx?id=615> (27.08.2021).
- Çubukçu, Yıldızlı, Ö. N., (2012), *Sivil Toplumun Düşünsel Temelleri ve Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplumun Görünümü: Sivas’ta Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Dernekler Özelinde Bir Çalışma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Sivas.
- Çukurçayır, M. A., (2002), “Yeni Yönetim Modeli Arayışları Çerçevesinde Halkın Yönetim Süreçlerine Katılım Olanakları”, *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Çukurçayır, M. A., (2003), *Yurttaş Odaklı Yerel Yönetim*, Çizgi Kitapevi, Konya.
- Dahrendorf, R., “Sivil Toplumla Birleşilebilir mi?”, *New Perspectives Quarterly*, 1991, 2(1), 70-74.
- Danış, D. ve Nazlı, D., “A Faithful Alliance Between the Civil Society and the State: Actors and Mechanisms of Accommodating Syrian Refugees in Istanbul”, *International Migration IOM*, 2019, 57(2), ss. 143-157.
- Davutoğlu, A., vd., (2000), *İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul.
- Demirel, N., “Farklı Bir Platformda Sivil Toplum ve Türkiye”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, 26(0), ss.145-164.
- Demirel, T., (2016), *Demokrat Parti İktidarı ve Ordu. İçinde M. K. Kaynar (Ed.), Türkiye’nin 1950’li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 267-284.
- Demokrat Parti “Yeter Söz Milletindir!” Seçim Afişi,
<[https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeter!_S%C3%B6z_Milletindir!#:~:text=1950'de%20siyasi%20propaganda%20serbest,%C3%9Cstte%20sa%C4%9Fda%2022Yeter!](https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeter!_S%C3%B6z_Milletindir!#:~:text=1950'de%20siyasi%20propaganda%20serbest,%C3%9Cstte%20sa%C4%9Fda%2022Yeter!>)>(18.05.2021).

- Denhart, R. B., “Yabancılaşma ve Katılma Sorunu”, *TODAİE Amme İdaresi Dergisi*, 1972, 5(4), ss.89-97.
- Dennis, J., “Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?”, 1965, 59(4), ss.1026-1029.
- Denzin, N. ve Lincoln, Y., (2005), *The Discipline and Practice of Qualitative Research*, In Denzin N. K., Lincoln Y. S. (Eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA: SAGE, ss. 1-32.
- Dernekler Yönetmeliği, (Mart, 2021),
<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=8038&mevzuatTur=KurumVeKurulYonetmeliği&mevzuatTertip=5>> 07.09.2021.
- Dernekler Yönetmeliği, (Ekim, 2021), <https://www.stgm.org.tr/blog/dernekler-yonetmeliginde-neler-degisti>> (15.06.2021).
- Detomasi, D. A., “The Multinational Corporation and Global Governance: Modelling Global Public Policy Networks”, *Journal of Business Ethics*, 2007, 71, ss.321-334.
- “Devletçi- Milliyetçi Cenah Sözcülerinin Timsah Gözyaşları”, *Birikim Dergisi*, Ekim 2007, (222).
- Diamond, L., “Civil Society and the Development of Democracy”, *Estudio Working Paper*, (1997), 101(6), ss.23-32.
- Diamond, L., “Rethinking Civil Society: Tward Democratic Consolidation”, *Journal of Democracy*, 1994, (5), ss.4-17.
- Doğan, İ., “Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi (1945-2000)”, *Kamu Hukuku Arşivi*, 2007, 10(2), ss.84-97.
- Doğan, İ., (2002), *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Doyle, G., “Creative Economy and Policy”, *Sage Journals*, 2015, 31(1), ss.33-45.
- Drucker, P., (1995), *Toplumsal Dönüşüm Çağı*” Türkiye’de Toplumsal Değişim, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul.
- Duman, M. Z., “İdris Küçükömer’in Sivil Toplum Anlayışı”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, 2(1), ss.47-52.
- Durkheim, E., (2014), *Toplumsal İşbölümü*, (2. Baskı), (Çev. Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İzmir.

- Dursun, D., (1989), Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din, (1. Baskı), İşaret Yayınları, İstanbul.
- Duverger, M., (1998), Siyaset Sosyolojisi, (Çev: Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Dworkin, S. L., (2012), Sample Size Policy for Qualitative Studies Using in-Depth Interviews, Archives of Sexual Behavior, 41(6), 1319-1320, doi.org/10.1007/s10508-012-0016-6.
- Easton, D., (1995), A System Analysis of Political Life, John Wiley And Sons, New York.
- Edwards, M. ve Sen, G., "NGOS, Social and The Transformation of Human Relationships: A 21 St- Century Civic Agenda", Third World Quartley, 2000, (21), ss. 605-617.
- Ehrenberg, J., (1999), Civil Society: The Critical History of an Idea, NYU Press, New York.
- Emini, F.T., "Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, (36), ss.43-56.
- "Entellektüel: Toplum ile Yalnızlık Arasında", *Birikim Dergisi*, Ocak 2004 (177), ss. 14-27.
- Erdoğan, M., (2002), Anayasa ve Özgürlük, (2. Baskı), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, Tosun, G., (2001), Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, Tosun, G., (2005), Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, (Ed: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Ergil, D, (2001), Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları ve Aktiviteleri, 2. Baskı, Friedrich Naumann Vakfı Yayını, Ankara.
- Eroğul, C., (1997), Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosunun Yeri, AÜSBF Yayınları, Ankara.
- Ertugay, F., (2005), *Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidar Üzerine Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Erzurum.

- Ferguson, A., An Essay on the Civil Society, < <https://oll.libertyfund.org/title/ferguson-an-essay-on-the-history-of-civil-society>>(24.09.2021).
- Fincancı, Y., Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet” içinde. Sivil Toplum, (Ed: Yurdakul Fincancı), Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, ss. 1-16.
- Findley, C., (2012), Modern Türkiye Tarihi, (2. Baskı), (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Foster, R., “Leadership in the Twenty-First Century: Working to Build a Civil Society”, *National Civic Review*, 2000, 89(1), ss. 101-119.
- Foucault, M., (2003), Society Must Be Defended: Lectures at the College de France, 1975-76, Picador Press, London.
- Fraser, N., (1992), “Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy”, Habermas and the Public Sphere, Craig Calhoun (Ed.) içinde, USA: MIT Press, ss. 109- 142.
- Galin, D., (2004), Trade Unions and NGOs in Social Development: A Necessary Partnership, <http://www.otherdavos.net/PDF/gallinengi.pdf>, (05.02.2021).
- Garnham, N., (1992), The Media and the Public Sphere, Habermas and the Public Sphere, Craig Calhoun (Ed.), MIT Press, USA, ss.359-376.
- Gazete Arşivleri, <<https://www.gazetearsivi.com>> (12.08.2021).
- Gellner, E. (1995), The Importance of Being Modular, In J. A. Hall (Ed.), Civil Society: Theory, History, Comparison, Polity Press, Cambridge.
- Gellner, E. (1997), The Turkish Option in Comparative Perspective. In S. Bozdoğan, R. Kasaba (Eds.), Rethinking Modernity and National Identity in Turkey, University of Washington Press, ss.233-244.
- Gellner, E., (1994), Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals, NY: Penguin Books, New York.
- Gençoğlu, Onbaşı, F., (2005), Sivil Toplum, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul.
- Gevgili, A., (1990), Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Giddens, A., (1986), New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretive Sociologies, Basic Books, New York.

- Giner, S., "The Withering Away of Civil Society", *PRAXIS International*, 1985, 3(1), (doi: 10.4135/9781446217498.n6): 247-267.
- Glesne, C., (2012), *Nitel Araştırmaya Giriş*, (Çev. Ed. Ali Ersoy, Pelin Yalçınoglu), Anı Yayıncılık, Ankara.
- Gökalp, Z., (1976), *Türk Medeniyet Tarihi*, (1. Baskı), (Çev. İsmail Aka, Kazım Yaşar Kopruman), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökçe, O., Akgün, B., vd., "3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik Değişim", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2002, 2(4), ss. 1-44.
- Göktepe, C., (2014), *Türkiye’de İç ve Dış Siyasi Gelişmeler: 1950-1965, İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1946-2012*, (Ed. Tuba Ünlü Bilgiç, Cihat Göktepe), ss. 65-152.
- Göktolga, O., "Demokrasinin Demokratikleştirilmesi: Yerel Doğrudan Demokrasi Uygulamaları", *Birey ve Toplum Dergisi*, 2014, 4(8), ss. 97-115.
- Göktolga, O., F. Zeren, A. Torun, "E-Devlet-Şeffaflık İlişkisi: Avrupa Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi", *TRT Akademi Dergisi*, 2021, 6(12), ss. 450-466.
- Göktolga, O., "Yeni Siyaset ve Ekolojik Hareketler", *Birey ve Toplum Dergisi*, 2013, 3(5), ss. 127-136.
- Göktolga, O. ve Ekici, S., "A Local Governance Experience in Turkey: From "Local Agenda 21"’s to the City Councils", *Birey ve Toplum Dergisi*, 2016, 6(12), ss. 107-127.
- Göle, N., (1998), *İstanbul to Hong Kong: Notes on non-Western Modernities*, *New Perspectives Quarterly*, 15 (2), ss. 40-44.
- Gönel, A., (1998), *Araştırma Raporu: "Önde Gelen STK’lar" Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Gönenç Akpınar, A., (2001), *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*, <<https://www.altkitap.net/sivil-toplum/>> (16.08.2021).
- Göymen, K., "Türkiye’de Yerel Yönetimlerle Yönetişim: Gereksinmeler, Önergeler, Yönelimler", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2000, 9(2), ss.3-13.
- Gözen, R., (2006), *Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon, Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: Ak Partili Yıllar*, (Der. Zeynep Dağı), Orion Yayınları, Ankara.

- Gözübüyük Tamer, M., “Tarihsel Süreçte Sivil Toplum”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 27(1), ss.89-105.
- Güder, N., (2004), “Sivil Toplumcunun El Kitabı”, Sivil Toplum Geliştirme Programı, Ankara.
- Güler, B. A., (2011), Türkiye’nin Yönetimi: Yapı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Gündüz, A. ve Kaya, M., “Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmadaki Rollerini Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Çalışmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2014, 10(6), (doi: 10.20990/aacd.20991): 130-169;
<www.dergipark.org.tr/tr/pub/kilisiiibfakademik/issue/19258/20456>12.05.2021.
- Gürel, D., (2009), Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Politika Üzerindeki Etkisi: İstanbul Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı, İstanbul.
- Gürüşen, K., (2006), *1980 Sonrası Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Siyasal Tercihler ve Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasete Bakışı “Diyarbakır Örneği”*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Diyarbakır.
- Haber Türk Gazetesi, “24 Haziran 2018 Genel Seçim Sonuçları”, www.haberturk.com/secim/secim2018/genel-secim, (05.06.2022)
- Habermas, J., (2014), Kamusalın Yapısal Dönüşümü, (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hacker, A., (2000), Siyaset Biliminin Temelleri & Amerikan Sistemi, (çev. Ahmet Ulvi Türkbağ), (3. Baskı), Der Yayınları, İstanbul.
- Hague, R. ve Harrop, M., (2017), Siyaset Bilimi, (Çev. İbrahim Yıldız vd.), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Hakyemez, Y. Ş., (2004), Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Hegel, F., (2001), Hegel’in Felsefe Tarihi Üzerine Dersleri, (1. Baskı), (Çev. Ege Alp Güneri), Gece Kitaplığı, Ankara.
- Hegel, W. F., (1991), Hukuk Felsefesinin Prensipleri, (Çev. Cenap Karakaya), Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Heper, M., (2006), Türkiye’de Devlet Geleneği, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

- Heywood, A., (2000), *Key Concepts in Politics*, St. Martin's Press, New York.
- Hildy, T., "The Importance Of Non-govermental Organizations (Ngos) in Global Governance and Value Creation: An International Business Research Agenda", *Journal of International Business Studies*, 2004, (35), ss.463-483.
- Hill, D. M., (1974), *Democratic Theory and Local Government*, London.
- Hirst, P. ve Thompson, G., (2003), *Küreselleşme Sorgulanıyor*, (Çev. Çağla Erdem, Elif Yücel), Dost Kitabevi, Ankara.
- Hobbes, T., *Leviathan*, (2005), (Çev. Semih Lim), (3. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Howell, J. ve Mulligan, D., (2005), *Gender and Civil Society*, 1. Baskı, Routledge, New York.
- Howell, J., "Policy Arena The Globalwar On Terror, Development And Civil Society", *London School of Economics and Political Science*, 2006, 18(3), (doi: 10.1002/jid.1266): 121-135; < www.interscience.wiley.com>23.07.2021.
- Hungtington, S., (1997), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Penguin Books India.
- Hürriyet Gazetesi, "Asker Yerine Polis", (19.12.2011).
- Hürriyet Gazetesi, "PKK ile Mit'in Oslo Görüşmesi", (14.09.2011).
- İçduygu, A., "Interacting Actors: The EU and Civil Society in Turkey", *South European Society and Politics*, 2001, 16(3), ss.381-394.
- İçduygu, A., A. Meydanoğlu, Sert, D., "Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası", (2011), *Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II*, TÜSEV Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, H., (1998), *Ottoman Empire, The Classical Age: 1300-1600*, Phoneix Press, London.
- Jaskyte, K., "Transformational Leadership, Organizational Culture and Innovativeness in Nonprofit Organizations", *Nonprofit management&Leadership*, 2004, (doi: 10.1002/nml.59), 147-186; <<https://onlinelibrary.wiley.com/>>17.08.2021.
- Judith, E. ve Booher, D.E., "Reframing Public Participation: Strategies for the 21st Century", 2005, 12(5), (doi: 10.1080/1464935042000293170): 419-436.
- Kafkasyalı, E. G., "İdris Küçükömer'in Batılılaşma ve Sivil Toplum Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, 20(4), ss.1337-1364.

- Kalabalık, H., (2017), İnsan Hakları Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Kalaycıoğlu, E., (1984), Çağdaş Siyasa Bilim, (1. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, E., (1997), The Logic of Contemporary Turkish Politics, Meria Issue, Varazdin.
- Kalaycıoğlu, E., (2008), Türkiye’de Demokrasi’nin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu, Ergun Özbudun’a Armağan, (2. Baskı), Yetkin Yayınevi, İstanbul.
- Kaldor, M., “Global Civil Society, An Answer to War”, *Cambridge: Polity-Survival*, 2003, 45(4), ss.227-238.
- Kaliber, A. ve Tocci, N., Civil Society and the Transformation of Turkey’s Kurdish Question, *Security Dialogue*, 2010, (41), ss.191-215.
- Kamu Denetçiliği Kurumu Mevzuatı, < www.ombudsman.gov.tr/Mevzuat/Yonetmelik> 10.08.2022.
- Kapani, M., (2013), Kamu Hürriyetleri, (1.Basım), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Kara, U., (2014), İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri Kavramları ve Tarihsel Gelişimi, Karadağ, A., “Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği”, *Sivil Toplum*, 2003, 1(4), ss.45-58.
- Karadağ, A. ve Göktolga, O., “Political Regime Debates in Turkey: Is It Regime Question or Not?”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, 8(28), ss. 237-261.
- Karadağ, A. ve Aslan, S., “Entelektüel Özerklik ve Sivil Toplum”, *Cumhuriyet Üniversitesi İİB Dergisi*, 2013, 14(1), ss.185-198.
- Karakaş, A. ve Şen İ. G. (ed.). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, (3. Baskı), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir.
- Karakaş, M., (2015), Modernlik, Küreselleşme ve Türkiye’nin Kimlikler Evreni, Küre Yayınları, İstanbul.
- Karakurt, R., “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Derneklere Yönelik Başlıca Düzenlemeler”, *İdarecinin Sesi*, 2011, ss. 68.
- Karakuş, F., (2006), *Küreselleşme Sürecinin Sosyal Politikalar Üzerindeki Etkileri ve Türkiye Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Karatepe, Ş., (1993), Demokrasi Sivil Toplum ve İşçi Hareketi, Öz Gıda-İş Sendikası, Ankara.

- Karpat, K., (2006), Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Karpat, K., (2012), Türk Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K., (2014), Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012, (4. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K., (2017), Türk Demokrasi Tarihi, (9. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kavanagh, D. ve Jones, B., (1991), Pressure Groups, Politics UK, Cambridge.
- Kaya, A. E. ve Avşar, Z., "Demokrat Parti'nin Sivil Toplum Üzerinden Bir Siyasal İletişim Denemesi: Vatan Cephesi Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2013, (6), (doi: 10.9761/jasss_616): 397-416.
- Kaypak, Ş., "Devletten Yerel Yönetime Değişim Sürecinde Sivil Toplumun Yeni Yüzü", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, 1(1), ss.34-57.
- Kaypak, Ş., "Yerel Yönetimlerde Katılımcı/Müzakereci Demokrasi Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2012, 17(8), ss.171-196.
- Keane, J., (2004), Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi. (Der. J. Keane), (Çev. A. Çiğdem vd.). Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar içinde (47-90), Yedi İklim Yayınları, Ankara.
- Keck, M. ve Sikkink, K., "Transnational Advocacy Networks in International and Regional Politics", *International Social Science Journal*, 1999, 159, ss.89-101.
- Kesgin, B., "Yardımlaşma ve Dayanışma Aracı Olarak Sivil Toplum", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Aralık 2011 (29-30), ss. 63-90.
- Keyder, Ç., (1999), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Keyman, E. F., (2006), Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni İmkansızlıklar İçinde Bir Vaha, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM) Yayınları, Ankara.
- Keyman, E., (1998), "Küreselleşme, Siyaset ve Toplumsal Yaşam" (Ed., Fuat Keyman Ali Yaşar Sarıbay), Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam, Vadi Yayınları, Ankara.
- Keyman, F. (2004), "Sivil toplum, Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye" Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, No: 4, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Keyman, F. ve İçduygu, A., “Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses”, *Citizenship Studies*, 2003, 7(2), ss. 219-234.
- Keyman, F., “Türkiye ve Avrupa’da Sivil Toplum”, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi, İstanbul, 2004, ss.1-35.
- Kılıçoğlu, M., (1999), Sendikalar Hukuku ve Toplu İş Uyuşmazlıkları, Sendikalar, Ankara.
- Kışlalı, A. T., (1998), Siyasal Sistemler, (1. Baskı), İmge Kitapevi, Ankara.
- Kim, S. ve Lee, J., “E-Participation, Transparency and Trust in Local Government”, *Public Administration Review*, 2012, 72(6), ss.819-828.
- Knack, S., “Social Capital and The Quality of Government: Evidence From the States”, *American Journal of Political Science*, 2002, 46(4), ss.772-785.
- Kocabaş, S., (2016), 29 Mayıs 1876 Darbesinden 15 Temmuz 2016 Darbesine Darbelerin Zararları ve Darbeler Tarihimiz:1876-2016, (Yazarın Kendi Yayını), İstanbul.
- Koçal, V., “Küreselleşme Sürecinde Toplumsal ve Siyasal Değişimin Kentsel Temelleri Ve Simgelenişi: Türkiye’de Kürt Kimliği ve Diyarbakır İlişkisi Örneği”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, 6(11), ss.156-174.
- Koçtürk, M., (2006), “Türkiye’de Kooperatiflerin Vergilendirilmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Manisa, ss. 119-136.
- Kongar, E., (1999), 21. Yüzyılda Türkiye, (2. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Korkusuz, M. R., “Ülkemizde Kamu Görevlilerine Sendika Hakkı ve İçeriği”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2009, (12), ss.105-123.
- Köker, L., “Röportaj: Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz”, *Sivil Toplum*, 2004, 2(5), ss.93-104.
- Köker, L., (2003), Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Krapp, P., (2005), “Terror and Play or What Was Hacktivism? Grey Room” MIT Press, www.mitpressjournals.org/doi/abs/10.1162/152638105774539770?journalCode=grey.v-zzcfcltu, (01.04.2021).

- Kukathas, C., “İslam Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Türkiye Günlüğü*, 1998, (53) 12, ss.57-67.
- Kurun, İ., “Türkiye’de 2014 ve 2015 Yılları Arasındaki Demokratikleşme Politikasının Siyasi Bir Değerlendirmesi”, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, (3)2, ss. 89-116.
- Küçük, A., (2012), *Thomas Paine Düşüncesinde Sivil Toplum ve Devlet*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Küçükömer, İ., (1994), *Halk Demokrasi İstiyor mu?* (2. Baskı), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Küçükömer, İ., (1994), *Türkiye Üzerine Tartışmalar*, (3. Baskı), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Küçükömer, İ., (2007), *Batılılaşma Düzeninin Yabancılaşması*, (2. Baskı), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Küçükömer, İ., (2009), *Cuntacılıktan Sivil Topluma*, (11. Baskı), Profil Kitap, İstanbul.
- Küçükömer, İ., (2013), *Sivil Toplum Yazıları*, Profil Kitap, İstanbul.
- Lermioğlu, Y. ve Varon, S. L. (2015), “Sivil Toplum İhtiyaç Analizi Raporu” Sivil Toplum Kuruluşları için Teknik Destek- TACSO Türkiye Ofisi, http://www.tacso.org/doc/ihtiyac_analizi_raporu.pdf, (12.03.2022).
- Lessnoff, M., (1990), “Introduction: Social Contract” in M. Lessnoff (ed.), *Social Contract Theory*, Worcester: Billing&Sons Ltd.
- Lewis, B., (1998), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Lewis, D., (2004), “Sivil Toplum Kuruluşlarında Stratejik Yönetim”, Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi.
- Lewis, D., (2014), *Non-Governmental Organizations, Management And Development*, Routledge, UK.
- Lipson, L., (1986), *Politika Biliminin Temel Sorunları (Siyasal Bilime Giriş)*, (1. Baskı), (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu), Birlik Yayıncılık, Ankara.
- Locke, J., (2002), *Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme Sivil Toplumda Devlet*, Metropol Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş., (1995), *Sivil Toplum Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Mardin, Ş., (2004), Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1, (12. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Markus, Ü., (2005), *ABD’de Lobcilik, Türkiye’de Lobcilik ve Baskı Grupları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Martindale, D., (2005), “Şehir Kuramı”, içinde: Şehir ve Cemiyet (Weber-Tönnies-Simmel), (Ed. Ahmet Aydoğan), (Çev. Fırat Oruç), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Marvasti, A., (2004), *Qualitative Research in Sociology*, SAGE Publications, London.
- Marvin E. O., “Power As Social Process”, in. *Power in Sociates*, Edited by Marvin Olsen, The Macmillan Company, London, 1970, ss.2, Amos H. Hawley, “Power as an Attribute of Social Systems”, in. *Power in Sociates*, Edited by Marvin O., The Macmillan Company, London, 1990, ss.10, Bertrand Russel, İktidar, (Çev: Mete Ergin), İstanbul.
- Marx, K. ve Engels, F., (1976), *Alman İdeolojisi*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (1977) “German Ideology” in D. Mcellan (ed.), *Karl Marx: Selected Works*, Oxford: Oxford University Press, ss.159-191.
- Marx, K. ve Engels, F., (2008), *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. ve Engels, F., (2011), *Politika ve Felsefe*, (Çev. Tektaş Ağaoğlu), (1. Baskı), Belge Yayınları, İstanbul.
- Melucci, A., (1999), *Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması*, (Çev. Kenan Çayır), *Yeni Sosyal Hareketler*, ss. 81-107, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Merriam, S. B. ve Tisdell, E. J. (2016), *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation* (4th ed.), CA: Jossey Bass, San Francisco.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M., (2016), *Genişletilmiş Bir Kaynak Kitap: Nitel Veri Analizi* (Çev. Ed. Ali Ersoy vd.), Pegem Akademi, Ankara.
- Milliyet Gazetesi, “İstikrar Sürsün, Türkiye Büyüsün”, (10.05.2011).
- Milliyet Gazetesi, “AK Parti Kapatılması Davası Kararı Çıktı”,
www.milliyet.com.tr/ak-parti-kapatilmasin-karari-cikti-972729, (22.06.2022).
- Murray N. Rothbard, (1998), *The Ethics of Liberty*, (3. Baskı), New York University Press, New York.

- Mutlu, B. ve Löker, K., (2011), Sivil Toplum Örgütleri İçin Bilişim Rehberi, STGM, Uzerler Matbaası, Ankara.
- Muukkonen, M., (2000), Presentation to the Civil Society Working Group in Annual Meeting of Finnish Sociologists.
<<http://cc.joensuu.fi/~muukkone/enframewin.htm>>(13.08.2021).
- Muukkonen, M., (2000), The Familiar Unknown-Introduction to Third Sector Theories , Licentiate Thesis, University of Joensuu, Department of Orthodox Theology and Western Theology.
- Naidoo, K. ve Tandon, R., (1999), “The Promise of Civil Society” in CIVICUS World Alliance for Citizen Participation, *Kumarian Press*, Westhartford, ss.1-16.
- Nalbandian, J., “Facilitating Community, Enabling Democracy: New Roles For Local Government Managers”, *Public Administration Review*, 1999, 59(3), ss.187-197.
- Nebati, N., (2014), Milli Görüşten Muhafazakar Demokrasiye, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Nock, A. J., (2014), Our Enemy The State, (Ed. Catherine Rose Wilson), International Kindle Paperwhite, United States.
- Nohutçu, A., (2002), Kamu Yönetimi, (2. Baskı), Savaş Yayınevi, Ankara.
- Novak, M., (1999), The Fire of Invention: Civil Society and the Future of the Corporation, Rowman & Littlefield Publishers, London.
- Nozick, R., (2000), Anarşi, Devlet ve Ütopya, (Çev. Alişan Oktay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ntv.com.tr, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Şimdi sizden “büyük ustalık” için icazet istiyorum”, www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-simdi-sizden-buyuk-ustalik-icin-icazet-istiyorum,MiooKv99T0masUNqwcoZQ, (12.09.2022).
- Oakeshott, M., (1991), The Masses in Representative Democracy: Rationalism in Politics and Other Essay, Liberty Fund, Indianapolis.
- Offe, C., (2016), Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması: Yeni Sosyal Hareketler, Kenan Çayır (Ed), Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Oktay, C., (2003), Siyaset Bilimi İncelemeleri, Alfa Yayınları, İstanbul.
12 Mart Muhtırası Haberleri, www.gazetearsivi.com (28.10.2021).
- Oruç, H., (2001), Türkiye’de Sivil Toplumun Görünümü,
<http://www2.turkstudent.net/papers/viewpaper.php?paper=761>, (11.07.2021).

- Öktem, A.E., (2002), Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü, Liberte Yayınları, Ankara.
- Örnek, A. Ş. ve Ayas, S., “Sivil Girişimler Kapsamında Sivil Toplum Platformları ve Biga Sivil Toplum Platformu Örneği”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2015, 26(13), ss. 261-283.
- Özalp, A., (2008), *Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi*, (Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi), Ankara.
- Özbudun, E., (1999), Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, E., “AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift”, *South European Society and Politics*, 2014, (19)2, ss.161.
- Özbudun, E., (2012), 1924 Anayasası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özdalga, E., (1999), Sivil Toplum Düşmanları, (Ed:Özdalga E., Persson, S.), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, H., “Demokrati Parti (DP) ile Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) Karşılaştırmalı Tarihsel Analizi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, (22)2, ss. 188-209.
- Özdemir, Ş., “Doğulu ve Batılı Bağlamlarda Din-Sendikal Hareket Etkileşimi”, *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2005, 3(9), ss. 71-86.
- Özel, A. P., “Çevresel Aktivizm, Halkla İlişkiler ve Yeşil Aklama Üzerine Kuramsal Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2015, (8)4, ss.73-89.
- Özkaya, Y., (1994), Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkurt, C., “Bir Şerif Mardin ve Mübeccel Kıray Okuması: Yakın Tarihimizde Toplumsal Değişmeler ve Modernleşme Periyotları”, *Mavi Atlas*, 2020, 8(1), (doi: 10.18795/gumusmaviatlas.683886): 57-70, (17.07.2021).
- Özmutaf, N. M. ve Kayalar, M., “Sivil Toplum Kuruluşlarında Gelecek Yönelimli Lider Performans Profili: İstatistiksel Bir Yaklaşım”, *Ege Akademik Bakış*, 2008, 8(2), ss.563-585.
- Öztekin, A., (2001), Siyaset Bilimine Giriş, (3. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara.

- Özüerman, T., (1998), Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.
- Pamuk, Ş., (1998), Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914), (1. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Patton, M. Q., (2018), Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri, (Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir), (2. Baskı), Pegem Akademi, Ankara.
- Paxton, P., "Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship", *American Sociological Association*, 2002, 67(2), ss. 254-277.
- Poggi, G., (1991), Çağdaş Devletin Gelişimi Sosyal Bir Yaklaşım, (1. Baskı), (Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Pope, H., (2010), "Pax Ottomana", *Foreign Affairs*, 2010, 89 (6), ss. 161-171.
- Poulantzas, N., (1992), Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, (Çev. Fevzi Lütfi Topaçoğlu, Şen Süer Kaya), Belge Yayınları, İstanbul.
- Radikal Gazetesi, "Türkiye'de Dernek Sayıları", (12.06.1997).
- Rifkin, J., "A Civil Education for the Twenty-First Century: Preparing Students for a Three-Sector Society", *National Civic Review*, 1998, 87(2), (doi:10.1002/ncr.87208): 177-182.
- Rosenblum, N. L. ve Post, R. C., (2002), *Civil Society and Government*, Princeton University Press, Princeton.
- Rousseau, J. J., Toplum Sözleşmesi, (2005), (Çev. Vedat Güngör), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ruhavioğlu, R., Uçak, E., vd., (2020), "Doğu ve Güneydoğu'da Sivil Toplum Manzarası ve Covid-19 Etkisi", *Rawest Kurdish Studies Center*, ss. 1-7.
- Ryfman, P., (2006), Sivil Toplum Kuruluşları, (çev. İsmail Yerguz), (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sabah Gazetesi, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Seçim Zaferi Sonrası Balkon Konuşması", (25.06.2018).
- Sabah Gazetesi, "12 Haziran Seçim Sonuçları", (13.06.2011).
- Sabah Gazetesi, "1 Kasım Seçim Sonuçları", (02.11.2015).
- Sadat, M. R., (2019), *2001 Sonrası Afganistan'da Sivil Toplum Kuruluşları: Afganistan Sivil Toplum Forumu Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin

Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı,
Sosyoloji Bilim Dalı, Konya.

- Sağlam, M. T., “Türkiye’de Sivil Toplumun Tarihi Gelişimi ve Sivil Toplumun Örgütlü Yapısı Olarak STK’lar”, *Turkish Studies Social*, 2020, 15(1), (doi: 10.29228/TurkishStudies.39349): 591-610.
- Saklı, A. R. ve Karataş, Z., “Rize Sivil Toplum Kuruluşları Yerel İşbirliği Çalıştayı: Sorunlar, Çözümler ve Gelecek Perspektifleri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları*, 2017, Rize, ss. 9-53.
- Sancar, M., “Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti”, *Doğu Batı Dergisi*, 2001, 13(4), ss.27-46.
- Sarıbay A. Y., (2000), Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi, Global Yerel Eksende Türkiye, Ali Yaşar Sarıbay, E. Fuat Keyman (der), Alfa Basım Yayın, İstanbul.
- Sarıbay, A. Y. (1998), Siyaset, Demokrasi ve Kimlik, Asa Yayınları, (2. Baskı), Bursa.
- Sarıbay, A. Y., “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 1997, 6(2), ss.32-43.
- Sarıbay, A. Y., (1994), Postmodernizm, Sivil Toplum ve İslam, (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarıbay, A. Y., (2000), Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, (2. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Sarıbay, A. Y., (2007), Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Alfa Aktüel, İstanbul, ss. 543-560.
- Sarıbay, A. Y., “Sivil Toplum: Universitas mı Societas mı?”, *Sivil Toplum Düşünce & Araştırma Dergisi*, 2003, 1(1), ss.15-19.
- Sarıbay, A. Y., (1998), Siyaset Demokrasi ve Kimlik, (1. Baskı), Asa Yayınları, Bursa.
- Sarıbay, A. Y., (2000), Kamusal Alan, Diyalojik Demokrasi ve Sivil İtiraz, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Sarıca, M., (1987), Siyasi Düşünce Tarihi, (5. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Sartori, G., (1997), Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği, (Çev. Ergun Özbudun), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Savran, G. A., “Sivil Toplumun Eleştirisi”, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 1984, 5(1), ss.31-49.

- Savran, G. A., (2013), *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau-Hegel-Marx*, (3.Baskı), Belge Yayınları, İstanbul.
- Saygılıoğlu, N. ve Arı, S., (2003), *Etkin Devlet*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Schmidt, M. G., (2002), *Demokrasi Kuramlarına Giriş* (Çev. Mehmet Emin Köktaş), Vadi Yayınları, İstanbul.
- Selçuk, S., “Devlet, Hukuk ve Demokrasi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 1999, 5(29), ss.15-48.
- Seligman, A. B., (1992), *The Idea of Civil Society*, Princeton University Press, USA, New Jersey.
- Serenli, A., “15 Temmuz Öncesi ve Sonrası Sivil Toplum Kuruluşları”, *Kurumsal Yönetim Akademisi, İlim Kültür Eğitim Vakfı Yayınları*, 2021, ss. 41-49.
- Seydi, S., (2014), “Türkiye’de Siyaset:1946-1950”, İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012, (Ed. Tuba Ünlü Bilgiç), Handbook Series.
- Shaw, S. J., (1993), *Osmanlı Devleti ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul.
- Sibanda, H., “NGO Influence on National Policy Formation in Zimbabwe”, *IDR Reports*, 1994, 11(2), ss.34-46.
- Sivil Sayfalar, <https://www.sivilsayfalar.org/?s=diyarbak%C4%B1r+israil+filistin>, (23.06.2021).
- Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM), STÖ’ler İçin Gönüllülük ve Gönüllü Yönetimi Rehberi, <https://www.stgm.org.tr/yayinlar/stoler-icin-gonulluluk-gonullu-yonetimi-rehberi>, (13.04.2021).
- Sivil Toplum Platformu Projesi, STK ile Kamu Diyalogunun Geliştirilmesi, <<https://www.siviltoplum.gov.tr/proje-destek-sistemi-prodes>> (09.06.2022).
- Sivitanides, M. ve Shah, V., “The Era of Digital Activism”, *In Conference for Information Systems Applied Research*, 1992 (4), ss.32-43.
- Siyasi İktidarın Denetlenmesi, Dengelenmesi ve Anayasalar, <[Siyasi_Iktidarın_Denetlenmesi_Dengelenmesi_ve_Anayasalar.pdf](#)>(30.03.2022).
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, (1990), C: 3, Risale Yayınları, İstanbul.
- “Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Aralık 2011 (29-30), ss. 3-24.

- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G., (2014), *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (3. Ed.). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Splichal, C. S., (1994), *Information Society and Civil Society-Contemporary Perspectives on the Changing World Order*, Purdue University Press, West Lafayette.
- Stake, R., (2005), *The Art of Case Study Research*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Starks, H. and Trinidad, S. B., “Choose Your Method: A Comparison of Phenomenology, Discourse Analysis, and Grounded Theory”, *Qualitative Research*, 2007, (17), (doi: 10.1177/1049732307307031): 1372-1380; (19.01.2021).
- Stewart, S., “Happy Ever After in the Marketplace: Nongovernment Organisations and Uncivil Society”, *Review of African Political Economy*, 1997, 24(71), ss.1-17.
- Sunar, L., “Devlet Toplum İlişkileri Bakımından Son On Yılda Sivil Toplum”, *Kurumsal Yönetim Akademisi, İlim Kültür Eğitim Vakfı Yayınları*, 2021, ss. 25-37.
- Şahin, B. ve Yıldız, M., “Uluslararası Yandaşlık Ağbağları Perspektifinden Türkiye’de Demokratikleşme, İnsan Hakları ve Sivil Toplum Kuruluşları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2009, 6(21), ss.41-65.
- Şahin, L. ve Öztürk, M., “Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye’deki Durumu”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2011, 54 (1), ss. 3-29.
- Şaylan, G., (1992), *Türkiye’de İslamcı Siyaset*, V Yayınları, Ankara.
- Şaylan, G., (1999), *Postmodernizm*, İmge Yayınları, Ankara.
- TBMM Genel Kurul Tutanağı, (13.12.2017),
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=23020&P5=H&page1=12&page2=12 (12.06.2022).
- T24 Bağımsız İnternet Gazetesi, (26.04.2017), <https://t24.com.tr/haber/yil-2004-turkiye-denetimden-cikmisti-dolar-dusuyor-imf-kaplan-ekonomi-olma-yolundalar-diyordu,401145>, (19.06.2022).
- T.C. 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2019_Yili_Cumhurbaşkanligi_Yillik_Programi, (19.07.2022).

- T.C. Adalet Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri,
<<https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/cktaraflioz/bmyeni.html>>(13.04.2021).
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, (2014), Avrupa Birliği Hibe Programları Kapsamında Sivil Toplum Kuruluşlarına Sağlanan Destekler, Ankara.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (Haziran, 2021), Türkiye’de İllere Göre Kamu Yararına Çalışan Dernekler,
<https://www.siviltoplum.gov.tr/illere-gore-kamu-yararina-calisan-dernekler>.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (Haziran, 2021), Türkiye’de Dernek Nasıl Kurulur, <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-nasil-kurulur>.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (Haziran, 2021), Türkiye’de İllere ve Faaliyet Alanlarına Göre Dernekler
<https://www.siviltoplum.gov.tr/illere-ve-faaliyet-alanlarina-gore-dernekler>.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (Haziran, 2021), Türkiye’de Derneklerin Bölgelere Göre Dağılımı,
<https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarina-gore-dagilimi>.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (Haziran, 2021), Türkiye’de Derneklerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı,
<https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarina-gore-dagilimi>.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (Haziran, 2021), Türkiye’de Dernek Sayıları, <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari>.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (Haziran, 2021), Türkiye’de İllere ve Faaliyet Alanlarına Göre Dernekler,
<https://www.siviltoplum.gov.tr/illere-ve-faaliyet-alanlarina-gore-dernekler>.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (Haziran, 2021), Türkiye’de Yıllara Göre Faal Dernek Sayıları,
<https://www.siviltoplum.gov.tr/yillara-gore-faal-dernek-sayilari>.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, Yönetmelikler,
<https://www.siviltoplum.gov.tr/yonetmelik>, (12.09.2021).
- T.C. İstatistik Kurumu, Türkiye’de İllere Göre Nüfusun Kooperatifçiliğe Katılma Oranı,

- <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>, (23.08.2021).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları, Özel İhtisas Komisyon Raporu, 2018, Ankara.
- T.C. Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (KDGM), (2013), Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012, Yayın No.4.
- T.C. Resmi Gazete, (08.12.2001), Türk Medeni Kanunu'nda Derneklerin Tüzel Kişilik Kazanmasına Dair 59. Madde, (24607), Ankara.
- T.C. Resmi Gazete, (08.12.2001), Türk Medeni Kanunu'nda Vakıfların Tüzel Kişilik Kazanmasına Dair 101. Madde, (24607), Ankara.
- T.C. Resmi Gazete, (16.01.2009), Türkiye'de Yasama Süreçlerine Etkin Sivil Katılım Projesi Kararı, (27112), Ankara.
- T.C. Resmi Gazete, (28.06.2008), Anayasa Mahkemesinin E: 2005/14, K: 2008/92 Sayılı Kararı, (26920), Ankara.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA) Sivil Toplum Geliştirme Raporu 2014, <https://oka.ka.gov.tr/yayinlar-ve-belgeler/yayinlar-ve-raporlar/sivil-toplum-analizi-ve-tr83-bolgesi-sivil-toplumu-gelistirme-stratejisi-2014>, (03.11.2021).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Türlerine Göre Kooperatif Sayıları, <https://koopbis.gtb.gov.tr/Portal/istatistikler>, (21.08.2021).
- T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Yıl İçerisinde Kurulan Yeni Vakıf Verileri, 2020, www.cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik.945.290519/06yil-icin, (17.06.2022).
- Talas, M., "Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2011, (29), ss. 387-401.
- Tanör, B., (1992), Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Der Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B., (1994), Türkiye'de İnsan Hakları Sorunu, BDS Yayınlar, İstanbul.
- Tarrow, S., (2011), Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics, Updated and Revised 3rd Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- Taylor, C., "Models of Civil Society", *Public Culture*, 1990, 3(1), ss.95-132.

- Tekeli, İ., “Siyasal Toplum ile Sivil Toplum Arasında Yerini Belirlemede Olan Yerel Yönetimler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2003, 12(2), ss.5-15.
- Tekeli, İ., (1991), “Türkiye’de Belediyelerin Gelişimi ve Sivil Toplumcu Nitelikleri Üzerine”, Sivil Toplum, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ., “Gelişen ve Saygınlığını Koruyabilen Bir Sivil Toplum Alanının Oluşma Koşulları Üzerine Düşünceler”, Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik Sempozyumu, İstanbul, 01-03. Temmuz 1999.
- Tekeli, İ., “Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları”, İki Sempozyum: Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Tekeli, İ., “Kuramsal Yaklaşımlar”, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik ve Deprem, (Ed. Zeynel Abidin Kızılyaprak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Tekin, H. H. ve Tekin, H., “Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2006, 13(3), ss.101-116.
- Tekin, Y., (2018), “Eğitim Alanında Yaşanan Dönüşüm Bağlamında AK Parti’nin 15 Yılı”, (Ed. İ. Çağlar ve A. Aslan), AK Parti’nin 15 Yılı: Toplum, içinde (139-155), SETA Yayınları, İstanbul.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Anayasa Çalışma Metinleri, <<https://www.tepav.org.tr/upload/>>(08.09.2021).
- Tester, K., (1992), *Civil Society*, 1. Baskı, Routledge, New York.
- Teziç, E., (2004), *Anayasa Hukuku*, (9. Baskı), Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Tikveş, Ö., (1982), *Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İzmir.
- Tocqueville, A., (1994), *Amerika’da Demokrasi*, (Çev. İhsan Sezal, Fatoş Dilber), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Tok, N. ve Koçal, V., “Siyasal İktidarın Weberyen Meşruiyet Kaynakları Açısından Bir Adalet ve Kalkınma Partisi Analizi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, 4(2), ss.101-143.

- Toksöz, F., (1983), “Dernekler”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. I-X, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Touraine, A., (2000), Demokrasi Nedir?, (Çev. Olcay Kunal), (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tönnies, F., (2019), Cemaat ve Cemiyet, (3. Baskı), (Çev. Emre Güler), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- TRT Haber, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Herkes bu milletin neler yapabileceğini görecektir”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-herkes-bu-milletin-neler-yapabilecegini-gorecek-687159.html>, (09.03.2022).
- Tsebelis, G. ve Money, J., (1997), Cambridge University Press, Cambridge.
- Tunaya, T. Z., (1996), Türkiye’de Siyasal Partiler, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tuncel, G., (2005), Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi, (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, Cilt 2, İstanbul.
- Tuncel, G., (2011), Sivil Toplum ve Devlet, (1. Baskı), (Ed. Ahmet Sait Akçay), Bilsam Yayınları, Malatya.
- Tunç, H., “Türkiye’de Askeri Darbeler, Muhtıralar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1998, (6), ss.125-164.
- Turan, E., Aydılek E., Şen, A. T., “Bimer Uygulaması ve Türk Kamu Yönetimi Sistemine Etkileri”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2015, (8), ss.215-225.
- Turhan, D. G., “Dijital Aktivizm”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, 26(1), ss.26-44.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, (12.09.2021).
- Türk Eğitim Derneği (TED), <<https://www.ted.org.tr/ted-hakkinda/tarihce>>(11.03. 2022).
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) Kuruluş Metni, <<https://tusiad.org/tr/tusiad/tarihce>> (23.08.2021).
- Türkbağ, A. U., (2002), “Bir Demokrasi Klasik: Alexis De Tocqueville’de Demokrasi Kültürünün Temel Kurumları Olarak Yerel Yönetimler”, *Doğu Batı Dergisi*, 2002-2003, 21(6), ss. 36-68.
- Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, “2012 Uluslararası Kooperatifler Yılı”, www.turkey.coop/menu/2012-Uluslararası-Kooperatifler-Yili/18, (12.06.2021).

- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) Sivil Toplum Faaliyet Raporu 2018-2019,
<https://tusev.org.tr/usrfiles/TUSEVfaaliyetraporu2019.pdf>, (12.09.2021).
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) Sivil Toplum İzleme Raporu 2013-2014,
<https://www.tusev.org.tr/tr/arastirma-ve-yayinlar/sivil-toplum-izleme-raporu-1/sivil-toplum-izleme-raporu-2013-2014>, (12.09.2021).
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) Sivil Toplum İzleme Raporu 2013-2014 Vaka Analizleri,
<https://www.tusev.org.tr/tr/arastirma-ve-yayinlar/sivil-toplum-izleme-raporu-1/sivil-toplum-izleme-raporu-2013-2014-vaka-analizleri>, (12.09.2021).
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) Sivil Toplum İzleme Raporu 2012,
<https://www.tusev.org.tr/tr/arastirma-ve-yayinlar/sivil-toplum-izleme-raporu-1/sivil-toplum-izleme-raporu-2012-3>, (12.09.2021).
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) Sivil Toplum İzleme Raporu 2011,
<https://www.tusev.org.tr/tr/arastirma-ve-yayinlar/sivil-toplum-izleme-raporu-1/sivil-toplum-izleme-raporu-2011-1>, (12.09.2021).
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) Sivil Toplum İzleme Raporu 2015-1026,
<https://www.tusev.org.tr/tr/arastirma-ve-yayinlar/sivil-toplum-izleme-raporu-1/sivil-toplum-izleme-raporu-2015-2016-vaka-analizleri>, (12.09.2021).
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) (2006), Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci, Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu, TÜSEV Yayınları No: 39, İstanbul.
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) (2011), Türkiye’de Sivil Toplum Bir Dönüm Noktası, CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP), Türkiye Ülke Raporu II, TÜSEV Yayınları, No: 51, İstanbul.
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) (2012), Sivil Toplum İzleme Raporu, TÜSEV Yayınları, No: 53, İstanbul.
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) Sivil Toplum İzleme Raporu 2017 Vaka Analizleri, <https://www.tusev.org.tr/arastirmayayinlar/sivil-toplum-izleme-1/sivil-toplum-izleme-raporu-2016-2017vakaanalizleri>, (12.09.2021).
- Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi ve Sivil Toplum Kamu İşbirliğinin Güçlendirilmesi Projesi, Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları, www.raporlar.org/wp.content/.pdf, (01.04.2022).

- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) Başkanı M. Kayhan'dan RP Açıklaması, www.gazetearsivi.milliyet.com.tr (18.11.2021).
- Uluç, A. V., "Birey ve Sivil Toplum İlişkisi Çerçevesinde Türkiye'de Demokrasi Sorunu", *Mukaddime Dergisi*, 2012, (6), ss.17-28.
- Uluç, A. V., "Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013, 14(1), ss.399-418.
- Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenler Derneği (UTİKAD), "2012 Büyükme Rakamları Açıklandı: Türkiye Ekonomisi Yüzde 2,2 Büyüdü", <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/10955/2012-buyume-rakamlari-aciklandi-turkiye-ekonomisi-yuzde-2-2-buyudu>, (08.07.2022).
- United Nations Development Programme (UNDP), Human Development Report, https://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf, (13.08.2022).
- United Nations Office at Vienna (UNOV), BM 1996/31 Sayılı Kararı, <https://www.unov.org/>, (25.03.2021).
- Usta, S., (2006), *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Sivil Toplum, Demokrasi ve Güven*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya.
- Uysal, B., "Siyasal Otorite, Laiklik ve Katılma", *TODAIÉ Amme İdaresi Dergisi*, 1981, 8(14), ss.61-74.
- Uzun, C. D. ve Akgül, M. H., (2018), *Olağanüstü Halin İki Yılı ve Sonrası, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Analiz*, (249), ss.7-27.
- Ünal, Ş., (1997), *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Ürek, M. ve Doğan, N., (2011), *Lobicilik ve Baskı Grupları: Devlet, Sivil Toplum ve Demokrasi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Veal, A. J., (2018), *Research Methods for Leisure and Tourism*, Pearson Education Limited, United Kingdom.
- Velioğlu, M., (2009), *Sivil Toplum Kuruluşlarının Demokrasi Üzerindeki Etkileri*, (Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kırıkkale.

- Vergin, N., “Merkeze Talip Bir Çevre Partisinin Önlenebilir Yükselişi”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 2007, (90), Ankara.
- Vergin, N., (2000), *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Waheduzzaman, W. ve Alam, Q., “Democratic Culture and Participatory Local Governance in Bangladesh”, *Local Government Studies*, 2015, 41(2), ss.260-179.
- Walker, S. and Dearden, A., “Designing for Civil Society”, *Interacting with Computers*, 2005, 17(1), (doi: 10.1016/j.intcom.2004.10.001): 2-8;
<<https://academic.oup.com/iwc/articleabstract/17/1/1/760331?loginfalse>>(28.02.2021).
- Walzer, M., (1995), *Toward A Global Civil Society*, Walzer, N. (Ed.), Berghahn Books, Oxford.
- Walzer, M., “The Civil Society Argument”, *Dimensions of Radical Democracy, Pluralism, Citizenship, Community*, Edited by Chantal Mouffe, Verso, London, 1992, ss. 89-107.
- Weber, M., (2008), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Zeynep Gürata), Ayraç Yayınları, İstanbul.
- Webster’s New Twentieth Century Dictionary of the English Language, Unabridged Second Edition, Cleveland and New York, 1959.
- Werker, E. ve Faisal, Z. A., (2008), “What do Nongovernmental Organizations Do?”, *Journal of Economic Perspectives*, 22(2), ss. 73-92.
- Westin, A. F., (1962), *The Uses of Power (7 Cases in American Politics)*, Harcourt, Brace & World, New York.
- White, G., “Civil Society, Demokratization and Development (1): Clearing the Analytical Ground”, *Demokratization*, 1994, 3 (1), ss. 375-390.
- Wickwar, H., (1970), *The Political Theory of Local Government*, Universty of South Carolina Pres, Carolina.
- Yalçın, A. ve Öz, Y., (2011), *Sivil Toplum Örgütleri için Hukuk Rehberi*, (2. Baskı), Odak Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Yaşama Dair Vakıf, (YADA) 5174 Nolu Odalar ve Borsalar Birliği ve Odalar ve Borsalar Kanunu,
<<https://yada.org.tr/yayinlar/verilerle-sivil-toplum-kuruluslari/>>(06.09.2021).

- Yavaşgel, E., (2014), *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 2. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Yavuz, B. ve Bülbül, M., “Çift Meclis Sistemi ve Türkiye”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2012, 16(4), ss.217-229.
- Yayla, A., “Bürokratik vesayet sistemi bitti mi?”, <https://www.yenisafak.com.tr/atillayayla/burokratik-vesayet-sistemi-bitti-mi/55024>, (21.08.2022).
- Yayla, A., (1998), *Siyaset Teorisine Giriş*, (2. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Yayman, H., (2011), *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, (3. Baskı), Doğan Kitap, İstanbul.
- Yazıcı, B., (2017), *Sivil Toplum ve Siyasal İktidar İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Bursa.
- Yeğen, M., (2015), *The Kurdish Peace Process: Genesis, Evolution and Prospects, Global Turkey in Europe*, Working Paper, İstanbul Şehir University, İstanbul.
- Yerasimos, S., vd., (2002), *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yeşildal, A., “Yerel Yönetimlerin Yoksullukla Mücadeledeki Yeri: Küresel Düzeyden Yerel Düzeye Yeni Yönelimler”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2020, 78(4), (doi: 10.26650/jspc.2020.78.0027): 455-481.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H., (2016), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, İ., (2004), *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, (1. Baskı), Seçkin Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, M., “Sivil Toplum ve Devlet”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, 27(2), ss. 226-242.
- Yıldırım, R. ve Öztoprak, S., “5393 Sayılı Kanun Kapsamında Belediye Hizmetlerinin Aksadığının Tespit Edilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014, 22(2), ss.3-27.
- Yıldız, A., “Temsili Demokrasiden Doğrudan Demokrasiye Geçiş Sürecinde Kamu Yönetiminde Açıklık ve Katılım Boyutuyla Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü-I”, *Yerel Gündem*, 1999, 15(2), ss.113-129.

- Yılmaz, A., “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 1997, 13(18), ss. 86-98.
- Yılmaz, H. S., “İdris Küçükömer’in Siyasal Tezleri Bağlamında AKP ve CHP Parti Programlarının Analizi”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 2007, 5(1), ss. 156-173.
- Yin, R. K., (2009), *Case Study Research: Design and Method* (4th ed.), Thousand Oaks, CA: Sage.
- Yücekök, A. N., vd., (1998), *Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, E. ve Sezgin, F., (2012), *Türkiye’nin Önde Gelen Sivil Toplum Kuruluşlarının Sivil Toplum Algısı Analizi*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Yürük, A. T. ve Karakul, S., (1998), *Çağdaş Toplumda İnsan Haklarının Doğuşu ve Gelişimi*, Can, G., (Ed.). *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir, ss.33-50.
- Zariç, S., “Demokratikleşme Açısından Sivil Toplum ve Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Konumu”, *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 2017, (31), (doi: 10.30794/pausbed.414968): 303-314, (17.06.2021).
- Zürcher, E. J., (2005), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev.Yasemin Gönen), (4. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

8. EKLER

8.1. Ek-1: Görüşme Soruları

1. Geçmişle kıyasladığınızda, bu dönemde sivil toplumun durumunu nasıl görüyorsunuz?
2. Sivil toplum ile devlet ikilemi ya da devlet karşıtlığı gibi bir durum söz konusu mudur? Bu bağlamda sivil kelimesinin devlete karşı olan olarak anlaşılmasını nasıl açıklarsınız?
3. 2000 sonrası dönemde STK'ların hareket alanının genişletilmesi noktasında birçok kanun çıkartıldı. Bu kanunları sivil toplum, demokrasi ve özgürlükler açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?
4. AK Parti'nin yirmi yıllık iktidar sürecinde Türkiye'de ve Diyarbakır ilindeki STK'lar ile ilişkisi nasıl olmuştur?
5. AK Parti iktidarı ile ondan önceki iktidarları karşılaştırdığınızda sivil toplum adına hangi değişimlerin yaşandığını düşünüyorsunuz?
6. AK Parti'nin seçim beyannameleri ve tüzüklerinde sivil toplumla ilgili yer alan vaatleri nasıl değerlendiriyorsunuz? AK Parti'nin özgürlükler, demokrasi ve sivil toplum alanında, iktidar olmadan önceki vaatlerinin ve iktidar olduktan sonraki söylemlerinin ne kadarının gerçekleştirildiğini düşünüyorsunuz?
7. AK Parti iktidarınının STK'lara hareket alanı açtığını düşünüyor musunuz? AK Parti'nin bu konuda eksiklikleri olduğunu düşünüyor musunuz? Eksiklikler varsa sizce bunlar nelerdir?
8. Diyarbakır ile diğer illerdeki STK'ları karşılaştıracak olsanız, iktidarla olan ilişkiler bağlamında Diyarbakır'daki sivil toplumun durumunu nasıl görüyorsunuz?
9. Diyarbakır'da STK faaliyeti yürütmenin zorluğu nelerdir? Taraf olmaya zorlanıyor musunuz? Diğer illerdeki STK'lar ile mukayese ettiğinizde durumunuzun ne olduğunu düşünüyorsunuz?
10. Bildiğiniz üzere Diyarbakır'da şuan yerel yönetimler noktasında hükümetin atadığı kayyumlar var. Onlarla ilişkiniz nasıl? HDP belediyeleri ile de

kıyasladığımızda kayyumların STK'lara olan bakışını nasıl değerlendiriyorsunuz?

- 11.** Diyarbakır'daki birçok STK'nın özellikle projeler bağlamında rant peşinde hareket ettikleri ve bu bağlamda iktidara yakın durdukları iddia edilmektedir. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?
- 12.** Bir STK, siyasal iktidar karşısında nasıl bir duruşa sahip olmalıdır?
- 13.** Demokratik hukuk devletinde, STK'ların yeri, önemi ve görevleri nelerdir? Diyarbakır'daki STK'ları daha etkin hale getirmek için neler yapılmalıdır? (STK'lar ve siyasal iktidar neler yapmalıdır?)
- 14.** 20 yıl öncesinden bugüne bakıldığında AK Parti iktidarı döneminde sivil toplum alanında yapılan düzenlemeler nelerdir?
- 15.** AK Parti'nin son birkaç senedir demokrasiden uzaklaştığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda sivil topluma da baskı uygulandığı belirtilmektedir. Bu ifadeleri nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 16.** Türkiye'de ve Diyarbakır'da birçok STK'nın dolaylı yollardan hükümet eliyle kurulup, siyasi ve özellikle mali açıdan desteklediği iddia edilmektedir. Bu konudaki düşünceniz nelerdir?
- 17.** STK'lar siyaset alanının neresinde yer almalıdır? STK'ların, iktidar karşısındaki tutum ve duruşları ne/nasıl olmalıdır?
- 18.** Çözüm sürecinde Diyarbakır özelinde STK'lar ile hükümet arasında işbirliği ve ilişkiler nasıl gerçekleşmiştir?
- 19.** Başta Kürt meselesi olmak üzere Diyarbakır'ın sorunlarını çözebilmek adına siyasal iktidar ile STK'lar arasındaki ilişkiler nasıl olmalıdır? Neler yapılmalıdır?
- 20.** Bugün ulusal kapsamda Türkiye'de, yerel kapsamda ise Diyarbakır'da sivil toplum, devlete karşı güçlü bir konumda mıdır? Sivil toplumun, devlet karşısında güçlü olabilmesinin unsurları nelerdir?

8.2. Ek 2: İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Belgesi

12.11.2022 17:13

Etik Kurul Otomasyonu

T.C. İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu			
Oturum Tarihi : 22-09-2022	Oturum Sayısı : 17	Karar Sayısı : 2	
Etik Açısından Uygun			
Çalışma Adı	Türkiye'de 2000 Sonrası Dönemde İktidar ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi: Diyarbakır Örneği		
Araştırmacılar	Dr.Öğretim Üyesi Ender Akyol (Danışman) Doktora Öğrencisi Mert Mahir GÖZ (Yürütücü)		
Başkan	Prof.Dr. Mehmet ÜSTÜNER		
Kurul Üyeleri			
Sekreter Hatice CİHAN		Prof.Dr. Yusuf BATAR	
Prof.Dr. Mehmet ÖNAL		Prof.Dr. Mehmet GÜNGÖR	
Prof.Dr. Süleyman ÇALDAK		Prof.Dr. Nesrin SİS	
Prof.Dr. Lutfiye ÖZDEMİR			